

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

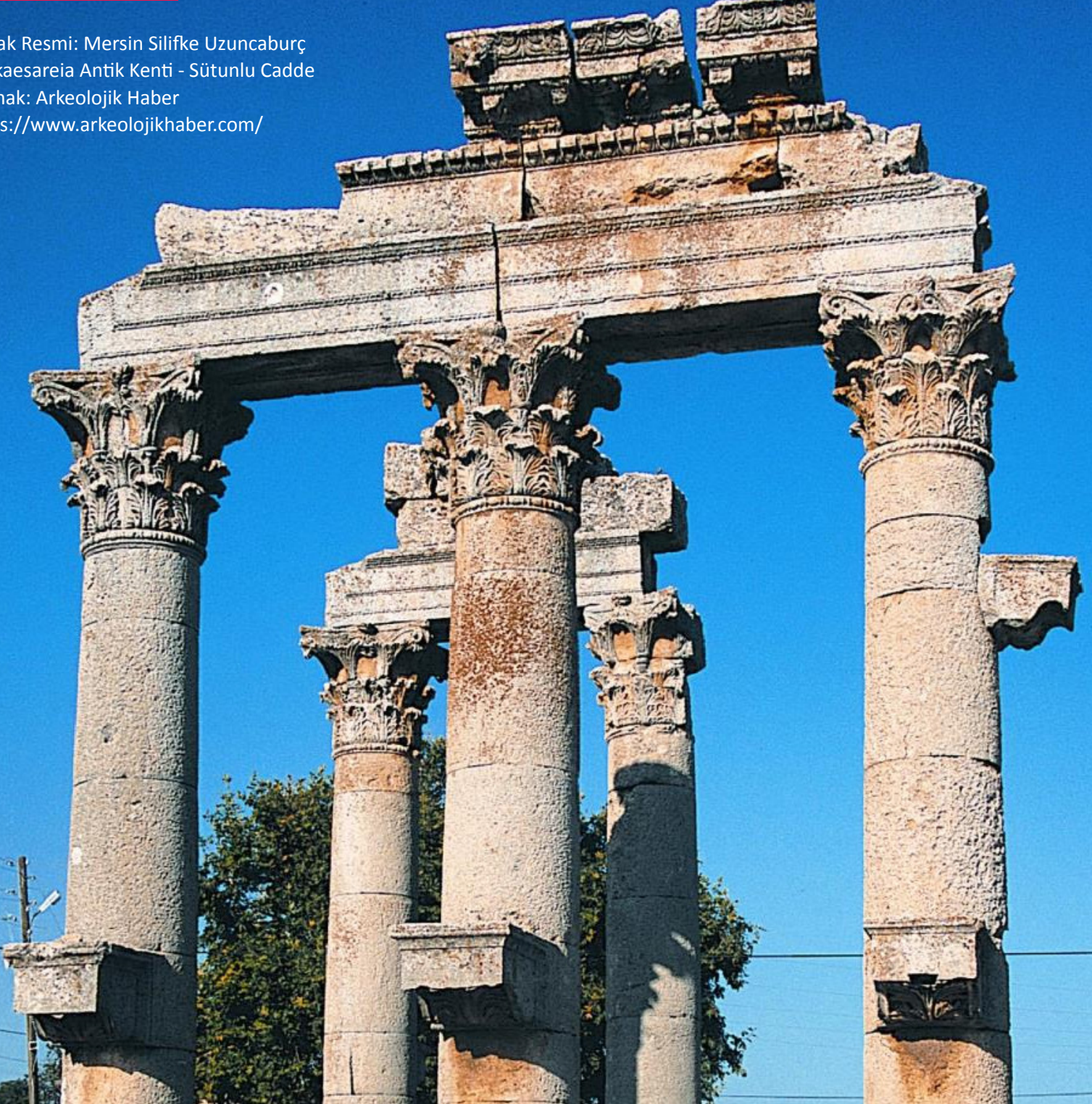
Cilt 10, Yıl (Aralık 2024), Sayı 4

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 10, Year (December 2024), Issue 4

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 10, ISSUE 4 – DECEMBER 2024

CİLT 10, SAYI 4 - ARALIK 2024

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language

Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **te lif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur" u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurularak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterotc.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 10, ISSUE 4 – DECEMBER 2024

CİLT 10, SAYI 4 - ARALIK 2024

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

e-ISSN 2458-7672

Efe Durmuş, Dr. Öğr. Üyesi Harran Üniversitesi.

Ersoy Zengin, Doç. Dr. Munzur Üniversitesi.

Fahri Yetim, Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Gülin Öztürk, Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.

Hakan Akkız, Dr. Milli Eğitim Bakanlığı.

Halim Demiryürek, Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Hayrünisa Alp, Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi.

Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi.

Kenan Demirel, Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi.

Mehmet Güneş, Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Metin Menekşe, Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Nilgün Nurhan Kara, Doç. Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.

Onur Güneş Ayas, Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Osman Karlangıç, Doç. Dr. Batman Üniversitesi.

Tekin İdem, Doç. Dr. Batman Üniversitesi.

Yavuz Alkaya, Dr. Kuruma Bağlı Değildir.

Zafer Çil, Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi.

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 10, ISSUE 4 – DECEMBER 2024

CİLT 10, SAYI 4 - ARALIK 2024

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Büyük Taarruz Sürecinde TBMM Müzakerelerinde Bazı Muhalif Fikirler (26 Ağustos-9 Eylül 1922).....305
Some Opposing Ideas in the Grand National Assembly of Turkey Debates During the Great Offensive (August 26 - September 9, 1922)
Bülent KARA
2. Tek Parti Dönemi Sayımlarında Cizre'nin Nüfus Özellikleri Üzerine Bir İnceleme.....327
An Analysis of Cizre's Population Characteristics Based on Single-Party Era Censuses
Hikmet YAMAN
3. Kent Tarihi Monografisine Bir Katkı: Aksaray Şehrinin Mülki İdaresi (1848-1927).....348
A Contribution To The City History Monograph: The Administrative Administration Of The City Of Aksaray (1848-1927)
Taner ASLAN
4. Köy Enstitülerinde Yetkin Bir Müzik Öğretmeni: Bedri Akalın (1908-1988).....377
A Competent Music Teacher in Village Institutes: Bedri Akalın (1908-1988)
Gülşah ESER
5. 19. Asrın Ortalarında Halep-Musul-Bağdat Hattında Aneze Ve Şammar Aşiretlerinin Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme.....394
An Evaluation on the Struggle between Aneze and Şammar Tribes on the Aleppo-Mosul-Baghdad Line in the Middle of the 19th century
Zafer BENZER
6. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde (1800-1949), Kaplıcaların İşletilmesi.....405
Operation of Thermal Springs in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic (1800-1949)
Şerif BAŞARAN; Hilal ALGÜL

7. Little Livestock Diseases In The Ottoman State And The Impact On Trade (1836-1914).....arzubayk425

Osmanlı Devleti'nde Küçükbaş Hayvan Hastalıkları ve Ticarete Etkisi (1836-1914)

Arzu BAYKARA TAŞKAYA

8. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Muğla'da Devrim Gazetesine Yansıması.....472

The Cyprus Peace Operation of 1974 and Its Reflection in the Devrim Newspaper in Muğla

Bayram AKÇA

9. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Batı Karadeniz'de Dokumacılık (1923-1938)·495

Weaving in the Western Black Sea in the Early Years of the Republic (1923-1938)

Ebru BAYRAM

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.
Bülent KARA

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
bulent.kara@ahievran.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2839-9047

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 30/10/2024 24/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1570824

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Büyük Taarruz Sürecinde TBMM Müzakerelerinde Bazı Muhalif Fikirler (26 Ağustos-9 Eylül 1922)

*Some Opposing Ideas in the Grand National Assembly of Turkey
Debates During the Great Offensive (August 26 - September 9,*

Öz

I. Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer alan Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'daki toprakları, Yunan idealini eylem aşamasına taşımıştır. Batı Anadolu topraklarını Büyük Yunanistan hayalinin bir parçası olarak gören Yunan otoriteleri ve ordusu Türklerin Kuvâ-yı Milliye ismiyle özdeşleşen ulusal direnciyle karşılaşmıştır. Megali İdea'nın Türklerin özgür yaşama ve Anadolu coğrafyasında var olma mücadelesiyle çatıştığı bu dönemde Birinci ve İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi gibi askeri safhalardan geçilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesinde Yunan ordusunun taarruz gücü kırılmış olmasına rağmen donanım ve cephane azlığı, kış mevsiminin yaklaşması gibi nedenlerle Türk ordusu işgalci kuvvete nihai darbeyi vuramamıştır.

Türk ordusunun taarruz harekâtı uzadıkça TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı zaten var olan muhalif fikirler artmış ve her fırsatta bunu belirten ateşli konuşmalar yapılmıştır. Meclisteki muhalefete rağmen Başkomutan ve TBMM Hükümeti büyük bir titizlik ve gizlilik içinde Türk ordusunu nihai savaşa hazırlamaya devam etmiştir. TBMM'de bulunan bazı milletvekillerinin savaşın başladığı ve işgal altındaki şehirlerin ve halkın özgürlüğe kavuşturulduğu dönemde de muhalifliğini sürdürdüğünü göstermek bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Büyük Taarruzun başlaması ve İzmir'in kurtarılışına kadar geçen sürede Mecliste ele alınan bazı konular içerisinde bazen açıkça ve bazen satır aralarında söylenenler Milli Mücadele'nin hangi şartlar altında verildiğini gösterme bakımından oldukça anlamlıdır. Muhalif düşüncelerin sarf edilmiş şekli çoğu zaman Meclise ait olan

ATIF: KARA, Bülent, "Büyük Taarruz Sürecinde TBMM Müzakerelerinde Bazı Muhalif Fikirler (26 Ağustos-9 Eylül 1922)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (305-326)

CITE: KARA, Bülent, "Some Opposing Ideas in the Grand National Assembly of Turkey Debates During the Great Offensive (August 26 - September 9, 1922)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (305-326)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

yetkilere milletvekillerinin sahip çıkma isteği şeklinde görüldüğü halde, çok yaygın bazı insani olumsuz duygulardan milletvekillerinin azade olamadıkları çıkarımını da yaptırabilmektedir.

Çalışmada, TBMM oturumları ve hatıratlar kapsamında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan, Muhalefet, Rauf Bey, İkinci Grup, Megali İdea

Abstract

The lands of the Ottoman Empire in Western Anatolia, which was among the losers of World War I, brought the Greek ideal to the stage of action. The Greek authorities and army, who saw the lands of Western Anatolia as part of the Great Greece dream, encountered the national resistance of the Turks, identified with the name of Kuvâ-yı Milliye. During this period, when the Megali Idea clashed with the Turks' struggle to live freely and exist in the Anatolian geography, military phases such as the First and Second Battles of İnönü, Kütahya-Eskişehir and the Battle of Sakarya were passed. Although the offensive power of the Greek army was broken in the Battle of Sakarya, the Turkish army could not deal the final blow to the invading force due to reasons such as lack of equipment and ammunition and the approach of winter.

As the offensive operations of the Turkish army continued, the already existing opposition against Mustafa Kemal Paşa in the Turkish Grand National Assembly increased and passionate speeches were made at every opportunity to indicate this. Despite the opposition in the Assembly, the Commander-in-Chief and the Turkish Grand National Parliament Government continued to prepare the Turkish army for the final war with great care and secrecy. The subject of this study is to show that some deputies in the Turkish Grand National Assembly continued their opposition during the period when the war started and the occupied cities and people were liberated. The issues discussed in the Assembly during the period until the start of the Great Offensive and the liberation of İzmir, sometimes openly and sometimes between the lines, are quite meaningful in terms of showing the conditions under which the National Struggle was fought. Although the way in which the opposing thoughts are expressed often seems to be the deputies' desire to protect the powers belonging to the Parliament, it can also be inferred that the deputies are not free from some very common human negative feelings.

In the study, evaluations were made within the scope of TBMM sessions and memoirs.

Keywords: Mustafa Kemal Paşa, Commander-in-Chief, Opposition, Rauf Bey, Second Group, Megali idea

Giriş

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu İttifak devletleri grubunun mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti adına yenilginin ve teslimiyetin tescillendiği Mondros Ateşkes Antlaşması, her ne kadar yenilenler katında savaşın bittiği yönünde baskın bir düşüncenin oluşumuna yol açmışsa da kısa bir süre sonra başlayan işgaller ve baskılar gelecek günlerde yaşanacak olan yeni savaşın gerekçeli kararını da bizzat bünyesinde barındırmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının muhtelif maddelerinden hareketle Anadolu topraklarının hatta fiili olarak Osmanlı payitahtının işgali, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan halkı yandaş ya da karşı durma gibi bir tutum içinde bulunmaya zorlamıştır. Her iki ana gruplaşma içerisinde amaç, eylem veya yöntem konularında görülen farklı yaklaşımlar yeni yapılanmalara yol açmıştır ki, yararlı ve zararlı olarak tasnifi yapılan cemiyetlerin oluşum ve faaliyet şekli, çalışma alanları irdelendiğinde vaziyet kolayca anlaşılmaktadır. Bu bilinmezlik sürecinin yaşanmışlıkları mütareke evresi Anadolu coğrafyasının denilebilir ki en trajik dönemlerinden sadece birisidir. Osmanlı nüfusunun tamamını kapsamamakla birlikte bazı Osmanlı yurttaşları etnik aidiyeti veya dinsel tercihi nedeniyle ayrılıkçı bir oluşuma yönelirken bir grup Osmanlı yurttaşı Türk-İslam kimliği içerisinde direnişten yana teşkilatlanma eğilimi göstermiştir. Bazı kongrelerle teşkilatlanma hızını artıran savunma yanlısı unsurlar, Kuvâ-yı Milliye olarak ortaya çıkan oluşumu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk çatısı altında bütünleştirerek güç ve yetki artırımına yönelmiştir. Mücadelenin başından sonuna kadar etkin olarak telaffuz edilen Kuvâ-yı Milliye'nin vazifesini; her türlü hukuku elinden alınmak istenen bir milletin, hak isteyen sesli çığlığını bilimsel yöntemlerle, propagandalarla, hukuki çalışmalarla ve hatta silahlı mücadeleyle elde etme kararlılığı olarak ifade etmek mümkündür. Kuvâ-yı Milliye tabiri her ne kadar genel anlamda kendi imkânlarıyla binek hayvanı, silah, yiyecek ve para ihtiyacını karşılayan mücadele taraftarı vatanseverler için kullanılmış olsa da onların arkasında duran ve her türlü fedakârlığa göğüs geren milli iradeyi de başından sonuna kadar bu kategori içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

Kuvâ-yı Milliye, işgallerin başladığı ilk dönemlerden itibaren gerek İtilaf devletlerinin ve gerekse İstanbul hükümetlerinin çeşitli vesilelerle çıkarmayı başardığı iç isyanların bastırılmasında çok büyük görevler üstlenmiş ve bu alanda önemli başarılar elde etmiştir. Ancak zaman içerisinde lider olmak, bir komuta altına girmemek, katılımcı sayısını artırmak, yiyecek, silah, para ihtiyacını karşılamak için halka baskı yapmak gibi fikirlerin ve yasa dışı davranışların artması ve bunun halk nezdinde huzursuzluğa yol açması Kuvâ-yı Milliye olarak bilinen ve özünde çetecilik olan örgütlenmenin sonunu getirmiştir¹.

Düzenli ordunun kurulması aşamasından Birinci ve İkinci İnönü Muharebesine, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden Sakarya Meydan Muharebesine ve nihayetinde bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne kadar her türlü askeri, sivil, hukuki, siyasi hareketi hatta daha açık bir ifadeyle Tekâlif-i Milliye olarak anılan Ulusal Yükümlülüklerin yayınlanması ve bu meyanda Türk milletinin büyük

1 Yaşar Özüçetin- H. Mehmet Dağıstan, "Meclis Celse Zabıtlarında Kuvâ-yı Milliye", *CTTAD*, 9, 20/21, 2010, s.3-30.

fedakârlıklarla yerine getirdiği hizmetler Kuvâ-yı Milliyeyi tanımlayan ve tamamlayan ana unsurlar olarak görülmelidir. Bu bağlamda Milli Mücadele sürecinin “*Kuvâ-yı Milliye*” ve “*Düzenli Ordu Dönemi*” başlıkları altında incelenmesi bir ayrışmanın değil, teknik bir düzenleme ve uygulamanın metodik sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Düzenli ordu kurulmuş ve bu kuvvetlere TBMM orduları ismi verilmiştir. Yeni bir nizami sistemin benimsenmesiyle birlikte Batı ve Güney cepheleri oluşturulmuştur. Batı cephesi komutanlığına Albay İsmet (İnönü), Güney cephesi komutanlığına da Albay Refet (Bele) getirilmiştir. Bu dönemde Milli Müdafaa Vekilliği (Milli Savunma Bakanı) ve aynı zamanda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) görevini sürdüren şahsiyet Fevzi (Çakmak) Paşa ve bütün bu askeri ve siyasi düzenin lokomotifi Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Bazı görevlerde nöbet değişimi yaşanmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa her başarı sonrasında gücünü artırarak hedefini gerçekleştirme yolunda değişmeyen bir lider olarak ilerlemeye devam etmiştir.

Megali İdea’lı Kafaların İngiliz Silahı Tutan Elleri

Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etmesiyle yeni bir süreç başlamıştır. İzmir’le başlayan işgal ve Türk halkına yönelik kötü muamele kısa süre içerisinde İzmir hinterlandına, bir müddet sonra daha da iç kesimlere kadar genişlemiştir. Türk tarafı için önemli kırılma anlarından olan ve tarihe Birinci ve İkinci İnönü Muharebesi diye geçen çatışmaların oldukça içerilerdeki Eskişehir’de bulunan İnönü mevkiinde gerçekleşmiş olduğu düşünüldüğünde Yunan kuvvetlerinin kısa zamanda geniş bir çatışma alanı oluşturduğu söylenebilir. İşgal alanını genişletme isteği yanında İtilaf devletlerinin isteği doğrultusunda Sevr Antlaşması’nı Anadolu direnişçilerine dikte ettirme hedefi de güden bu saldırılar, Yunan kuvvetlerinin yüzünü güldürmeye yetmediği gibi Türk tarafının düşmandan kurtuluşunu da temin etmemiş-edememiştir.

Ancak şurası da belirtilmelidir ki çatışmaların Türk anayurdunda gerçekleşmiş olması ve yenilen Yunan ordusunun sınır tanımayan yağma ve vahşet uygulamaları tarifi imkânsız acılar yaşatmıştır.

Gerek Birinci ve gerek İkinci İnönü Muharebesi Türk tarafının zaferi ile sonuçlanmış olsa da Yunan siyaseti ve bu siyasetin uluslararası oyun kurucuları Türklerle olan mücadelenin devamı yolunda Yunan hükümetine ve ordusuna maddi ve manevi katkıda bulunmaya devam etmişlerdir. Yunan siyasetini ve ordusunu motive eden Megali İdea’nın yenilgilere rağmen gördüğü bu itibar, Büyük Yunanistan planlayıcılarını yeni bir harekete zorlamış ve iyi bir hazırlık evresinden sonra Yunan kuvvetleri üç koldan yeni bir saldırı başlatmışlardır. Orta Anadolu’yu ve TBMM’nin de bulunduğu Ankara’yı ele geçirmeyi hedefleyen bu saldırı tarihe Kütahya- Eskişehir Muharebeleri olarak geçmiştir. Türk kuvvetlerinin Sakarya Irmağı’nın doğusuna çekilmesiyle sonuçlanan bu muharebe ile Eskişehir, Kütahya ve Afyon Karahisar gibi şehirler Yunan istilasına uğramış² ve bölge halkı dehşetengiz bir süreç yaşamıştır.

2 Yaşar Özüçetin, “Millî Mücadele’de Bir Dönemeç: I. İnönü Muharebesi ve Bu Muharebenin Kıymeti, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XIV (78), 2021, s.258-262.

Türk ordusunun Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmesi yönünde verilen taktiğin uygulanması, büyük meşakkatler ve fedakârlıklarla teşkil edilmiş olan askeri kuvvetlerin yok olmasının önüne geçmiştir. Çekilme kararının isabetine rağmen TBMM'de bu sürecin ateşli tartışmalara yol açtığı ve ısrarla bir sorumlu arandığı resmi tutanaklarda görülmektedir. Bu tartışmalar sonrasında gündeme “Başkomutanlık” meselesi getirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Meclisin çıkardığı bir yasayla Türk ordusunu savaşa hazırlamak amacıyla geniş yetkiler üstlenmiştir. Bazı görev değişikliklerinin de yapıldığı bu dönemde halkı maddi ve manevi fedakârlıkla karşı karşıya bırakan Tekâlif-i Milliye Emirleri yayınlanmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde 25 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla Türk ordusunun geri çekilmeye başladığı, Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos 1921 tarih ve 44 sayılı kanunla Başkomutan seçildiği, 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayınlandığı ve nihayet 23 Ağustos 1921'den itibaren Yunan ordusuyla Sakarya Muharebesinin fiilen başladığı düşünüldüğünde nasıl büyük bir fedakârlık yapıldığı ve işlerin ne kadar hızlandırılmış olduğu açıkça görülebilmektedir. Türkler için bir ölüm-kalım mücadelesi niteliğinde olan Sakarya Muharebesi 22 gün ve gece sürmüş ve Başkomutanın; “ *Hattı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça bırakılmaz*” emriyle devam eden çatışmalar sonrasında Yunan ordusu yenilgiye uğratılmış ve taarruz sırası Türk tarafına geçmiştir. Önemli siyasi ve askeri sonuçlar doğuran bu zafer sonrasında Türk ordusunun Yunan ordusuna nihai darbeyi vuramadığı, bunun için yeniden bazı hazırlıkların yapılması gerektiği alınan vaziyet ve TBMM'de yapılan görüşmeler kapsamında açık bir şekilde izlenebilmektedir.

Sakarya Meydan Muharebesi Zaferinden 26 Ağustos 1922'ye Kadar TBMM'de Başkomutanlık Meselesi ve Nihai Savaş Yönelik Beklentiler

Sakarya Meydan Muharebesinin zaferle sonuçlanması özel ve genel anlamda bir takım gelişmelere yol açmıştır. Bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmemekle birlikte kişisel anlamda Mustafa Kemal Paşa'ya bu zafer sonrasında TBMM tarafından 19 Eylül 1921 tarihinde Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi verildiği belirtilmelidir. Zaferin sağladığı önemli bir dâhili başarı da gerek İstanbul hükümeti ve gerekse İtilaf güçlerinin kışkırtma ve destekleriyle gerçekleştirilen ayaklanmaların ve asker kaçağı olaylarının bitme noktasına gelmesidir. Bu iki sonuç hakkında genel bir çıkarım yapıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın halk nazarında büyük bir güven kazandığını söylemek mümkündür. Bu zafer sonrasında Yunan ordusunun saldırı gücünü yitirdiği tüm dünyanın malumu olmuştur. Balıkesir Mebusluğu yanında Milli Mücadele döneminde Batı cephesinde görev almış olan Kâzım Özalp'in kaleme aldığı eserde bu sürece ilişkin olarak; “*Yunanlıların mağlubiyetleri, her tarafta kati olarak duyuldu. Yabancı basının Yunanlıları tutan ve bize karşı olanları bile, ordumuzun kuvvet ve kabiliyetinden bahsetmeğe başladılar. İtalyan ve Fransız gazeteleri evvelki görüşlerini doğrularak, Türk mukavemetinin şiddeti karşısında Yunan taarruzlarının bozulduğunu belirtiyor, Times gazetesi de aynı fikir ve görüşü yazıyordu. Bulgarlar her vesile ile bizim zaferimizi alkışlamaktan geri kalmadıkları gibi, bu defa da Bulgar basını, ordumuz hakkında çok yükseltici neşriyatta bulunuyordu*”³ bilgisini paylaşmıştır.

3 Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C.1, TTK., Ankara, 1988, s.215.

Döneme ilişkin dış gelişmeler elbette ki bunlarla sınırlı kalmamış ve Fransızlar Kilikya meselesini görüşmek üzere Franklin Boillon'u Ankara'ya göndermiş⁴, İtalyanlar Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları işgalleri sonlandırmış⁵, 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması imzalanarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın yeni sınırları tanınması ve sonuç olarak Türk-Sovyet sınırının kesinlik kazanması sağlanmış⁶, Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması⁷ imzalanmıştır. Bu dönemin en önemli siyasi ilişkilerinden birisi şüphesiz ki Fransızlarla Ankara Antlaşmasının imzalanmış olmasıdır. İçeriği yanında, anlaşmayı imzalayan Avrupalı devletin İtilaf grubu içindeki ağırlığı ve İngiltere'nin yalnızlığa itilmesi yönüyle daha da kıymete binen bu antlaşma aynı zamanda Güney cephesinin kapanmasına ve bir ölçüde güney sınırlarının çizilmesinde büyük katkılar sunmuştur⁸. Sakarya zaferinden Büyük Taarruzun başlayacağı güne kadar geçen sürede TBMM'nin İngiltere ile de çeşitli görüşme girişimlerinde bulunduğu görülmektedir⁹. İngilizlerle yapılan görüşmelerde bu sömürge imparatorluğunun bir parçası olan Hindistan Müslümanlarının çeşitli girişimlerinin Türk-İngiliz siyasetini etkilediği ayrıca belirtilmesi gereken bir konudur¹⁰.

Sakarya Meydan Muharebesi Sonrasında TBMM'de Yapılan Bazı Eleştiriler

Mustafa Kemal Paşa "*Nutuk*" adlı eserinde çeşitli başlıklar altında ilginç bilgilere yer vermiştir. *Nutuk*'taki anlatım sıralamasında Sakarya Muharebesi sonrasında Büyük Taarruzun başlayacağı zamana kadarki dilimde ilk temas edilen konuların başında Pontus ve Koçkiri Ayaklanması yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa, Pontus meselenin halli yolunda teşkil edilmiş olan Merkez ordusu ve bunun komutanlığına getirilmiş olan Nurettin Paşa'nın kişisel tavrı hakkında birtakım bilgilere yer verdikten sonra İstanbul'un işgaliyle birlikte Malta'ya götürülen bazı milletvekillerinin yurda dönüşüne temas etmiş ve bu meyanda Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf Bey'in faaliyetlerine değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımında; Malta'dan dönüşlerle birlikte TBMM'de artan bir muhalefet vurgusu vardır ve Paşa'nın; "...*Sakarya Muharebesinden sonra, Başkumandanlık ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Ankara'da ifa-yı vazife ediyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç, dört ay geçmemişti ki, Mecliste Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler kendilerini göstermeğe başladılar. Sakarya Muharebesinden evvel başlayıp peyderpey gelmiş olan Malta mevkufininden (Tutuklu) bazılarının, bu muhalif cereyanlarda müşevvik (kışkırtıcı, arzu artırıcı) rolü oynadığı anlaşılmıştı...*"¹¹ sözleri bu oluşumun sadece kısa bir özetidir. *Nutuk*'ta yer

4 Özalp, *Milli Mücadele*, s.216.

5 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*, C.II, TTK., Ankara, 1991, s.208-212.

6 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.182-186. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.186-190.

7 Mehmet Gönlübol- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.36.

8 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.198-207.

9 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.212-230.

10 Orhan Koloğlu, *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, I. ve II. Kitap, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1994, s.13-371.

11 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk- Söylev*, C.II, TTK, Ankara, 1987, s.842.

verilen bu bilgi ve değerlendirmelerin TBMM resmi oturumlarında ele alınan konularla ve dile getiriliş biçimleriyle örtüştüğü açıkça görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Kara Vasıf Bey'in ağız birliği etmişçesine askeri durum hakkında bilgi almak istedikleri değerlendirmesinde bulunmuş ve onların; "*Takip olunan siyaset-i askeriye nedir?*" sorularına yer vermiş, buna dair ayrıca bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesine göre böyle bir sorunun yöneltilmesi; "*sonucun muharebeyle alınamaması halinde nasıl bir çarenin düşünüldüğüne dair kendilerinin siyasi düşüncelerinin öğrenilmek istenmiş*"¹² olmasından kaynaklanmıştır.

Tam bağımsızlıktan yana olduklarını belirten Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'taki anlatımının devamında; böyle bir konunun ne Vekiller heyetinde ne de grupta konuşulmasına izin vermediğini ve bundan sonra da Rauf ve Kara Vasıf Beylerin istifa ettiğinden bahsetmektedir¹³.

Nutuk'ta verilen bilgiler takip edildiğinde Rauf ve Kara Vasıf Beylerin istifa ettikleri gün Müdafaa-i Milliye Vekili Refet (Bele) Bey'in de istifasını verdiği bilgisiyle karşılaşılmaktadır. Meclisteki muhalif unsurlar Başkomutanın ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekilinin Ankara'da bulunmasını eleştirmiş, Başkomutanlık ile Meclis Reisliğinin aynı kişide toplanmasının yanlışlığı üzerinde durmuştur¹⁴. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta 4 Kânunusani (Ocak) 1922 tarihli gizli oturumdan bahsetmiş olsa da bu tür tartışmaların özellikle 9 Kânunusani tarihli ve gizli yapılan yüz kırk ikinci toplantıda devam ettiği söylenebilir. Milli Müdafaa Vekili Refet Bey'in yapmış olduğu konuşmanın ağırlık noktasını, birden fazla yetkinin tek kişide toplanmış olmasının işlerin aksamasına yol açacağı fikri oluşturmuştur. Kendisinin Başkomutana derin saygı duyduğunu ve Başkomutanın millet için manevi bir timsal olduğunu belirten Refet Bey, şahsi fikrini söylediğini ve cephede hazırlıklar devam ederken ilgili vekillerin sık sık Meclise gelmelerinin yarattığı olumsuzluklara değinmiştir. Refet Bey, kendisinin yaptığı eleştirilerin Başkomutanca uygun görülmemesi halinde verilecek herhangi bir görevi üstlenmeye hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir¹⁵. Mustafa Kemal Paşa Mecliste kendilerine yöneltilen eleştirilere; "... *Başkomutanlık ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti pek muvafık olarak, Ankara'yı karargâh ittihaz etmiştir*" sözüyle cevaplar silsilesini başlatmıştır¹⁶. Meclis oturumunda başından beri bulunmadığı için kendisine aktarılanlar çerçevesinde konuşacağını belirten Mustafa Kemal Paşa, eleştirilen hususlardan birisi olan cephedeki karargâhların birbirinden uzak olduğu fikrini tamamen reddetmiştir. "*İhtiyacı Başkomutan ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi takdir eder. Yoksa hariçten şöyle oluyormuş, , böyle oluyormuş denmesi doğru değildir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tam yerinde olup çalışmaktadır ve icap ettiği zaman yekdiğeriyle görüşür*" sözleri, Başkomutanın eleştiriler karşısındaki kararlılığının ve işe herkesin karıştırılmayacağını açık bir göstergesi olmuştur¹⁷.

12 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.842-844.

13 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.844.

14 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.844.

15 *TBMM.GCZ., (TBMM Gizli Celse Zabıtları)*, C.2, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s.602-605-607-609.

16 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.844-846.

17 *TBMM.GCZ., C.2,s.607.*

Ordunun yeterince giydirilemediğine ve hazırlıkların yapılamadığına dair eleştirilere karşı Başkomutan verdiği cevapta; hazırlıkların takibini yapmak üzere bir komisyonun kurulmak istenmesinin gereksiz bir çaba olacağını ve yetkili Vekilliklerin hazırlıkları tamamlama adına bütün güçleriyle çalıştığını, komisyon kurmak istemenin sadece Meclisin kendisini tatmin etme isteğinden kaynaklandığını ve komisyonun bir iş yapabileceğine kendisinin kani olmadığını söylemiştir.

Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye Vekilliklerinin evvelce aynı kişide toplandığına ve bu durumun Mecliste çeşitli tartışmalara yol açtığına, hatta Refet Paşa'nın da eleştiri yapanlar arasında olduğuna değinen Mustafa Kemal Paşa, şimdi adı geçen vekilliklerin birleştirilmesini teklif edenlerin edindikleri tecrübeyle bu fikre yöneldiklerini ve esasen Başkomutanlık yasasıyla bu birleştirmenin fiilen gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin önceki görüşmelerinde bazı muhaliflerin mevcut idare şekliyle hükümet işlerini yürütmenin mümkün olmadığı yönündeki eleştirilerini hatırlatarak mevcut sistemin en iyi sistem olduğunu, bu durumda eleştirilerin sisteme değil, sistemi yürütme yetkisine sahip olanlara yönelik olduğunu söylemiştir. Mevcut sistemi savunan Başkomutan, başka bir sistemle daha iyi iş yapabileceğini düşünen birileri varsa kendisinin Başkomutanlığı bırakabileceğini belirtmiş, Başkomutanın cephe karargâhında ya da bir köyde oturmasının gereksizliğine ve Başkomutanın TBMM'de bulunmasının, "hakikat ve isabet" olduğuna değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında; kendisine verilen yetkilerin çokluğuna yönelik eleştirilere yer vermiş ve üstlendiği görevleri yerine getirmekten başka bir şey yapmadığını, cephedeki hazırlıkların yanında Meclisin kararlarını imzaladığını, bu işleri yapmasının eleştiri konusu edilmesi halinde kendisinin Meclis Riyasetinden ve Başkomutanlıktan ayrılmaya hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir¹⁹.

Büyük Taarruz Öncesi Mecliste Muhalif Fikirler ve Savaşan Tarafların Barış Oyunları

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Büyük Taarruz öncesinde yaşananlara değinirken 1921 yılında gerçekleşen bazı gelişmeler üzerinde de durmuştur. Mevcut muhalefet konularını, iç ve dış gelişmeleri anlatan Mustafa Kemal Paşa, İkinci Grup²⁰ diye adlandırılan muhalif oluşum üzerinde yoğunlaşarak kendi gözlemleri ve şahitlikleri açısından süreci değerlendirmiştir²¹. Konuşmasında, Mecliste oluşan muhalefetin yeni vekil seçimindeki rolünü belirten Başkomutan Paşa, İkinci Grubun kendilerine yönelttiği; " *Sakarya Savaşından sonra aylar geçtiği halde ordu niçin saldırıya geçmiyor? Ne olursa olsun saldırıya geçmelidir! Hiç olmazsa dar, belli bir cepheye bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı gücü olup olmadığı anlaşılsın...* "içerikli eleştiriye yer vermiştir. Yeterince hazırlık yapmadan gerçekleştirilecek bir saldırının daha elim sonuçlar doğuracağı fikrini taşıyan

18 TBMM.GCZ., C.2,s.608.

19 TBMM.GCZ., C.2,s.610.

20 İkinci Grup olarak adlandırılan bu oluşum hakkında Bkz., Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

21 Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mustafa Kemal Paşa kendilerinin bu fikre karşı direndiklerini söylemiştir. Onun aktardığı bilgilere göre, İkinci Grup mensupları Yunanlıların yenilgiye uğratılmasının da beklenen zafer sonuçlarını getiremeyeceği inancındadırlar ve tam da bu nedenle yenilmesi gereken kuvvetin İngiltere olduğu kanaati taşımaktadırlar. Bu tür fikirleri “anlamsız ve mantıksız” olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa; “değer vermedik” diyerek başka bir mevzuya geçiş yapmıştır. Etki-tepki çerçevesinde gelişen olayların bu süreçte yeni eleştiri konularını doğurduğu ve ağırlıklı olarak ordu içerisinde olmak üzere; “nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye götürüyor?” sorularının eşlik ettiği bir propaganda hareketinin başlatıldığı yine adı geçen eserde yer alan bilgilerdir. Bu dönemde ordunun durumu ve ne zaman saldırıya geçileceğine dair dikkat çekici bir ifade de Mustafa Kemal Paşa’nın aktarmış olduğu ve Rauf Bey’le ilgili olan; “Rauf Bey, sık sık ve gizlice diyordu ki: Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu ne durumdadır? Gerçekten saldırıya geçemeyecek mi?”²² içerikli sözlerdir. Milli Mücadele’nin başından itibaren önemli bir konumda bulunan Rauf Bey’in bu aşamada bazı bilgilerden mahrum kalması kendi adına muhtemel ki üzücü bir durum teşkil etmiştir. Ancak bu durum yine Mustafa Kemal Paşa’nın; “...Karşıcılar, ordunun çürüdüğü, kıpırdayacak durumda olmadığı; böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi, Mecliste bu görüş akımının yaptığı yankılar, düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât planı bakımından yararlı idi...”²³ sözleri çerçevesinde değerlendirildiğinde bu olumsuzluğun bir avantaja dönüştürüldüğü yönünde bir sonuçla karşılaşılmaktadır.

Konuşmasında, yeterli hazırlık yapılmadan gerçekleştirilecek saldırının yaratabileceği sorunları Osmanlı tarihinden verdiği örneklerle pekiştiren²⁴ Mustafa Kemal Paşa, ordunun saldırıya geçme kararlılığında olduğunu gizlememiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın; Nutuk’ta; “4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi denetlemek üzere Ankara’dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu nedenle o gün Mecliste, gizli oturumda, kimi açıklamalarda ve ricalarda bulundum”²⁵ diyerek çeşitli konulara temas ettiği görülmektedir. Meclise hitabında maddi ve manevi çöküşün korku ve güçsüzlükle başladığını, korkak insanların çekingenliği ile toplumun da yıkılma sürecine sürüklendiğini anlatan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin böyle adamların elinden kurtarılması gerektiğine değinmiştir²⁶. Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta yer verdiği önemli bir konu da Şark cephesi komutanı Kazım Karabekir’den gelen telgraftır. Karabekir, telgrafta; barış sürecinde karşılaşılabilecek sorunları sıralamıştır. Karabekir; barış sonrasında yapılacak seçimlerle değerli kişiler yerine muhafazakâr düşünceli olanların seçilme ihtimalinin yüksekliği ve bu ihtimal karşısında yenilenmenin olamayabileceği, her türlü gelişme tasarısının tartışmadan geri çevrilebileceği üzerinde durmuştur. Karabekir’in bu tür gelişmelere karşı çözüm

22 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.847-849.

23 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.897-899.

24 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.851.

25 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.849; Nutuk’ta 4 Mart tarihi belirtilmiş olmasına rağmen bu konuşma metni TBMM. GCZ.’de 6 Mart 1922 olarak görülmektedir. *TBMM.GCZ.*, (TBMM Gizli Celse Zabıtları), C.3, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 2- vd.; Sadi Borak, *Atatürk’ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004, s.249-283.

26 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.851; *TBMM.GCZ.*, C.3,s.7.

önerisi ise “üyeleri büyük uzmanlar olan ikinci bir meclisin *bulunması*” ve bu yolla ulusal meclise yol gösterilmesidir²⁷. Mustafa Kemal Paşa gecikmeli de olsa Karabekir’e cevap yazdığını ve cevabında; “...*aklınızdan geçen sakıncaları gidermek için tek çıkar tol, Millet Meclisiyelerinin değerli ve zaman kişilerden seçilmesini sağlamak ve Meclisin iç örgütünde, komisyonlar seçiminde, bakanlar kurulunun ayrılıp seçilmesinde bilim ve uzmanlık yönlerine çok önem vermektir. ...bugünkü yönetimimizi berkitip sağlamlaştırarak, seçim işlerinde de uyanık bulunarak, hem bugün için hem de gelecekteki yenilikler ve gelişmeler için en çok başarı sağlayacak bir yönetim makinesi kurulmuş olacağını saygıyla*”²⁸ bildirdiğini yazmıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde gerçekleştirdiği Meclis konuşmalarında çeşitli devletlerle yapılan görüşmeler üzerinde durduğu ve önerilen barış teklifleri hakkında bilgilendirme yaptığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan gizli oturumlarda muhalif kesimin çeşitli vesilelerle söylediği bazı sözler dikkate alındığında sert bir muhalefetin varlığı dikkat çekmektedir. Meclisin üçüncü toplantı yılında 6 Mart 1922 tarihli oturumda Mersin Milletvekili Selahattin Bey’in; “*Efendim, Meclisi Alileri makamı müzakere ve münakaşadır; makamı tasdik değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet; buradan amalini beyan eder. Binaenaleyh kendilerinin uzunca bir müddet müfarakat (ayrılma, uzaklaşma) edeceklerine nazaran, dermeyan olunan mütalaat üzerinde Meclisin de bir takım temenniyatı vardır bittabi onların da anlaşılması lazımdır... Burada dermeyan olunan mütalaat o zatın mütalaatı zatiyesidir, Meclisin umumi mütalaası değildir...*”²⁹ sözleri Mustafa Kemal Paşa’nın işlerin hızlandırılmasına yönelik bir isteğine gösterilen tepki cümleleridir. Müzakerelerin ilerleyen safhalarında Mustafa Kemal Paşa’nın cephedeki askerlerin durumuna dair söyledikleri karşısında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey’in; “...*bir neferin, bir zabitin ihtiyacını, zaruretini ben de kendileri kadar takdir ederim ve zabiti her zaman ve ahvali fevkaladede takdir ederiz, nasihatlerini bize değil neferlere, zabitlere vererek vaziyetin vahametini gösterebilirler...*” ve “*Paşa Hazretlerini severiz fakat emrimize itaat etmekle severiz, aksi takdirde parçalarız. O da iftihar etsin*”³⁰ sözleri ise Meclis’in kendisini etkin ve yetkin mevkide konumlandığına dair ilginç ve bir o kadar da sert örnektir.

Meclis tutanaklarına bakıldığında Büyük Taarruzun gecikmesinin Mustafa Kemal Paşa’ya karşı eleştirilerin artmasında etkili olduğu görülmektedir. Yapılan eleştirilerin bazıları çok sert olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa’nın bu işi başaracağına dair bir inancın milletvekillerindeki varlığı da açıkça hissedilmektedir ve bu nedenle olmalıdır ki, 4 Şubat 1922’de Başkomutanlık yasasının süresi ikinci defa, üç aylık bir süreyle sınırlı olmak üzere uzatılmıştır³¹. Mecliste çeşitli tartışmalar yapılırken bu arada İtilaf devletlerinin de

27 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.855.

28 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.857; *Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921-1922)*, (Genel Yönetmen: Şule Perinçek), C.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.302.

29 *TBMM.GCZ.*, C.3,s.13.

30 *TBMM.GCZ.*, C.3,s.20.

31 Mustafa Kemal Paşa’nın milletvekillerini ikna etmesi halinde gerekli yumuşamanın olacağı konusunda Refet Bele’nin evinde yapılan toplantı hakkında Cebesoy önemli bilgiler vermektedir. Bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hâtıralar Büyük Zaferden Lozan’a*, C.I, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.28-31.

çeşitli barış girişimlerinde bulunduğu, 22 ve 26 Mart tarihlerinde olmak üzere iki öneriyi Türk tarafına ilettiği görülmektedir. Esasen bu barış tekliflerinin³² hazırlanışı, içeriği ve iletim şekli dahi başlı başına eleştirilebilecek hususiyetler taşımaktadır. Bahsi geçen barış girişimlerinin beklenen savaş öncesinde yapılan hamleler olduğu söylenebileceği gibi, tarafların dünya kamuoyunda barışçı bir izlenim yaratma arzusundan kaynaklandığı yorumunu yapmayı da mümkün kılmaktadır. Nitekim İtilaf devletlerinin barış girişimi çabalarına Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Mart 1922'de Bakanlar Kurulu Başkanlığına gönderdiği; *"İlke olarak, İtilaf devletleri dışişleri bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes önerisini kabul etmemek, ya da herhangi bir biçimde bu öneriye eğilim gösterilmiyor ve güvenilmiyormuş gibi davranmak doğru değildir. Tersine ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğiniz yanıt olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilaf devletlerinde iyi niyet yoksa olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimiz için karşı koşullar ileri süreceğiz"*³³ içerikli yazısı bu çıkarıma destek vermekte ve mevcut savaşın çok yönlü boyutunu ortaya koymaktadır. Başta askeri ve ekonomik kısıtlamalar olmak üzere, paralı askerliğin dayatılması, zorunlu askerliğin kaldırılması gibi koşullar içeren bu barış teklifleri³⁴ Türk tarafı adına kesin bir askeri zaferin elde edilmesi zorunluluğunu iyice pekiştirmiştir. Başkomutanlık meselesi ise Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta da belirttiği gibi, 5 Ağustos 1921'de başlayan görevlendirme 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922 ve 6 Mayıs 1922 tarihlerinde olmak üzere uzatılmış,³⁵ 20 Temmuz 1922 tarihinde ise süresiz olarak Başkomutan ilan edilmiştir³⁶. Meclis'teki görüşmelerle görev süresi uzatılmakla beraber bu süreçte Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Avni Bey arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı, Kara Vasıf Bey'in yaptığı konuşmada; *"Biz Sakarya Savaşından sonra, işte şimdiye dek kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz"* demesi ve Mecliste bazı milletvekillerince adı geçen şahsın alkışlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu olanlar hakkında; *"Baylar, bundan çok üzüntü ve acı duydum; çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamadığını ve kıpırdayamayacağını savlayan (İddia eden) bir aymazın (gafilin) sözlerini alkışlamak gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin"* sözlerini de anımsamak tarih biliminin icaplarından olsa gerektir. Mecliste iç ve dış gelişmeler hakkında çeşitli görüşmeler sürdürülürken ve gizli bazı görüşmeler dışarı sızdırılırken³⁷ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa her şeye rağmen cephedeki askeri kuvvetlerin son hazırlıklarıyla bizzat meşgul olmaya çalışmakta ve çeşitli vesilelerle cephe ziyaretlerinde bulunmaktaydı.

Taarruz Öncesinde Son Gelişmeler

Büyük Taarruzun gerçekleştirildiği dönemde Milli Müdafaa Vekilliği görevini yürüten Kazım (Özalp) Paşa; *"...biz ordumuzun bütün eksikliklerini tamamlamış bulunuyorduk. Temmuzun son günlerinde Mustafa Kemal Paşa Akşehir'de cephe ve ordu kumandanlarıyla taarruz hakkında görüşmelerde bulunuyordu... Artık taarruz etmek için*

32 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.241-262.

33 Atatürk, *Nutuk-Söylev*, s.867.

34 Atatürk, *Nutuk-Söylev*, s.867-vd.

35 Atatürk, *Nutuk-Söylev*, s.871.

36 TBMM.ZC., D.I. C.21,İ.77, C.1,TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.434-435.

37 Özalp, *Milli Mücadele*, s.231.

her şey tamamlanmış ve bütün tertibat ve hazırlık yapılmıştı”³⁸ bilgisini vermektedir. Kazım Paşa, Yunanlıların cepheden iki tümen çekerek Trakya’ya yolladığını, İstanbul’daki işgal kuvvetleri komutanlarının bu durum karşısında Çatalca’ya kuvvet yollama kararı alarak Yunanlıların girişimini engellediğine değinmiştir. Batı cephesindeki son gelişmeler bu kertede iken Mustafa Kemal Paşa ile kendisinin 6 Ağustos’ta Konya üzerinden, Erkân-ı Harbiye Reisinin de 7 Ağustos’ta Sivrihisar yoluyla Ankara’ya geldiğini ve yetkin kişilerin Ankara’ya dönmüş olmasının karşı tarafı rahatlatacağı, bir anlamda rehavet yaratabileceği oysa önemli günlerin yaklaşmakta olduğu da Kazım Paşa’nın başka değerlendirmelerindedir.

Meclisteki muhalif kanadın bütçe müzakereleri sırasında boş durmadıklarına ve 17 Ağustos’ta Kayseri Milletvekili Rıfat Bey’i Adliye Vekili seçtiği başardıklarını belirten Kazım Paşa, kendilerinin bu dönemde cephe işlerine yoğunlaştıklarını ve Mustafa Kemal Paşa’nın, Fevzi ve İsmet Paşa ile kendisinin de bulunduğu bir toplantı sonucunda 26 Ağustos tarihinde taarruz kararını verdiğine değinmektedir³⁹. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da saldırı tarihi hakkında bilgi verirken yukarıda adı geçen şahsiyetler dışında kimsenin bu bilgiye vakıf olmadığını ifade etmiştir⁴⁰. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta; “*Baylar, artık saldırıdan söz etmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki Sakarya Meydan Savaşından sonra düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupta Afyon Karahisar- Dumlupınar arasında bulunuyordu...*”⁴¹ girizgâhıyla cephe ve cephedeki olaylarla ilgili detaylı bilgiler vermiştir.

26 Ağustos’ta Kocatepe’den verilen komutla saat 05.30’da başlayan, 30 Ağustos’ta Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat komuta ettiği ve İsmet Paşa’nın “*Başkumandan Meydan Muharebesi*” dediği süreç Türk ordusunun başarısıyla devam etmiş ve Anadolu topraklarının Yunan işgalinden kurtarılması çabası askeri başarıyla taçlandırılarak, siyasi görüşmelerin yolu açılmıştır⁴². Cephede bu başarılar elde edilirken ilginçtir ki Meclis müzakerelerinde Başkomutana ve ekibine yönelik eleştiriler değişik şekillerde kendisini göstermeye devam etmiştir.

Taarruzun Başladığının Meclise Bildirilme Şekli

Taarruzun başladığı 26 Ağustos tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin doksan birinci toplantısı gerçekleşmiş ve birinci oturumda harekâtın başladığına dair resmi

38 Özalp, *Milli Mücadele*, s.232.

39 Özalp, *Milli Mücadele*, s.233.

40 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.887; Taarruz hazırlıkları ve bunun büyük bir gizlilik içerisinde sürdürüldüğü Rauf (Orbay) Bey’in hatıratında yer almıştır. Bkz., Feridun Kandemir, *Hatıraları Ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965, s.70-71; Semen Aralov, *Rus Büyükelçisinin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s.118-122.

41 Atatürk, *Nutuk- Söylev*, s.887,889,891,893,895.

42 Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından gönderilen ve TBMM’nin 06.09.1922 tarihli doksan yedinci toplantısının gizli yapılan üçüncü oturumunda okunan yazıda, Batı Cephesi Komutanlığınca; “*Aslıhanlar, Çal, Eminören mıntıkasında ve Çal köy şarkında bizzat birinci hatta on birinci fırka nezdinde bulunan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin nezareti tahtında cereyan ve netice-i katiyeye iktiran eyleyen...*”savaşta Başkumandanlık Muharebesi ismi verilmiştir. Aynı oturumda Diyarbakır Milletvekili Kadri Bey de; “*Başkumandanlık Meydan Muharebesinin icrası neticesinde düşman kuvayı külliyesinin imha edilmiş bulunduğu Kızıltaş deresinin “Yunan Sındığı” namı tarihisiyle tevsimi ve haritalarda bu suretle tashihat icrası...*”) teklifinde bulunmuştur TBMM. GCZ., C.3,İ 97, s.746-747 (06.09.1922.

kayıtlara geçen hiçbir konuşma olmamıştır. Milletvekillerinin taarruzdan haberdar olması gizli yapılan ikinci oturum ile mümkün olmuş, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Fevzi Paşa'dan gelen telgraf üzerinden gerekli bilgilendirmeyi yapmıştır. Kendisinin Meclis ve millet adına maruzatta bulunduğunu ve taarruzda millet ve memleketin tamamıyla hem fikir olduğu bilgisini Paşa ile paylaştığını ifade eden Rauf Bey; "...Bizim taarruzumuzun son derece mahrem tutulması icabatı katiye-i askeriyedendir. Yalnız harp başlamıştır..."⁴³ dedikten sonra ordunun başarısı için dua edilmesi teklifinde bulunmuştur. Rauf Bey'in önerisi kabul edilmiş İzmir Milletvekili Süleyman Efendi tarafından dua okunduktan sonra başka bir konuya geçilmiştir.

Büyük Taarruz Döneminde Başkomutanlığın Bir Uygulamasına Muhalefetin Tepkisi

Meclisin doksan ikinci toplantısı 28 Ağustos tarihinde gerçekleştirilmiş Başkomutanlığın Karahisar'ın düşürülüp geri alındığına, düşmandan esir ve ganimet elde edildiğine dair telgrafı okunmuştur⁴⁴. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Büyük Taarruzun başladığının hükümet kanalıyla bildirilmesinin de aleni yapılan bu oturumda gerçekleştirildiği görülmektedir⁴⁵. Taarruzun başladığı bu dönemde de TBMM'nin memleket işleriyle meşgul olduğu, çeşitli konuları tartıştığı ve gerekli kararları aldığı muhakkaktır. Bu müzakereler döneminde milletvekillerinin konuşmalarında çok çeşitli konulara değindikleri hatta bazen şahıslara bazen hükümet uygulamalarına yönelik eleştiriler yaptıkları izlenmektedir. Denilebilir ki belirtilen süreç içerisinde en uzun ve ateşli tartışmalardan birisi Şeriye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde yaşanmıştır. Bu tartışmalar esnasında dini müesseselerin ve medreselerin geri kalmışlığı tarihsel veriler ortaya konarak irdelenmiş ve her hatip kendi zaviyesinden teşhis ve tedavi önerisinde bulunmuştur⁴⁶. Düşman işgalindeki yerlerden gelmiş olan milletvekillerinin seçim bölgelerinin işgalden kurtarılmaya başlanmasıyla uzun zamandır göremedikleri ailelerini ve memleket halkını görmek istemeleri bu dönemin uzunca ele alınan bir başka konusunu teşkil etmiştir. Milletvekillerinin olası gidişlerinin Meclis çoğunluğunu etkileyeceği bu durumun görüşmeleri ve yasa çıkarma işlemini sekteye uğratacağı endişesi tartışmaların temel nedeni olmuştur⁴⁷. Büyük Millet Meclisi'nde tartışılan konulara yeni bir sorunun eklenmesi ise doksan altıncı toplantının birinci oturumunda gerçekleşmiştir. Birinci Reis Vekili Vehbi Efendi'nin; "*Bazı kolordu ve fırka kumandanlarının takdirname ile taltiflerine (Ödüllendirme, gönlünü alma) dair Başkomutanlık tezkeresi var, okunacak*" demesiyle 02.09.1922 tarihli Başkomutanlık yazısı okunmuştur. Yazı şöyledir:

"26 Ağustos 1338' den 31 Ağustos 1338 (1922) tarihine kadar Afyon Karahisar, Dumlupınar Meydan Muharebelerinde fevkalâde hizmetleri mesbuk (Geçmiş) olan zevatı âtiyenin Kanunu mahsus mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltifleri hususunda muamelei lâzımının ifa buyrulmasını rica ve peyderpey gelecek

43 TBMM. GCZ., C.3,İ 91,C.2, s.711 (26.8.1922).

44 TBMM ZC.,C.22, D.1, İçtima Senesi 3, İ.92, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.368(28.8.1922).

45 TBMM ZC.,C.22, İ.92, s.369(28.8.1922).

46 TBMM ZC.,C.22, İ.92, s.386-405 (28.8.1922) ve 93. İçtima,C.1, s.414-441 (30.8.1922).

47 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.472,483, vd. (4.9.1922), 97.İçtima, C.1, s.514-521 (6.9.1922).

inhalar (Ulaştırma, yetiştirme) üzerine bu baptaki teklifatımın mabadını (Sonraki) ayrıca yazacağımı arz eylerim”⁴⁸. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın bu yazısının altında ise rütbelerinin yükseltilmesini istediği; Mirliva (Tuğgeneral) Kâzım Paşa, Miralay (Albay) Osman Nuri, Miralay Âşir, Miralay Alâeddin, Kaymakam (Yarbay) Edhem isimleri yer almıştır. Meclise yapılan bu bildirme (bilgilendirme) sonrasında Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, rütbe yükseltme işinin bunlarla sınırlı kalmadığını; Nurettin, Yakup Şevki Paşaların (Tümgeneral, Korgeneral), İzzettin, Kemalettin, Asım Kâzım, Kâzım, Mürsel Beylerin Tuğgeneralliğe, Naci, Halis, Salih, Halid, Derviş, Zeki, Suphi, Kemal, Naci, Zihni, Ahmed Hulusi’nin Albaylığa, Tevfik, Hüseyin Vehbi’nin Yarbaylığa, Fazıl Efendi’nin Binbaşılığa terfi ettirildiğini söylemiştir. Bu konuşmada Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’nın Mareşalliğe, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın Ferikliğe (Korgeneral) terfi ettirildiğini, şimdi isimleri okunanların ise takdirname verilmek suretiyle rütbelerinin yükseltileceği bilgisini paylaşmıştır. Kâzım Paşa’nın belirttiğine göre bu şekilde rütbesi yükseltülenler arasında Fahrettin Paşa ile İbrahim ve Nazmi Beyler de vardır. Kâzım Paşa, kendilerine iletilen isimlerin incelendiğini ve kanunen bir yıl içerisinde iki rütbenin ancak Büyük Millet Meclisi’nin iki takdirname vermesiyle mümkün olduğunu, bunun da Meclisin takdirinde olduğunu işaret etmiştir. Kendisine yöneltilen soru üzerine rütbe yükseltme teklifinin Başkomutanlıktan geldiği bilgisini paylaşan Kâzım Paşa, Milli Müdafaa Vekâletinin bunları Vekiller Heyetine sunduğunu ve Vekiller Heyetinin de konuyu Meclise taşıdığını sözlerine eklemiştir⁴⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin muhalif azalarından olan Hüseyin Avni Bey, Hâkimiyeti Milliye gazetesinde çıkan; “...filan zevatın terfileri hakkında irade-i milliye sâdir olmuştur” içerikli bir yazıdan hareketle yazıyı okuduğunda hayrete düştüğünü ve üzüldüğünü çünkü milli iradenin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetinde toplandığını, Meclisin de bu yetkiyi kimseye vermediğini dile getirmiştir. Böyle bir ifadenin resmi bir gazete yoluyla dile getirilmiş olması Hüseyin Avni Bey’e göre Meclisin hükümeti uyarmasını ve yetkilerini hatırlatmasını gerekli kılmıştır. Hüseyin Avni Bey konuşmasında; terfiler bizzat Meclis tarafından yapılmalıdır ki rütbenin şeref ve haysiyeti kanuni olsun ve bu rütbeyi alan kişi de “ben müşirim diye emir verme yetkisine sahip olabilsin” demiştir. O güne kadar yapılan terfilerin yanlış yapıldığı, yanlış devam ettirmenin daha büyük yanlışlara yol açabileceği, bu tür uygulamaların “hükümdar yetkilerini” hatırlattığı ve bu durumun milletin yetkilerine tecavüz cüreti olduğu yine Hüseyin Avni Bey’in sözlerindedir. Herkesin kanunun verdiği yetki çerçevesinde görevini icra etmesi gerektiği, bu yetkinin dışına çıkmamanın Yunan kuvvetlerinin yaptıklarıyla eş değerde olduğu, milli iradeye uymayanların kendisinin en büyük düşmanı olduğu Avni Bey’in konuşma içerisinde dile getirdiği diğer düşüncelerdir. Eski taltiflerin geçersiz sayılması ve durumun malum şahıslara bildirilmesi, yeni taltiflerin de bizzat Meclis tarafından yapılarak taraflara iletilmesi Avni Bey’in konuşma esnasında sunduğu çözüm önerisi olmuştur⁵⁰.

Hüseyin Avni Bey’in itham edici konuşmasından sonra Kâzım Paşa konunun muhatabı olarak; terfilerin alışlagelen kurallar çerçevesinde yapıldığını, Meclisin her türlü

48 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.472 (4.9.1922).

49 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.473 (4.9.1922).

50 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.473-474 (4.9.1922).

düzenlemeyi yapma kudretine sahip olduğunu ve kendilerinin de yapılacak olan bu yeni düzenleme doğrultusunda hareket edeceğini ifade etmiştir. Kâzım Paşa'nın konuşması devam ederken Yozgat Milletvekili Feyyaz Ali Bey'in Meclisin Mustafa Kemal Paşa'ya Müşirlik verdiğini hatırlatması üzerine Kâzım Paşa; "*Meclis kime isterse verir, bugün de -arzu ederse- bir Miralaya Ferik, Müşir rütbesini verir... Meclisi Âli arzu ettikten sonra doğrudan doğruya her şeyi yapabilir...*"⁵¹ sözleriyle Büyük Millet Meclisi'nin yetkinliğini vurgulamıştır.

Hüseyin Avni Bey'in ağır içerikli sözleri İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in de tartışmalara dâhil olmasına yol açmıştır. Konuşmacıları saygıyla dinlediğini söyleyen Rauf Bey, kendisinin Avni Bey'in sözlerini yanlış anlamış olduğunu ümit ettiğini ve bu nedenle Avni Bey'in gerekli düzeltmeyi yapacağını düşündüğünü ifade ettikten sonra; "*Arkadaşlarımın arasından, mevkii iktidardaki Heyeti Vekileyi Yunanlılar kadar memleketimize görecek olan bir mebus, o Heyeti Vekileyi mevkiinde tutmakla pek büyük bir cinayet işlemiş olur*" demiştir. Avni Bey'in; "*Şart vardır. Kanuna hürmetsizlik ederseniz...*" sözleriyle karşılık vermesi üzerine Rauf Bey sözlerinde ısrar etmiş ve terfilerle milli iradenin suiistimal edilmediği kanaatinde olduğunu, terfilerin alışlagelen muameleler doğrultusunda gerçekleştiğini, Meclis Reisinin de bunu Meclis adına imzaladığını anlatmıştır. Meclisin dilediğini yapabileceği ve bunun kanuni olduğunu belirten Rauf Bey; "*...Biz âmâl-i milliyenin en hürmetkâr evlatlarıyız. Âmâl-i milliyeyi pençe altına alarak ezme taraftarı değiliz. Her arkadaşımız kadar onun her zaman baki ve hâkim olmasını hayatımızla, kanımızla müdafaaya hazır adamalarız. Ve yaptığımız muamele de kanunun ve usulün ve teamülün haricinde bir şey değildir. Bugün şahsan ve kaviyyen ümit var ve kendi imanım kadar eminim ve o terfileri inha ve tasdik edenler de kanidirler ki bu zevat gösterdikleri hizmetin, fedakârlığın mukabilinde taltif edilmişlerdir*"⁵² demiştir.

Hüseyin Avni Bey'in milli iradeye uymayanları Yunanlılar kadar zararlı gördüğünü söylemesi Mecliste müzakerelerin uzamasına yol açmış ve karşılıklı atışmalar yaşanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla Rauf Bey, Avni Bey'in Başkumandan Paşa'nın müşirlik payesini Meclisin takdiriyle aldığı yönündeki sözlerine katıldığını belirterek, Meclisin uhdesinde olan bu yetkiyi kullanarak dilediği kişi ya da kişiler için aynı uygulamayı yapabileceğini ve bunun kanuni bir uygulama olduğunu tekrarlamıştır. Rauf Bey rütbe yükseltmelerinin bir fedakârlık sonucunda yapıldığını da sözlerine eklemiştir⁵³.

Rauf Bey'in sözlerine karşı Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi; verilen rütbelerin tartışma konusu olmadığını söyleyince, Rauf Bey; valilerin de padişah iradesiyle atandığını fakat şimdiki görevlendirmelerin Meclis kararıyla yapıldığını belirtmiştir. Rauf Bey'in valilerin görevlendirilmeleri üzerinden izahatta bulunması Avni Bey'in; atama ile rütbe yükseltmenin aynı şeyler olmadığı yönde bir cevap vermesine yol açmıştır.

Oturum bu ikili arasında geçen diyalog şeklinde ilerlemekte, Rauf Bey; "*Vilayet de bu memleketin en büyük rütbesidir*" diyerek Avni Bey'e aynı fikirde olmadığını, Meclisin

51 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.474 (4.9.1922).

52 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.475 (4.9.1922); Kandemir, *Hatıraları Ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay*, s.71-72.

53 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.474 (4.9.1922).

hakem olduğunu, milletin yetkisine, arzusuna aykırı bir iş yapmanın aklından geçmediğini, esasen böyle bir taarruzun kimsenin de haddi olmadığını, Yunan benzetmesinden dolayı Avni Bey'in vicdanen rahatsızlık duyması gerektiğini ve sarf edilen bu sözlerin düzeltilmesinin lüzumunu ifade etmiştir. Rauf Bey'in konuşması bitince Avni Bey; milli iradenin her işte hâkim kılınması taraftarı olduğunu, bu konuda da ısrarcı olduğunu ve milli irade aleyhinde bir girişim söz konusu değilse ortada bir sorunun kalmadığını söylemiştir.

Hatiplerin yumuşak içerikli konuşmalarıyla ortamın yatıştığı yönünde bir hava oluşacakken Avni Bey; müşirliğin padişah tarafından verildiğini tekrarlayınca,⁵⁴ İstanbul Milletvekili Neşet Bey; “*kaza kaymakamları da irade-i seniye ile dir*”⁵⁵ diyerek başka bir örnek vermiş ve yeni tartışmaların yolunu açmıştır.

Avni Bey bu örnek karşısında; mevcut durumda irade-i seniye makamında milli iradenin oturduğunu, bu durumun irade-i seniyenin reddedildiği anlamına geldiğini, milli iradenin Meclisten çıkması gerektiğini, kişi veya kişilerin iradesinin şahsi irade olduğunu ve milleti temsil etmeyeceğini, bunun kanun olmadığını ve meşru sayılmayacağını, tam da bu nedenlerle Meclisin hukukuna taarruz ettirmeyeceğini, herkesin bu kurala uyması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁶.

Avni Bey'in sert sözlerinden sonra Rauf Bey; eski sistemi hatırlatarak askeri rütbelerde Kolağalıktan (Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe) sonraki rütbelerin irade-i seniye ile yapıldığını söylemiştir. Sivas Milletvekili Vasıf Bey'in; “*O eski kanundur. Şimdi Kanuni Esasi var*”⁵⁷ karşılığını vermesi üzerine Rauf Bey; o güne kadar yapılan tayinlerde Meclis Reisinin imzasının geçerli sayılıp şimdi geçersiz sayılmasının çelişmesine dikkat çekmiş, bir usulsüzlüğün ve ihanetin söz konusu edilemeyeceğini, Meclisin her vaziyete hâkim olduğunu, kendilerini kontrol edecek mevkide ve kudrette olduğunu Meclisin bilgisine sunmuştur⁵⁸.

Konuşmacıların birbirine cevap yetiştirdiği oturumda bazı milletvekillerinin görüşmelerin yeterli olduğuna dair teklifler sunduğu ve bu nedenle oturum başkanı Vehbi Efendinin de kimsenin terfi ve rütbelere itirazı olmadığını, terfi usulüne yönelik eleştiriler yapıldığını söyleyerek konuyu kapatmak istediği gözlemlenirken bazı milletvekillerinin ise Hüseyin Avni Bey'in Yunan benzetmesinden duydukları rahatsızlığı dile getirerek Meclisin böylesine ağır bir ithamdan kurtarılması gerektiğinden bahsettiği görülmektedir⁵⁹. Meclisin bu tutumu karşısında Hüseyin Avni Bey; meselenin nazik bir konu olduğunu, kendisinin kanuna uymayanlar için bu sözü kullandığını ve aynı kanaati muhafaza ettiğini söylemiştir⁶⁰. Görüşmelerin bundan sonraki safhasında Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey; şimdiye kadar müşirlik ve feriklik payelerinin Meclis kararıyla düzenlendiğini, kimsenin buna bir itirazı olmadığını anlatmıştır.

54 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476 (4.9.1922).

55 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476 (4.9.1922).

56 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476 (4.9.1922).

57 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476 (4.9.1922).

58 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476 (4.9.1922).

59 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.476-477 (4.9.1922).

60 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.477 (4.9.1922).

Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi ise Meclisin bir bütün olduğunu, Avni Bey'in de Meclisin bir parçası olduğunu, Meclisin en küçüğe en büyüye kadar vatana hizmet edenlere gerekli kudret, rütbe, makam vermekten çekinmeyeceğini yalnız Avni Bey'in konuşurken sözünü ölçemediğini, adı geçen rütbelerin Sakarya Meydan Muharebesi döneminde de verildiğini, hükümetin alışlagelmiş uygulamalar çerçevesinde böyle bir iş icra ettiğini, aradaki anlaşmazlığın bundan kaynaklandığını, meselenin anayasa encümenine havale edilmesi gerektiğini izah etmiştir⁶¹.

Adı geçen hatiplerin konuşmasından sonra hitabet makamına geçen Rauf Bey, meselenin komisyona havale edilecek bir yönü olmadığını, sorunun Mecliste çözülebileceğini, terfi ve atama isteğinin bilfiil savaş meydanından geldiğini, cephe kumandanı ve Başkumandanın bunu istediğini, bu isteklerin kanun, usul ve teamüle tamamıyla uygun olduğunu, Vekiller Heyetinin elindeki nizamnamenin açık olduğunu, Meclis karar değiştirmede müddetçe belirlenen yetkileri kullanmaya devam edeceğini belirtmiştir. Rauf Bey'e göre bugün itibarıyla Meclisten; *"Bu muamele yanlıştır"* kararı çıkarsa bu Hükümetin liyakatsiz olduğuna işaret edecektir ve Meclisin her türlü karar vermesinin mümkün olduğunu, verilen rütbe ve nişanların gösterilen kahramanlığın bir karşılığı olamayacağını söylemiş ve konuşmasını; *"ortada bir hata varsa söyleyin biz de mütenebbih (Uyanmak, uslanmak, aklını başına almak) olalım. Fakat Heyeti Vekile kanidir ki: bu husustaki salahiyetini istimal (İçine alma) ederek muamele yapmıştır..."*⁶² cümleleriyle tamamlamıştır.

Görüşmelerin bundan sonraki kısmında Cemil Bey'in (Kütahya); *"Başkumandan Paşa Hazretlerinden alınan telgraf, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşanın okumasıyla iktifasını değil makamı riyasetçe okutturulmasını ve Meclise tasvip ettirilmesini"*; Salahattin Bey'in (Mersin); *"...bilumum erkân ve ümera ve zabitan ve mensubin ve memurini askeriye terfilerinin bit tasvip (Onaylanarak) badema (Bundan sonra) haftada bir gün Mesuliyeti Vükela Kanununun müzakeresine geçilmesini"*⁶³ isteyen teklifleri okunmuştur.

Refik Şevket Bey; Salahattin Bey'in teklifinde geçen *"bit tasvip"* kelimesine dikkat çekerek tasvip edilmemesi halinde atamaların geçersiz olacağını bundan dolayı belirtilen kelimenin kanuna muhalif olduğunu izah etmiştir⁶⁴.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey; *"bit tasvip"* ifadesinden memnuniyetsizliğini; *"...Heyeti Vekile yapmamışsa çok rica ediyorum!.. Heyeti Vekilenize cezanızı veriniz! Yoksa böyle kelime üzerinde durmayalım... Heyeti Vekilenin bu hareketlerini kelime ile takyide (Şart koşma) vaziyetin müsaadesi ve tahammülü yoktur"*⁶⁵ kararlılığı içerisinde belirtmiştir.

Rauf Bey'in kararlı duruşu karşısında Salahattin Bey; *"bit tasvip"* kelimesini herhangi bir amaç gözeterek kullanmadığını, *"bil kabul"* (Kabul ederek) kelimesinin kullanılabilirliğini, atamalara yönelik bir itirazının olmadığını ancak bundan sonraki atamaların Meclisin tasvibi marifetiyle olup olmayacağını açıklığa kavuşturulması

61 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.477-478 (4.9.1922).

62 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.478 (4.9.1922).

63 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.478 (4.9.1922).

64 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.478 (4.9.1922).

65 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.478-479 (4.9.1922).

gerektiğine dair beklentisini paylaşmıştır⁶⁶.

Hatiplerin konuşmalarının ağırlık noktasını genel olarak terfi ve atamalar değil bu işin yapılış şekli yani usul oluşturmuştur. Vekiller Heyetinin yetki meselesinin bir kanunla tespit edilmesi halinde bu tür sorunların önüne geçileceği Meclisin kabullerinden olmuştur. Milletvekillerinin usul hakkında konuşup netice itibarıyla atama ve terfileri kabul ettiklerini belirtmelerinden sonra Cebelibereket (Osmaniye) Milletvekili İhsan Bey, o ana kadar yapılan tartışmaların içeriğini özetlemiş ve hükümetin kararlı bir şekilde; “*itimat ve âdemi itimat*” meselesinde ısrar ettiğini belirttikten sonra; “*Efendiler korktuğunuz hâkimiyet-i milliyeye bu kadar hürmetkâr bir hükümeti nerede gördünüz. İşte hâkimiyeti milliyenin sahası açıktır. Ne korkuyorsunuz?*”⁶⁷ seslenişiyile konuşmasını nihayetlendirmiştir.

Meclisin hukukçu milletvekillerinden Refik Şevket Bey; Salahattin Bey’in önerisinin önemini vurgulamıştır. Hukuk içerisinde her şeyin zamanında yapılması gerektiğini belirten Şevket Bey; “*bil kabul*” kelimesinin benimsenmesi halinde bunun evvela mevcut hukuka aykırı olacağına, ikinci olarak “*kabul tabirinin*” diğer konularda “*ademi kabul*” gibi bir mana taşıyacağına dikkat çekmiştir. Şevket Bey; Hüseyin Avni Bey’in fikri çerçevesinde padişah yetkisiyle gerçekleşen mülki ve askeri yükseltmelerin Meclise gelmeden yapılmasının “*ademi kabul*” manası taşıyacağını ve üç seneden beri gerçekleşen muamelenin hükümsüz bırakılmış olacağı uyarısında da bulunmuştur⁶⁸.

Lazistan (Rize) Milletvekili Ziya Hurşit Bey’in Refik Şevket Bey’e yönelik olarak; “*İrade-i milliyeye nedir?*” şeklinde bir soru yönelttiği bu aşamada muhatabının iradeyi milliyenin tefsir edilmesi için kendisine yetki verilmediğini ve verilmiş olsaydı gerekli bilgiyi verebileceğini söylemesi ise hukuk içerisinde şahsi fikirlerin değil hukuki değerlendirmelerin önemini vurgulama adına önemli bir örnek olmuştur ve İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey’in; “*...bunun için kanun yapmak lâzımdır*” sözünü sarf etmiş olması da Refik Bey’in haklılığını pekiştirmiştir⁶⁹.

Mecliste oldukça uzayan tartışmalar başka milletvekillerini de işin içine dâhil etmeye başlamış ve bu meyanda Saruhan (Manisa) Milletvekili Mustafa Necati Bey, ordunun zafere koştuğu bir dönemde bu tür tartışmaların moral bozucu olduğunu, terfilerin Meclisçe alkışla karşılandığını, içi “*kof*” olan tartışmaların “*Mesuliyeti Vükela*” kanunuyla halledilebileceğini belirtmiştir⁷⁰.

Müzakereler uzadıkça İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey’in tahammül sınırının zorlanmaya başladığı söylenebilir. Şöyle ki, konuşmasında terfilerin kabulü konusunda Mecliste hiçbir ihtilafın olmadığını açıklayan Rauf Bey, Hükümetin bu terfileri yaparken yetkisi dâhilinde mi yoksa bir suiistimal yoluyla mı karar aldığıнын Meclis marifetiyle ortaya konmasını, bunun için de konunun Heyeti umumiyesinin değil, Heyeti Vekilenin icraatının takdir edilmesini, terfilerin ret ya da kabul edildiğine dair iki seçenekten birisinde

66 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.479 (4.9.1922).

67 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.479 (4.9.1922).

68 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.479-480 (4.9.1922).

69 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.480 (4.9.1922).

70 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.480 (4.9.1922).

karar kılınmasını istemiştir⁷¹.

Rauf Bey'in bu sözlerinden sonra ortamın gerildiğini gösteren bir süreç yaşanmıştır. Hüseyin Avni Bey'in Rauf Bey'i kastederek; “*Efendim ortada yanlış telakki vardır. Siz layuhtiliğinizi (Hatasız) iddia ederseniz bu davayı yürütemezsiniz. ...O halde Büyük Millet Meclisinin emrine inkıyat etmek (Boyun eğmek) de boynunuzun borcudur. Bu bir terfi olmuşsa bâtildir (Hükümsüz, boş), bâtil üzerine yaptığımız bina yanlıştır*” demiştir. Heyeti Vekilenin nasıl bir maksatla kanun olmadan atama yaptığını sorgulayan Avni Bey; padişah iradesinin yerine milli iradenin geçtiğini ve bu yetkinin Mecliste toplandığını, Meclisin de bu yetkiyi kimseye devretmediğini, buna dair bir kanuni düzenlemenin yapılmamış olduğunu, böyle bir düzenleme olmuş olsaydı kendisinin de buna itaat edeceğini söylemiş, uygulamayı “*bir içtihat hatası*” olarak değerlendirdikten sonra; “*Bunu tasdik için millet namına konan yıldızın şerefi bu milletin iradesiyle kaimdir, yoksa o kumandan onu alamaz*” sözleriyle konuşmasını nihayetlendirmiştir⁷².

Hüseyin Avni Bey'in bu sert sözlerine cevap veren Rauf Bey; tayin ve terfi muamelesinin Meclise gelmesi gerektiğine dair bir düzenlemenin olmadığını, bâtila değil Hakk'a dayanarak bu işi yaptığını belirtmiş ve Avni Bey'den; “*İrade-i seniye tabiri kâfidir*” karşılığını almıştır. Bunun üzerine Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince Meclis Reisinin imzasının kâfi görüldüğünü ve bunun dışında bir düzenlemenin yapılmadığını, isteniyorsa yeni bir düzenlemenin yapılabileceğini, herkesin farklı fikirlere ve yorumlara göre hareket etmesinin mümkün olduğunu ama bu durumun sakıncalar oluşturabileceğini ifade eden Rauf Bey; yaptığı işten dolayı vicdanen rahat olduğunu ve gurur duyduğunu, terfilerin de hizmetlerine göre az olduğunu, amaca ulaştıktan sonra; “*...milletin bu kahramanları tarihiyle, kasideleriyle (Büyükleri övmek için yazılan yazı) neşideleriyle (Şiir, besteli, güfteli eser), bu insanları tebcil (Ululama) ve takdir*”⁷³ edeceğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.

Konuşmalar bu şekilde karşılıklı devam ederken oturum başkanı görüşmelerin yeterli olduğuna dair tekliflerin verilmiş olduğunu söylemiş ve oylamayla bunun kabul edildiğini belirtmiştir. Ancak Hüseyin Avni Bey'in; kendisinin de bir teklif verdiğini söylemesi üzerine bazı itirazlara rağmen oturum başkanı, teklifleri yeniden okutmuş ve oylamaya sunmuştur. Oylamada Hüseyin Avni Bey'in; “*Yapılan terfiat hilafı kanun olarak icra edilmiştir. İrade-i milliye yegâne Meclisin şahsiyeti maneviyesinden kopan iradeye tabir olunacaktır. Binaenaleyh yeniden reye vaz'ıyla iradesinin istihsalini*” isteyen teklifi reddedilmiştir. Karahisar Şarki (Giresun/Şebinkarahisar) Milletvekili Ali Sururi Bey'in; “*Yapılan terfiler usule muvafık ve salahiyete müstenittir. Cereyan eden müzakereye göre usulü terfi hakkında bir zemini müzakere yoktur, diğer meselenin müzakeresine geçilmesini...*” içeren teklifi ittifakla kabul edilmiştir⁷⁴.

71 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.480 (4.9.1922).

72 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.480-481 (4.9.1922).

73 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.481 (4.9.1922).

74 TBMM ZC.,C.22, İ.96, s.481-482 (4.9.1922).

Sonuç

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin bazı toprakları İtilaf devletlerinin ve onlarla birlikte hareket eden Yunan kuvvetlerinin işgaline uğramıştır. Yunanlıların Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirme arzusuyla beslenen işgal politikası, Türklerin Kuvâ-yı Milliye ismiyle özdeşleşen direnişiyle karşılaşmış ve Batı Anadolu topraklarında yoğunlaşan kanlı bir boğuşma süreci yaşanmıştır.

Muhakkak ki imparatorluk geçmişinin de etkisiyle kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olan Anadolu topraklarında yaşayan bazı unsurlar işgal döneminde çeşitli nedenlerle harekete geçmekte gecikmemişlerdir. Dış güçler tarafından da desteklenen iç karışıklıklar istenilen kaosu yaratmış ve işgalci kuvvetler bunu kendileri için bir fırsata dönüştürmüşlerdir. Anadolu'nun işgallere karşı direnişinin gelecekte simgesel ismi olacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın daha ilk andan itibaren vatanı kurtarmayı vazife bellemesi ve bu uğurda katlandığı meşakkat, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla semeresini vermiştir. Meclisin açılışıyla milli direniş hareketi bir düzene kavuşmuş ve kurtuluş hedefine odaklanılmıştır. Anadolu'nun devlet otoritesinden mahrum kaldığı bir dönemde kurulmuş olan Kuvâ-yı Milliye ile kesin zaferin elde edilemeyeceği kanaatinin yetkililerde ağır basması ve bu fikrin TBMM tarafından benimsenmesi ise düzenli orduya geçmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

TBMM'nin açılması ve kısa bir süre sonra başlayan çarpışmaların kesin netice vermeyen sonuçları ve bu dönemde savaşın saldırgan taraflarından gelen barış görünümü sömürü teklifleri nihai başarının savaş meydanlarında tartışmasız bir zaferle elde edilebileceği fikrini pekiştirmiş ve bu fikrin taraftar sayısını artırmıştır.

TBMM üyeleri vatanın kurtarılmasını elbette ki bir vazife bilmiş ve bu uğurda her türlü fedakârlığı göstermiştir. Ancak bu birlik ve beraberliğe rağmen Meclisin çok sert ve hatta bazen bireysel şiddete dönüşen eylemlere de ev sahipliği yaptığı görülmüştür.

Farklı eğitim sisteminden geçen ve farklı ortamlarda yaşayan insanların olaylar karşısında farklı tepkiler vermesi kadar doğal bir davranış şekli olamaz. Bu nedendir ki, olaylar hakkında; bazı insanlar etnik veya dinsel temelli değerlendirmede bulunurken, bazıları yenilikçi veya muhafazakâr anlayışla yaklaşabilmekte, birileri sorumluluk duygusunu ön plana çıkarırken birileri umursamaz olabilmekte ve hatta birileri de idare-i maslahatla konumunu belirleyebilmektedir. I. TBMM ele alındığında milletvekillerinin büyük bir sorumluluk duygusuyla hareket ettikleri ve özellikle Meclisin manevi şahsiyetinde toplanan yetkilere büyük bir kıskançlıkla sahip çıktıkları görülmektedir. Meclisin kendisinde toplanan yetkilere bu denli sahip çıkması her ne kadar takdire şayan bir durum arz ediyor olsa da aslında bir yönüyle bazı sorunların ana kaynağını oluşturmuştur da denilebilir. Şöyle ki bu çalışmada da görülen bir Başkomutanlık yetkisinin verilmesi ve verilen yetkinin kullanılması karşısında milli iradenin suiistimal edildiğinin güçlü bir şekilde dile getirilmesi ve hesap sorulması bir çelişkidir. Küçük rütbelerin yükseltilmesinde bir itiraz yaşanmazken üst rütbelerin verilmesinin tartışma konusunun merkezine oturtulması bir endişe ve planlamanın varlığını düşündürmüştür. Meclis oturumlarında her ne kadar rütbesi yükseltilecek paşalar şahsiyet üzerinden eleştiri konusu olarak telaffuz edilmemişse de itirazlar ve verilen cevaplar başka bir hesaplaşmanın varlığını göstermiştir. Mecliste önemli sayıda muhalefetin varlığı bilinmektedir. TBMM'de vekillerin seçimiyle ilgili kanun değişikliği

sonrasında bazı muhaliflerin Meclisteki sayılarının 120'ye çıktığıyla övünmesi Meclisteki bölünmeyi gösteren önemli bir delildir. Bu bölünmede Mustafa Kemal Paşa hakkında oluşan/oluşturulan şeriat kanunlarını uygulamayan, devamlı hocalarla ve padişahla mücadele eden bir şahsiyet olduğu algısı etkili olduğu gibi, onun şahsiyetine karşı duyulan hoşnutsuzluğun etkili olduğu da bir gerçekliktir. Meclis tutanakları ve milletvekillerinin konuşmaları incelendiğinde Meclisin kendi haklarını koruma konusunda kıskanç olduğu, bazı milletvekillerinin saltanat makamını hain görmekten çok kusurlu görmek eğiliminde olduğu, geleneksel müesseselerin aksaklıklarının düzeltilerek devam ettirilmesi fikrinin ağır bastığı, grupların kendi taraftarını oluşturma ve mensuplarına mevki kazandırma arzusu içerisinde olduğu söylenebilir.

Bütün bu karmaşıklık içerisinde denilebilir ki I. TBMM Türk milletinin bir mutfağıdır ve Mustafa Kemal Paşa da bu mutfağın lezzet üreten abidevi Şef'i olmuştur.

Kaynakça

Aralov, Semen. *Rus Büyükelçisinin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk- Söylev*, C.II, TTK, Ankara, 1987.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1921-1922), (Genel Yönetmen: Şule Perinçek), C.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Borak, Sadi. *Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004.

Cebesoy, Ali Fuat. *Siyasi Hâtıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, C.I, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.28-31.

Demirel, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Demirel, Ahmet. *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Kandemir, Feridun. *Hatıraları Ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.

Koloğlu, Orhan. *Gazi'nin Çağında İslam Dünyası*, I. ve II. Kitap, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1994.

Özalp, Kâzım. *Milli Mücadele 1919-1922*, C.1, TTK., Ankara, 1988.

Özüçetin, Yaşar. "Millî Mücadele'de Bir Dönemeç: I. İnönü Muharebesi ve Bu Muharebenin Kıymeti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XIV (78), 2021, s.258-262.

Özüçetin, Yaşar.- Dağıstan, H. Mehmet. "Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye", *CTTAD*, 9, 20/21, 2010, s.3-30.

Sonyel, Salâhi R. *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*, C.II, TTK., Ankara, 1991.

TBMM ZC.,C.22, D.1, İçtima Senesi 3, İ.92, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

TBMM.GCZ., (TBMM Gizli Celse Zabıtları), C.2,İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM.GCZ., (TBMM Gizli Celse Zabıtları), C.3,İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM.ZC., D.I. C.21,İ.77, C.1,TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.
Hikmet YAMAN

Millî Eğitim Bakanlığı. E-mail:
h.hikmetyaman@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9999-8947

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 30/09/2024 19/11/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1576413

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Tek Parti Dönemi Sayımlarında Cizre'nin Nüfus Özellikleri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Cizre's Population Characteristics Based on Single-Party Era Censuses

Öz

Ulus devlet realitesinin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nden koparak tarih sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyeti; bilhassa askeri, siyasi ve ekonomik açılardan oldukça ağır bir sürecin içerisinde doğmuştur. Bu süreci sorunsuz atlatabilmek, varlığını sağlamlaştırmak, yerli bir düzen tesis etmek ve milli bir nesil oluşturmak hedefleriyle köklü yeniliklere gidilmiştir. Bu yeniliklerin başarıya ulaşmasında, mevcut nüfusun tespiti ve yeniden yapılandırılması anahtar olarak görülmüştür. Bu amaçla, yeniden inşa süreci hız kesmeden devam ederken, 1927-1950 tarihleri arasında Türkiye'nin ilk resmî nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. Bu noktada, kalkınma ve dönüşüm planlarının kalbinde konumlandırılmış nüfus sayımlarının beşerî ve tabii aidiyetleri farklılık gösteren bölgeler hakkında oldukça önemli ipuçları barındırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, mevcut makalede Tek Parti Döneminde yapılmış sayım verilerinden hareketle tarihi seyir içerisinde kendine özgü aidiyetlerle öne çıkmış kadim bir yerleşim olan Cizre'nin nüfus özellikleri çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cizre, Nüfus, Nüfus Sayımı, Tek Parti Dönemi.

Abstract

Population policy has been integral to the implementation of official state strategies, consistently occupying a central place in policy agendas throughout history. It has shaped and regulated various aspects of social life, functioning as a critical determinant in the success of military, economic, and cultural

ATIF: YAMAN, Hikmet, "Tek Parti Dönemi Sayımlarında Cizre'nin Nüfus Özellikleri Üzerine Bir İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (327-347)

CITE: YAMAN, Hikmet, "An Analysis of Cizre's Population Characteristics Based on Single-Party Era Censuses", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (327-347)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

initiatives. The emphasis placed on population reflects its strategic value in governance. A notable illustration of this is its role in advancing the policies and ideological objectives of the Single-Party Era. As noted above, population has remained a key instrument of statecraft, serving as a stable and enduring focus for political authorities. Understanding, interpreting, or assessing these regimes necessitates a careful examination of their population policies, which provide essential insights into their priorities and governance frameworks. The Republic of Türkiye, emerging from the dissolution of the Ottoman Empire amid the rise of the nation-state, faced significant challenges, particularly in military, political, and economic domains. To navigate these difficulties, consolidate its existence, establish a sovereign order, and foster a national identity, the newly formed state implemented a series of radical reforms. A critical component of these efforts was the identification and restructuring of the population, seen as essential to the success of these transformative initiatives. In line with these objectives, Türkiye conducted its first official population censuses between 1927 and 1950, during a period of intense reconstruction. Positioned at the core of the country's developmental and transformation strategies, these censuses offer valuable insights into regions with distinct demographic and environmental characteristics. This study focuses on the demographic profile of Cizre, an ancient settlement known for its unique historical and cultural attributes, using data from the censuses conducted during the Single-Party Era.

Key Words: Cizre, Population, Census, Single-Party Era.

1. Giriş

Tarih boyunca en fazla önem atfedilmiş ve üzerine en çok eğilmiş meselelerin başında gelen nüfus olgusu¹, çağımızda da güncelliğini koruyan ve hassasiyet arz eden temel dinamiklerden birisi olarak ön plandadır.²

Varlıklarını devam ettirme noktasında ulus devletlerin korumaya ve arttırmaya çalıştığı, belirli politikalarla sürdürülebilir ve dinamik kılmaya çaba sarf ettiği nüfus gerçeği, günümüzde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dünyanın farklı ülkelerinde değişik biçimlerde ele alınmaya, tartışılmaya ve istişare edilmeye devam edilmektedir.³

Aileyi ve toplumu meydana getiren, devletlerin inşasında harç işlevi gören ve daha birçok muhtelif bileşenin “nüfussuz” düşünülmemeyeceği veya var olamayacağı hakikati, nüfusun tespiti ve muhafazasına yönelik politikaları gün yüzüne çıkarmıştır.

Bir başka açıdan meseleye yaklaşıldığında nüfus politikasının diğer bütün resmî devlet stratejilerinin icrasında kilit rolü oynadığı görülecektir. Nüfus, öncelik teşkil eden

1 David Grigg, *Population Growth and Agrarian Change: An Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

2 Hannah Ritchie & Lucas Rodés-Guirao (2024) - “Peak global population and other key findings from the 2024 UN World Population Prospects” Published online at OurWorldinData.org. Retrieved from: 'https://ourworldindata.org/un-population-2024-revision' [Online Resource].

3 <https://news.un.org/en/story/2024/07/1151971> (14.10.2024).

gündemlerin başında gelmiştir. Toplumla ilişkin her bir sosyal ayrıntının salâhiyetinde belirleyiciliğini muhafaza ettirmiş nüfus realitesi; askeri, iktisadi ve kültürel bağlamlarda oluşturulmuş her bir politikanın başarılı bir şekilde tatbikinde kilit işlev görmüştür. Nüfusa biçilen değer, kısaca bu şekilde özetlenebilir. Buna verilebilecek en uygun örneklerden birisi de Tek Parti Dönemi politikalarının ve ideallerinin gerçekleştirilmesinde nüfusun tek başına kazanmış olduğu önemdir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere herhangi bir alana ilişkin politika için kilit bir aracı olan nüfus, çoğu zaman da münhasıran siyasal otoritelerin değişmez politikası olarak ön planda kalmıştır. Bahse konu siyasi erklerin anlaşılmasında, yorumlanmasında veya tanımlanmasında, mezkûr nüfus siyaseti esas başvuru kaynağı olarak mühim bir ölçüttür. Bu bağlamda, 1923-1950 yılları arasında benimsenmiş nüfus politikasına bakarak Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin karakteristikleri hakkında sağlıklı çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Yerel ve ulusal çaptaki nüfus planlamalarıyla Türkiye'nin demografik tarihinde ayrı bir yer edinmiş Tek Parti Dönemi, Türkiye'ye dair resmî nüfus politikasını izleyebilme imkânı bulduğumuz özel bir zaman dilimidir.

Osmanlı sonrasındaki nüfus bakiyesinin Anadolu'daki dağılımı ile Tek Parti hükümetlerinin bu popülasyona bakışı ve yaklaşımı, etnik ve sosyokültürel aidiyetler noktasında benzersiz ve oldukça zengin bir birikime farklı açılardan yaklaşılabilesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ile birlikte üzerine eğilmeye başlanan bir mesele olan nüfus⁴ ve Cumhuriyet dönemi ilk sayımları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler bağlamında da bir fikir veren mevcut çalışmanın Cizre hakkındaki literatüre zenginlik katması hedeflenmiştir.

Bu görünüm içerisinde; nüfus karakteristiği, tarihi kimliği ve beşeri coğrafyasıyla birçok yerleşimden ayrıışan Cizre'nin Tek Parti Dönemine ait nüfus verilerini ortaya koymanın, bugünkü nüfus tartışmaları ışığında fikir verebileceği ve faydalı olabileceği düşünülmektedir.

2. Osmanlı Dönemi Nüfus Anlayışı ve Cizre

Nüfus kavramı, oldukça geç bir dönemde Osmanlı Devleti'nde önem arz eden bir mesele olarak önem kazanmış olmasına rağmen başından itibaren kendine özgü dinamiklerle ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi sayımlarının aksine Osmanlı sayımlarının ortaya çıkış nedeni, toplam nüfusu ya da toplumsal-etnik görünüme ilişkin detayları net bir şekilde tek başına tespit etmek değildi. Geleneksel Osmanlı nüfusu, vergi toplama amacı etrafında şekillenen bir arayışın neticesinde kayda alınmaktaydı. Burada da bilhassa yetişkin erkeklerin sayımına öncelik verilmekteydi. 19. yüzyılda yaşanan Batı esinli değişim neticesinde nüfus da yeni yöntemlerle ele alınmaya çalışıldı. Buna rağmen, modern anlamda ilk kez 1831 yılında gerçekleştirilen ilk Osmanlı nüfusunda da kayda değer bir farklılık belirmemiştir. Mezkûr sayımın temel amacı daha evvelki geleneksel ve bölgesel girişimlerde de olduğu gibi Müslüman olmayan nüfusu tespit ederek şahsi vergi uygulamasını tatbik etmek ve

4 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 61

Müslüman erkekleri orduya almak üzere hazır bir insan kaynağı oluşturmaktı. Cizre nüfus istatistiklerindeki görünümün tam aksine buradaki uygulamada kadınlar, yetimler, ergenlik çağına gelmemiş Hristiyanlar, akli ya da fiziki engele sahip olanları dışarıda bırakan veya askerliğe elverişli olmayanlarla ilgilenmeyen bir anlayış hâkimdi.⁵

Batıdan tevarüs edilen yeniliklerin toplumsal boyutu dolayısıyla işlevsel yönetim ve sosyal hizmetler gibi anlayışların sonucunda Osmanlı sayım anlayışı, 1856 sonrasında daha belirgin değişimler yaşamaya başlamıştır. Beşeri ve doğal kaynaklarını daha titiz bir üslupla ele almaya özen gösteren yeni nüfus anlayışı doğrultusunda imparatorluğun daha önce temas edilmemiş toplulukları olan aşiretler ve kadın nüfusu üzerinde de ilk kez 1881/82-1893 sayımlarında önemle durulmuştur.⁶

Tablo 2.1. 1881 Cizre Nüfusu⁷

	Müslüman	Katolik	Yahudi	Protestan	Monofizit (Süryani)	Toplam
Erkek	3.168	790	85	24	103	4.170
Kadın	2.867	791	64	36	94	3.852
Toplam	6.035	1.581	149	60	197	8.022

Tablo 2.1.1. 1914 Cizre Nüfusu⁸

Müslüman	Ermeni	Yahudiler	Protestan	Süryani	Eski Suriyeli	Toplam
17.022	268	234	90	3.009	140	20.763

3. Cumhuriyet Sonrasında Cizre'nin Sosyokültürel Atmosferi

Cizre'yi herhangi bir hususta tek başına tanımlamak güç bir hadisedir. Cizre'ye anlam yükleyen, derinlik katan ve bilhassa sosyokültürel açıdan zenginleştiren muhtelif dinamiklerden söz etmek gerekir. Cizre, tarih boyunca bu dinamiklerle kurmuş olduğu bağla bilinirliğini devam ettirmiştir.

Cizre'nin bütünleştiği ve kendisinden hayat bulduğu Dicle Nehri, Cizre'yi bölgedeki yerleşimlerin büyük bir çoğunluğundan ayıran özelliklerin başında gelmektedir. Nehrin etrafına kurulmuş olması, Cizre halkının su ve toprak bütünlüğünden ileri gelen bir zenginlikle iç içe yaşamalarına imkân tanımıştır. Buna ek olarak, Dicle Nehri; tarım, endüstri ve ulaşım gibi hususlarda Cizre'nin hızlı bir şekilde kalkındırılabilmesinde işlenmeye hazır bir sağlayıcı olarak ortada durmuştur.

5 Karpat, *a.g.e.*, s. 41-43.

6 Karpat, *a.g.e.*, s. 44-46, 90-93.

7 Karpat, *a.g.e.*, s. 282-283.

8 Karpat, *a.g.e.*, s. 372,

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Mardin'in bir kazası olan Cizre⁹, Irak sınırı üzerindeki son vilayet kazası olmasının ötesinde Dicle'nin üzerinde mukim tek vilayet kazasıydı. Bunun haricinde, bir diğer komşu ülke olan Suriye'yle de sınırı bulunmaktaydı. Oldukça eski bir kavşak yerleşimi olarak tarihte yer edinmiş Cizre'nin geçmişi İsa öncesine dayanmaktadır.¹⁰

Osmanlı himayesindeki Cizre ve Cumhuriyet Cizre'si birçok defa mukayese edilmiştir:

Cizre, daha bir asır evvelisine kadar pek kalabalık şehirdi. O tarihte dört bine yakın dükkânı, büyük çarşıları ve elli bine yakın nüfusu vardı. Ticaretle pek ileri gitmiş, Suriye ve Irak topraklarının birleştiği noktada cenubi Anadolu'nun mühim bir tecim durağı hâline gelmiştir.

Cizre'nin bunu takip eden tarihi çok bakımsız geçmiştir. Eski idarenin her sahada göze çarpan ihmal ve lakaydisi bu tarihi Türk kasabasını da harabeye çevirmişti. Ticaretteki mevkiini tamamıyla kaybettiği gibi memuriyetine delâlet eden bunca âsar da zamanla âdeta enkaz haline gelmiştir.

Son on dört senedir başlayan ümran faaliyeti Cizre'ye yeni bir hüviyet ve çehre vermiştir. Filhakika, eskiden olduğu gibi binlerce dükkân yapılamamış, geniş topraklar işgal eden şehrin bütün ihtiyaçları temin olunamamıştır. Fakat, on dört Cumhuriyet senesinde yapılabilecek işlerin fazlası yapılmış ve kasabanın medeni noksanlarından bir kısmı giderilmiştir.¹¹

Dönemin Kaymakamı Baki Başaran'dan aktarılan bilgilere göre imar faaliyetleri bilhassa 1935 itibariyle Cizre'de büsbütün hızlanmıştır. Detaylandırmak gerekirse; eski, dar, pis ve düzensiz caddelerin on ikişer metre genişliğinde yeniden inşa edilmiştir. Şehrin sosyokültürel ihtiyaçları da gözetilmiştir. Buna göre; memurlar kulübü, aile ve çocuk bahçeleri, plaj, futbol sahası ve bir cumhuriyet meydanı tesis edilmiştir. Şehirdeki enkaz kaldırılmış, çarşılar tertip dâhilinde yeniden düzenlenmiş ve haşereyle mücadelede gerekli hazırlıklar yapılmıştır ve tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan, şehirdeki kültürel faaliyetlerin canlılığına da temas edilmiştir. Şubat 1938'de Memurlar Kulübü çatısı altında hizmete açılan Halkevinin Cizre ve civarındaki önemli bir boşluğu doldurduğu vurgulanmıştır. Halkevinde temsil edilen piyeslere bilhassa gençler tarafından gösterilen rağbete değinilerek kasabalı ve köylü halkın hep birlikte Halkevi bünyesinde bir araya geldiğinin ve bütünleştiğinin altı çizilmiştir.¹²

9 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül III – Usuller Kanun ve Talimatnameler – Neticelerin Tahlihi (Recensement General de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule III – Méthodes du recensement, Lois, Règlements, Instructions – Analyse des Résultats)*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 125.

10 “Cizre Yeniden Hayat Bulmaya Başladı,” *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

11 *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

12 *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

Cizre Halkevi'nin Resmî Açılışı¹³

Cizre hakkında benzer doğrultuda malumata denk geldiğimiz bir başka bilgilendirmede aradan geçen üç yıllık süre zarfındaki gelişmeye dikkat çekilmiştir:

*Caddeler on ikişer metre genişliğinde açılmış, eski çarşı yeni ve modern bir şekle sokulmaya başlamış, heykel dikilmiş, meydan ve sahalar açılmış, çocuk bahçesi ve aile parkı yapılmış, caddeler ağaçlanmış, Halkevi ve hükümet binaları tamamlanmış, mezbaha ve Kaymakam evi, Dicle-Nusaybin, Silopi ve Irak yolları, Dicle Nehrinin bir kolu üzerinde büyük bir köprü inşa edilmiş, sahilde bir plaj tesis olunmuştur.*¹⁴

Sosyal yaşamı yakından ilgilendiren bütün bu hususların yanında 1938 yılı ile birlikte hayata geçirilmesi planlanan çalışmalardan da söz edilmiştir:

*1938 çalışma programı diğer yıllara nispetle daha zengindir. On bin lira sarf ile elektrik, sinema ve buz ihtiyaçlarını karşılayacak bir fabrika kurulacak ve sekiz bin lira sarf ile içme suyu tesisatı tamamlanacaktır.*¹⁵

İklim ve coğrafya kaynaklı bir karakteristik olması dolayısıyla yine bu dönemde akrep ve yılan benzeri haşere ile mücadeleye münhasıran ihtimam gösterilmiştir. Ağaçlandırma da kaza yönetiminin bir başka temel önceliği olarak şekillenmiştir. Böylelikle şehrin sıcağına bir çözüm bulanabileceğine inanılmıştır. Bu bağlamdaki tespit de zikre değerlidir: “Cizre, Dicle Nehri gibi her yere nasip olmaz bir servete malik bulunduğuna göre, ağaçlanması kolaylıkla mümkündür”.¹⁶

Nüfus sayım verilerine ilişkin muhtelif tablolar içerisinde yorumlanan eğitim vaziyeti hakkında fikir veren bir ayrıntının arka planı veya nedenleri de bu bilgilendirmede detaylandırılmaktadır. Buna göre, Cizre halkının esasen kültür bakımından ileri olduğunun

13 Akşam, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

14 “Cizre Terakki Ediyor ve Güzel Bir Şehir Oluyor,” Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

15 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

16 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

altı çizilmiştir. Bununla birlikte, okulsuzluk yüzünden eğitim alanında kayda değer bir ilerleme kat edilemediği belirtilmiştir. 27 bin nüfusa sahip Cizre kazasındaki ilkokul sayısının yalnızca “iki” olmasına dikkat çekilmiştir. 1938 senesinde birkaç köyde ilkokul açılmasının beklendiği ve sene başında açılmış Halkevi'nin bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmasının ümit edildiği ifade edilmiştir.¹⁷

Cizre'nin bir diğer temel karakteristiği de üzerine kurulduğu toprakların bereketli oluşudur. Toprağın verimliliği, dönemin kaynaklarına “arızasız” şeklinde geçmiştir. Herhangi bir kusurdan mahrum ve bakir anlamındaki bu tabir, tarım ve hayvancılık benzeri uğraşılarda Cizre'ye atfedilmiş önemli bir özelliktir. Cizre'de bulunan Cudi Dağı'nın etekleri gibi engebeli arazilerde bahçecilik ve meyvecilik faaliyetleri gerçekleştirilirken ova kısımlarında ziraat ve hayvancılık öne çıkmaktadır. Hububatın her türlüünün büyük bir bereketle tarım arazilerinde yetiştiği; Cizre mıntikasındaki hayvan sayısının bu tarihlerde 150 bin üzerinde olduğu, Suriye ve Irak'a önemli miktarlarda hayvan ihraç edildiği belirtilmiştir.¹⁸

Burada zikredilen hususların bütünü, zaman ve dönem fark etmeksizin Cizre'nin geliştirilmeye çalışılan yönleri ve giderilmeye çaba sarf edilen ihtiyaçları olarak ön planda kalmıştır. Teşebbüslere ve desteklere rağmen bir kısmının Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar değişmeden ulaşmış olması da ilginçtir.

4.1. 1927 Nüfus Sayımı

Tablo 4.1.1. Kaza ve Köyler İtibariyle Cizre Nüfusu¹⁹

Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Yoğunluğu	Yerleşim Adedi
12.738	14.298	27.036	35.6	175

Tablo 4.1.2. Cizre Merkez Nüfusu²⁰

Erkek	Kadın	Toplam
2.811	2.537	5.348

İlk nüfus sayımı verilerinde göze çarpan ilk husus hem Cizre merkezde hem de Cizre genelinde az bir farkla da olsa kadın nüfusun erkek nüfusa sayıca üstünlüğüdür.

17 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

18 Akşam, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

19 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları (Recensement Général de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule I – Résultats Détaillés Pour Les Vilayets – Tableaux Récapitulatifs)*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s. XIII.

20 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1935 – Population de la Turquie Résultats Définitifs)*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s. 30.

Tablo 4.1.3. Cizre Nüfusunun Medeni Hâl Görünümü²¹

	Nüfus	Medeni Hâl				
		Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Erkek	12.738	4.990	5.933	392	21	21
Kadın	14.298	5.273	5.896	1.448	39	8
Toplam	27.036	10.263	11.889	1.840	60	31

Dönem itibariyle bölge genelindeki ortak bir özellik olan düşük boşanma oranları gerçeğinde Cizre'nin bir istisna olmadığı görülmektedir. Toplam dul sayısı yüksek olmakla birlikte, burada dikkatleri celp eden husus kadın dul nüfusunun erkek dul nüfusundan neredeyse dört kat fazla olmasıdır. Cizre toplam nüfusu ile birlikte değerlendirildiğinde, 11.889'luk evli oranı, Cizre aile yapısı hakkında verdiği önemli ipuçları nedeniyle üzerinde durulmaya değerdir. Aile kurumuna açılan kapı mahiyetindeki evlilik, Cizre nüfusunun sürekliliğinde belirleyici bir dinamik olmuştur. Diğer taraftan, bekâr nüfus oranındaki yükseklik aşağıda yaş grupları temelinde münhasıran mütalaa edilmektedir.

Tablo 4.1.4. Yaş Grupları Dağılımına Göre Cizre Nüfusu²²

	1 Yaşından Küçük	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve Üstü	
E.	273	1.348	1.427	797	522	4.728	1.621	421	186	34
K.	192	1.050	1.612	1.188	1.006	5.795	1.299	310	177	35
T.	465	2.398	3.039	1.985	1.528	10.523	2.920	731	363	69

Cizre hakkındaki genel betimlemeden de anlaşılacağı üzere Cizre kenti kapalı bir coğrafya değildi. Cizre halkını da bu minvalde ele almak mümkündür. Dolayısıyla, buradaki istatistikleri kapalı-açık toplum varsayımlarına dayandırmak, Cizre toplumunun geleneksel değerlerinden bihaber olmak ve aile yapısını doğru okuyamamak tehlikesini beraberinde getirir. Tablo 4.1.3., ilk bakışta yüksek bekâr nüfusuyla dikkat çekebilir. Ancak Tablo 4.1.4. içerisindeki verilere dikkatle bakıldığında, 1 ve 19 yaş aralığındaki toplam nüfusun 5.048 olduğu görülecektir. Bu oran, toplam bekâr nüfusun yarısına çok yakındır. Ayrıca, 19 yaş sonrasındaki nüfusun 20-45 gibi geniş bir aralıkta belirlenmiş olması, 20'li yaşlar nüfusunun bekâr nüfus içerisindeki kapsamı hakkında fikir sahibi olabilmemize engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla, bekâr nüfus oranındaki yükseklik yalnızca tabii saiklerle açıklanabilecek bir görünüm sunmaktadır. Bunun haricinde, 1927 sayımı itibariyle Cizre nüfusunun oldukça genç ve dinamik bir çehre sunduğu görülmektedir.

21 Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları, s. 177.

22 Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları, s. 177.

Tablo 4.1.5. Cizre Nüfusunun Okuma Bilen-Bilmeyen Dağılımı²³

	Bilen	Bilmeyen
Erkek	267	11.090
Kadın	6	12.658
Toplam	273	23.748

Cizre hakkında 1927 sayımında öne çıkan bir başka belirgin özelliklerden birisi de nüfusunun neredeyse bütünü okuma yazma bilmiyor oluşudur. Toplam nüfus içerisinde yalnızca 273 kişi okuma bilir olarak kaydedilmiştir. Kadın nüfusu içerisindeki 6 kişi ile okuma bilmeyen 23.748 kişilik nüfus, Cizre'nin eğitim öğretim hayatı hakkında doğrudan fikir vermektedir.

Tablo 4.1.6. Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı²⁴

	Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Ordu	PTT	Çeşitli	Toplam	Mesleksiz veya Mesleği Meçhul
E.	4.498	151	278	80	75	495	3	139	5.719	5.638
K.	625	15	6	1	1	-	-	3	651	12.013
T.	5.123	166	284	81	76	495	3	142	6.370	17.651

Mesleklerin bugünkü şekliyle henüz kategorize edilmediği dönemlerde, Cizre nüfusunun geçim kaynağı konumundaki uğraşlar temelinde farklı bir örneklem olarak ele alınabileceği düşünülmektedir. 6.370 kişinin meslek erbabı olarak kaydedilmiş olması, Cizre'deki sosyal yaşamın ve sınai canlılığın da bir başka tezahürüdür. Burada vurgulanmasında yarar bulunan en mühim husus ise kadınların Cizre yaşamı içerisindeki sıra dışı rolleridir. Modern toplumlardaki görünüm ve gelişimin sunduğu arka planın aksine, Doğu toplumlarının genel bir benzerlik göstergesi olarak, Cizre'de de kadınlar zirai yaşamın tam kalbinde yer alan ve hatta bunu hayatta tutan kimseler olarak mümtaz bir konuma sahip olmuşlardır. Dönem itibariyle Cizre zirai yaşamını kadın emeğinden ayrı ele almak veya düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda, 651 olarak tespit edilmiş meslekli kadın nüfusu önemli addediliyor olmakla birlikte herhangi bir mesleği bulunmayan 12.013 kadın nüfusun da benzer şekilde bir eksiklik olarak görülemeyeceği veya öne sürülemeyeceği düşünülmektedir. Çocuk nüfus düşüldüğünde, mevzu bahis sayının olumsuz bir ayrıntı olarak ele alınamayacağı zira kadınların genellikle ev ve evle ilgili işlerle yaşamları boyunca iştigal oldukları, yalnızca Cizre'nin değil neredeyse civar bölgedeki tüm yerleşimlerin ortak özelliği olduğu gerçeği bilinir bir durumdur.

23 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 177.

24 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 200.

Tablo 4.1.7. Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı²⁵

	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Meçhul
E.	10.295	82	-	-	9	278	51	160	482
K.	11.467	37	-	-	5	300	37	495	323
T.	21.762	119			14	578	88	655	805

Nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Cizre, civarında birden fazla etnisiteyi barındıran İdil, Midyat ve Mardin gibi yerleşimler kadar olmasa da Katolik, Ermeni, Musevi, Hristiyan ve sair dinlere mensup nüfusun belirginliği itibariyle farklı inançlara mensup kişilerin bir arada yaşadığı yerleşimlere verilebilecek güzel bir örnektir.

Tablo 4.1.8. Engele Göre Cizre Nüfusunun Dağılımı²⁶

	Engelsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Sair Engeller
Erkek	11.045	79	12	25	9	6	181
Kadın	12.522	43	6	12	2	1	78
Toplam	23.567	122	18	37	11	7	259

Genel itibariyle engelsiz bir görünüm sunan Cizre nüfusunun Tablo 4.1.8'deki dağılımı esasında; kör, sağır, topal, çolak, kambur ve sair engelli toplam kişi sayısının 454 olduğu görülmektedir. Bu oranın, dönem itibariyle Cizre gibi küçük bir yerleşim için yüksek kaldığı düşünülmektedir. Cizre resmî idare kurumlarının bu nüfusa yönelik özel bir politikası, yaklaşımı veya hizmetinin olup olmadığı merak uyandırmaktadır. Bu engellerin doğumla ilintili olup olmadığı, sonradan mı meydana geldiği veya bu engellerde akraba evliliklerinin rol oynayıp oynamadığı bilinir değildir. Engellerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise erkeklerdeki sayıların hep daha yukarıda kalmış olması ilginç bir ayrıntıdır.

Tablo 4.1.9. Ana Lisana Göre Cizre Nüfusunun Görünümü²⁷

	Türkçe	Arapça	Yahudice	Kürtçe	Sair Lisan
Erkek	1.731	732	4	8.632	258
Kadın	1.356	824	-	10.165	319
Toplam	3.087	1.556	4	18.797	577

Cizre'ye ilişkin resmî lisan tablosunda Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Acemce, Çerkezce, Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca da yer almasına rağmen bu dilleri bilenlerin olmayışı nedeniyle mevcut tablonun dışında bırakılmışlardır. Yukarıda Tablo 4.1.5'te müşahade edilen okuma bilen ve bilmeyen nüfus bağlamında burada üzerinde durulmasında yarar görülen bir ayrıntı bulunmaktadır. Buna göre, okuma bilmeyen 23.748

25 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 222.

26 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 222.

27 *Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 244.

kişilik Cizre nüfusu karşısında kentin ana diller zenginliğini kanıtlar nitelikteki sayılar son derece değerlidir. Bu durum, Cizre halkının bilhassa Kürtçe, Türkçe, Arapça, Yahudice ve sair dillerde bir arada huzur içerisinde yaşadığını, kadın ve erkek oranlarındaki ana lisan oranlarının birbirlerine yakınlığı nedeniyle bu dillerin özellikle ve çoğunlukla aile içerisinde çokça konuşulduğunu ve böylelikle bu dillerin sürekli bir şekilde Cizre toplumsal yaşamına eşlik ettiğini ortaya koymaktadır. Dil bilmek ve bir dilde okumak mefhumlarının birbirlerinden oldukça farklı iki gerçeklik olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda ise aradaki tezat veya çarpıklığın Cizre'nin mektep yetersizliğinden ileri geldiği kanaati hâsıl olmaktadır.

Diğer taraftan, 1927 genel sayımına göre Mardin'in aralarında Cizre'nin de bulunduğu kazalar nüfusuna göre dağılımında tabiiyet ağırlıklı olarak Türkiyeli olarak kayıt altına alınmıştır. Erkeklerde 64.937, kadınlarda da 68.088 kişinin tabiiyeti Türkiye'dir. Farklı tabiiyetler dağılımına göre erkeklerde 3 kişi Irak, 10 kişi Fransa, 3 kişi Yunanistan, sair Avrupa ülkelerinde 3 kişi ve tabiiyeti meçhul 6 kişi tespit edilmiştir. Öte yandan, kadınlardaki tabiiyet farklılığına ilişkin herhangi bir kayıt yer almamıştır.²⁸

Doğum ülkesine göre nüfus dağılımında da benzer bir çoğunluk söz konusudur. Erkeklerde 11.352 kadınlarda da 12.662 kişinin doğum ülkesi Türkiye olarak not edilmiştir. Erkeklerde yalnızca 5 kişinin doğum ülkesi Irak olarak tespit edilmiştir. Kadınlarda doğum ülkesi farklı olan bulunmamış olmakla birlikte 2 kişinin ülkesi meçhul olarak kayıtlara geçmiştir.²⁹

4.2. 1935 Nüfus Sayımı

Mardin'in toplam nüfusu, 229.421 olarak tespit edilmiştir.³⁰ Bir önceki genel sayıma oranla hem Mardin hem de yurt genelinde ülke nüfusunun önemli bir miktarda yükseliş gösterdiği gerçeği, Umumi Müfettişlik raporlarınca da teyit edilmiştir.³¹

Tablo 4.2.1. Cizre Merkez Nüfusu³²

Erkek	Kadın	Toplam
2.836	2.649	5.485

1927'de 5.348 olarak tespit edilmiş Cizre nüfusunun yaklaşık 8 yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde yalnızca 137 kişilik son derece küçük bir artış göstermiş olması enteresan bir durumdur. Bu kadar uzun bir süre zarfında, merkez nüfusunda belirgin bir değişim yaşanmamış olmasının arka planındaki gerekçeler merak uyandırıcıdır. Benzer şekilde, aşağıda Tablo 4.2.2. ve Tablo 4.2.3'te de gösterildiği üzere 1927'den (27.036) 1935'e Cizre toplam nüfusunda 1.927 kişilik bir artış meydana gelmiştir. 1927 tarihinde Cizre nüfusu genelindeki yüksek evlilik oranları göz önünde bulundurulduğunda (E-5.933 – K-5.896),

28 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 260.

29 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları*, s. 280.

30 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri*, s. 7.

31 *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 450.

32 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri*, s. 18.

Cizre merkezindeki ve Cizre genelindeki bahse konu yukarıya doğru küçük artışların soru işaretleri uyandırdığı düşünülmektedir.

Tablo 4.2.2. Cizre Köyler Nüfusu³³

Erkek	Kadın	Toplam
10.459	13.019	23.478

Tablo 4.2.3. Cizre Toplam Nüfusu³⁴

Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Yoğunluğu
13.295	15.668	28.963	38

Cizre merkez nüfusunda erkekler genel olarak sayıca kadınlardan daha fazla iken kırsal kesimlerde kadınların erkek nüfusa sayıca üstünlüğü söz konusudur.

Tablo 4.2.4. Cizre Köy Adedi, Vasati Köy Nüfusları ve Mesahaları³⁵

Köy Adedi	Vasati Köy Nüfusu	Beher Köye İsalet Eden Mesaha
130	181	5.8

Tablo 4.2.6. Okuma Yazma Bilen ve Bilmeyenler Dağılımı³⁶

	Okuma ve Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Okuma ve Yazma Bilmeyen	Toplam	Oran	
					Bilen	Bilmeyen
Erkek	470	-	2.366	2.836	16.6	83.4
Kadın	54	-	2.595	2.649	2.0	98.0
Toplam	524	-	4.961	5.485	9.6	90.4

Cizre nüfusu son derece düşük bir artış eğilimi göstermişken okuma-yazma oranlarındaki görünüm 1927 istatistiklerinden oldukça farklıdır. İlk sayım olması dolayısıyla okuma bilen/bilmeyen gibi zorlu bir mesai gerektiren verilerin tespitinde birtakım aksamların yaşanmış olması ihtimal dâhilindedir. 1927 sayımında 23.748 (E-11.090 – K-12.658) olarak tespit edilmiş okuma bilmeyenler görünümüne kıyasla 1935'te farklı bir tablo şekillenmiştir. Buna göre, okuma bilen kadın sayısı 1927'de sadece 6 iken 1935'te okuma yazma bilen olarak 54'e yükselmiş, erkek sayısı da 267'den 470'e çıkmıştır. 1927'de okuma bilmeyen erkek sayısı 11.090 iken 1935'te okuma ve yazma bilmeyen olarak 2.366 olarak tespit edilmiş, 12.658 olarak kayıtlara geçmiş okuma bilmeyen kadın nüfusu da 1935'te okuma ve yazma bilmeyen şeklinde 2.649 olarak güncellenmiştir.

3.3. 1940 Nüfus Sayımı

Cizre merkez nüfustaki düşük yükseliş eğilimi, 1940 sayımı için de geçerlidir. Görüldüğü üzere, merkez nüfusu bir önceki sayım olan 1935'e kıyasla sadece 90 kişi

33 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 18.

34 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 18.

35 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 39.

36 Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, s. 278.

artmıştır. 5 yıl gibi uzun bir süre için bahse konu artış miktarı sağlıklı görünmemektedir.

1935'te 28.963 olarak gerçekleşmiş Cizre nüfusu, aşağıda detaylandırılan tablolardan da anlaşılacağı üzere 1940'ta 21.163 olarak kayıt altına alınmıştır. Her iki sayım sonuçları arasındaki 7.800'lük farkın temel nedeninin, idari taksimat gereği birtakım köylerin başka kaza veya vilayetlere geçmiş olmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Nitekim Cizre köy adedi 1935'te 130 gibi büyük bir sayı iken 1940'ta 44 azalarak 86 olarak tescillenmiştir.

Tablo 4.3.1. Cizre Nüfusu³⁷

	Merkez			Nahiye ve Köyler			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Yekûn	Erkek	Kadın	Toplam
Cizre	3.157	2.418	5.575	7.492	8.096	15.588	10.649	10.514	21.163
Oran	56.6	43.4	100.0	48.1	51.9	100.0	50.3	49.7	100.0

Tablo 4.3.2. 1935 ve 1940 Sayımlarında Cizre Köy Nüfusu Verileri³⁸

Köy Adedi	1940		1935		
	Ortalama Köy Nüfusu	Her Köye Düşen Yüzey Ölçü	Köy Adedi	Ortalama Köy Nüfusu	Her Köye Düşen Yüzey Ölçü
86	181	19.5	130	181	5.8

Tablo 4.3.3. Kaza ve Nahiyelere İtibariyle Nüfus Miktarı ve Köy Adedi³⁹

Şehir	Erkek	Kadın	Toplam	Köy Adedi	Köy Başına Düşen Ortalama Nüfus
Cizre	3.157	2.418	5.575	-	-
Merkez Nahiyesi	1.707	1.763	3.470	22	158
Dicle	1.930	1.740	3.670	22	167
Silopi	3.855	4.593	8.448	42	201
Toplam	10.649	10.514	21.163	86	181

Tablo 4.3.4. Cizre Merkez Nahiye Nüfusu Özellikleri⁴⁰

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Cizre			
Şehir	3.157	2.418	5.575
Merkez Nahiyesi			
1. Aşağı Dira	38	31	69
2. Bahmur	17	29	46

37 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1940 – Population par provinces, districts, communes et villages), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1944, s. 480.

38 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. LIII.

39 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 481.

40 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 482-483.

3. Basisk	36	30	66
4. Basikan	48	44	92
5. Bikrik	14	32	46
6. Birki	38	39	77
7. Cenibir	102	107	209
8. Dejdal	25	16	41
9. Fahmi	9	8	17
10. Firisi	58	48	106
11. Genda	24	31	55
12. Hapler	205	227	432
13. Hirikan	53	106	159
14. Hulamibala	34	65	99
15. İstevrik	84	74	158
16. Kafilkır	32	28	60
17. Kasirdelan	20	10	30
18. Mahmedi	98	83	181
19. Ravini	10	3	13
20. Şah	148	158	306
21. Şikeftan	17	12	29
22. Ziyaret	28	20	48
Aşiret	569	562	1.131
Toplam	1.707	1.763	3.470

Tablo 4.3.5. Cizre Kazası Dicle Nahiyesi Nüfusu⁴¹

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Dicle Nahiyesi			
1. Ömerin	113	145	258
2. Babil	58	77	135
3. Batıl	162	159	321
4. Bazift	16	33	49
5. Bider	90	119	209
6. Bilingir	11	21	32
7. Cibri	38	35	73
8. Derbaciyan	78	118	196
9. Dunbulyan	41	73	114
10. Ernebat	72	69	141
11. Gijal	75	86	161
12. Girigerv	35	65	100
13. Gözik	55	55	110
14. Höser	167	211	378

41 Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus, s. 482-483.

15. Kanisippi	23	26	49
16. Nehrip	48	48	96
17. Pelisi	38	99	137
18. Serdahlı	23	34	57
19. Sınati	13	21	34
20. Sırsık	144	128	272
21. Telfrit	44	39	83
22. Telibel	80	79	159
Yolamelesi	506	-	506
Toplam	1.930	1.740	3.670

Tablo 4.3.6. Silopi Nahiyesi Nüfus Verileri⁴²

Mevkiler	Erkek	Kadın	Toplam
Silopi Nahiyesi			
1. Girikamo (N.M)	298	318	616
2. Bışiri	109	95	204
3. Bimirin	6	7	13
4. Biskin	235	306	541
5. Babıkan	14	18	32
6. Bılıkan	75	104	179
7. Cumai	77	54	131
8. Çamkara	19	27	46
9. Dadar	41	47	88
10. Dıredefş	25	34	59
11. Diresur	18	23	41
12. Dırık Mustafa	14	29	43
13. Fırıkan	54	78	132
14. Germik	157	183	340
15. Giriçoliyan	60	38	98
16. Girikbedro	154	172	326
17. Girkundan	90	110	200
18. Gundhadit	160	172	332
19. Harapıreşik	18	20	38
20. Harbul	106	190	296
21. Hassana	210	197	407
22. Hınıs	19	39	58
23. İspirta	34	67	101
24. Kasrı Küzeyr	89	05	184
25. Kitta	165	203	368

26. Kölyan	36	66	102
27. Kürüfa	63	56	119
28. Kökit	17	16	33
29. Künsere	17	16	33
30. Mağara	40	38	78
31. Rihani	104	110	214
32. Rubai	61	58	119
33. Salatun	76	60	136
34. Silip	52	64	116
35. Sufsalim	14	14	28
36. Surbutum	81	96	177
37. Şemikan	24	45	69
38. Şivesur	95	101	196
39. Telkabin	101	100	201
40. Vahzat	113	95	208
41. Zikan	59	114	173
42. Zurafa	24	13	37
Aşiret	643	902	1545
Toplam	3.855	4.593	8.448
Nahiye ve Köyler Toplamı	7.492	8.096	15.588
Cizre Kazası Toplamı	10.649	10.514	21.163

3.4. 1945 Genel Nüfus Sayımı

Tablo 4.4.1. Cizre Nüfusunun Merkez, Bucak ve Köylere Göre Dağılımı⁴³

Şehir Nüfusu	Bucak ve köyler	Toplam
4.477	12.836	17.313

Tablo 4.4.2. Cizre Merkez ve Muhtarlık Nüfusları, Yüzey Ölçü ve Nüfus Yoğunluğu⁴⁴

Merkez			Bucak ve Muhtarlıklar			Toplam		
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2.339	2.080	4.419	6.068	6.788	12.856	8.407	8.868	17.275

43 *İstatistik Yıllığı (Annuaire Statistique) 1942-1945*, Cilt 15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946, s. 92.

44 *Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945)*, Cilt 65, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950, s. 24.

Tablo 4.4.3. Cizre Muhtarlık Sayıları, Ortalama Muhtarlık Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri [1940-1945]⁴⁵

1940			1945		
Muhtarlık Sayısı	Ortalama Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçüsü	Muhtarlık Sayısı	Ortalama Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçüsü
86	181	19.5	82	157	14.1

3.5. 1950 Nüfus sayımı

1940-1950 yılları arasındaki verilere bakıldığında şehir ve köy nüfusunun özellikle II. Dünya Savaşı'na denk gelen dönemde azalmış olduğu dikkat çekmektedir. Ancak savaşın bitmesiyle birlikte nüfusta belirgin bir artış yaşanmıştır. Cizre kazası ve bağlı köylerin nüfus oranlarının 1940-1950 arasındaki görünümü, aşağıda **Tablo 4.5.1**'de gösterilmiştir.⁴⁶

Şehir Nüfusu			Köy Nüfusu			Toplam			Yüz	Km ² Düşen Nüfus
1940	1945	1950	1940	1945	1950	1940	1945	1950		
5.575	4.419	5.425	15.588	12.856	14.163	21.163	17.275	19.588		17

Tablo 4.5.2. 1950 Nüfus Sayımına Göre Cizre'nin İlçe, Bucak ve Muhtarlıklara Ait Nüfus Verileri⁴⁷

Mevkiler	Nüfus
Cizre	
Şehir	5.425
Merkez Bucağı	
Aşağıdere	168
Basısık	49
Baska	230
Behmur	1.006
Cinibir	552
Hebler	907
İstarisik	59
Şah	678
Zivik	137
Toplam	3.786
Dicle Bucağı	

45 Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (*Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945*), s. 44.

46 Genel Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 (*Census of Population-22 Octobre 1950*), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1961, s. 22.

47 Umumi Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – *Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages)*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359, 1954, s. 293.

Ömerin (B.M)	185
Babil	75
Batil	534
Bazift	76
Binatuk	160
Cibri	86
Derbacya	101
Dünbilya	87
Ernebat	83
Gijat	85
Girgerin	58
Girigah	112
Gözük	114
Hoser	147
Nehrip	111
Pelisi	98
Telafrit	53
Tilibel	148
Toplam	2.313
Silopi Bucağı	
Girikoma (B.M)	541
Bespin	679
Beşiri	177
Billikan	171
Deredevş	85
Ferikan	166
Germik	368
Giriçolya	124
Girikbedro	201
Girründan	302
Gitta	357
Günthadit	668
Hasana	394
Herbil	296
Hinis	49
Kolya	151
Kükit	182
Rihani	433
Rubai	150
Selatun	207
Silip	93
Sorbutum	173

Şivesor	119
Tokyan	395
Telkabin	555
Vahsat	446
Zedikan	357
Bölge Dışı	225
Toplam	8.064
Cizre İlçesi Toplam	19.588

Tablo 4.5.3. Cizre Muhtarlık Sayısı, Ortalama Muhtarlık Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri [1945-1950]⁴⁸

1950			1945		
Muhtarlık Sayısı	Ort. Muhtarlık Nüfusu	Her Muhtarlığa Düşen Yüzey Ölçü	Muhtarlık Sayısı	Her Muhtarlığa Düşen Nüfus	Yüzey
54	258	21.4	82	157	14.1

Tablo 4.5.4. Cizre Şehir ve Köy Nüfusu Dağılımı [1940-1950]⁴⁹

Cizre	Şehir			Bucak ve Köyler			Toplam		
	1940	1945	1950	1940	1945	1950	1940	1945	1950
Nüfus	5.575	4.419	5.425	15.588	12.856	14.163	21.163	17.275	19.588

Tablo 4.5.5. Genel Sayım Verilerine Göre Cizre Nüfusu [1927-1950]⁵⁰

Yıl	1927	1935	1940	1945	1950
Nüfus	5.348	5.485	5.575	4.419	5.425

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde ilk kez 1881 ve 1914 tarihlerinde Cizre nüfusu hakkında özellikle dini aidiyetler temelinde iki defa denk geldiğimiz veriler, bir yerleşim olarak Cizre'nin teşkil ettiği tarihi öneme işaret etmektedir. Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırlarındaki stratejik yerleşimlerinden birisi olarak da Cumhuriyet döneminde önemini muhafaza ettirmiştir.

Cizre'yi civar yerleşimlerden ayıran birtakım temel özellikler bulunmaktadır. Engebeli bir arazi yapısına sahip Şırnak gibi yerlere kıyasla daha korunaklı derin bir iç arazi üzerine kurulmuştur. Etrafındaki tepeliklerin korunaklı bir kimlik kazandırdığı Cizre, kurulu olduğu alan nedeniyle de bölgedeki civar yerleşimlerin yakınlığına rağmen kendine özgü bir iklim özelliğine de sahip olmuştur. Bu iklim, giyim kuşamdan insani karakteristiklere

48 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages)*, s. 37.

49 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, s. 20.

50 *Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, s. 29

kadar şehrin tüm bünyesine nüfuz etmiştir.

Tarihi kaynaklara bakıldığında Cizre'nin bir yönetim üssü olduğu da görülecektir. Şehrin ticari, sosyal ve kültürel canlılığı, İpek Yolu üzerindeki mukim kavşaklardan birisi olması nedeniyle de etkisini kaybetmemiştir. Cizre'ye hayat ve can verdiği inanan Dicle Nehri, taşımacılık ve balıkçılık gibi uğraşların revaçta kalmasını sağlamasının haricinde sulama dolayısıyla da tarım arazilerinin ve ürünlerinin doğrudan ve kesintisiz bir şekilde verimli kalmasını sağlamıştır. Bütün bu özellikleri anlamlı kılan ve tarihsel süreçte Cizre'nin bir çekim merkezi olarak kalmasına imkân tanımış unsur ise hiç şüphesiz nüfus olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde nüfusun tespitine yönelik temel gerekçe, Osmanlıdaki pratikten neredeyse bütünüyle ayrılmaktadır. Artık köy ve kasabalara kadar inen, detayları daha kapsamlı bir nüfus sayım kültürü ön plandadır. Çalışma içerisindeki tablolar, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet öncesindeki son sayım olması hasebiyle 1914 Osmanlı sayımında 20.763 olarak tespit edilmiş Cizre nüfusunun 1927-1950 sayımlarında keskin bir düşüş veya artış göstermemesi ve 1950'deki sayımda da 19.588 olarak kayıtlara geçmesi üzerinde durulmaya değer bir ayrıntıdır.

Bütün yönleriyle milli bir nüfus inşasına odaklanmış Tek Parti Dönemi politikaları uyarınca Cumhuriyet ilke ve inkılaplarının layıkıyla Cizre halkına aksettirilebilmesini mümkün kılmak amacıyla Cizre Halkevinin özellikle eğitim-öğretim ve sosyokültürel aktivitelerle bu doğrultuda mesafe kat etmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte, neredeyse bütün sayımlarda Cizre nüfusunun okuryazarlık oranlarında çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Mektep ve muallim ihtiyacı da uzun müddetler boyunca kalıcı olarak giderilememiştir.

Cumhuriyet düşüncesinin kesintisiz ve kararlı devlet politikalarıyla toplumsal yaşamın hayatın tüm safhalarında görünür ve hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönemde; farklı ülkeler ve kültürlerle komşu merkezden uzak bir sınır yerleşimi kimliğiyle kendine özgü aidiyetlerle öne çıkan Cizre'de, nüfusun kedisine ve özellikle milli değerlerle bütünleşmiş sosyal değişimine önem atfedildiği ve bu doğrultuda halkın önemli yeniliklerle buluşturulmaya çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, çalışma içerisinde detaylı bir şekilde yer verilen ilgili istatistiklerden de görülebileceği üzere hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu Cizre'de, eğitim öğretim gibi yaşamın içinden ve merkezinde meselelere gereken ağırlığın verilemediği ve bununla ilintili olarak hedeflenen gelişimin de kaydedilemediği düşünülmektedir.

Demografi esaslı bir sosyal tarih çalışması olan mevcut makale esasen Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş ilk nüfus sayımı verilerinde bölgesinin ve coğrafyasının tarihi yerleşimlerinden Cizre'nin nüfus istatistiklerini tahlil etmiş olmakla birlikte aslında günümüze de yansıyan yönleriyle Cizre'nin yüz yıllık süreçteki görünümünden insan odaklı kesitler sunmaktadır.

Kaynakça

“Cizre Terakki Ediyor ve Güzel Bir Şehir Oluyor,” *Akşam*, Sahife 11, 2 Ağustos 1938.

“Cizre Yeniden Hayat Bulmaya Başladı,” *Akşam*, Sahife 8, 6 Mayıs 1935.

Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 – Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1940 – Population par provinces, districts, communes et villages), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1944.

Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 – Türkiye Nüfusu Kat’i Tasnif Neticeleri (Recensement Général de la Population au 20 Octobre 1935 – Population de la Turquie Résultats Définitifs), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

Genel Nüfus Sayımı 21 Ekim 1945 (Recensement Général de la Population du 21 Octobre 1945), Cilt 65, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.

Genel Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 (Census of Population-22 Octobre 1950), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1961.

Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

Grigg, David, *Population Growth and Agrarian Change: An Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

İstatistik Yıllığı (Annuaire Statistique) 1942-1945, Cilt 15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Ritchie, Hannah & Rodés-Guirao, Lucas, “Peak global population and other key findings from the 2024 UN World Population Prospects” Published online at OurWorldinData.org. Retrieved from: ‘<https://ourworldindata.org/un-population-2024-revision>’ [Online Resource]

Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül III – Usuller Kanun ve Talimatnameler – Neticelerin Tahlili (Recensement General de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule III – Méthodes du recensement, Lois, Règlements, Instructions – Analyse des Résultats), Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929.

Umumî Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 – Fasikül I – Mufassal Neticeler – İcmal Tabloları (Recensement Général de la Population au 28 Octobre 1927 – Fascicule I – Résultats Détaillés Pour Les Vilayets – Tableaux Récapitulatifs), Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929.

Umumî Nüfus Sayımı 22 Ekim 1950 – Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (Recensement Général de la Population du 22 Octobre 1950 – Population par Provinces, Districts, Communes et Villages), Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 359, 1954.

<https://news.un.org/en/story/2024/07/1151971> (14.10.2024).

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Taner ASLANAksaray Üniversitesi Tarih Bölümü
aneraslan@aksaray.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8207-3224

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 03/10/2024 28/10/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1578657

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kent Tarihi Monografisine Bir Katkı: Aksaray Şehrinin Mülki İdaresi (1848-1927)

A Contribution To The City History Monograph: The Administrative Administration Of The City Of Aksaray (1848- 1927)

Öz

Aksaray önemli bir konuma sahip olmasından dolayı tarih boyunca devletlerin cazibe merkezi haline gelmiştir. Birçok devletin egemenliği altında kalması hasebiyle muhtelif isimlerle anılmıştır. Mülki idaresi de egemenliği altına girdiği devletlerin yönetim anlayışına göre belirlenmiştir. Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti dönemlerinde önemine binaen mülki idaresi buna göre tayin edilmiştir. Aksaray Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinde sancak merkeziydi. Osmanlı egemenliğine girdikten ve bir süre sancak olarak idari sistemde yerini aldıktan sonra, kaza durumuna getirilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde ise vilayet konumuna getirilmiştir. Çalışmada, salnameler baz alınarak kent tarihi monografisine katkı sunmak üzere, Aksaray'ın mülki idaresi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, mülki idare, Devlet Salnamesi, Konya Vilayet Salnamesi

Abstarct

Aksaray has become the centre of attraction of states throughout history due to its important location. It was referred to by various names due to the fact that it remained under the sovereignty of many states. Its local administration was also determined according to the administrative understanding of the states under its sovereignty. Due to its importance during the Seljuk, Karamanid and Ottoman periods, its local administration was determined accordingly. It was a sanjak centre during the Se ljuk and Karamanid periods. After entering the Ottoman sovereignty, after taking its

ATIF: ASLAN, Taner, "Kent Tarihi Monografisine Bir Katkı: Aksaray Şehrinin Mülki İdaresi (1848-1927)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (348-376)

CITE: ASLAN, Taner, "A Contribution To The City History Monograph: The Administrative Administration Of The City Of Aksaray (1848-1927)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (348-376)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

place in the administrative system as a sanjak for a while, it was turned into an accident. In the early Republican period, it was turned into a province. In this study, the administrative administration of Aksaray is analysed on the basis of salnames in order to contribute to the city history monograph.

Keywords: Aksaray, civil administration, State Salnamesi, Konya Vilayet Salnamesi

1. Giriş

Kent tarihi monografisine yönelik olarak yapılan bu çalışmada, “orta ve küçük boy kentlerinin demografik tarihi”¹ ne bir katkı sunulması amaçlanmaktadır. Son dönem Osmanlı şehirlerinin demografik, ekonomik ve toplumsal tarihinin yazılmasında en sağlıklı verilere ve bilgilere salnamelerde ulaşmaktayız. Özellikle kent tarihi monografileri açısından en ehemmiyetli yazılı kaynaklar arasında yer alan Osmanlı Devlet Salnameleri ve Osmanlı Vilayet Salnameleri Osmanlı Devleti’nin mülki yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Orta ve küçük boy kentler arasında sayabileceğimiz Aksaray şehrinin mülki idaresini ele alan bu çalışma; 19. ve 20. yüzyılın başlarında yayınlanmış Osmanlı Devlet Salnameleri, Osmanlı Vilayet Salnameleri ve Cumhuriyet döneminde yayınlanmış Türkiye Cumhuriyeti Salnameleri temel alınarak hazırlanmıştır.

Aksaray’ın mülki idaresini açıklığa kavuşturabilmek için idari coğrafya, mülkiyet ve mülki idare kavramlarına bakmak faydalı olacaktır. Beşeri ve ekonomik coğrafyanın alt disiplini olarak değerlendirilen idari coğrafya; uluslararası düzeyde siyasi özellikler taşıyan devletlerin egemenliği altındaki ülke topraklarının yönetimi ile ilgili ilkeleri coğrafi bağlamda incelemektedir². Diğer bir ifadeyle merkezi bir otorite tarafından kontrol edilen ve yönetilen, ulusal ve uluslararası ilişkiler ile jeopolitik potansiyellere dayanan, merkezi idareye bağlı olmasına rağmen kendi içinde idari özerklik ve yerleşim hiyerarşisi gösteren alt siyasal ve yönetsel yapıların belirli ve tanımlı bir bölge üzerindeki mekânsal yansımaları şeklinde ele alınabilir³.

Mülk kavramı sözlükte “güç yetirmek, hâkimiyet kurmak, sahip olmak, tasarrufta bulunmak”⁴ manasına gelmektedir. Mülkî idare de “ülke topraklarında yönetsel amaçlarla oluşturulmuş il, ilçe vb. alt birimlerin, merkezlerin ajanları eliyle yönetilmesi eylemi”⁵ şeklinde tarif edilmektedir. Mülk kelimesinden türeyen mülkiyet ise; devletin yani vatanın

- 1 Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy 6 (2005): 57.
- 2 Sinan Kocaman, “Kars İli’nin İdari Coğrafya Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy 29 (2014): 272.
- 3 Koray Özcan, “Ortaçağda Anadolu’nun İdarî Coğrafyasına Bakış Anadolu’da Selçuklu İdarî Birimleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1) (2005): 75.
- 4 M. Sait Özervarlı, “Mülk”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2020): 538.
- 5 Bozkurt, Ö., Turgay E., *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, (Ankara: TODAİE, 1998), 176.

ve ülkenin egemenliği altındaki toprakların tümü olarak tanımlanabilir. Sivil, ülke ve ülke yönetimiyle ilgili (merkezi) konuları, sivil ise devlet idaresi görevlileri sınıfını ifade eder. Yönetim terimi, yönetim ve yönetim anlamına gelir. Bu bağlamda mülki idare merkezi hükümeti temsil etmektedir. Burada karar ve sorumluluk merkeze ait olup, kamu hizmetleri yönetimin tek elde yoğunlaştığı bir yönetim modeli vardır. Merkezi idarenin hem başkentte hem de ülke genelinde taşra teşkilatları bulunmaktadır. Merkeze bağlı il, ilçe ve bucak teşkilatları (il teşkilatları), bulunduğu coğrafyada merkezin emir ve direktiflerinin uygulanmasından sorumlu mülki idare birimi olarak devletin tüzel kişiliğini temsil eder. Bu idari kuruluşlara geniş yetkiler vermek mümkündür⁶.

Bu kavramsal tanımlamalardan yola çıkarak çalışmanın amacı Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray şehrinin yönetim tarihini ve söz konusu dönemlerdeki mülki yapısını ortaya koymaktır. Söz konusu çalışma hazırlanırken Osmanlı Devlet Salnamelerinin 1848 (1265 H.) tarihinden başlayarak 1907 (1325 H.) tarihine kadar 15 devlet salnamesi taranmıştır. Mülki idarenin tespitinde, Aksaray'ın Konya Vilayetine bağlı olması hasebiyle Konya Vilayet Salnamesinden önemli veriler elde edilmiştir. *Çalışmada Aksaray şehrinin Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki mülki tarihi* ele alınmıştır. Şehir mülki yapısını Osmanlı Devlet Salnamelerinin sunmuş olduğu bilgi ve verilerle ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti salnameleri de Aksaray'ın mülki yapısına dair bilgi sağlamıştır. Konya Salnamelerinin ilki 1868 (1285 H.) son baskısı ise 1911 (1330 H.) tarihlerinde basılmıştır. Vilayet Salnamesi önce litografya (taş baskı) sonra ise tipografi (dizme) yöntemi ile basılmıştır.

2. Selçuklulara Kadar Aksaray'ın Yönetim Tarihine Kısa Bir Bakış

Aksaray, coğrafi konumu itibariyle ilk çağlardan itibaren Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olmuştur. Şehir, coğrafyanın ve stratejinin sağladığı avantajla siyasi, idari, iktisadi ve ulaşım bakımından konumlandırılmıştır. Kadim bir idari yapılanması olan Aksaray şehrinin yönetim tarihi oldukça eskidir. Bilinen ilk ismi *Garsauora* olan Aksaray, bir dönem Kapadokya kralı Archellais'e izafeten *Archelais*'e dönüştürülmüştür⁷. Hild ve Restle de son Kapadokya Kralı Archelais tarafından kurulduğu ve *Archelais* adıyla anıldığı bilgisine yer vermektedirler⁸. Roma İmparatorluğu bölgeyi ele geçirdikten sonra özellikle Roma Kralı Cladius zamanında bölge kolonyal amaçlarla kullanılarak, Roma kolonicileri yerleştirilmiştir. Bundan mülhem *Colonia Archelais* şeklinde anılmıştır⁹. 19. yüzyılda Anadolu'ya gelmiş seyyahlardan William Martin Leake bu ismi araştırmalarının neticesinde tespit etmiştir. Kapadokya bölgesinin bir şehri olmasından dolayı Roma Vilayeti

6 Hulusi Karagel, "Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi İle İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM), VII. Coğrafya Sempozyumu 18-19 Ekim 2012, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 97.

7 Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, çeviren Ender Varinlioğlu (Ankara: Tubitak Yay., 2002), 239.

8 Mehmet Tekocak, "2010 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırmaları Işığında Aksaray (Kapadokya)", *Ahmet Adil Tirpan Armağanı - Stratonikeia'dan Lagina'ya*, editör Bilal Söğüt (İstanbul: Ege Yayınları, 2012), 625.

9 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi*, c. 1 (İstanbul: Fatih Yay., 1974), 145.

olan Kapadokya'nın bir kasabası *Komopolis* olarak vasıflandırmıştır¹⁰.

David French'in Aksaray'da bulduğu kitabelerde de *Colonia Archelais* ismi geçmektedir¹¹. Ramsay, *Garsaoura* şeklinde isimlendirmektedir. Strabon ise bir *metropolis* olduğunu ifade etmektedir. Bu da Aksaray'ın tarihsel dönemlerde çeşitli isimlendirmelere tabi tutulduğunu göstermektedir¹². Bir dönem Aksaray'a *Kurşavra Garsaura* adı da verilmiştir.¹³ Aksaray, Asur Koloniler Çağında önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş, (1900-1750)¹⁴ daha sonra Hititlerin siyasi idaresinde kalmıştır¹⁵. Hitit yazılı kitabelerinde şehrin adının Asurlular döneminde Şinakhuttum olarak zikredilmekte, II. Sargon döneminde ise *Şinuhtu* ismine rastlanılmaktadır¹⁶. Hititler ise *Kurşaura* ismini vermişlerdir¹⁷. Aksaray, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren Phryg Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır¹⁸. Daha sonra Kimmerlerin ve Lidyalıların hâkimiyet alanına girmiştir¹⁹. M.S. 547'de Perslerin, Lidyalıları mağlup etmesiyle Aksaray, Perslerin yönetimine geçmiştir²⁰. M.S. 699 yılında ise Müslüman Arapların egemenliğine girmiştir. Yukarıda geçen *Colonia* adı korunmuş ve buraya *Qulania* demiştir²¹. Araplar, Aksaray'a *metamir* adını vermişlerdir²². 160 yıl Arap hâkimiyetinde kalan Aksaray, Selçukluların Anadolu'ya gelişine kadar Bizans idaresinde kalmıştır²³.

3. Anadolu Selçuklu ve Karamanoğlu Dönemlerinde Aksaray'ın Mülki Taksimatı

Türk İslam devletlerinin mülki idare sisteminin en ileri uygulamasını Selçuklularda görmekteyiz. Merkezîyetçi bir idari teşkilat tesis edilerek, güçlü bir devlet organizasyonu oluşturulmuştur²⁴. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti şehir ve kent yönetim sistemini daha üst seviyelere taşımıştır. Anadolu kentlerinin jeopolitik ve iktisadi açıdan önemli bir

-
- 10 William Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çeviren Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 313-314.
  - 11 Fahri Yıldırım, *Seyyahların Gözünden Aksaray ve Çevresi*, editör: Taner Aslan (Aksaray: Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012), 33.
  - 12 Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 263-264.
  - 13 Mehmet Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, sy. 5 (1962): 223.
  - 14 Veli Sevin, *Demir Çağı, Kapadokya* (İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yay. 2000), 188.
  - 15 Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987), 38; Sevil Gülçur, "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması" *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1995), 192.
  - 16 Sevin, *Kapadokya*, 188.
  - 17 Burhan Tezcan, "Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler", *Bellekten*, c. 22, sy. 88 (1958): 517.
  - 18 Sevin, *Kapadokya*, 190.
  - 19 Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987), 259.
  - 20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı-Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri* (hazırlayan Recep Topralı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014), 3.
  - 21 Albert Gabriel, *Niğde Tarihi*, çeviren Mehmet Akif Tütenk (Ankara: Bengi Matbaası, 1962), 63. Tekocak, "2010 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Aksaray (Kapadokya)", 625.
  - 22 Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi*, c. 1, 243.
  - 23 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih - Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1996), 47.
  - 24 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: TTK Yay., 1995), s. 30.

kenti olma özelliğini haiz Aksaray, Selçuklu idari teşkilatlanmasında mühim bir mevki elde etmiştir. Aksaray'ın hususiyetlerine binaen bu elverişli coğrafyanın fethedilmesi Selçukiler zamanına tekabül etmektedir. Anadolu'ya akın eden Türk boyları muhtemelen 1040'lı tarihlerde şehrin fethedilmesini sağlamışlardır²⁵. 1077 yılında da Selçuklu idaresine geçen şehir, II. Kılıçaslan tarafından yeniden kurulmuş, *Darüzzafer*, *Darülcihad* isimleriyle anılmıştır²⁶.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra oluşturulan eyaletler²⁷, genellikle Selçuklu şehzadeleri tarafından yönetilmekteydi. Eyaletlere yönetici olarak gönderilen Şehzadelerin yetişmesi ve eğitiminden sorumlu olarak da *lala* ya da *atabeğ* ünvanlı bilgili ve tecrübeli kimseler görevlendirilmekteydi²⁸. Anadolu Selçuklularında ilk mülki taksimat II. Kılıçaslan zamanında yapılmıştır. Sultan, 11 oğlunu eyaletlere melik ünvanıyla yönetici olarak atamıştır. Anadolu, Selçuklular döneminde idari birim olarak vilayetlerden oluşmuş ve 44 vilayete ayrılmıştır. Aksaray'da bu 44 vilayet içerisinde Selçuklulara bağlı bir vilayetti²⁹.

4. Osmanlı Devleti Döneminde Aksaray'ın Mülki Taksimatı

4.1. Osmanlı Mülki Taksimatı

Osmanlı Devleti'nin mülki taksimatı Anadolu Selçuklu yapısıyla büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Selçuklu Devleti'nin oluşturduğu yönetsel sistemin “zamana, kültürel ve siyasi birikimlerine bağlı olarak çeşitli yenilik ve ilavelerle bu gelenek”³⁰ Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Mülki taksimat; eyaletler, sancaklar, kazalar, nahiyeler ve köyler şeklinde taksime tabi tutulmuştur. Bu idari birimler ise beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı ve kadılar tarafından idare edilmekteydi³¹. Her ne kadar bu sistem Roma benzeri bir taksimatı çağrıştırıyor olsa da³² Türk devlet yönetim geleneğinin devamı şeklinde tezahür etmiştir. Osmanlı mülki idari yapısında beylerbeylik önemli yönetim birimini oluşturmuştur³³. İlk zamanlarda ihtiyaca göre ve devletin coğrafi yapısına göre Rumeli Beylerbeyliği daha sonra da Anadolu Beylerbeyliği inşa edilmiştir³⁴. Bunun ilk örneklerine Orhan Bey döneminde

25 Gabriel, *Niğde Tarihi*, 64.

26 Oral, “Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları”, 230.

27 Eyalet iyala kelimesinden gelmekte ve idare etmek anlamını taşımaktadır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988), 30.

28 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal* (Ankara: TTK Yay., 1970), 119-121.

29 Baykara, *Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, 54-59.

30 Nevzat Keleş, “Büyük Selçuklular Devrinde Şehirlerin İdaresi”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. (2019): 293.

31 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 503; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. 1 (İstanbul: Cem Yayınevi, 1974), 280.

32 İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*, c. 3, sy. 1-3 (1982): 137-138.

33 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. 1 (İstanbul: Cem Yayınevi, 1974), 280.

34 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çeviren Ayşe Berktaş (İstanbul: İletişim Yay., 2011), 159.

rastlanılmaktadır³⁵.

Ülkenin coğrafi olarak genişlemeye başlamasıyla birlikte mülki sistemin de buna bağlı olarak değişimi ve yenilenmesi zorunlu görülmüştür. I. Murat zamanında Lala Şahin Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine atanmasıyla Osmanlı mülki sistemi şekillenmeye başlamıştır. I. Bayezid, Rumeli'de beylerbeylik sisteminin devlet idari hayatında sağladığı kolaylıklardan dolayı Anadolu Beylerbeyliğini kurmuştur. Zamanla da devletin işlevselliği bağlamında sayıları artırılmıştır³⁶. Beylerbeylik 17. yüzyılın başlarına kadar kullanıldıktan sonra idari birim olarak yerini eyalet tabirine bırakmıştır³⁷. Eyalet idarecilerine vali, mir-i miran, emirü'l-ümera da denilmekteydi³⁸. Zaman zaman beylerbeylik ve vilayetin birbirlerinin yerine kullanıldığı da olmuştur. 16. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başlayan vilayet terimi, 18. yüzyılla birlikte yavaş yavaş önemini kaybetmiştir³⁹. Kanuni'nin saltanatı zamanında, I. Viyana kuşatmasından sonra idari taksimat netlik kazanmıştır. Buna göre mülki taksimat şu şekilde yapılmıştır: Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar da köylere ayrılmıştır⁴⁰. Devletin idari taksimatı, 16. yüzyılın sonlarında III. Murat döneminde daha sistemli hale getirilmiştir⁴¹. Onun zamanında Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri taksimatı beylerbeylik (vilayet ya da eyalet), sancak (liva), kaza, nahiye ve köylere taksim edilmiştir⁴².

4.2. Karamanoğullarının İlhakından Sonra Mülki İdare

Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran beylik Karamanoğulları Beyliğidir. Kendisini Selçukluların varisi olarak gören Karamanoğulları, Anadolu'nun hâkiminin kendileri olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da elde etmeye başladığı üstünlüğü kabul edememişlerdir. Gerçekten de Anadolu'da Selçuklulardan sonra kurulmuş en güçlü beylikler arasında yer alıyordu. Osmanlı – Karamanoğulları arasındaki ilk gerginlik Yıldırım Bayezid'in aynı zamanda eniştesi olan Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in, Sultan Bayezid'in ilk senelerinde karışıklık yaşanan Eflak'la ilgilenmesini fırsat bilerek, Osmanlı'ya bağlı olan Hamit iline saldırıp, Beyşehir Kalesini ele geçirmesiyle başlar. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid eniştesi Ali Bey'i Akçay Ovasında mağlup ederek, Konya, Akşehir, Aksaray ve Niğde'yi ele geçirmiştir. Bu şehirler Osmanlı'da kalmak şartıyla Çarşamba Suyu sınır kabul edilerek bir antlaşma yapılmıştır⁴³. Bu

35 İsmail Hakkı Görel, "Memleketimizde Vilayet İdaresi Tarihine Bir Bakış", İdare Dergisi, yıl 16, sy. 173 (Mart-Nisan 1945): 147.

36 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979), 184.

37 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati* (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1977), 6.

38 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yay., 1992): 69-70.

39 Baykara, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 35.

40 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 501.

41 Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIX, sy. 23 (Ankara 1999): 56; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1995), 128.

42 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, 501; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, c. XXXVIII, sy. 152 (Ankara, 1974): 665.

43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk

antlaşmadan sonra Karamanoğulları İçil dışındaki bütün topraklarını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı eyaletle başladığından, Karaman toprakları, Konya merkez olmak üzere Karaman Eyaleti adı altında yeniden yapılandırılmış, başına da Timurtaş Paşa getirilmiştir (Ekim 1397)⁴⁴. Bu, Osmanlı Devleti'nin Karaman toprakları üzerindeki ilk hâkimiyetidir. Ancak 1402'de Karamanoğulları kaybettiği topraklara yeniden kavuşmuştur. Sadece 5 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Karamanoğulları toprakları, Timur'un Osmanlı ordusunu Çubuk Ovasında mağlup etmesinden sonra yeniden Karamanoğullarına geçmiştir. Bazı kaynaklarda Karamanoğulları topraklarının Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı sürenin 3 yıl 11 ay olduğu görülmektedir⁴⁵. Mirza Muhammed, Bursa ve çevresini yağmaladıktan sonra, Bursa'da hapis tutulan Ali Bey ve Mehmet Bey'i de alarak o sırada Kütahya'da bulunan Timur'un yanına göndermiştir.

Karamanoğulları, topraklarına yeniden kavuştuktan sonra, Osmanlı varlığına yönelik taarruzundan ve isteklerinden vaz geçmemiştir. II. Mehmet'in 1467 tarihinde Karaman varlığına son verene kadar, Karamanoğullarının fırsatçı saldırıları devam etmiştir. II. Murat'ın 1426 tarihinde Sırp seferine çıktığı esnada, Karamanoğlu Mehmet Bey ve oğulları İbrahim, Ali ve İsa Beylerle Osmanlı hâkimiyetindeki Antalya'yı kuşatmış, ancak başarılı olamamıştır⁴⁶. Karamanoğlu Mehmet Bey'in ölümünden sonra başa geçen İbrahim Bey de, Osmanlı topraklarına saldırmış, ancak II. Murat'ın Konya'yı ele geçirmesi üzerine aman dilemiştir. Aynı zamanda II. Murat'ın eniştesi olan İbrahim Bey, eşini Sultan'a göndererek barış yapabilmıştır⁴⁷.

Sultan II. Mehmet, Karamanoğullarının Osmanlı Devleti'nin özellikle Batı seferine çıkmasından faydalanarak, Osmanlı topraklarına saldırmasına son vermiştir. 1467'de Konya merkez olmak üzere Karaman topraklarının büyük bir kısmının ele geçirilmesiyle Karaman Eyaleti ikinci defa kurulmuştur⁴⁸. Aksaray da İshak Paşa tarafından 1470 tarihinde Osmanlı topraklarına katılmıştır⁴⁹. Bundan sonra Karamanoğulları İçil taraflarında tutunmaya çalışmıştır. Karamanoğulları topraklarının Osmanlı hakimiyetine girmesi ise, II. Bayezid zamanında gerçekleşmiştir⁵⁰. Karamanoğulları topraklarının tamamının ele geçirilememesi Karaman Eyaleti'nin kuruluşunu da geciktirmiştir. Bu sebeple Karaman Eyaleti'nin kuruluşu için muhtelif tarihler verilmektedir. İnalçık, kesin bir tarih vermemekle birlikte

Tarih Kurumu Yay., 2019), 14.

- 44 M. C. Şehabettin Tekindağ, "Karamanlılar", c V, İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 1988), 318-328; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", c. 24, *Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yay., 2001), 454-460. Uzunçarşılı bu tarihi 1398 olarak verir. Bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 15-16. Gibbens ise 1389 tarihini verir. Bkz. Herbert Adam Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çeviren Ragıp Hulusi (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 302.
- 45 Nizamettin Şami, *Zafername*, Farsçadan çeviren Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987), 314-315.
- 46 Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 1, hazırlayan: Zuhuri Danişman (İstanbul: Son Havadis Yayınları, 1972), 27.
- 47 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948), 210.
- 48 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çeviren Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004), 33.
- 49 Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi: Tevarih-i Selatini'l-Osmaniye*, çeviren Konyalı İbrahim Hakkı (İstanbul: Türkiye Yayınevi, t.y.), 357.
- 50 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995), 63.

Karaman topraklarının 1468 ile 1512 tarihleri arasında ele geçirildiğini belirtir⁵¹. Bunun yanında Karamanlılar üzerine araştırmalar yapan Tekindağ 1474, Göyünç 1481, Erdoğan 1476 tarihlerini not düşmüşlerdir⁵². Karaman Eyaleti'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nin dördüncü eyaleti oluşturulmuş oldu (Rumeli, Anadolu ve Rum Eyaletlerine ilaveten)⁵³. Eyaletlere vali olarak şehzadeler atanmıştır⁵⁴. Karaman Eyaleti'nin başına sırasıyla; Şehzade Mustafa (1467-1474)⁵⁵, Şehzade Cem (1474-1481)⁵⁶, Şehzade Abdullah (1481-1483), Şehzade Şahinşah (1483-1511) vali olarak atanmışlardır. Karaman Eyaleti'nin 1476 tarihinde Tahrir Emni Müslihüddin ve Katip Kasım tarafından tahririnin yapılması, Erdoğan'ın tespitini doğru çıkarır niteliktedir. Bu tarihle birlikte, Karaman Eyaleti'nin mülki taksimatı da yapılmıştır. Buraya kadar Karaman Eyaleti'nin kuruluşunu ele almamızın sebebi, Aksaray'ın bu Eyalete dahil olmasından dolayıdır.

4.3. Karaman Eyaletinin Kuruluşundan sonra Aksaray'ın Mülki Yapısı

Aksaray'ın Osmanlı öncesinde bağlı bulunduğu Karamanoğulları dönemindeki idari taksimatı Selçuklu - Osmanlı idari yapısıyla benzerlik göstermektedir. Bu dönemde sancak statüsünde olan Aksaray, Osmanlı yönetimine geçtiği tarih olan 1473'ten 1500'e ve bu tarihten 1584'e kadar sancak merkezi konumundadır. Bu taksimata göre; Karaman Eyaleti Aksaray'la birlikte 11 sancağa ayrılmıştır⁵⁷. Bunlar; Konya, Larende (Karaman), Seydişehir-Bozkır, Akşehir, Ilgın, Beyşehir, Ereğli, Niğde-Şücaeddin (Ulukışla) ve Andığı (Ortaköy), Ürgüp, Aksaray ve Koçhisar'dır. Dönemin idari taksimatına göre Aksaray sancağı kaza, nahiye ve köylere taksim edilmiştir. Aksaray'ın merkez kazası ile Koçhisar olmak üzere iki kazası vardı⁵⁸.

Karaman Eyaleti'nin bu taksimatından başka 1501, 1513, 1523 ve 1584 tarihli tahrirlerde Aksaray, Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancaktı. 18. yüzyıla kadar Aksaray, Konya, Akşehir, Beyşehir, Niğde, Kayseri ve Kırşehir ile birlikte Karaman Eyaleti'nin 7 sancağından biriydi⁵⁹. 1501 tarihli Mufassal Cemaat Yoklama Defterinde Aksaray

51 İnalçık, *Klasik Çağ*, 106.

52 M. Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, 17-18 (İstanbul 1963): 71; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, c. 6 (Ankara: 1999), 77; Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XII, (İstanbul 1992): 426.

53 Tayyip Gökbiçgin, "XVI. Yüzyılda Karaman Eyaleti ve Larende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi*, VII, (Ankara 1968): 29; İbrahim Kafesoğlu-Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihi I*, (Ankara 1977), 150.

54 Muammer Gül, *Selçuklulardan Günümüze Konya'nın Sosyo- Politik Yapısı* (Konya: Konya İl Emniyet Müdürlüğü Ar Ge yay.,2003), 184.

55 Tursun Bey, *Tarihi Ebu'l-Feth*, yayınlayan A. Mertol Tulum (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997), 146.

56 Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. 1, hazırlayan Vahid Çabuk (Ankara: KBY, 1989), 259.

57 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi* (Konya: Yeni Kitap Yay., 1964), 111; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, 495.

58 Doğan Yörük, *XVI.Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)* (Konya: Tablet Kitabevi, 2005), 30-31.

59 Bilgi için bkz. Sadık Müfit Bilge, "Karaman Eyaletinin Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (XV-XVIII. Yüzyıllar) ['Historical Geography and Administrative Division of the Karaman Province (XVth-XVIIIth Centuries)']", in: *International Review of Turkish Studies*, Volume: 1, Issue: 1, (Spring 2011): 50-66.

Sancağının kazaları Aksaray, Koçhisar, Ereğli'den oluşmaktaydı. 1518-1519 Mufassal Defterde daha sonra Kilseme, Karacadağ, Eyüp-ili, Hasandağı katılmıştır⁶⁰. 1513 tarihli Topkapı Sarayı'nda bulunan bir belgeye göre Karaman Vilayeti 25 kazadan oluşmaktadır. Bunlar; Konya, Larende (Karaman), Niğde, Ereğli, Kayseri, Karahisar, Aksaray, Koçhisar, Gülnar, Akşehir, İshaklı, Belviran, Beyşehir, Ilgın, Seydişehir, Ermenek, Çemeneli, Mud, Ortaköy, Ürgüp, Karıtaş, Eskiil, Turgutulu, Karıtaş, Aladağ ve Zengicek'dir. 16. yüzyıl boyunca Konya, Beyşehir, Akşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri, Karaman Vilayetinin değişmeyen sancaklarıdır. Zira Ayn Ali 1609 tarihli risalesinde söz konusu sancakları Karaman Vilayeti sancakları olarak zikreder. Coğrafyanın durumu dikkate alınarak idari taksimat belirlenmiştir. Aksaray Sancağındaki bozkır sahalar sahra nahiyesi olarak toplanmıştır⁶¹.

1520-1530'larda Aksaray Sancağının 204 köyü ve 303 mezrası bulunmaktaydı⁶². 18. yüzyıla kadar Aksaray'ın idari taksimattaki yeri yapılan çalışmalarla tespit edilebilmektedir. III. Murat zamanında 1584 tarihinde Tahrir Emini Karaman Defterdarı Mustafa b. Ahmet ve Kadri b. Mehmet tarafından yapılan tahrirde Karaman Vilayetinin 7 sancağından biri olan Aksaray Sancağının (Liva) merkezinde 40 mahalleden ve her bir mahallenin nüfusundan bahsedilmektedir. Bu mahalleler ve nüfuslarına Aksaray'ın nüfusu bölümünde değineceğiz. Bu tahrirde Aksaray Sancağına bağlı 70 köy ve 30 da mezra bulunmaktadır⁶³. 1520-1530 tarihleri arasında verilen köy ve mezra sayısı arasında büyük bir fark olduğu görülmektedir. Bu tarihte Aksaray'a bağlı olan 3 nahiyeye bir de Turgut Nahiyesinin ilave edildiği görülmektedir. Ancak bu nahije bu tarihten önce Aksaray'a dâhil edilmiştir. Konyalı'nın belirttiğine göre III. Murat zamanında Aksaray Sancağına ait Mufassal Defterde Turgut Nahiyesi üzerine "mensuh" ibaresi konulduğu için Aksaray Sancağından ayrılmıştır⁶⁴.

Kanuni döneminde tarihi belli olmayan bir defterde Karaman ve Rum vilayetlerinin kanunnameleri, Konya, Niğde, İçel, Kayseri, Erzurum livaları nüfusunu, hasıllarını, vakıflarını, malikanelerini ve kale muhafızlarına ait timarları yazılıdır. Defterin 2 ve 3. sayfalarında Karaman Eyaletinin sancakları yer almaktadır. Buna göre; Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde ve Kayseri livaları olmak üzere toplam 7 liva yer almaktadır. Adı geçen defterin 124-139 sayfaları arası Aksaray Sancağına ayrılmıştır. Buna göre; Aksaray Sancağında 37 mahalle, 1096 erkek nüfus ve 931 ev, 124 köy, 42 mescit, 1 cami, 5 medrese, 1 imaret, 23 zaviye, 1 mevlevihane, 1 kalenderhane, 1 muallimhane, 4 hamam, 99 bezirhane ve dükkan, 52 vakıf ev, 4 kervansaray, 8 değirmen, 84 bağ ve bahçe, 1 çiftlik, 213 müteferrik zeminler, 2 mükataa, 124 köy, 171 mezra, 88 cemaat, 7868 mükelled nüfus, 5668 avarizhane ve 2199 mücerret, sipahizade, imam ve hatip bulunmaktadır⁶⁵.

60 Mehmet Kaya, "XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağının Nüfusuna Dair", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (Bahar 2006): 195.

61 Erdoğan, "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı", 429. Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 12 (İstanbul 1992), 426-429

62 Bilge, "Karaman Eyaletinin Tarihi Coğrafyası", 7.

63 Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, 709-721.

64 Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, 733.

65 Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, 776, 812-813.

1594-1595 (H.992) tarihli evkaf defterinde Aksaray Sancağının idari yapısında bir değişiklik yoktur. 1751-1752 (H.1165) tarihli tahrir defterinde de Aksaray Sancağında bir değişiklik görülmemektedir⁶⁶. I. Abdülhamit zamanında 1757-1758 (H.1191) tarihinde tutulmuş Timar Defterinde *Suret-i İcmal-i Liva-i Aksaray* yazılı kısımda, Aksaray'ın Sahra, Hasandağı, Bekir, Eyyübili ve Koçhisar nahiyeleri olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁷ Bu tarihten sonra Aksaray, Tanzimat Dönemindeki idari taksimata kadar, Karaman Eyaletinin bir sancağı ya da kazası olarak kalmıştır.

Devletin 17. ve 18. yüzyıllarında söz konusu idari yapı muhafaza edilmiş, eyaletlerde vali, sancak (liva) larda mirmiran, kaymakam ya da muhassıl, kazalarda müdür ya da mütesellimler görev yapmıştır⁶⁸. 18. yüzyıl ortasında Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında Karaman Eyaletinin livaları arasında Konya, Niğde, Beyşehir, Akşehir, Kırşehir, Kayseri bulunmaktaydı⁶⁹. Bu taksimattan önce 17. yüzyıla kadar Aksaray, Karaman Eyaletinin bir sancağı durumundaydı. Şehrin idari taksimatı 1831 tarihine kadar bu şekilde devam etmiş, bu tarihteki düzenlemelere göre Osmanlı Devleti'nin idari taksimatında Aksaray, Karaman Eyaletinin bir livası olarak görülmektedir⁷⁰. 1835 tarihli Aksaray Muhtarlık Defterinde⁷¹ ve 1849 tarihli Aksaray Nüfus Defterinde Aksaray'ın idari statüsünde bir değişiklik olmamıştır⁷².

Aksaray, Osmanlı Dönemi idari taksimatta önce sancak, sonra da kaza birimi olduğundan, Osmanlı taşra teşkilatına kısaca değinmekte fayda vardır. Osmanlı idari teşkilatında eyaletten sonra gelen sancak, Selçuklularda subaşılığa karşılık gelmekteydi. Osmanlı mülki taksimatında en önemli idari birim olan sancaklar⁷³ 19. yüzyıla kadar mülki taksimattaki yerini muhafaza etmiş, idareye de mutasarrıflar atanmaya başlanmıştır. Kazalar sancağa bağlı birimlerdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra idari ve adli bir birim olan kaza, sonraki dönemlerde bu yapıdan ayrılarak yalnızca idari bir birim olmuştur. Tanzimat Döneminde idari teşkilatta yapılan düzenlemelerde kaza isminin korunduğu, ancak işleyiş bakımından bazı farklılıklar getirildiği görülmektedir. Tanzimat'tan biraz sonra 1842 tarihinde kazaların başına kazanın önde gelenlerinin seçtiği kişiler müdür olarak atanmıştır. Ancak bu uygulama çok uzun sürmemiş ve vazgeçilerek merkezden atanan memurlarca yönetilmiştir⁷⁴. Sancağa bağlı olan kazaların idaresi kaymakamlarca yürütülmekteydi⁷⁵. Naib, müftü, mal müdürü, tahrirat müdürü kaza idaresinde yer alan

66 Kaya, "Niğde Sancağının Nüfusuna Dair", 195.

67 Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, 860.

68 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, 129.

69 Nedret Güngördü, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devletinde Mülki İdare", (Doktora Tezi, Ankara 1988), 15-18.

70 Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, c. 15, sy. 60 (1951): 620.

71 Nevzat Topal, "Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, sy. 2 (2017): 526.

72 Geniş bilgi için bkz. Necmettin Aygün, *Aksaray Nüfus Defterleri*, c. 3 (Ankara: Aksaray Üniversitesi Yay., 2016).

73 Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 87.

74 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, c. 53, sy. 206 (1989): 237, 250.

75 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 1, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1285/1868), 76. Digital veri için bkz. <https://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02901>

birimlerdi⁷⁶. Kazaların Meclis-i İdare ve Meclis-i De'avi adında iki meclisi bulunmaktaydı. Kaymakam ve yardımcıları bu meclislerin daimi üyeleriydiler. Bu meclislerden Meclis-i İdare'nin başkanı kaymakam, Meclis-i De'avi'nin ki ise naibti. Bu meclislerde görev alan aza ve mümeyyizanlar da şehrin eşrafından seçilmekteydiler⁷⁷. 1876'da (1292) Menafi Komisyonu kurulmuştur⁷⁸. 1879'da (1296) Kaza Meclis İdaresinde değişiklik meydana gelmiş Aza-i Tabiiyye ve Aza-i Müntahabe olarak iki kısma ayrılmıştır⁷⁹.

Kazada bu idarelerden başka, belediye ve meclisi idaresinin yanı sıra⁸⁰, menafi komisyonu⁸¹, bidayet mahkemesi bulunmaktaydı. Ayrıca merkeze bağlı memurluklar da ihdas edilmiştir. Bunlar rüsumat memuru, fabrika memuruydu⁸². Kaza idarelerinde muhtelif komisyonlar da yer almaktaydı. Bunlar arasında evkaf, emlak, muhacirin, maarif, tarik gibi komisyonlar yer almaktaydı. Gayrimüslimlerin merkez ve taşra idarelerinde görev yapmaları Islahat Fermanı'ndan sonraya rastlamaktadır. Zira Batılı devletler, bu fermanla gayrimüslimlerin de devlet idaresinde görev alabilmelerini sağlayacak maddeyi baskıyla Osmanlı Devlet idarecilerine kabul ettirmişlerdir⁸³.

Osmanlı mülki taksimat içinde Aksaray, sancak olarak Karaman Eyaleti'ne bağlıydı. Tanzimat dönemine kadar bu şekilde kalmıştır. II. Mahmut Döneminde idari alanda yapılan bir takım düzenlemeler de Aksaray sancağı ibaresi yer almaktadır. 18. yüzyıl ortasında sancak olarak görülmeyen Aksaray daha sonra yeniden sancaklığa getirilmiş olabilir. Eyaletlere gönderilmiş olan valilere müşir rütbesi verilmeye başlanmıştır. Müşirlere askeri, mülki ve idari açıdan geniş yetkiler verilmiştir. Bu düzenlemeyle Konya Müşirliğine, arasında Aksaray'ın da bulunduğu, Niğde, Konya, Akşehir, İçel ve Beyşehir sancakları bağlanmıştır. 1831'de yapılan mülki taksimatta Aksaray Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır⁸⁴. Ancak Aksaray, 1264 tarihli Devlet Salnamesine göre⁸⁵ Nevşehir Sancağına bağlı 3. Derece bir kaza olarak geçmektedir⁸⁶.

Tanzimat'ın devlet idaresinde başlattığı ıslahatlar 1842'de idari birimlerin işlevine yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeyle kazalara mülki idareci olarak müdürler getirilmiştir⁸⁷. Bu yapı 1858 tarihine kadar korunmuştur. Osmanlı'da ıslahat hareketleri Osmanlı idari yapısının da düzenlenmesini zorunlu kıldı. Tanzimat Dönemi idari alanda yeni düzenlemeler getirdi. 1858 yılında *Vülat-ı İzâm ve Mutasarrıfî-i Kiram ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezâifine Şamil Talimat*'ı yayınlandı. Buna göre idari taksimat valilerin

76 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1285/1868, 58.

77 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1285/1868, 60.

78 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 8, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1292/1875), 68.

79 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 12, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1296/1879), 139.

80 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 7, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1291/1874), 68.

81 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1291/1874, 68.

82 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1292, 84; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 9, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1293/1876), 85.

83 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6, 128.

84 Baykara, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 116-117.

85 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* bundan sonra ODS olarak isimlendirilecektir.

86 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 3 (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1265/1849, 128 s.), 161.

87 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, c. 53, (1989): 250-251.

yönetiminde olan Eyalet (vilayet) lere mutasarrıfların yönetiminde olan Sancaklara, kaymakamların yönetiminde olan Kazalara ve muhtarların yönetiminde olan Karyelere ayrılmıştır⁸⁸.

1864 tarihinde çıkartılan vilayet nizamnamesinde mülki taksimat vilayet, sancak (liva), kaza, köylere bölünmüştür⁸⁹. Bu taksimde idareciler de belirtilmiştir. Buna göre vilayetleri vali, sancakları mutasarrıf, kazaları kaymakam ve köyleri ise muhtarlar idare edecekti⁹⁰. 1864 tarihli Tuna Vilayeti nizamnamesinde sancakların kazaların birleştirilmesiyle oluştuğundan ve her kazanın başında idareci olarak bir müdür atanacağından bahsedilmektedir. Bu durum daha önce her kazanın başına şehir eşrafının seçeceği bir kimsenin kaza idaresinin başına getirilmesi usulüne de son vermiştir. Kazaların merkezine de kasaba adı verilmiş ve atanacak kaza müdürü de kasaba merkezinde bulunacaktı. İlerleyen zamanlarda kasaba merkezlerine “nefs-i” ibaresinin konduğunu görmekteyiz⁹¹. 1867 tarihli düzenlemede mülki taksimat; vilayet, sancak, kaza, nahiye ve karye şeklinde oluşturulmuştur. Bu nizamnameyle kazaların idaresine kaymakam unvanıyla memur atanmıştır. Bu düzenlemede nahiye ve karyeleri biraz açacak olursak; nahiye Birkaç köyün birleşmesinden oluşan mülki birimdir⁹². Bu nizamnameyle Osmanlı mülki idaresi Avrupa topraklarında 15 eyalet 42 livaya, Asya topraklarında 17 eyalet 83 livaya ve Afrika topraklarında da 3 eyalet 42 livaya ayrılmıştı⁹³. Bu vilayet nizamnamesinde Aksaray’ı ilgilendiren kısım Karaman Eyaletinin kaldırılarak yerine Konya Vilayetinin kurulmasıdır. Bu yapılanmaya göre Aksaray’ın idari taksimi belli olacaktı. Buna göre Konya Vilayeti şu sancaklara ayrılmıştır: Konya, İçel, Niğde, Isparta, Teke⁹⁴. Buna göre Aksaray, Konya Vilayetine bağlı Niğde Sancağının bir kazası durumundadır⁹⁵. Ancak bu nizamnameden iki yıl sonra yayınlanan Osmanlı Devlet Salnamesinde⁹⁶ Karaman Eyaleti adının kullanıldığını görmekteyiz⁹⁷. Bu salnameye göre Karaman Eyaletinin idari yapısını Liva-i Teke, Liva-i Alaiye, Liva-i İçil, Liva-i Konya ve Liva-i Niğde olmak üzere 5 sancak oluşturmaktadır. Bu tarihte Aksaray, Niğde Livasına (Sancağına) bağlı bir kazadır. Aksaray Kazasının Niğde Livasına bağlı olmasından dolayı Niğde’nin kazalarını da burada vereceğiz. Niğde Livasının kaza ve nahiyelerinin birlikte ele alındığı görülmektedir: Niğde, Nahiye-i Yahyalı, Andığı (Anduğu) (Ortakaya), Bor maa Kayı, Şücaeddin (Ulukışla), Bereketli (Çamardı), Nevşehir, Karye-i Sultanhanı, Ürgüp, Nahiye-i Ayacık, Arapsun (Gülşehir), Aksaray, Eyüp İli, Koçhisar, Karaman, Kırşehir, Hacı Bektaş, maa Mucur, Nahiye-i Gerveli (Gelveri’), Aşiret-i Muhacirin-i Acem, Aşiret-i

88 Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, c. 6 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 113.

89 *Düstur*, 1. Tertip, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 608.

90 Vecihi Tönük, *Türkiye’de İdare Teşkilatı* (Ankara: Kanaat Basımevi, 1945), 52, 137, 143.

91 Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, 250-251.

92 S. Selçuk Günay, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler”, *Osmanlı*, c. 4 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 190.

93 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, 128.

94 Osman Akandere, “Konya Vilayeti Salnamelerine Göre 1864-1904 Yılları Arasında Konya Sancağının İdari Yapısı”, *İpekyolu Dergisi*, c. I, Özel Sayı, (Konya 1998): 102.

95 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c 7, 157-158; Tönük, İdari Teşkilat, 157-158.

96 Bundan sonra ODS olarak verilecektir.

97 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def’a 4 (İstanbul: 1266/1850, 95 s.), 75-76.

Cerid, Aşiret-i Köçeklü, Aşiret-i Boynuince (Sarı Karaman), Aşiret-i Şerefli⁹⁸.

1852 (1269 H.) tarihli ODS'nde Konya Vilayetinin livalarına yer verilmiştir. Ancak livalara bağlı kaza isimleri verilmemiştir. Burada vilayetlerin ve livaların idarecilerine yer verilmiştir. Livaların idarecileri kaymakam olarak belirtilmektedir. Niğde Livasının kaymakamı rütbesi saniyeden Raşid Efendi'dir. Salmamede livaların hangi vilayete bağlı olduğutambelli olmadığındanhangilivanınhangi vilayeteaitolduğutespitedilememektedir⁹⁹. 1854 (1271 H.) tarihli ODS'nde Niğde Livasının 14 kazası görülmektedir. Bu kazaların isimleri şu şekildedir: Niğde, Nevşehir, Ürgüp, Bor maa Kayı, Bereketli (Çamardı), Şücaeddin, Arapsun, Aksaray, Koçhisar, Eyüp İli, Anduğı, Yahyalı, Hacı Bektaş, Sultan Hisarı, Salmanlı Kebir, Kırşehir, Mucur¹⁰⁰. Salmamede 14 kaza olduğu yazılmakta, ancak bunların tamamının kaza olduğunu kabul etmek güçtür. Bunların bazıları nahiye olsa gerek.

1855 (1272 H.) tarihli ODS'nde Konya Vilayeti, Karaman Eyaleti şeklindedir. Karaman Eyaleti'nin livaları; Konya, Hamit, Burdur, Teke, Alaiye, Niğde, İçil'dir. Her livanın kaymakamı da yazılmıştır. Niğde Livası'nın kaymakamı rabia rütbesinden Abdurrahman Efendi'dir¹⁰¹. Niğde Livasının kazaları da şu şekilde verilmektedir; Niğde, Nahiye-i Yahyalı, Anduğı (Ortakaya), Bor maa Kayı, Şücaeddin (Ulukışla), Bereketli (Çamardı), Nevşehir, karye-i Sultanhanı, Ürgüp, Nahiye-i Ayacık, Arapsun (Gülşehir), Aksaray, Eyüp İli, Koçhisar, Kırşehir, Hacı Bektaş, Mucur, Nahiye-i Gerveli, Salmanlu Kebiri, Aşiret-i Muhacirin-i Acem, Aşiret-i Cerid, Aşiret-i Köçeklü, Aşiret-i Boynuince (Sarı Karaman), Aşiret-i Şerefli olmak üzere 24 kazaya sahiptir¹⁰².

1856 (1273 H.) tarihli ODS'nde Niğde Livası'nın kazaları Niğde, nahiye-i Yahyalı, Anduğı (Ortakaya), Bor maa Kayı, Şücaeddin (Ulukışla), Bereketli (Çamardı), Nevşehir, Sultanhanı, Ürgüp, maa Nahiye-i Ayacık, Arapsun (Gülşehir), Aksaray, Eyübili, Koçhisar, Karaman, Kırşehir, Hacı Bektaş, Mucur, nahiye-i Gerveli, Salmanlu Kebiri, Aşiret-i Muhacirin-i Acem, Aşiret-i Cerid, Aşiret-i Köçeklü, Aşiret-i Boynuince (Sarı Karaman), Aşiret-i Şerefli olmak üzere 23 kazası vardır¹⁰³. ODS'nin 1857 (1274 H.), 1858 (1275 H.), 1859 (1276 H.) ve 1860 (1277 H.) tarihli salnamelerinde kaza sayısı 23 olarak geçmektedir¹⁰⁴. 1861 (1278 H.) tarihli salnamede ise sayı 20'ye düşmüştür. Kazalar; Niğde, Yahyalı, Anduğı (Ortakaya), Bor maa Kayı, Bereketli (Çamardı), Nevşehir, Ürgüp, maa Nahiye-i Ayacık, Arapsun (Gülşehir), Aksaray, Eyüb İli, Hacı Bektaş, Mucur, Koçhisar, Karaman, Kırşehir¹⁰⁵. Niğde Livasının kazaları 1862 (1279 H.), 1863 (1280 H.) ve 1864

98 *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1266, 77.

99 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 7 (İstanbul: Matbaa-i Maârif, 1269/1853, 105+1+5 s.), 73.

100 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1271/1855, Def'a 9 (İstanbul: Darü't-Tıbbaat'ül-Amire, 1271/1855, 117 s.), 85.

101 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 10 (İstanbul: Dar'üt-Tıbbaat'ül-Amire, 1271/1856, 129 s.), 66.

102 *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1272/1855, 91.

103 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 11 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1273/1856, 135 s.), 97.

104 *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1273/1856, 91. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 13 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1275/1859, numarasız), 70; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 14 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1276/1860, Numarasız), 134-135; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 15 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1277/1861), 164.

105 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 16 (İstanbul: Darü't-Tıbbaat'ül-Amire, 1278/1861), 140.

(1281 H.) tarihli ODS'nde kaza sayıları aynı olduğundan tekrar edilmedi¹⁰⁶. 1865 (1282 H.) tarihli ODS'nde ise Niğde Livasının kaza sayısı 14 olarak verilmektedir. Kazalar; Niğde, Yahyalı, Anduğı (Ortakaya), Bor maa Kayı, Bereketlü (Çamardı), Nevşehir, Ürgüp, maa Nahiye-i Ayacık, Arapsun (Gülşehir), Aksaray, Eyüb İli, Hacı Bektaş, Mucur, Koçhisar, Karaman, Kırşehir¹⁰⁷. Niğde Livasının kaza sayısı 1866'da (1283 H.) 10'a düşmüştür. Bu kazalar; Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Bor, maa Kayı, Kırşehir, Anduğı, Yahyalı, Çamardı (Bereketlü)'dir¹⁰⁸. 1867 (1284 H.) tarihli ODS'nde bu sayı değişmemiştir¹⁰⁹.

1868 (1285 H.) tarihinde Konya Eyaleti, Konya Vilayeti şekline dönüştürülmüştür. Bu tarihte Niğde Livasının kaza sayısında bir değişiklik olmamıştır¹¹⁰. Aksaray 1868 (1285 H.) tarihli Konya Vilayet Salnamesine¹¹¹ göre Konya Vilayetine bağlı livalar şunlardı: Konya Livası (Karaman Kazası, Ereğli Kazası, Akşehir Kazası, Ilgın Kazası, Seyyid-i Şehri Kazası, Beyşehir Kazası, Hadim Kazası, Bozkır Kazası, Esbkeşan Kazası, Yalavaç Kazası), Hamid Livası (Burdur Kazası, Eğirdir Kazası, Uluborlu Kazası, Asikaraağaç Kazası, Tefenni Kazası), İçil Livası (Anamur Kazası, Mut Kazası, Gülnar Kazası, Silifke Kazası, Karataş Kazası), Niğde Livası (Nevşehir Kazası, Aksaray Kazası, Ürgüp Kazası), Antalya Livası (Alaiye Kazası, Elmalı Kazası, Akseki Kazası, Kızılkaya Kazası)¹¹². 1869'da (1286 H.) Niğde Livasının kaza sayısı 5'e düşmüştür. Niğde, Nevşehir, Kırşehir, maa Yahyalı Ürgüp, Aksaray¹¹³. Bu tarihte Aksaray'ın 190 köyü mevcuttur¹¹⁴. 1870 (1287 H.) ve 1871 (1288 H.) tarihli ODS'nde Niğde Livasının kazalarında bir değişiklik olmadığı belirtiliyorsa da¹¹⁵, 1870 (1287 H.) tarihli KVS'nde Bor Nahiyesinin kazalığa getirildiği görülmektedir¹¹⁶.

Daha önce birleştirilmiş olan Yahyalı ve Ürgüp kazaları, 1872'de (1289 H.) sadece Ürgüp olarak yazılmıştır. 1873'te (1290 H.) tarihinde Konya Vilayetine bağlı Niğde Sancağının kazaları; Bor, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray'dır¹¹⁷. 1874 (1291 H.), 1875 (1292 H.), 1876 (1293 H.) ve 1877 (1294 H.) tarihlerinde Niğde Livasının kazalarında bir değişiklik

106 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 17 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1279/1862), 147; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 18 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1280/1863), 172; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 19 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1281/1864), 175.

107 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 20 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282/1865), 164.

108 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 21 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1283/1866), 164-165.

109 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 22 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1284/1867), 175-176.

110 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 23 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1285/1868), 180.

111 Bundan sonra KVS olarak kullanılacaktır.

112 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1285/1868, 34-66.

113 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 24 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1286/1869), 199.

114 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1286/1869, 133 s.), 124.

115 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 25 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1287/1870), 219; *alname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 26 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1288/1871), 246.

116 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 3, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1287/1870), 60.

117 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 28 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1290/1873), 249.

olmamıştır¹¹⁸. 1874 (1291 H.) tarihinde Aksaray Kazasının köy sayısı 185'tir¹¹⁹. 1876'da (1293 H.) bu sayı 195'e yükselmiştir¹²⁰. 1877'de (1294 H.) aynı kalmış¹²¹, 1879'da (1296 H.) yeniden 185'e düşmüştür¹²². 1878 (1295 H.) tarihinde Niğde Livasının kaza sayısı 5, nahiye sayısı 5, köy sayısı 439 olduğu görülmektedir. Daha önceki 4 yılda Niğde kaza olarak yazılmamış, burada Niğde kaza olarak gösterilmiştir. Nahiyeler Fertek (Niğde), Anduğı ve Şücaeddin (Bor'a bağlı), Arapsun (Nevşehir'e bağlı), Yahyalı (Ürgüp'e bağlı)¹²³. Aynı tarihli KVS'nde Niğde kaza olarak gösterilmemektedir¹²⁴. 1879 (1296 H.) ve 1880 (1297) tarihlerinde Niğde Livasının kazalarında bir değişiklik olmamıştır¹²⁵. 1879 (1296 H.) tarihli KVS'nde Niğde Sancağı yer almıştır. Kazalarda ise bir değişiklik görülmemektedir¹²⁶. 1881 (1298 H.) tarihinde Arapsun, Niğde Livasının kazası olmuş, Niğde ise kaza olarak yazılmamıştır. Bor, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp ve Arapsun ile birlikte 5 kazaya sahiptir¹²⁷. 1882 (1299 H.) ve 1883 (1300 H.) tarihlerinde bu sayı aynen kalmıştır¹²⁸. 1883'de (1300 H.) Aksaray'ın 7 nahiyesi vardır. Bunlar; Dağ üstü, Su Üstü, Ekecik, Hacı Ahmedli, Şerefli, Kuretli (Kurutlu), Salari nahiyeleridir¹²⁹. 1884 (1301 H.) ve 1885 (1302 H.) tarihli KVS'nde aynı nahiyeler tekrar edilmişlerdir¹³⁰. 1894 (1312 H.) ve 1896 (1314 H.) tarihli KVS'nde Dağ Üstü, Su Üstü, Ekecik, Hacı Ahmedli, Salari, Çöl ve Ovacık nahiyelerine sahiptir¹³¹.

1883'te (1301 H.) Niğde kaza olarak yazılmamış, diğer kazalarda bir değişiklik olmamıştır¹³². 1884 (1301 H.), 1885 (1302 H.) ve 1886 (1303 H.) tarihli KVS'nde Aksaray

-
- 118 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1291/1874, 65-70; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1292/1875, 65-70; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1293/1876, 83-89; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 10, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1294/1877, 159 s.), 82-87; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 11, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1295/1878, 163 s.), 83-88; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 29 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1291/1874), 251; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 30 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1292/1875), 249; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 31 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1293/1876), 249; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 32 (İstanbul: Halil Efendi Matbaası, 1294/1877), 468.
- 119 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1291/1874, 174.
- 120 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 31 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1293/1876), 145.
- 121 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1294/1876, 152.
- 122 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 11, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1296/1879, 175 s.), 141.
- 123 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 33 (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1295/1878), 268.
- 124 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1295/1878, 83-88.
- 125 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 34 (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296/1879), 191; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 35 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1297/1880), 222.
- 126 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1296, 132-145.
- 127 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1298/1881), Def'a 36 (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1298/1880), 80.
- 128 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1299/1882), Def'a 37 (İstanbul: Matbuaat-ı Maarif, 1299/1882), 74; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1300/1883), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 38. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Matbaa-i Ebu'zZiya, 1300/1883), 302.
- 129 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 16, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1300/1883, 232 s.), 169.
- 130 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 17, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1301/1884, 220 s.), 146; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 18, (Konya: : Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1302/1885, 184 s.), 102.
- 131 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 27, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1312/189), 286-380; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 29, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1314/1896), 276-367.
- 132 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1301/1884, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 39. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301/1884), 22.

Kazasının nahiyeleri verilmiştir. Bu nahiyeler yukarıda verilen nahiyelerle aynıdır. Bunlar; Dağ, Su Üstü, Ekecik, Hacı Ahmedli, Şerefli, Kuretli (Kurutlu), Salari¹³³. 1885'te (1302 H.) bir değişiklik yoktur¹³⁴. 1886'da (1303) Nevşehir, Arapsun, Aksaray, Bor, Ürgüp'ün yanı sıra Maden yeni kaza olarak ilave edilmiştir. Ayrıca Şücaeddin, Yahyalı ve Fertek nahiyelerinin yanına Misli Nahiyesi de eklenmiştir¹³⁵. 1887 (1304 H.) ve 1888 (1305 H.) tarihlerinde bir değişiklik görülmemektedir¹³⁶. 1889 (1306 H.) tarihinde Niğde Livasının kazaları ve köyleri de verilmiştir. Niğde Sancağının merkezi olarak Nefs-i Niğde kullanılmış ve 66 köye sahiptir. Misli Nahiyesinin 14 köyü, Fertek nahiyesinin de 11 köyü vardır. Toplam da 2 nahiyesi ve 91 köyü bulunmaktadır. Nevşehir Kazasının 24 köyü, Ürgüp Kazasının 28 köyü, Aksaray Kazasının 160 köyü¹³⁷, Bor Kazasının 22 köyü, Maden (Hamid) Kazasının 24 köyü, Arapsun Kazasının 14 köyü vardır¹³⁸. Aksaray'ın 160 olan köy sayısı 1309, 1313, 1319, 1321, 1323 ve 1325 tarihli ODS'nde 160 köydür¹³⁹. 1307'de kazalarda bir değişiklik görülmemektedir. Maden kazasının köy sayısı 34'e çıkmıştır¹⁴⁰. 1307¹⁴¹ ve 1308'de kazalarda bir değişiklik olmamış, Nevşehir kazasının köy sayısı 34'e çıkmıştır¹⁴². 1309, 1310, 1311, 1312, 1313 ve 1314'de bir değişiklik yoktur¹⁴³. 1310'da Aksaray'la ilgili

-
- 133 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1301, 146; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1302, 102; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1303, 215-218.
- 134 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1302/1885, Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 40, Tertib Eden: Maarif Nezareti (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302/1885), 69.
- 135 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1303/1886, Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 41, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1303/1886), 63.
- 136 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1304/1887, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 42. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1304/1887), 64; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1305 /1888), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 43. def'a, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305/1888), 60.
- 137 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306/1889, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 44. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1306/1889), 505.
- 138 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306, 504-505.
- 139 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309/1891, 47. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309/1891), 563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313 (1895), 51. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, İstanbul: Matbaa-i Amire, (1313/1895), 65; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1319/1901, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 57. Sene, (İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Malumat-Tahir Bey Matbaası, 1319/1901), 563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1321/1903), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 59. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1319/1903), 637; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1323/1905), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 61. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1321/1905), 721; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1325/1907, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 63. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1322 /1907), 781.
- 140 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1307/1889 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 45. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307/1889, 542-543.
- 141 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 23, (Konya: 1307/...246 s.), 124-127.
- 142 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1308/1890, 46. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308/1890), 534-535.
- 143 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309/1891, 47. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309/1891), 562-563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1310 (1892), 48. Sene, Tertib Eden Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1310/1892), 570-571; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1311/1893), 49. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311/1893), 605-606; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1312/1894), 50. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1312/1894),

bilgilerde Aksaray'ın köylerinden bahsedilmektedir. Buna göre Aksaray'ın köy sayısı 136'ya gerilemiştir. Neredeyse 55 kadar köy eksilmiştir¹⁴⁴. 1312'de Aksaray kazasının köy sayısı aynı kalmıştır. 1312 tarihli KVS'nde Niğde Sancağında Hamidiye kazası görülmektedir. Bu kaza Madenin diğer bir adı olsa gerek. Hamid diye de geçmektedir¹⁴⁵. 1312 ve 1314 tarihli KVS'nde Aksaray kazasının nahiyeleri şu şunlardır: Dağ Üstü, Su Üstü, Ekecik, Hacı Ahmedli, Salari, Çöl ve Ovacık'tır¹⁴⁶. 1314'te köy sayısı 156'ya çıkmıştır¹⁴⁷. 1315'te Niğde Sancağının 6 kazası, 3 nahiyesi 383 köyü mevcuttur¹⁴⁸. 1316'da 4 kazası 3. Sınıf kazaya yükseltilmiştir. Bunun dışında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır¹⁴⁹. 1317'de sadece Maden kazası 3. Sınıf kazalığa alınmıştır¹⁵⁰. 1318, 1319, 1320 ve 1321'de bir değişiklik görülmemektedir¹⁵¹. 1322'de sadece Nevşehir kazası 1. Sınıf kazaya yükseltilmiştir¹⁵². Bu tarihte Aksaray'ın köy sayısı 158 olarak verilmiştir¹⁵³. Aynı tarihte KVS'nde Aksaray kazasının köy sayısı 165'tir¹⁵⁴. 1323 ve 1324'te aynen korunmuştur¹⁵⁵. 1325'te Ürgüp'e bağlı olan Yahyalı Niğde kazasına bağlı bir nahiye olmuştur¹⁵⁶. 1326'da Niğde Sancağı birinci sınıf sancağa yükseltilmiştir¹⁵⁷. 1327'de Niğde Sancağının kaza sayısında bir artış olmuş,

---

620-621; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313/1895, 51. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1313/1895), 652-653; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1314/1896), 52. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1314/1896), 664-665.

144 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 25, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1310/1894), 251.

145 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1312/1894, 235.

146 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1312/1894, 286-380; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 29, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1314/1896), 276-367.

147 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1314/1896, 276-367.

148 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1315/1897, Senesine Mahsus, 53. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1315/1897), 416.

149 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316/1898), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 54. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası ve Mahmut Bey Matbaası, 1314/1898), 482.

150 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1317/1899), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 55. Sene, (İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Matbaa-i Amire, 1315/1899), 466-467.

151 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1318/1900), Sene-i Hicriyesine Mahsus, 56. Sene, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası-Serviçen Matbaası, 13168/1900), 512-513, *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1319/1901, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 57. Sene, (İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Malumat-Tahir Bey Matbaası, 1319/1901), 562-563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1320/1902, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 58. Sene, (İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire, 1320/1902), 584-585; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1321 (1903) Sene-i Hicriyesine Mahsus, 59. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1321/1903), 636-637.

152 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1322/1904, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 60. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, 1322/1904), 650-651.

153 *Salnâme-i Vilayet-i Konya* (İstanbul: Matbaa ve Kütübhâne-i Cihan, 1332/1904, 834 s.), 343.

154 *Salnâme-i Vilayet-i Konya* (Konya: Vilayet Matbaası, 1322/1904, 340 s.), 331.

155 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1323/1905, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 61. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1321/1905), 720-721; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1324/1906, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 62. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1322/1906), 784-785.

156 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1325/1907, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 63. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1325/1907), 780-781.

157 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1326/1910, Sene-i Maliyesi, 65. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1326/1910), 704-705.

Ulukışla kaza yapılmıştır (43 köye sahiptir). Aksaray'da 2. Sınıf kazalığa getirilmiştir¹⁵⁸. 1328'de Arapsun'un köy sayısı 50'ye yükselmiştir¹⁵⁹.

Aksaray kazasının köyleri KVSnin 1291/1874-1332/1914 tarihleri arasına göre şu şekildedir¹⁶⁰: 1286/1869 190 köy, 1288/1871 186 köy, 1289/ 205 köy, 1291/1874 185 köy, 1293/1876 195 köy, 1294/1877 195 köy, 1296/1878 185 köy, 1310/1892 136 köy, 1312/1894 136 köy, 1314/1896 151 köy, 1322/1904 165 köy, 1332/1914 158 köy. ODS ile KVSndeki köy sayıları aynı değildir. 1306/1888'den 1325/1907 aralığında köy sayıları 160 olarak verilmiştir¹⁶¹.

1288 tarihli KVS'nde Aksaray kazasının köyleri şu şekilde verilmektedir¹⁶².

Aksaray Kasabası	Çatalçeşme Karyesi	Hamzalı Karyesi
Abalı Karyesi	Çelceler Karyesi	Hanobası Karyesi
Abauşağı (Karyesi)	Çerkesuşağı	Harbendeli (Harmandalı)
Abduşağı Karyesi	Çiftevi Karyesi	Helvadere Karyesi
Acem Karyesi	Çimi Karyesi	Hireli Karyesi
Acıpınar Karyesi	Çullu Karyesi	Ilıca Karyesi
Akarca Karyesi	Dadılar Karyesi	İsmailli Karyesi
Alaca Karyesi	Davarlı Karyesi	Kaçarlı Karyesi
Aliuşağı Karyesi	Dehneli Karyesi	Kaçarlı Süleyman
Aşağı Kabakulak Karyesi	Demirciobası	Kadıncık Karyesi
Balcı Karyesi	Derevnik Karyesi	Kaleköy Karyesi
Baltalı Karyesi	Devedamı Karyesi	Karaboğaz Karyesi
Barlasan Karyesi	Devekovan karyesi	Karasenir Karyesi
Bayhaş Karyesi	Durmasanlı Karyesi	Kasımoğlu karyesi
Bebek Karyesi	Ediği Karyesi	Kederli Karyesi
Bektaşderesi Karyesi	Elçiler Karyesi	Kılıçlı Karyesi

158 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1327/1911, Sene-i Maliyesi, 66. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1327/1911), 752.

159 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1328/1912, Sene-i Maliyesi, 67. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1328/1912), 767.

160 *Salnâme-i Vilayet-i Konya* 1286/1869, 124; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 4, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1288/1871, 221 s.), 179-187; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, Def'a 5, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1289), 164-174; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1291/1874, 174; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1293/1876, 145; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1294/1876, 152; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1296/1878, 141; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1310/1894, 251; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1312/1894, 235; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1314/1896, 276-367; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1322/1904, 331; *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1332/1914, 343.

161 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1306/1888, 505; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1309/1891, 563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1313/1895, 65; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1319/1901, 563; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1321/1903, 637; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1323/1905, 721; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1325/1907, 781.

162 *Salnâme-i Vilayet-i Konya*, 1288, 179-187.

Bektik Karyesi	Emmiler Karyesi	Kırınıni Karyesi
Bila Zaviyesi Karyesi	Emmiler Karyesi	Kısacabık Karyesi
Bohisağır Karyesi	Fadıllı Karyesi	Kızılkaya Karyesi
Bostanlı Karyesi	Fakihuşağı Karyesi	Kızılköy Karyesi
Bozkır Karyesi	Gelesin Karyesi	Kömbek Karyesi
Camili Karyesi	Göde Karyesi	Körlük Karyesi
Cancan Karyesi	Gödeler Karyesi	Kurtini Karyesi
Canin Karyesi	Gögsügüzel Karyesi	Kütüklü Karyesi
Ceceli Karyesi	Gökler Karyesi	Lefkere Karyesi
Cerit Karyesi	Göreçli Karyesi	Macarlı Karyesi
Cıngıl Karyesi	Hacı İbrahımuşağı Karyesi	Mamalı Karyesi
Cumali Karyesi	Hacıahmetli Karyesi	Mezgit Karyesi
Çangıllı Karyesi	Hacıbektaşlar Karyesi	Mezgit Karyesi
Çardak Karyesi	Hacıhasanlı Karyesi	Muhlis Obası Karyesi
Muslular Karyesi	Simanlı Karyesi	Vayvay Karyesi
Nernek Karyesi	Sipahiler Karyesi	Veysifadılı karyesi
Nurgöz karyesi	Sofular Karyesi	Yağmur Hüyüğü Karyesi
Ortaköy	Sulak Uşağı Karyesi	Yanlı Karyesi
Oymaagaç Karyesi	Sultanhanı (Karyesi)	Yanyoran Karyesi
Örencik Karyesi	Susarı Karyesi	Yeni Şaban Karyesi
Sadıklar Karyesi	Şebanlı Karyesi	Yeniceköy Karyesi
Sağırkaraca Karyesi	Şikkuyusu karyesi	Yeniköy Karyesi
Salır Karyesi	Taktan Karyesi	Yenipınar Karyesi
Salmanlı Karyesi	Taşdeliler Karyesi	Yerli Karyesi
Saraycık Karyesi	Tepeköy Karyesi	Zengenlik Karyesi
Sarıağıl Karyesi	Terlemez Karyesi	Ziyaret Karyesi
Sarıkaraman Karyesi	Ulukışla Karyesi	
Satansarı Karyesi	Üzerlik Karyesi	
Selmanlı Karyesi		

1285 tarihinde Aksaray kaza olup, Niğde livasına bağlıydı. Niğde livasının üç kazasından biri olan Aksaray'ın, kaza idaresi kaymakam, naib, sandık emini ile meclis-i idare ve meclis-i de'avi adında da iki meclisten oluşmaktaydı¹⁶³.

5. Erken Cumhuriyet Döneminde Aksaray'ın Mülki Taksimatı

Aksaray'ın mülki idaresi Osmanlı'nın son dönemlerinde Niğde sancağına bağlı kaza durumundadır. Milli Mücadele döneminde Aksaray'ın mülki yapısında değişiklik meydana gelmiştir. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisine Niğde sancağı mebusu olarak giren Vehbi Bey'in (Çorakçı) Aksaray'ın sancak olması için girişimleri sonuç vermiş, 14 Ekim

1920 tarihinde Aksaray “liva” olmuştur. Aksaray’ın liva haline getirilmesinde Aksaray halkının milli mücadeleye olan desteğinin etkisi olduğu söylenebilir. Halk para, mal ve zahire yardımında bulunmuştur. M. Kemal, milli mücadeleye Aksaray halkının desteğini sağlamada önemli rol oynayan Vehbi ve Hadi beyleri taltif etmiş, Niğde Mebusu olan Vehbi Bey’in Aksaray’ın liva talebini de desteklemiştir¹⁶⁴. Vehbi Bey, Aksaray kazasının liva haline ifrağına dair kanun teklifi vermiş, Lâyiha. Encümenine, sonra Dahiliye ve Muvazenei Maliye encümenlerine havale olunmuştur¹⁶⁵. İçişleri Bakanlığınca hazırlanan kanun tasarısı kabul edilerek merkezi Aksaray kazası olmak üzere Aksaray, Koçhisar ve Arapsun’dan oluşan Aksaray livası teşekkül edilmiştir¹⁶⁶.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu iktisadi ve sosyal ilişkileri dikkate alınarak mülki yapıda liva kaldırılmıştır¹⁶⁷. 1921 Anayasasında “Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasım olup kazalar da nahiyelerden tereküb eder.”¹⁶⁸ denmiştir. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra Türkiye’nin idari taksimatında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye’nin idari taksimatı 74 vilayet şeklinde düzenlenmiştir. 1923 yılındaki düzenlemeyle Aksaray vilayet konumuna getirilmiştir¹⁶⁹. Abdullah Sabri Bey (Karter) (d.1867/ö.1939) Aksaray valisi olarak tayin edilmiştir¹⁷⁰. 1925 yılında vilayet sayısı 65’e düşürülmüştür. 1925 yılında Aksaray, söz konusu 65 vilayet arasındadır¹⁷¹. Aksaray vilayeti, merkez kaza, Koçhisar ve Arapsun kazalarıyla, Panlı nahiyesi ile 298 karyeden oluşmaktadır¹⁷². Merkez kazanın 179, Arapsun kazasının 4, Koçhisar kazasının Panlı nahiyesi ile beraber 103 karyesi vardır. Vilayetin toplamda 3259 karyesi mevcuttur¹⁷³. 1928 tarihli Büyük Ticaret Salnamesinde Aksaray Vilayetin kazaları merkez, Koçhisar ve Arapsun’dur. Söz konusu tarihte vilayet sayısı 63’tür. Bu sayı 1926 tarihli Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile değişikliğe uğramıştır¹⁷⁴. 1933 yılında hazırlanan ve meclise sunulan “Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının

164 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, II, İstanbul, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), 2695-2696.

165 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Devre: I, cilt 4, İçtima Senesi 1, 70. İçtima, 22 IX 1336, Çarşamba, 265; TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, 8 IX 1336 tarihli birinci içtimadan 6 X 1336 tarihli yetmiş dokuzuncu içtimaa kadar. TBMM Zabıt kalemi müdürlüğünce hazırlanmıştır. 3. Basılış (Ankara: TBMM Basımevi, 1981), 385.

166 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 1-14-2.

167 Tönik, İdari Teşkilat, 259.

168 *Kabulünün 100. Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Belgeler*, (Ankara: 2021), 22.

169 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, 2023, c. 4 (Ankara: TBMM Basımevi, 2023), 181-182; Baykara, *Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, 140-143.

170 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 9-15-10.

171 *Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Ticaret Salnamesi*, hazırlayan: İsmail Hakkı ve Şürekası (İstanbul: Malul Gaziler Neşriyat Şirketi, 1928), 4-16; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, 2025, c. 4 (Ankara: TBMM Basımevi, 2025), 553-554.

172 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, (İstanbul: Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye, 1926), 342; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, (İstanbul: Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye, 1927), 528.

173 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1926-1927, 528.

174 *Büyük Ticaret Salnamesi*, 4-16.

birleştirilmesi hakkında 1/575 numaralı kanun lâiyhası¹⁷⁵ mecliste tartışılmış ve “Bazı vilâyetlerin ilgası ve bazılarının birleştirilmesi hakkındaki kanunun” 3. Maddesine göre “Aksaray vilâyeti lâğvolunmuştur. Aksaray kaza haline konularak, Arapsun kazası ile birlikte Niğde vilâyetine bağlanmıştır. Şerefli Koçhisar kazası lâğvedilerek nahiye haline konulmuş ve Ankara vilâyetine raptolunmuştur.”¹⁷⁶ Aksaray mebusu Besim Atalay’ın söz konusu kanun maddesine dair mecliste savunma niteliğini haiz konuşması dikkate alınmayarak Aksaray’ın vilayetliğı, vilayetliğın şartlarını taşımadığı gerekçesiyle lâğvedilmiştir¹⁷⁷.

Sonuç

Kent tarihi monografisi üzerine yapılan bu çalışmada, Aksaray’ın mülki idaresinin tarihsel süreçte geçirdiğı aşamaları tespit etmede önemli veriler elde edildiğı görülmektedir. Türk siyasal-yönetmel örgütlenmelerinde Aksaray’ın farklı devlet örgütlenmeleri farklı mülki yapılar da konumlandırılmıştır. Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinde idari birim olarak sancak statüsünde olan Aksaray, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine girdikten sonra söz konusu idari vasfını devam ettirdiğı, 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar mülki taksimatta liva konumunda olduğı, ancak bu tarihten sonra kaza durumuna düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Aksaray, devlet ve Konya vilayet salnamelerinde Konya vilayeti Niğde Sancağına bağlı kaza olarak geçmektedir. Bu durumun 1920 yılına kadar devam ettiğı, söz konusu tarihte mülki idarede liva konumuna getirildiğı, 1923 yılında da vilayet olduğı görülmektedir. 1933 yılına kadar vilayet olarak mülki taksimattaki yerini alan Aksaray, yine Niğde vilayetinin bir kazası durumuna getirilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1-14-2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 9-15-10.

Salnameler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1310 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 48. Sene, Tertib Eden Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1310/1892)

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1311 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 49. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311/1893).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1312 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 50. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1312/1894).

175 TBMM ZC, 54. İnikad, Devre 4, c. 15, İçtima 2, 20 V 1933 Cumartesi (Ankara: TBMM Basımevi, 1933), 199

176 TBMM ZC, c. 15, İçtima 2, 20 V 1933, 5.

177 TBMM ZC, c. 15, İçtima 2, 20 V 1933, 2.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1313 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 51. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1313/1895).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1314 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 52. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Daire-i Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1314/1896).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1314 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 54. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası ve Mahmut Bey Matbaası, 1314/1898), 482.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1315 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 53. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1315/1897).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1317 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 55. Sene, (İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Matbaa-i Amire, 1315/1899).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1318 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 56. Sene, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası-Serviçen Matbaası, 13168/1900).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1319 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 57. Sene, (İstanbul: Daru'l-Hilafeti'l-Aliye Malumat-Tahir Bey Matbaası, 1319/1901).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 58. Sene, (İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire, 1320/1902).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 59. Sene, (İstanbul: Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şurekası, 1321/1903).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 60. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, 1322/1904).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1323 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 61. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1321/1905).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 62. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1322/1906).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 63. Sene, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1322 /1907).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1326 Sene-i Maliyesi, 65. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1326/1910).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1327 Sene-i Maliyesi, 66. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1327/1911).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1328 Sene-i Maliyesi, 67. Sene, (İstanbul: Selanik Matbaası, 1328/1912).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 10 (İstanbul: Dar'üt-Tıbbaat'ül-Amire, 1271/1856, 129 s.).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 11 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1273/1856, 135 s.).

- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 13 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1275/1859, numarasız).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 14 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1276/1860, Numarasız).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 15 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1277/1861), 164.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 16 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1278/1861).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 17 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1279/1862).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 18 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1280/1863).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 19 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1281/1864).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 20 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282/1865).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 21 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1283/1866).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 22 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1284/1867).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 23 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1285/1868).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 24 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1286/1869).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 25 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1287/1870).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 26 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1288/1871).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 28 (İstanbul: Darü't-Tıbaat'ül-Amire, 1290/1873).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 29 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1291/1874).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 3 (İstanbul: Tabhane-i Amire, 1265/1849, 128 s.).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 30 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1292/1875).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 31 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1293/1876).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 31 (İstanbul: Matbuat-ı Maarif, 1293/1876).
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Def'a 32 (İstanbul: Halil Efendi Matbaası, 1294/1877).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 33 (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1295/1878).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 34 (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296/1879).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 35 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1297/1880).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 36 (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1298/1880).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 37 (İstanbul: Matbuaat-ı Maarif, 1299/1882).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 4 (İstanbul: 1266/1850, 95 s.).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 7 (İstanbul: Matbaa-i Maârif, 1269/1853, 105+1+5 s.).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 9 (İstanbul: Darü't-Tıbbaat'ül-Amire, 1271/1855, 117 s.).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 38. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Matbaa-i Ebu'zZiya, 1300/1883).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 39. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1301/1884).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 40, Tertib Eden: Maarif Nezareti (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1302/1885).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 41, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1303/1886).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 42. Sene, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1304/1887).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 43, Tertib Eden: Maarif Nezareti, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1305/1888).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 44. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1306/1889).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 45. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307/1889).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 47. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309/1891).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 47. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1309/1891).

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Hicriyesine Mahsus, 46. Sene, Tertib Eden: Sicill-i Ahval Komisyon-ı Umumisi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308/1890).

Salnâme-i Vilayet-i Konya (Konya: Vilayet Matbaası, 1322/1904, 340 s).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, (İstanbul: Matbaa ve Kütübhâne-i Cihan, 1332/1904).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 1, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1285/1868). Digital veri için bkz. <https://isamveri.org/Salnâme/sayilar.php?sidno=D02901>

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 10, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1294/1877)

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 11, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1295/1878).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 12, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1296/1879).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 16, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1300/1883).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 17, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1301/1884).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 18, (Konya: : Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1302/1885).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 2, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1286/1869).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 23, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1307/1889).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 25, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1310/1894).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 27, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1312/189).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 29, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1314/1896).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 3, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1287/1870).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 4, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1288/1871).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 5, (Konya: Matbaa-i Vilayet-i Konya, 1289/1872).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 7, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1291/1874).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 8, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1292/1875).

Salnâme-i Vilayet-i Konya, Def'a 9, (Konya: Konya Vilayeti Matbaası, 1293/1876).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1925-1926, (İstanbul: Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye, 1926).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1926-1927, (İstanbul: Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye, 1927).

Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Ticaret Salnâmesi, hazırlayan: İsmail Hakkı ve Şürekası (İstanbul: Malul Gaziler Neşriyat Şirketi, 1928).

Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 4, Devre 1, İçtima Senesi 1, 8 IX 1336 tarihli birinci içtimadan 6 X 1336 tarihli yetmiş dokuzuncu içtimaa kadar. TBMM Zabıt kalemi müdürlüğünce hazırlanmıştır. 3. Basılış (Ankara: TBMM Basımevi, 1336), 265, 385.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 15, Devre 4, 54. İnikad, İçtima 2, 20 V 1933 Cumartesi (Ankara: TBMM Basımevi, 1933), 199, 2, 5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt 4, Devre: I, İçtima Senesi 1, 70. İçtima, 22 IX 1336, Çarşamba, 265;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 2023, c. 4 (Ankara: TBMM Basımevi,

2023).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 2025, c. 4 (Ankara: TBMM Basımevi, 2025), 553-554.

Düstur

Düstur, 1. Tertip, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 608.

Telif Tedkik Eserler

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. c. 1, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.

Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Bozkurt, Ö. – Turgay, E. *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, (Ankara: TODAİE, 1998).

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi*. c. 2, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948.

Gabriel, Albert. *Niğde Tarihi*. çeviren Mehmet Akif Tütenk, Ankara: Bengi Matbaası, 1962.

Gibbons, Herbert Adam. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. çeviren Ragıp Hulusi, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Gül, Muammer. *Selçuklulardan Günümüze Konya'nın Sosyo- Politik Yapısı*. Konya: Konya İl Emniyet Müdürlüğü Ar Ge yay., 2003.

Hayrullah Efendi Tarihi. Osmanlı Devleti Tarihic. 1, hazırlayan: Zuhuri Danişman, İstanbul: Son Havadis Yayınları, 1972.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çeviren Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004.

Kabulünün 100. Yılında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Belgeler. Ankara: 2021.

Kafesoğlu, İbrahim -Yılmaz Öztuna. *Türk Tarihi I*, (Ankara: Yaykur Yay., 1977).

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. c. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.

Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa. *Osmanlı Sultanları Tarihi: Tevarihî's-Selatini'l-Osmaniye*. çeviren Konyalı İbrahim Hakkı, İstanbul: Türkiye Yayınevi, t.y.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1977.

Kınal, Füzulan. *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*. c. I, II, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Yay., 1964.

Lloyd, Seton. *Türkiye'nin Tarihi*. çeviren Ender Varinlioğlu, Ankara: Tubitak Yay., 2002.

Necmettin, Aygün. *Aksaray Nüfus Defterleri*. c. 3, Ankara: Aksaray Üniversitesi Yay., 2016.

- Nizamettin Şami. *Zafername*. Farsçadan çeviren Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye İdare Tarihi*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979.
- Özer, Ergenç. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. çeviren Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yay., 2011.
- Ramsay, William. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. çeviren Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Sevin, Veli. *Demir Çağı, Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yay., 2000.
- Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, c. 1, hazırlayan Vahid Çabuk (Ankara: KBY, 1989).
- Tönük, Vecihi. *Türkiye'de İdare Teşkilatı*. Ankara: Kanaat Basımevi, 1945.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih - Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1996.
- Tursun Bey. *Tarihi Ebu'l-Feth*. yayınlayan A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı - Rıdvan Nafiz Edgüer. *Sivas Şehri*. hazırlayan Recep Topralı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*. Ankara: TTK Yay., 1970.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Yıldırım, Fahri. *Seyyahların Gözünden Aksaray ve Çevresi*. editör: Taner Aslan, Aksaray: Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Konya: Tablet Kitabevi, 2005.

Makaleler

- Akandere, Osman. "Konya Vilayeti Salnâmelerine Göre 1864-1904 Yılları Arasında Konya Sancağının İdari Yapısı", İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi, c. 1, özel sayı I (Konya 1998): 99-130.
- Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus". *Belleten*, c. 15, sy. 60 (1951): 617 - 628,
- Bilge, Sadık Müfit. "Karaman Eyaletinin Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (XV.-XVIII. Yüzyıllar). [*Historical Geography and Administrative Division of the Karaman Province (XVth-XVIIIth Centuries)*]", in: *International Review of Turkish Studies*, Volume: 1, Issue:

1, (Spring 2011): 50-66.

Burhan, Tezcan. "Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler". *Belleten*, c. 22, sy. 88 (1958): 517-526.

Çadırcı, Musa. "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)". *Belleten*, c. 53, sy. 206 (1989): 237, 250.

Emecen, Feridun M, İlhan Şahin. "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I". *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIX, sy. 23 (Ankara 1999): 55-122.

Erdoğan, Mehmet Akif. "Karaman Vilayetinin İdarî Taksimatı". *Osmanlı Araştırmaları*, c. XII, (İstanbul 1992): 425-430.

Gökbilgin, Tayyip. "XVI. Yüzyılda Karaman Eyaleti ve Larendede (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi*, VII, (Ankara 1968): 29;

Görel, İsmail Hakkı. "Memleketimizde Vilayet İdaresi Tarihine Bir Bakış". *İdare Dergisi*, yıl 16, sy. 173 (Mart-Nisan 1945): 146-169.

Göyünç, Nejat. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)". *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*, c. 6 (Teşkilat), editör: Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999),

Gülçur, Sevil. "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması". *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1995.

Günaltay, Şemseddin. *Yakın Şark*. c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.

Günay, S. Selçuk. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler". *Osmanlı*, c. 4 editör: güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999).

Güngördü, Nedret. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Devletinde Mülki İdare". *Doktora Tezi*, Ankara 1988.

İpşirli, Mehmet. "Beylerbeyi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yay., 1992): 69-74.

Karagel, Hulusi. "Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi İle İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM)*,

Kaya, Mehmet. "XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağının Nüfusuna Dair". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (Bahar 2006): 193-210.

Keleş, Nevzat. "Büyük Selçuklular Devrinde Şehirlerin İdaresi". *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. (2019): 292-311.

Kocaman, Sinan. "Kars İli'nin İdari Coğrafya Analizi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy 29 (2014): 271-292

Oral, Mehmet Zeki. "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, sy. 5 (1962): 223-240.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”. *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*, c. 3, sy. 1-3 (1982): 137-138.

Öz, Mehmet. “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 6 (2005): 57-88.

Özcan, Koray. “Ortaçağda Anadolu’nun İdarî Coğrafyasına Bakış Anadolu’da Selçuklu İdarî Birimleri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1) (2005): 73-99.

Özervarlı, M. Sait. “Mülk”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2020): 538.

Sümer, Faruk. “Karamanoğulları”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, (İstanbul: Türkiye diyanet Vakfı Yay., 2001), 454-460.

Tekindağ, M. C. Şehabettin “Karamanlılar”, c V, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 1988), 318-328;

Tekindağ, M. Ş. “Son Osmanlı Karaman Münasebetleri”, *Tarih Dergisi*, 17-18 (İstanbul 1963).

Tekocak, Mehmet. “2010 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Aksaray (Kapadokya)”. *Ahmet Adil Tırpan Armağanı - Stratonikeia’dan Lagina’ya*, editör Bilal Söğüt, İstanbul: Ege Yayınları, 2012.

Topal, Nevzat. “Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, sy. 2 (2017): 524-535.

Ünal, Mehmet Ali. “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, c. 6 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999)..

VII. Coğrafya Sempozyumu 18-19 Ekim 2012, Bildiriler Kitabı, Ankara, 96-106.

Yücel, Yaşar. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Bellekten*, c. XXXVIII, sy. 152 (Ankara, 1974): 657-707.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Doç. Dr.
Gülşah ESER

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
gulsaheser@harran.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-1569>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 03/12/2024 09/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1595496>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Köy Enstitülerinde Yetkin Bir Müzik Öğretmeni: Bedri Akalın (1908-1988)

A Competent Music Teacher in Village Institutes: Bedri Akalın (1908-1988)

Öz

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde hayata geçirilen Köy Enstitüleri, savaş ekonomisi koşullarında yaşamın tüm zorluklarına inatla yalnızca köy öğretmeni yetiştirme sahasına değil toplum kalkınmasına da hizmet edecek bir şekilde dizayn edilmiştir. Bu çok yönlü projenin uygulayıcıları ise enstitülerin kurucuları, idarecileri, öğretmenleri ve usta öğreticileri olmuştur. Literatürde Köy Enstitülerinin kuruluşu, öğretmen yetiştirme modeli, eğitim sistemi ve ulusal kalkınmaya katkıları gibi konularda bir hayli çalışma bulunmakla birlikte bu projenin uygulayıcılarının biyografilerini ve/veya enstitülere katkılarını ele alan spesifik çalışmalar ise son derece kısıtlıdır. Köy Enstitüleri sisteminin işlemlerine katkı sağlamış olanların önemli bir kısmı ya satır aralarında kalmış ya da hatıratlarda ismi geçmediği sürece unutulmaya yüz tutmuştur. Bu çalışmada Cumhuriyet'in kuruluş döneminde müzik çalışmalarıyla ön plana çıkmış ve Halkevlerinden Köy Enstitülerine kadar pek çok kültür ve eğitim kurumuna hizmet etmiş Bedri Akalın'ın hayatı ve çalışmaları incelenmiştir. Araştırmada literatür taraması, arşiv taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca Bedri Akalın'ın oğlu Mete Akalın ile kişisel görüşme yapılarak da birinci elden kaynaklara ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucunda daha önce biyografisi kaleme alınmamış bir eğitimcinin özel ve mesleki yaşamı akademi dünyasına kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bedri Akalın, Müzik, Köy Enstitüleri, Göl Köy Enstitüsü

*Bu makale, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Yrd. Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir danışmanlığında hazırlanan "Köy Enstitülerinde Bir Öncü: Özgün Arşivi Işığında Göl Köy Enstitüsü" başlıklı doktora tezine (İ.Ü. Araştırma Fonu-Proje No: 3248) dayanmakta olup yeni araştırmalar ışığında geliştirilmiştir. Araştırma sürecindeki destek ve katkılarından dolayı Mete Akalın'a teşekkür ederim.

ATIF: ESER, Gülşah, "Köy Enstitülerinde Yetkin Bir Müzik Öğretmeni: Bedri Akalın (1908-1988)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (377-393)

CITE: ESER, Gülşah, "A Competent Music Teacher in Village Institutes: Bedri Akalın (1908-1988)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (377-393)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

The Village Institutes, which were established during the period of World War II, were designed in a way that would serve not only the field of village teacher training but also the development of society, despite all the difficulties of living in the conditions of the war economy. The implementers of this multifaceted project have been the founders, administrators, teachers and master trainers of the institutes. Although there are many studies in the literature on the establishment of Village Institutes, teacher training model, education system and their contributions to national development, specific studies dealing with the biographies of the implementers of this project and/or their contributions to the institutes are extremely limited. A significant part of those who contributed to the functioning of the Village Institutes system either remained between the lines or fell into oblivion as long as their names were not mentioned in the memoirs. In this study, the life and works of Bedri Akalın, who came to the fore with his music studies during the establishment period of the Republic and served many cultural and educational institutions from People's Houses to Village Institutes, were examined. Literature review, archive review and document analysis methods were used in the research. In addition, firsthand sources were obtained by making a personal interview with Mete Akalın, the son of Bedri Akalın. As a result of this study, the private and professional life of an educator, whose biography has not been written before, has been brought to the world of academia.

Keywords: Bedri Akalın, Music, Village Institutes, Göl Village Institute

Giriş

Köy Enstitüleri, Cumhuriyet dönemi eğitim tarihinin özgün projelerinden biri olarak karşımıza çıkmakta ve literatürde bu kurumlara dair pek çok eser bulunmaktadır.¹ Önceleri daha çok Köy Enstitüsü idareci, öğretmen veya öğrencilerinin hatıratlarıyla oluşmayan başlayan literatür Köy Enstitülerinin farklı perspektiflerle ele alınmasıyla birlikte, bilimsel çalışmalarla günbegün zenginleşmektedir.

Köy Enstitüleri müfredatında önem verilen derslerden biri de müziktir. Müzik okul yaşamının vazgeçilmez bir parçası olarak yalnızca ders niteliğinde kalmamış, gündelik yaşamın içerisinde de ciddi bir yer kaplamıştır. Öğrencilerin güne ulusal oyunlarla²

---

1 Köy Enstitüleriyle ilgili bkz. Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri* (Ankara: İmece Yayınları, 1962); Galip Candoğan, *Köy Enstitüleri Sistemi ve Çağdaş Eğitim* (İzmir: Dikili Belediyesi Kültür Yayınları, 1993); Süleyman Edip Balkır, *Yeni Hızla Köye Doğru* (İstanbul: Kastamonu Gököylüler Vakfı Yayınları: 1, 2002); Güler Yalçın-Filiz Kamacıoğlu, *Beşikdüzü Köy Enstitüsü Hikayesi Bitmedi* (İstanbul: Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği), 2007; Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007); Niyazi Altunya, *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış* (İstanbul, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği, 2009); Karabey Aydoğan, *Uygarlığın Tuğlası Arifiye Köy Enstitüsü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020); Sercan Ünsal, *Köy Enstitüleri Kırsal Kalkınma ve Sağlık Kolu* (Ankara: Barış Kitabevi, 2022); *Köy Enstitüleri*, haz. Kemal Kocabaş (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022).

2 Köy Enstitülerinin eğitim ve öğretimle ilgili işleri hakkında İlktehdrisat Umum Müdürlüğü'nün 6/7318 sayılı ve 24.06.1940 tarihli yazısında "Enstitü talebesine enstitünün bulunduğu bölgeye dahil vilâyet

başlaması, haftasonu eğlencelerinin müzikle iç içe olması, her öğrencinin bir enstrüman çalması müziğin enstitü yaşamı açısından önemini ortaya koymaktadır. Özellikle müzik eşliğinde oynanan ulusal oyunlar onlarda ulusal duygu ve hareket eğitiminin yerleştirilmesini sağladığı gibi motivasyonlarının artmasına da katkı sunmuştur.³

Köy Enstitülerinin 1943 yılı öğretim programında müzik dersi tüm sınıflar için haftada ikişer saattir. 1947 programında ise bu kez dersin içeriği genişletilmiştir.⁴ Ne var ki, enstitülerin kuruluş döneminde müzik öğretmeni görevlendirmek çok da kolay olmamıştır. İsmail Hakkı Tonguç'un (1893-1960) her bir Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne gönderdiği 27 Şubat 1941 tarihli yazısındaki "Henüz müzik öğretmeni gönderilmeyen müesseselerin müzik faaliyetini tahrik ve takviye etmek maksadile seyyar bir müfettiş veya öğretmen müesseselere gönderilmektedir. Bu gibi öğretmenler geldiği zaman -muvakkat oldukları göz önünde tutularak- onlardan azami şekilde faydalanma cihetine gidilmelidir" ifadeleri bu durumu açıklamaktadır.⁵ Özellikle müzik öğretmeni sıkıntısı yaşandığı o dönemde Bedri Akalın gibi alanında uzman bir müzik öğretmenin Köy Enstitülerine girişi hatırı sayılır bir kazanım olmuştur.

1. Müzik Öğretmeni Bedri Akalın

Bedri Akalın, Köy Enstitülerinin kuruluş sürecinde müzik öğretmeni/müzik başı⁶ olarak görev yapmış bir eğitimcidir. Özellikle Göl Köy Enstitüsü yıllarındaki çalışmalarıyla ön plana çıkmış ve o yıllarda hazırlamış olduğu *Köy Enstitülerinde Müzik Eğitim Kılavuzu*⁷ ile müzik tarihi literatürüne de katkı sağlamıştır. Nitekim Akalın'ın bu eserine yer veren ya da çeşitli yönleriyle değerlendiren yayınların sayısı gittikçe artmaktadır.⁸

---

köylerinde oynananlardan başlanarak milli oyunlar öğretilecektir. Çocuklar bu oyunları küçük ve büyük gruplar halinde oynayabilecek şekilde yetiştirileceklerdir." ifadeleri yer almaktadır Bu durum Köy Enstitüleri'nin açıldığı dönemden başlayarak ulusla oyunlara ve dolayısıyla buna bağlı olarak müzik çalışmalarına önem verildiğini ortaya koymaktadır. *Köy Enstitüleri ile ilgili Yönetmelik ve Resmi Yazılar*, (Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2005).

- 3 Nurgün Koç, "Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri," (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2007), 287.
- 4 *Köy Enstitüleri Programları* (Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2004), 193, 360-362.
- 5 *Köy Enstitüleri ile ilgili Yönetmelik ve Resmi Yazılar*, 230.
- 6 Müzik başı Köy Enstitülerinde güzel sanatlarla, özellikle de müzikle ilgili çalışmaların haftalık veya aylık çalışma planını hazırlamakla sorumlu kişi/eğitimcidir.
- 7 Bedri Akalın, *Köy Enstitülerinde Müzik Eğitim Kılavuzu* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945).
- 8 Bkz. Turan Sağer, "Okul Şarkılarının Konuları Açısından Değerlendirilmesi", *1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu Bildirileri* (SDÜ, 7-10 Nisan 2004); Tuğçem Kar, "Bir Eğitim Modeli Olarak Köy Enstitülerinde Müzik Eğitiminin İncelenmesi ve Şarkı Dağarcığının Kullanılabilirliği," (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 52; Şükrü Göktuğ Kalaycıoğlu, "Türkiye'deki İlköğretim Okullarında Müzik Eğitiminde Kullanılan Okul Şarkılarının, Eğitim Müziği Besteleme Teknikleri Bakımından İncelenmesi," (Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2009), 2; Mümtaz Hakan Sakar, "Mandolin Uyanışı: İzmir Devlet Tiyatroları ve Bale Çalışanları Yardımlaşma Vakfı (Tobav) ve İzmir Yeni Kuşak Köy Enstitüler Derneği (Ykked) Mandolin Toplulukları Örneği," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65), (2019): 699; Okan Murat Öztürk, "Mandolinle Muasırlaş(tır)mak: Türkçülüğün Müsiki Sahasındaki Programı Işığında Köy Enstitülerinde Müzik Eğitimi," *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1 (2020): 18-19, 23, 31.

Resim 1: Bedri Akalın
(Mete Akalın Arşivi)

1.1. Doğumu ve Ailesi

24 Haziran 1908 tarihinde⁹ Rusçuk'ta¹⁰ dünyaya gelen Akalın'ın babası Mehmet Masum Efendi, annesi Müveddet Hanım'dır. Babası hayatını maarife adanmış, özellikle Türk dili ve edebiyatı alanında önemli çalışmalara imza atmış bir eğitimci ve yazardır.¹¹

-
- 9 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Memur ve Muallimlere Dair Sicil Defteri*, 2. Bedri Akalın'ın oğlu Mete Akalın ise babasının 1907 yılında doğduğunu söylemektedir. Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).
- 10 Rusçuk, Bulgaristan'a bağlı bir şehirdir. Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını elde etmesi Akalın'ın doğumundan birkaç ay sonrasına (Ekim 1908) rastlamaktadır.
- 11 Mehmet Masum Efendi (1874-1939): Bulgaristan'ın Silistre şehrine bağlı Arabacılar [Kolarovo] köyünde dünyaya gelmiş olup İsmail Hakkı Tonguç'un yakın köylüsü ve Silistre Rüştüyesi'nden öğretmenidir. İstanbul'da Fatih medreselerinde ve Üsküdar İdadisi'nde eğitim almıştır. 1895 yılında Azerbaycan'a gidip üç yıl öğretmenlik yapmış ve Bulgaristan'a döndükten sonra mesleğine devam etmiştir. Burada rüştiyelerin geliştirilmesi için çalışmış ve 1904'te Dobriç'te bir gece mektebi açmıştır. 1904-1908 yılları arasında Rusçuk Mekâtib-i İslamiye Müdürü olarak görev yapmış, ayrıca şehirdeki Türk okullarında müfettişlik ve Tutrakan'daki Türk okulunda ise müdürlük yapmıştır. 1908'de Türk Derneği'ne üye olmuş, derneğin Rusçuk'taki ilk şubesini kendisi açmıştır. 1922 yılında Şumnu'da açılan Nüvvâb Medresesi'nin müfredatını hazırlayan komisyon üyeleri arasında yer almıştır. *Bulgaristan Türk Muallimler Birliği* dergisinin yazarlarından. Türkçe eğitimi üzerine çalışmalar yapmış olup *Türk Dili* (1907) adlı bir kitabı bulunmakta, *Alfabe* (1910) adlı kitabı da Bulgaristan'da Türk okulları için basılan ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır. *Usûl-i Savtiyye*, *Usûl-i Savtiyye Elifbâ*, *Rüşdiyelere Tarih-i Ulûm*, *Ana Dili: Kıraat İkinci Kısım* ve *Mektep Müsamereleri* başlıca eserlerinden olup *Öğretmen Kılavuzu* adlı bir çalışması da mevcuttur. Ayrıca çocuklar için yazdığı şiirler ve kısa hikayeler çeşitli gazetelerde yayımlanmıştır. Yakın arkadaşı Mazhar Osman ile birlikte Jön Türk hareketine katılmıştır. Atif Akgün, *Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler)* (Ankara: Bengü Yayınları, 2016), 106-107; Hatice Ayar, "Osmanlı Türkçesi Öğretimi Tarihi Açısından Önemli Bir Eğitimci: Mehmed Masum ve *Usûl-i Savtiyye* İsimli Risalesi," *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası Olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar* içinde, ed. Fuat Aydın, Mehmet Bahçekapılı, Mahmut Zengin, Hasan Meydan, Abdurrahman Hendek, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi (dem) yayınları, 2021), 195-197; Vedat Ahmed, "Şumnu'daki Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler," *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı (Godişnik: na visşiya Islamski Institut)*, 3 (2011), 133; Rıdvan Canım, "Tuna'nın Sönmeyen Kandilleri-V: Silistre," *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66 (Haziran 2021), 425; Şaban Mahmudoğlu Kalkan, *Bulgaristan Türk Çocuk*

Mehmet Masum ve Müveddet çiftinin Şahin ve Bedri adlarında iki oğulları olmuştur.

Resim 2: Mehmet Masum Akalın
(Mete Akalın Arşivi)

Resim 3: Bedri Akalın'ın Ailesi Rusçuk'tayken
(Soldan sağa Müveddet Akalın, Şahin Akalın, Bedri Akalın, Mehmet Masum Akalın)
(Mete Akalın Arşivi)

Mehmet Masum'un Bulgaristan'da başlayan öğretmenlik hayatı ilerleyen yıllarda Türkiye'de devam etmiştir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yer alan 5 Kasım 1928 tarihli bir belgede Bulgaristanlı muallimlerden Mehmet Masum, Şevki ve Mehmet efendilerin vesikalarının incelendiği ve muallim muavini olabileceklerinin uygun olduğu

---

Öyküsü (Temsilciler-Metinler-Bibliyografya) (Ankara: İKSAD Yayınevi, 2022), 68-69; Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

hakkında bir kayıt mevcuttur.¹² Buradan hareketle belgede adı geçen Mehmet Masum'un Bedri Akalın'ın babası olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Bedri Akalın'ın 1930 yılına tarihlendirdiği bir fotoğrafındaki "1930/Eski Zağra/Bulgaristan...İstanbul'a geliş yaklaşıyor..."¹³ ifadesi bu belgeyle örtüşmektedir. Benzer şekilde Mete Akalın da ailenin 1930'lu yıllara doğru Türkiye'ye geldiği bilgisini vermiştir.

Resim 4: Bedri Akalın Eski Zağra'da (1930)
(Mete Akalın Arşivi)

1.2. Öğrenim Hayatı

Bedri Akalın, ilk ve orta öğrenimini Bulgaristan'da tamamlamıştır. Babasının öğretmen oluşu ve müziğe ilgisi Bedri Akalın'ın geleceğinin bu yönde şekillenmesini etkilemiştir. Ağabeyi Şahin'in özel keman derslerini büyük bir şevkle izlediğini fark eden müzik öğretmeni onu da keman derslerine başlatmıştır.¹⁴

12 BCA, 180.9.0.0/204.1013.6 (05.11.1928).

13 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

14 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

Resim 5: Rusçuk'ta Konser Öncesi
(Mete Akalın Arşivi)

Müziğin yanı sıra resme de ilgi duymuş, Rusçuk Lisesi'nde okurken yapmış olduğu resim Sofya'da bir sergiye gönderilmiştir. Yaptığı yağlıboya tablolar okuduğu lisenin duvarlarını uzun yıllar süslemiştir.¹⁵ Bütün bunlar göz önüne alındığında onun meslek seçiminin esasen kabiliyetlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Resim 6: Bedri Akalın Rusçuk Lisesi'nde Yapmış Olduğu Resim İle
(Mete Akalın Arşivi)

Bir yandan kendini müzik çalışmalarına verirken diğer yandan da sporla uğraşmıştır. Futboldaki başarısından dolayı 1927 yılında Rusçuk-Levski takımına transfer olmuştur. O yılların popüler simalarından biri olduğundan onu görenler heyecanla "İşte Bedri" diyerek birbirlerine işaret etmişlerdir.¹⁶ Müziğin yanı sıra spora olan bu ilgisi onun çok yönlü bir kişilik olduğunu göstermektedir.

15 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

16 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

Resim 7: Futbolcu Albümünde Bedri Akalın¹⁷
(Mete Akalın Arşivi)

1930 yılında ailenin önce İstanbul'a ve ardından Ankara'ya gelişini müteakip İsmail Hakkı Tonguç'un ikna etmesi sonucu Gazi Terbiye Enstitüsü Pedagoji Bölümü'ne başlamış ve 1933'te mezun olmuştur.¹⁸

1.3. Evliliği ve Çocukları

Bulgaristan'da yaşarken Seyide¹⁹ (Ülfet) Hanım ile evlenmiştir. Gazi Terbiye Enstitüsü'den mezuniyeti sonrasında Diyarbakır'a tayin edilmiş ve ilk çocukları Yıldız dünyaya gelmiştir. Ne var ki uzun ömürlü olamamış, birkaç aylıkken hastalanıp vefat etmiştir. Bedri ve Ülfet çiftinin ikinci çocukları Ülker ise 1934 yılında doğmuştur. Ardından Ülgen adında bir kızları daha olmuşsa da küçük yaşta hayatını kaybetmiştir. Daha sonra Güngör (1937) ve Mete (1944) adlarında iki oğula sahip olmuşlardır.

Resim 8: Seyide (Ülfet)-Bedri Akalın Çifti
(Mete Akalın Arşivi)

1.4. Çalışma Hayatı

Bedri Akalın'ın çalışma hayatı Diyarbakır'da başlamış ve ardından İstanbul'da devam etmiştir. Ne var ki, İstanbul'daki görevi kısa süreli olmuş, Köy Enstitülerinin açılmasını

17 Fotoğraftaki ok işareti kendisine aittir.

18 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

19 Seyide Akalın, 11 Temmuz 1911'de Rusçuk'ta doğmuştur. Babasının adı Hicabi, annesinin adı Kamile'dir. Seyide yerine Ülfet adını kullanmış, Bedri Akalın'ın da bu ismi tercih etmiştir. 9 Şubat 1998'de vefat etmiştir. Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

müteakip bu kurumlarda görevlendirilmiştir. Meslek hayatının son dönemlerini ise Samsun ve İstanbul'da geçirmiş ve ardından emekli olmuştur.

1.4.1. Çalışma Hayatına Başlangıç: Diyarbakır Yılları

Bedri Akalın'ın Diyarbakır'da ilk tedrisat müfettişi olarak başlayan çalışma hayatında ayrıca Maarif Müdürlüğü'ne vekaleten baktığı da bilinmektedir.²⁰ Öte yandan Diyarbakır Halkevi Ar Kolumun/Şubesinin başkanlığını da yürüterek²¹ bir yandan da müzik çalışmalarını sürdürmüştür.

Resim 9: Diyarbakır Maarif Dairesi'nde
(Mete Akalın Arşivi)

Resim 10: Diyarbakır'daki İlk Teftişi
(Mete Akalın Arşivi)

Birinci Umum Müfettişlik Kültür Müdürü B. Tolunay tarafından 1935 yılında Bedri Akalın'ın şefliğinde ikisi kadın on beş kişilik amatör bir salon orkestrası meydana getirilmiş ve Diyarbakır Halkevi Ar Kolu/Şubesi bünyesinde çalışmalarına devam etmiştir. Daha çok klasik parçalar çalan bu orkestrada Tolunay da görev almıştır.²²

Belirtildiği üzere Akalın, Diyarbakır Halkevi'nde de etkin bir şekilde görev almış, bu doğrultuda halkevi orkestrasını çalıştırmıştır. Aralık 1935'te halk sineması salonunda yaklaşık bin kişinin katıldığı konser gerek halk gerekse şehrin mülki ve askeri erkânı tarafından büyük ilgi görmüştür.²³ Akalın'ın konserin hemen öncesinde çektiği olduğu fotoğrafın üzerine düştüğü nottaki asabiyet ifadesi yüzüne de açık bir şekilde yansımıştır.

20 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

21 BCA, 490.1.0.0/984.814.2. (30.07.1936).

22 İsmail Özer, "Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği," (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), 520.

23 Son Posta, 22 Aralık 1935, 4.

Resim 11: Diyarbakır'da Konser Öncesi (1935)
 (Mete Akalın Arşivi)

Resim 12: Bedri Akalın Diyarbakır Halkevi Orkestrası'nı Yönetirken
 (Mete Akalın Arşivi)

Diyarbakır yıllarında koro şefliğine aynı şekilde devam etmiş ve konserlerine büyük rağbet olmuştur. Nisan 1936'daki konser gazete sütunlarına da yansımıştır.²⁴ Bu kadar önde olan bir eğitimcinin ilgi görmesi ve popüler olması doğaldır.

Kesin olarak belirleyemediğimiz bir tarihte, 1936 veya sonrasında İstanbul'a tayini çıkmıştır. Haziran 1938'de Yeşilköy İlkokulu binasında ilk mektep (ilkokul) çocuk kamplarında hizmet görecek öğretmenleri yetiştirmek üzere açılan hazırlık kursundaki müzik faaliyetleri Bedri Akalın'ın sorumluluğuna verilmiştir.²⁵ Ocak 1940'ta ise İstanbul ilk tedarikat müfettişliğine tayin edilmiştir.²⁶

24 Akşam, 13 Nisan 1936, 5.

25 Cumhuriyet, 18 Haziran 1938, 2.

26 T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 3 (100) (16 Birincikânun 1940), 79.

1.4.2. Göl Köy Enstitüsü Yılları

17 Nisan 1940 tarihinde Kastamonu'da açılan Göl Köy Enstitüsü'nde yıl sonuna gelindiğinde hâlâ bir müzik öğretmeni bulunmadığından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'nden talepte bulunulmuştur. Bu göreve Bedri Akalın'ın atandığı ve 15 Aralık 1940 tarihinde enstitüdeki görevine başladığı bilgisi arşiv kayıtlarında yer almaktadır.²⁷ Ancak bundan sonraki belgeler onun herhangi bir sebep dolayısıyla 1943 yılına kadar burada bulunmadığını ortaya koymaktadır. Belgelerden biri 1941 tarihli bir rapor olup enstitünün daimi bir müzik öğretmenin olmadığı, müzik derslerinin bu alanda bilgisi olan resim öğretmeni tarafından verildiğini belirtmektedir.²⁸ İkinci belge, İsmail Hakkı Tonguç'un Köy Enstitüsü Müdürlüklerine gönderdiği 27 Şubat 1941 tarihli yazısıdır. Buna göre müzik derslerini vermek amacıyla seyyar bir müfettiş veya öğretmenin görevlendirildiği bilgisi verilmektedir.²⁹ Bunlardan hareketle bu iki belge Bedri Akalın'ın Göl Köy Enstitüsü'nde geçici ve kısa süreliğine görev yaptığını, daha sonra başka enstitüye/enstitülere görevlendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bedri Akalın, Göl Köy Enstitüsü'ndeki görevine başlamadan önce Kayseri'deki Pazarören Köy Enstitüsü'nde çalışmış, eğitim başı³⁰ olarak görev yapmıştır. Kastamonu'daki enstitüye de müdür muavini ve müzikbaşı olarak tayin edilmiştir. Buradaki görevine 3 Mayıs 1943 tarihinde başlamıştır.³¹ Nitekim 5 Mayıs 1943 tarihli ve sonrasındaki Öğretmen Kurulu toplantı tutanaklarında Akalın'ın imzası bulunmaktadır. Bu durum onun Mayıs 1943'ten itibaren Göl Köy Enstitüsü'nde görev yaptığını gözler önüne serdiği gibi önceki dönem tutanaklarında imzasının bulunmaması da başka enstitülerde görevlendirilmiş olabileceği savını desteklemektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Bedri Akalın'ın enstitüde görev yaptığı yıllarda Aşık Veysel de usta öğretici olarak çalışmıştır. Akalın ve Aşık Veysel'in öğrencilerin müzik bilgilerini ilerletmek için çok gayret ettikleri anlaşılmaktadır. Akalın bir yandan da ilkökul talebesi için okul marşları öğretmiştir.³² 1944 yılında tüm sınıfların müzik derslerini Bedri Akalın yürütmüştür.³³ 1946 yılı çalışma raporundan anlaşıldığı kadarıyla o yıl 4. ve 5.

-
- 27 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 1135 sayı ve 24.12.1940 tarihli rapor*, 1.
  - 28 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 349 sayı ve 04.04.1941 tarihli rapor*, 2.
  - 29 *Köy Enstitüleri ile İlgili Yönetmelik ve Resmi Yazılar*, 230.
  - 30 Eğitim başı, Köy Enstitülerinin eğitim ve öğretimiyle ilgili görür ve bunlardan sorumlu tutulur.
  - 31 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Maarif Vekilliği Seferbelik Müdürlüğü'ne yazılan 600 sayı ve 05.05.1943 tarihli belge*; Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Göl Köy Enstitüsü Müdürü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 1404 sayı ve 09.09.1943 tarihli yazı* (Kaba tasnifle Bedri Akalın'ın özlük dosyası).
  - 32 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 1384 sayı ve 07.09.1943 tarihli rapor*, 8.
  - 33 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 229 sayı ve 04.02.1944 tarihli rapor*, 6.

sınıfların, bunlara ilaveten de sağlık kolu öğrencilerinin müzik derslerini vermiştir. “Müzik işlerinde başarılıdır” ifadeleri enstitü müdürü tarafından rapora eklenmiştir.³⁴

Akalın, Göl Köy Enstitüsü’nde görev yaparken 1945’te *Köy Enstitülerinde Müzik Eğitimi Kılavuzu* başlıklı eserini kaleme almıştır. Köy Enstitüleri öğretim programının amaç, ilke ve konularına uygun olarak hazırladığı bu kitapta enstitü öğrencilerinin de katkıları olmuştur.³⁵ Bu kılavuz kitap İsmet İnönü’nün kütüphanesinde de yer almıştır.³⁶

Yine 1945 yılında kaleme aldığı bir yazısında ise Göl Köy Enstitüsü öğrencilerinin müziğe ve resme oldukça ilgi duyduklarını, pek çok öğrencinin kendi parasıyla müzik aleti satın aldığını, en çok çalınan müzik aletlerinin ise mandolin ve keman olduğunu belirtmiştir. Yazının devamında ise şunları dile getirmiştir:³⁷

“Öğle ve akşam paydoslarında cumartesi ve Pazar tatillerinde müzik salonu uzaklardan yerini belli etmektedir. Müzik salonunda daha ziyade piyano, akordeon, keman çalışmaları yapılmaktadır. Bütün boş zamanlarını müzik salonunda geçiren pek çok öğrenci vardır... Gösteri ve umumî eğlence zamanları saz, mandolin, keman, akordeon v.s. âletler birleşerek orkestrayı meydana getirmekte, bunlara ayrıca yerine göre ritmi canlandırmak için def, darbuka, ziller de katılmaktadır. Davul zurna ekibi (ekibi) de bir yanda oyun havaları için sırasını beklemektedir. Enstitümüzün ayrıca 200 kişilik korusu da vardır. Bu koro kız ve erkek öğrenci arasından seçim yaparak meydana getirilmiştir.”

Resim 13: Göl Köy Enstitüsü Öğrencileri Enstrüman Çalarken
(Caner Şahin Arşivi)

1946 yılında aynı enstitüye atanan Türk halk müziği sanatçısı ve derlemecisi Avni Özbenli (1919-2007), onu “işini bilen, enstitüye uyum sağlayan ve Türkiye çapında tanınan biri” olarak tanımlamıştır. Ders dışı etkinliklerde saat 23.00 sularında elektrikler

34 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 15.01.1946 (15.01.1947) tarihli rapor (sayı yok)*, 5, 7.

35 Gülşah Eser, “Köy Enstitülerinde Bir Öncü: Özgün Arşivi Işığında Göl Köy Enstitüsü,” (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 259; Melih Duygulu, “Köy Enstitüleri’nde Müzik Eğitimi”, *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954* içinde, (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012, 1: 160-172; Ayfer Kocabaş, “Köy Enstitüleri ve Sanat Eğitimi,” *Köy Enstitüleri* içinde, haz. Kemal Kocabaş, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022): 366-403.

36 <https://www.ismetinonu.org.tr/kitaplar-deneme/>, erişim 30 Kasım 2024.

37 Bedri Akalın, “Kastamoni Göl Köy Köy Enstitüsünde Müzik ve Resim Çalışmaları,” *İlköğretim Dergisi*, X (186-188) (15 Eylül 1945): 2457.

kapatılıncaya kadar Bedri Akalın ile birlikte kendisinin de öğrencilerle saz çalıp oynadıklarını ifade etmiştir.³⁸

Göl Köy Enstitüsü 1945 yılı mezunlarından Ali Efe derslerde Bedri Akalın'ın dikkatini çektiğini, onun tarafından keman çalmaya yönlendirildiğini söylemiştir. Ayrıca piyano çalmayı da onun baldızı Edibe Hicabi'den³⁹ öğrendiğini aktarmıştır. Anlattıklarına göre Göl Köy Enstitüsü'nde o dönemlerde yalnızca bir adet akordeon vardır ve onu da kendisi çalmıştır. Akalın'ın zihninde iki bin orkestra parçası olduğunu, Köy Enstitüleri arasında müzik dersinin eşgüdümünü sağlamak için görevlendirildiğini ve çalışmalarıyla çok beğenildiğini sözlerine eklemiştir.⁴⁰

Enstitünün 1947 mezunlarından Emin Dinç öğretmen olduktan sonra Bedri Akalın'ın büyüklüğünü daha iyi anladığını söyledikten sonra zengin bir müzik salonları olduğunu, Akalın'ın kendilerine müziği sevdiğini, Aydın Şahin adlı bir öğrenciyi yetiştirerek kemanist olmasını sağladığını ve o öğrencinin mezuniyetten sonra Viyana'ya gittiğini belirtmiştir.⁴¹ Aynı yıl mezunlarından Muharrem Kılıç da Akalın'ın o yıllarda puro içtiğini, yakıp kül tablasına koyduktan sonra unuttuğunu ve bu şekilde purolarının hep kendi kendine söndüğünü dile getirmiştir.⁴² 1948 yılı mezunlarından Hüseyin Acar onunla ilgili bir anısını şöyle anlatmıştır:

*“Bir anımı anlatayım: İlköğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç, enstitüyü teftişe gelmişti. Okulun müzik öğretmeni Bedri Akalın, bir grup öğrenciye değişik parçalar söyletiyordu. Genel müdür kalktı, tüm öğrencilerin koroya katılmasını istedi. Bütün öğrencilerin aynı coşkuyla söylemeleri üzerine müzik öğretmenimizi tebrik etti.”*⁴³

Bütün bu anlatılanlar, Akalın'ın pedagojik anlamda mesleğini iyi icra ettiğini ve böylece öğrencilerinin hayatlarında iz bıraktığını ortaya koymaktadır.

1.4.3. Göl Köy Enstitüsü Sonrası Samsun ve İstanbul Yılları

Dört yılı aşkın bir süre Göl Köy Enstitüsü'nde görev yapan Akalın, 4 Aralık 1947 tarihinde Ladik (Akpınar) Köy Enstitüsü öğretmenliği ve Samsun'da ilköğretim müfettişliğine atanmıştır.⁴⁴ Göl Köy Enstitüsü'nden 19 Ocak 1948 tarihinde ayrılarak Samsun'daki görevine gitmiştir.⁴⁵ 1956 yılının mart ayında ise müfettiş olarak İstanbul'a tayini çıkmış ve Akalın ailesi Laleli'de İstanbul Üniversitesi'ne yakın bir konumda ikamet etmeye başlamıştır.⁴⁶

38 Mehmet Saydur ve Hayati Tahsin Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü* (İstanbul: Görkem Yayınları, 1994), 187.

39 Saydur ve Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü*, 209. Ayrıca bkz. Mehmet Saydur, *Bir Köy Enstitüsü Penceresinden İş* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2024), 281.

40 Saydur ve Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü*, 209-210.

41 Saydur ve Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü*, 281.

42 Saydur ve Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü*, 303.

43 Saydur ve Yılmaz, *Bir Tonguç Okulu Gölköy Enstitüsü*, 261.

44 Köy Enstitüsü Müdürü adına Mustafa Yaldır tarafından Bedri Akalın'a gönderilen 2409 sayılı ve 10.12.1947 tarihli yazı (Kaba tasnifle Bedri Akalın'ın özlük dosyası).

45 Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Memur ve Muallimlere Dair Sicil Defteri*, 2.

46 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

Bedri Akalın'ın bundan sonraki hayatı İstanbul'da geçmiştir. 1965 yılında Atatürk Lisesi'nde öğretmen olup İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nde 1 Ağustos 1966 tarihinde 2100 Lira maaşla ilköğretim müfettişliği görevine getirilmiştir.⁴⁷ Bundan sonraki çalışma hayatı hakkında bilgi edinilememiştir.

Resim 14: Şişli 19 Mayıs İlkokulu'nda Son Müzik Semineri (2 Mayıs 1962)
(Mete Akalın Arşivi)

1.5. Bedri Akalın'ın Vefatı

Bedri Akalın emekliye ayrıldıktan sonra vaktinin büyük bir bölümünü ailesiyle geçirmiştir. 27 Mayıs 1988'de yüksek tansiyon rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir. Kabri, Feriköy Mezarlığı'nda yer almaktadır.⁴⁸

Resim 15: Bedri Akalın Ailesiyle Birlikte (Sağdaki Oğlu Mete Akalın)
(Mete Akalın Arşivi)

47 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 28 (1382) (22 Kasım 1965), 415.

48 Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

Sonuç

Bedri Akalın, Bulgaristan'da başlayan hayatını Cumhuriyet Türkiye'sinde devam ettirmiş olan bir eğitimcidir. Sanata yatkın bir aileden gelen Akalın, iyi bir sanat eğitimi almıştır. Spora olan ilgisi ve bu yöndeki başarıları da onun çok yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Akalın'ın gerek öğrencilik gerekse meslek hayatı boyunca babasının talebesi olan İsmail Hakkı Tonguç ile yoğun temasları olmuştur.

Diyarbakır'da başladığı meslek hayatını İstanbul, Kayseri, Kastamonu ve Samsun'da sürdürmüş ve İstanbul'da sonlandırmıştır. Bununla birlikte Köy Enstitülerinin müzik faaliyetlerini yürütmek üzere başka yerlere görevlendirildiği de olmuştur. Görev aldığı şehirlerde koro şefliği yapması, öğrencileri müziğe yönlendirmesi ve elde ettiği başarılar kendisinin dikkat çeken bir öğretmen olduğunu göstermektedir.

Eğitimciliğinin yanında yazarlık yönünü de geliştirmiş ve *Köy Enstitülerinde Müzik Eğitim Kılavuzu* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, eğitim tarihine olduğu kadar müzik tarihi literatürüne de katkı sağlamıştır. Çalışmada Göl Köy Enstitüsü öğrencilerinin de pay sahibi olması Akalın'ın öğrencilerine verdiği değeri gözler önüne sermektedir.

Bedri Akalın'ın biyografisi kaleme alınırken arşiv belgelerinden, hatıralardan ve oğlu Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşmeden bilgi edinilmiştir. Bununla birlikte hayatının akışına dair bazı boşluklar bulunmakta olup bunlar gelecekteki araştırmacıların katkılarıyla doldurulacak, böylece onunla ilgili çalışmalar zenginleşecektir.

Kaynakça

Akalın, Bedri. "Kastamoni Göl Köy Köy Enstitüsünde Müzik ve Resim Çalışmaları." *İlköğretim Dergisi*, X (186-188) (15 Eylül 1945): 2457.

Akalın, Bedri. *Köy Enstitülerinde Müzik Eğitim Kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Akgün, Atıf. *Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler)*. Ankara: Bengü Yayınları, 2016.

Akşam, 13 Nisan 1936, 5.

Ayar, Hatice. "Osmanlı Türkçesi Öğretimi Tarihi Açısından Önemli Bir Eğitimci: Mehmed Masum ve *Usûl-i Savtiyye* İsimli Risalesi." *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası Olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar* içinde, ed. Fuat Aydın, Mehmet Bahçekapılı, Mahmut Zengin, Hasan Meydan, Abdurrahman Hendek. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi (dem) yayınları, 2021: 191-216.

BCA, 180.9.0.0/204.1013.6 (05.11.1928).

BCA, 490.1.0.0/984.814.2. (30.07.1936).

Canım, Rıdvan. "Tuna'nın Sönmeyen Kandilleri-V: Silistre." *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66 (Haziran 2021): 399-427.

Cumhuriyet, 18 Haziran 1938, 2.

Duygulu, Melih. “Köy Enstitüleri’nde Müzik Eğitimi.” *Düşünen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954* içinde, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2012, 1: 160-172.

Eser, Gülşah. “Köy Enstitülerinde Bir Öncü: Özgün Arşivi Işığında Göl Köy Enstitüsü.” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi. *Göl Köy Enstitüsü Müdürü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 1404 sayı ve 09.09.1943 tarihli yazı* (Kaba tasnifle Bedri Akalın’ın özlük dosyası).

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 229 sayı ve 04.02.1944 tarihli rapor.*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi. *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 349 sayı ve 04.04.1941 tarihli rapor.*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi. *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 1135 sayı ve 24.12.1940 tarihli rapor.*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 1384 sayı ve 07.09.1943 tarihli rapor.*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi, *Kastamonu-Göl Köy Enstitüsü ve Eğitim Kursu Müdürlüğü tarafından Maarif Vekilliği İlk Öğretim Umum Müdürlüğü’ne gönderilen 15.01.1946 (15.01.1947) tarihli rapor (sayı yok).*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi. *Maarif Vekilliği Seferbelik Müdürlüğü’ne yazılan 600 sayı ve 05.05.1943 tarihli belge.*

Göl Köy Enstitüsü Tasnif Edilmemiş Arşivi. *Memur ve Muallimlere Dair Sicil Defteri.*

<https://www.ismetinonu.org.tr/kitaplar-deneme/>, erişim 30 Kasım 2024.

Kalaycıoğlu, Şükrü Göktuğ. “Türkiye’deki İlköğretim Okullarında Müzik Eğitiminde Kullanılan Okul Şarkılarının, Eğitim Müziği Besteleme Teknikleri Bakımından İncelenmesi.” Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 2009.

Kalkan, Şaban Mahmudoğlu. *Bulgaristan Türk Çocuk Öyküsü (Temsilciler-Metinler-Bibliyografya)*. Ankara: İKSAD Yayınevi, 2022.

Kar, Tuğçem. “Bir Eğitim Modeli Olarak Köy Enstitülerinde Müzik Eğitiminin İncelenmesi ve Şarkı Dağarcığının Kullanılabilirliği.” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Kocabaş, Ayfer. “Köy Enstitüleri ve Sanat Eğitimi.” *Köy Enstitüleri* içinde, haz. Kemal Kocabaş, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022: 366-403.

Koç, Nurgün. “Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri.” Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2007.

Köy Enstitüleri ile ilgili Yönetmelik ve Resmi Yazılar. Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2005.

Köy Enstitüleri Programları. Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2004.

Mete Akalın ile yapılan kişisel görüşme (30 Eylül 2022).

Özer, İsmail. "Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Öztürk, Okan Murat. "Mandolinle Muasırlaş(tır)mak: Türkçülüğün Mûsikî Sahasındaki Programı Işığında Köy Enstitülerinde Müzik Eğitimi." *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1 (2020): 18-55.

Sağır, Turan. "Okul Şarkılarının Konuları Açısından Değerlendirilmesi", *1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu Bildirileri*. SDÜ, 7-10 Nisan 2004.

Sakar, Mümtaz Hakan. "Mandolin Uyanışı: İzmir Devlet Tiyatroları ve Bale Çalışanları Yardımlaşma Vakfı (Tobav) ve İzmir Yeni Kuşak Köy Enstitüler Derneği (Ykked) Mandolin Toplulukları Örneği." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65), (2019): 690-703.

Saydur, Mehmet. *Bir Köy Enstitüsü Penceresinden İş*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2024.

Son Posta, 22 Aralık 1935, 4.

T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 3 (100) (16 Birincikânun 1940), 79.

Vedat Ahmed. "Şumnu'daki Nüvvâb Medresesi'nin Yetiştirdiği Şairler." *Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı (Godişnik: na visşiya Islamski Institut)*, 3 (2011): 132-166.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Araştırma Görevlisi Doktor
Zafer BENZERHarran Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
zaferbenzer@harran.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7549-6731

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 06/12/2024 14/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1597648

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

19. Asrın Ortalarında Halep-Musul-Bağdat Hattında Aneze Ve Şammar Aşiretlerinin Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Struggle between Aneze and Şammar Tribes on the Aleppo-Mosul-Baghdad Line in the Middle of the 19th century

Öz

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde Anadolu topraklarının güneydoğusu ile Irak ve Suriye'de Arap aşiretlerinin çekişme ve şekavetleriyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu aşiretlerin başında kalabalık nüfuslu ve bedevi yaşam tarzları sebebiyle sürekli hareket halinde olan Aneze ve Şammar aşiretleri yer almıştır. Bu aşiretler 19. asır boyunca Halep, Musul, Şam, Bağdat hattından Fırat Nehri kıyılarına kadar yayılmış ve bunlar arasında güç mücadeleleri meydana gelmiştir. Hakimiyet kurma ve nüfuz alanlarını genişletme çabasıyla kaynaklı bu mücadeleler zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmaların yaşandığı dönemlerden biri de 1850-1860 seneleri arasındadır. Hatta 1857 sonu ve 1858 başlarında bu iki aşiret birbirleriyle savaşır duruma gelmiştir. Çalışmanın amacı, 19. asrın ortalarında bu iki aşiret arasında yaşanan güç mücadelesinin neden ve sonuçlarıyla bölgeye etkilerini ortaya koyabilmektir. Yapılan araştırma sonucunda, meydana gelen çatışmaların daha çok Şammar Aşireti'nden kaynaklandığı, ortaya çıkan muharebelerdeyse Anezelilerin üstün geldiği belirlenmiştir. Muharebe sonrası Aneze Aşireti'nin etki alanını daha da genişlettiği fakat bazı asayişsizliklere de yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın temel kaynakları arasında başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki konuyla ilgili arşiv vesikaları olmak üzere çeşitli telif ve tetkik eserler yer almaktadır.

*Bu çalışma, 21-24 Kasım 2024 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 5. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve özet olarak basılan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ATIF: BENZER, Zafer, "19. Asrın Ortalarında Halep-Musul-Bağdat Hattında Aneze Ve Şammar Aşiretlerinin Mücadelesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (394-404)

CITE: BENZER, Zafer, "An Evaluation on the Struggle between Aneze and Şammar Tribes on the Aleppo-Mosul-Baghdad Line in the Middle of the 19th century", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (394-404)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Suriye, Irak, Arap Aşiretleri, Aneze, Şammar.

Abstract

During its last periods, Ottoman Empire had to deal with the conflicts and brigandage among Arab tribes in southeast Anatolia, Iraq, and Syria. Among these tribes were Aneze and Şammar that were constantly on the move due to their crowded population and bedouin lifestyles. They spread from Aleppo, Mosul, Damascus, Baghdad line to the banks of Euphrates during 19th century and power struggles arose resulting from their effort to establish dominance and expand influence that turned into conflicts occasionally. They were in conflict between 1850-1860 and in war towards the end of 1857 and beginning of 1858. Therefore, this study is unique in these terms. Main sources are archive documents from the Presidency Ottoman Archive and various copyrighted and research works. As a result, it was determined the conflicts that occurred were mostly caused by the Şammar Tribe and the Anezelis prevailed in the resulting battle. It was also concluded the Aneze Tribe further expanded its sphere of influence but caused some disorderliness.

Keywords: Ottoman Empire, Syria, Iraq, Arab Tribes, Aneze, Şammar.

Giriş

Halep-Musul-Bağdat hattı, tarih boyunca Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan en önemli bölgelerinden biri olmuştur. Bu bölge, Mezopotamya'dan Akdeniz'e uzanan ticaret yollarının merkezinde yer almasının yanı sıra, göçebe aşiretlerin yaşam alanlarının kesişim noktası olması nedeniyle de tarihsel olarak büyük bir stratejik öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda bölgeyi fethedip yönetimi altına almasından sonra da bu stratejik önem devam etmiş, ancak bölgedeki aşiret yapısı, Osmanlı merkezi otoritesiyle sürekli bir etkileşim ve gerilim içinde olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu bir yandan sınırlarını korumaya ve modernleşme çabalarını sürdürmeye çalışırken, diğer yandan yerel otoriteleri ve aşiretleri kontrol altında tutma mücadelesi vermekteydi. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Tanzimat reformları kapsamında merkezileşme politikalarını devreye sokmuş, yerel güç odaklarının etkisini azaltmak amacıyla idari ve askeri bir dizi düzenleme yapmıştır.¹ Ancak, özellikle göçebe aşiretlerin yoğun olduğu bölgelerde bu politikaların uygulanması ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Halep-Musul-Bağdat hattındaki Aneze ve Şammar aşiretleri, bu çerçevede hem Osmanlı idaresiyle hem de birbirleriyle ilişkileri ve çatışmalarıyla dikkat çeken iki güçlü aktör olarak öne çıkmaktadır.

Aneze ve Şammar aşiretleri, sadece bölgedeki otorite boşluklarından faydalanarak kendilerine geniş bir hareket alanı yaratmamış, aynı zamanda bu boşluğu doldurmak için

1 *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Proje Yöneticisi İsmet Binark, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 73-74; Aşiretler üzerinde devlet düzeninin tesisi için bkz. Osman Karlangıç, "19. Yüzyılın Ortalarında Antakya-Maraş Güzergâhında Asayiş Sorunları ve Devlet Düzeninin Yeniden Tesisi", *Siyasi, Sosyal, Ekonomik Bakış Açılılarıyla Ortaçağ'dan Cumhuriyet'e Yeni Yaklaşımlar*, ed. Tekin İdem, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2022, ss. 185-211.

birbirleriyle kıyasıya bir rekabete girmiştir. Bu rekabetin temelinde, göçebe aşiretlerin ekonomik ve toplumsal yaşamını belirleyen faktörler, özellikle otlak ve su kaynakları üzerindeki kontrol mücadelesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra ticaret yollarının güvenliği, kervanlardan alınan vergiler ve yerel halkla kurulan ilişkiler de bu aşiretler arasındaki çatışmaların önemli unsurlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, Halep-Musul-Bağdat hattında yaşanan mücadeleler, sadece yerel düzeyde bir güç mücadelesi değil, aynı zamanda Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının bölgedeki etkileriyle de yakından bağlantılıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, Aneze ve Şammar gibi güçlü aşiretleri denetim altına almak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Askeri seferler, vergi düzenlemeleri ve yerel liderlerle yapılan ittifaklar, Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarının bir parçasıdır. Ancak bu politikalar, çoğu zaman beklenen sonuçları vermemiş, aksine aşiretler arasındaki gerilimleri daha da artırmıştır. Özellikle Tanzimat reformlarının getirdiği düzenlemeler, göçebe yaşam tarzını ve aşiretlerin geleneksel ekonomik faaliyetlerini tehdit etmiş, bu durum Osmanlı otoritesine karşı direnişin temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu çalışmada ilgili dönemde Aneze ve Şammar aşiretleri arasında Halep-Musul merkezli ortaya çıkan ve Urfa'dan Bağdat'a kadar yayılan çatışmalar konu edilmiştir. Araştırmada literatür taraması, arşiv taraması ve belge analizi yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taraması sonucunda, bahsi geçen aşiretleri konu alan çeşitli bilimsel yayınlara ulaşılabilmeyle birlikte ilgili dönemde bu aşiretler arasındaki güç mücadelesini konu alan müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Dolayısıyla bu iki aşiret arasındaki güç mücadelesinin; nedenleri, sonuçları ve bölgeye etkileri bakımından ilk kez incelenecek olması çalışmanın özgün tarafıdır.

Aneze Aşireti

Aneze Aşireti, Arap yarımadasında ve Ortadoğu'da tarih boyunca geniş bir coğrafyada etkili olmuş büyük bir göçebe aşiret konfederasyonudur. İslam öncesi dönemde de varlığına dair izler bulunan bu aşiret, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte hem siyasi hem de sosyal anlamda daha fazla güç kazanmıştır. Halep, Şam, Musul ve Hicaz bölgelerinde etkin olan Aneze, 18. ve 19. yüzyılda Ortadoğu'nun göçebe toplum yapısının en önemli temsilcilerinden biri olarak dikkat çeker. Aşiret, kabileler ve alt kabilelerden oluşan geniş bir konfederasyon yapısına sahiptir. Aşiret yapısı, göçebe yaşam tarzına uygun olarak, sıkı bir hiyerarşi yerine esnek ve liderlik odaklı bir düzen üzerine kuruludur.²

Aneze aşiretinin ekonomik faaliyetleri, büyük ölçüde göçebe yaşam tarzına dayalıdır. Göçebe olarak yazlık-kışlık hayatı da yaşayan Aneze Aşireti, kış ayı başlarında develerini de alarak güneye doğru Şammar tepelerine göç etmekteydiler. Develer doğruduktan sonra yani baharın gelmesiyle birlikte Mart-Nisan aylarında tekrar kuzeye gelerek yazlık arazilerine yerleşmişlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güneyinde, Suriye çöllerinde mutlak hâkimiyet kurmuşlardı. Bölgede bir tehlike unsuru olarak varlık gösteren dağınık Aneze kabileleri, yağma yoluyla yerel halkı ve ticareti zor durumda bırakmıştır.³

2 Tafsilatlı bilgi için bkz. Zafer Benzer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2022, s. 116-131; Mehmet Nuri Şanda, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2021, s. 259-262.

3 H. Reckendorf, "Aneze", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 433-434.

1850-1860 yılları arasında Anezelilerin Halep'e düzenlediği saldırılar, bölgenin ekonomik ve sosyal dengelerini derinden sarsmıştır. Halep gibi önemli bir ticaret ve kültür merkezi, bu saldırılar nedeniyle büyük zarar görmüş, güvenlik problemleri artmıştır. Osmanlı yöneticileri, özellikle Halep ve Bağdat gibi stratejik bölgelerdeki aşiret faaliyetlerini dengelemek için zaman zaman aşiretleri birbirine karşı kullanma politikasına başvurmuştur. Bu bağlamda Bağdat Valisi Ali Paşa, Şammar aşiretine karşı Anezelilerin desteği istemiştir. Ancak Anezeliler, Şammar isyanını bastırdıktan sonra bu fırsatı kendi lehlerine çevirerek Bağdat çevresinde yerleşmiş ve şehri kuşatarak valiyi zor durumda bırakmışlardır.⁴

Şammar Aşireti

Orta Doğu'da geniş bir coğrafyaya yayılmış, Arap kökenli önemli bir aşirettir. Tarihi kökeni ve siyasi etkisi itibarıyla bölgede uzun bir geçmişe sahiptir. Irak, Suriye ve özellikle Necid bölgesi (Suudi Arabistan) ve çevresinde yoğunlaşmıştır.⁵ Aşiret, genellikle alt kabilelerden oluşan büyük bir konfederasyon yapısına sahiptir. Her alt kabile, kendi liderine (şeyh veya emir) bağlıdır ve bu liderler aşiretin genel stratejilerini belirler. İslam öncesi ve sonrası dönemde Arap yarımadasında göçebe bir yaşam sürdürmüş olan bu aşiret, zamanla kuzey bölgelerine yayılmıştır. Osmanlı döneminde, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Şammar, Fırat ve Dicle havzasındaki güçlü aşiretlerden biri haline gelmiştir. Göçebe bir yaşam tarzı sürdüren bu aşiret hem Osmanlı otoritesine meydan okuyan hem de yer yer onunla iş birliği yapan bir yapı sergilemiştir.

19. yüzyılın ortalarında Şammarü'l-Cerba Aşireti'nin Bağdat'a tâbi olan kısmı dokuz kabileden meydana gelmekte ve bu kabileler de kendi içerisinde birçok taifeye ayrılmaktadır. Göçebe halde yaşayan bu aşiret, deve, koyun, at ve kısrak beslemektedir. Musul ile Bağdat arası başta olmak üzere bazen Fırat ve Dicle nehirleri arasında Cezire olarak tabir edilen bölgelerine kadar yayılmıştır.⁶ 19. yüzyılın başlarından itibaren Şammar Aşireti, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi üzerinde derin bir etki yaratmış, özellikle Irak, Suriye ve Anadolu'da asayiş problemlerinin başat aktörlerinden biri olmuştur. Osmanlı'nın zayıflayan merkezi otoritesi, bu büyük aşiret konfederasyonunun bölgesel güç dengesinde öne çıkmasına olanak sağlamış ve Şammar Aşireti, yerel idareci rollerine bürünerek etkinliğini artırmıştır.⁷

Mücadelelerin Temel Nedenleri ve Özellikleri

19. yüzyılın ortalarında Aneze ve Şammar aşiretleri arasındaki mücadelenin nedenleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı, ekonomik ve sosyal dinamikler, aşiretlerin iç organizasyonları ve bölgenin coğrafi koşulları çerçevesinde ele alınabilir. Bu nedenler

-
- 4 Abdülkerim Özaydın, "Aneze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, s.195-196.
  - 5 A. Guillaume, "Şammar (Şemmer)", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 407.
  - 6 Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çev. Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, s. 166-167.
  - 7 Ramazan Sonat, "Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihanı Üzerine Bir Çalışma", *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, edt. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, s. 356.

hem yerel düzeydeki güç dengelerini hem de daha geniş tarihsel bağlamdaki dönüşümleri anlamak açısından önemlidir. Bunların yanı sıra çöl toplumlarının kültürel özellikleri ve aşiret geleneklerinin şekillendirdiği güç dinamikleri yer alır. Bedevi aşiretlerin tarih boyunca benimsediği katı gelenekler, aşiretler arası rekabetin sürekliliği ve ekonomik kaynak arayışları bu tür olaylara zemin hazırlamıştır. Özellikle gazve ve huva gibi uygulamalar, bölgedeki eşkıyalık olaylarının anlaşılmasında kayda değer bir öneme sahiptir.⁸

Otlak ve Su Kaynakları Üzerindeki Rekabet: Göçebe toplumların temel geçim kaynağı olan hayvancılık, verimli otlaklar ve su kaynaklarına bağlıdır. Aneze ve Şammar gibi büyük aşiretler, geniş sürülere sahip olduklarından, kaynakların kontrolü hayati bir öneme sahipti. Halep-Musul-Bağdat hattı, büyük ölçüde yarı kurak ve çöl alanlarından oluşmaktaydı. Bu bölgelerdeki kaynaklar sınırlı ve mevsimsel olarak değişkendi. Otlakların ve su kaynaklarının paylaşımı üzerindeki gerilim, zaman zaman çatışmalara yol açtı. Aşiretler, geçici ittifaklar kurarak veya rakip grupların otlaklara erişimini engelleyerek avantaj sağlamaya çalıştı. Bu durum, otlak rekabetini sadece ekonomik bir mesele olmaktan çıkararak siyasi bir mücadeleye dönüştürdü.⁹

Ticaret Yolları Üzerindeki Hakimiyet: Osmanlı İmparatorluğu'nun Halep, Musul ve Bağdat gibi önemli şehirlerini birbirine bağlayan ticaret yolları, hem ekonomik kazanç hem de stratejik değer taşıyordu.¹⁰ Aşiretler, bu yollar üzerindeki geçişleri kontrol ederek ticaret kervanlarından haraç veya vergi topluyordu. Bu tür gelirler, aşiretlerin ekonomik güçlerini artırıyor ve daha fazla bölgeyi kontrol etmelerine olanak tanıyordu.¹¹ Osmanlı Devleti, bu yollar üzerindeki güvenliği artırmak ve ticareti serbest bırakmak için müdahalelerde bulunsa da aşiretler, Osmanlı'nın merkezileşme çabalarına direnç gösterdi.¹²

Osmanlı'nın Merkeziyetçi Reformlarına Direniş: 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat reformları çerçevesinde, taşradaki otoritesini artırmak için idari ve mali düzenlemeler yaptı. Bu süreç, aşiret yapılarının geleneksel özerkliğine tehdit olarak algılandı. Osmanlı'nın vergi ve askerlik uygulamalarını yaygınlaştırma çabası, göçebe toplumların tepkisine neden oldu. Aneze ve Şammar aşiretleri gibi gruplar, göçebe hayat tarzlarının merkezi otorite tarafından kısıtlanmasına karşı silahlı direnişe geçti.¹³ Mülkiyet

8 Bu konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Yasin Taş, "Osmanlı Topraklarında Eşkıyalık Teaddileri ya da Irak-Suriye Bölgesi Arap Aşiretlerinin Ekonomik Kaynakları: Gazve ve Huva", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 839-856.

9 "Halep Vilayeti ile Zor Mutasarrıflığına Aneze Aşairi'nin Harran ve Rakka Kazaları'na külliyetli gelerek su başları ve hayvan reyine salih mahalleri işgal ve mevaşiyi zarar ve muvata sevk ile tahribata ve her sene vuku bulan muhacemeleri dolayısıyla mezkur kazalar aşairinin de temkin ve iskanlarına mani olmakda bulduklarından ve Aneze ve Şammar aşiretleri arasında mühim bir müsademe vukua geleceği haber alınarak liva müfrezesinden mümkün olan kısmı mahalline gönderilmiş ise de meni müsademeye kafi olamadığından..." BOA., DH.ŞFR., 41-240.

10 Mehmet Emin Üner, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şanlıurfa 2017, s. 308.

11 Bayram Nazır, "Irak'taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2008, S. 15, s. 18.

12 Zafer Benzer, "XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Urfa Bölgesindeki Aşiretlerin Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Bazı Tespitler", *History Studies*, C. 14, S. 2, (Mayıs 2023), s. 293.

13 Kemal Yakut, "Tanzimat Döneminde Irak ve Suriye'de Arap Aşiretleri ve Devlet", *Yeni Türkiye*, Y. 2016, S. 83, s. 484-485.

hususunda da Osmanlı'nın arazi reformları, göçebe aşiretlerin geleneksel otlak kullanma haklarını sınırlandırdı. Bu reformlar, aşiretler arasındaki rekabeti daha da artırdı.

Aşiretler Arası Güç Dengesi: Aneze ve Şammar aşiretleri, bölgenin en büyük ve güçlü göçebe gruplarından ikisiydi. Aralarında geçmişten gelen bir husumet hali vardı.¹⁴ Bu büyüklük ve güç, kaçınılmaz olarak bir liderlik mücadelesini beraberinde getirdi. Hiyerarşik yapı ve liderlik mücadelesi çerçevesinde aşiretler içindeki alt gruplar, kendi aralarında da rekabet ediyordu. Bu rekabet, Aneze ve Şammar arasındaki mücadeleyi daha karmaşık hale getirdi. Göçebe topluluklarda, bir aşiretin gücü, yalnızca ekonomik kaynaklarıyla değil, aynı zamanda askeri başarıları ve diğer aşiretler üzerindeki etkisiyle de ölçülüyordu. Bu nedenle Aneze ve Şammar, birbirine üstünlük sağlamak için sürekli bir mücadele içindeydi.¹⁵ Aşiret reisleri veya şeyhlerinin devlet nezdinde itibar kazanması demek diğer aşiretlere karşı daha prestijli bir konuma gelmesi demekti. Aşiret şeyhlerinin muhtelif konularda desteklerinin alınması veya faydalı işlerde bulunmaları, onların maddi ve manevi mükâfatlandırılmasına olanak sağlıyordu. Merkezi hükümet bu şekilde aşiretlerin şekavetlerine mâni olmaya çalışıyordu.¹⁶

Merkezi Otoritenin Yetersizliği: Bu dönemde Osmanlı merkezi otoritesinin bölgedeki etkisizliği hem iç hem de dış faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1839'da Tanzimat Fermanı ile başlayan reformlar, Osmanlı'nın taşra yönetiminde etkili bir dönüşüm sağlayamadı. Merkeziyetçi reformlar, özellikle uzak taşra bölgelerinde büyük ölçüde uygulanamaz haldeydi. Halep-Musul-Bağdat hattında bu reformların etkisizliği, aşiretlerin bağımsız hareket etmesine olanak tanıdı.¹⁷ Nitekim bu hususta Irak coğrafyasında idarecilik yapan Osmanlı devlet adamları, aşiretlerin sebep oldukları asayişsizlik ve bu asayişsizliklerin engellenmesi için alınacak tedbirler hakkında merkeze layihalar gönderdikleri görülmektedir.¹⁸

Mali olarak Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya dayalı ekonomik yapısı, taşradaki askeri ve idari masrafları karşılamayı zorlaştırdı. Bu durum, bölgedeki güvenlik güçlerinin yetersiz kalmasına neden oldu. Halep-Musul-Bağdat hattı, çölleşmiş alanlar ve dağlık

14 BOA., DH.ŞFR., 119-63.

15 “Aneze Aşireti Fırat'ın Şamiyye cihetinde ve Şammar Aşireti de El-Cezire kıtasında bulunurlar bu iki aşiret yekdiğerine hod ve muhalif olmağla aralarında hatt-ı fasıl olan Fırat Nehrini gayet içerlerinden bazıları geçecek olsa öbür taraf müdafaa ederek daire-i asliyelerine irca ederler Aneze Aşireti birçok fırkalara ve Şammar Aşireti başluca üç fırkaya taksim olup her fırkanın bir Şeyhi ve müteaddid muhtarları bulunarak efrad-ı aşair bunlar marifetiyle idare olunur aşireteyni mezkuriyet hesabsız koyun ve deveye malik ve suret-i maişetleri bunların yün ve sütünden edilen istifadeye münhasırdır benabirin mezkur aşiretler koyun ve develeri ray etmek üzere mevsimin müsaadesine göre sulu ve otlu yerlerde bulunmak mecburiyetinde ve bu sebeble mebni seyyar bir halde bulduklarından mevsim-i rebiada Aneze Aşireti'nin kısım-ı azamı Meskene civarına gelerek hasılatını Halep şehrinde ve Şammar Aşireti'nin bir fırkası Deyrizor ve diğeri Bağdad ve üçüncüsü Musul civarına gelup buralarda furuhat ederler.” BOA., DH.TMIK.M., 146-42/1.

16 Abdullah Saydam, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 1993, s. 253.

17 Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 1999, s. 153-154; Tahir Öğüt, *18.-19. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 136.

18 Nazır, “Irak'taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri”, s. 16.

bölgeler gibi zorlu coğrafi koşullarla çevriliydi. Bu durum, Osmanlı'nın askeri ve idari kontrolü için lojistik zorluklar yarattı. Ayrıca aşiretlerin hareket kabiliyeti de kontrolü zorlaştırıyordu.¹⁹ Şammar ve Aneze aşiretlerinin göçebe yaşam tarzı, merkezi otoritenin müdahalelerini etkisiz kıldı. Hızlı hareket eden bu aşiretler, Osmanlı ordusunun sabit ve geleneksel askeri taktiklerine üstünlük sağladı.

Aneze ve Şammar Aşiretleri Arasında Çatışma

1857 yılının sonları ve 1858 yılının başlarında, Aneze ve Şammar aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Arşiv kayıtlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla, bu çatışmaların başlangıcında Şammar Aşireti'nin provokatif eylemleri belirleyici bir rol oynamıştır.²⁰ Ancak olayların sebepleri ne olursa olsun, iki aşiret arasındaki bu mücadele, bölgedeki istikrarsızlığı artırmış ve Fırat Nehri'nin güneyinde yaşayan Aneze kabilelerinin kuzeye doğru göç etmelerine yol açmıştır. Çatışmaların en kritik anlarından biri, 1857 yılının aralık ayında Musul yakınlarında yaşanmıştır. Bu bölgede karşı karşıya gelen iki aşiret arasında şiddetli bir muharebe gerçekleşmiş, savaş Aneze Aşireti'nin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Ancak, bu zafer her iki taraf için de ağır kayıplara neden olmuştur. Hem Aneze hem de Şammar aşiretleri, askeri ve insan kaynakları açısından büyük zarar görmüştür. Bu mücadeleler, yalnızca iki aşiret arasındaki düşmanlıkları derinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Musul ve çevresinde asayişin bozulmasına neden olmuş, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini daha da zayıflatmıştır.²¹

Hükümet bu iki aşiret arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi edinmek, yaşanabilecek

-
- 19 “...Eşküyayı merkumenin şimdiye kadar tedip ve terbiyelerine muvaffak olunamadığının hükmünü şu vecihle beyan olunur ki bunların şehir ve kasaba ve kurra misillü bir guna cay-ı ikametleri olmayarak ve bir mahalde ba sükun mekan tutmayarak alel devam etfal ve ayal ve me'kulat ve emvalleri deve üstünde ve kendileri esb ve kısrak üzerlerinde olmalarıyla bir miktar haneleri on ve on beş saat mesafede aram üzere buldukları haber alınıp üzerlerine miktarı vaki asker ve top sevk olduğu takdirde egerçe asakiri merkumeye mukavemet edeceklerini akılları keserse yerlerinde durup tabya makamında develerini önlerine siper ederek muharebe ve mukabeleye kıyam ve ala gözleri kesmezse asker erişmezden birkaç saat mukaddem oldukları yerden yükleyip yirmi saat mesafe başka mahallere nasb-ı hiyam etmeleriyle her ne kadar takiplerine bezl-i makdur olunursa da altmış ve yetmiş saat mesafe ve daha irak mahallere çekilerek seyri seri ile gitmekte olduklarından naşi arkalarından erişmek adımıl mekan olduğuna ve öyle tül ve arzı iki yüz saat mesafe vasi ve susuz çöllerde zehair ve su verecek ve asakir barınacak kaza ve kurra ve han ve kışla misillü bir mahal olmadığına ve öyle yetmiş seksen saat mesafe çöllerde şehir tarafından zehair ve su yetiştirilmek gayet müşkil ve düşvar idigüne...” BOA., MVL., 772-41; Taş Yasin, “XIX. Yüzyılda Harran Bölgesinde Eşküyalık ve Şemmer Aşireti'nin 1890 Yılı Eşküyalık Olayı”, *Harran ve Çevresi: Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa, 2019, s. 319.
- 20 Diyarbakır'da ikamet eden İngiltere konsolosu tarafından sefarete gönderilen Aralık 1857 tarihli mektupta özetle şöyle denilmektedir: Şammar ismiyle anılan Arap kabilesinin Urfa şehri yakınlarında Aneze Araplarından birkaç fırka üzerine üç defa hücum ederek birkaç bin deve ve koyunlarını zapt etmişlerdir. Bunun üzerine Aneze Arapları intikam almak sevdasıyla harekete geçmiş, düşmanları olan Şammarlıları sahranın kuzey ve doğusu arasından sürmüşlerdir. Aneze Aşireti'nin sayıca fazla olması sebebiyle karşı koyamayacaklarını anlayan Şammarlılar Mardin taraflarına çekilip bölge idarecilerinden yardım talep etmişler ise de kabahatin tamamen kendilerinde olduğu belirtilerek bu istekleri reddedilmiştir. İngiliz konsolosunun sefarete gönderdiği mektup ve bu mektubun tercümesi için bkz. BOA., HR.TO., 228-26.
- 21 Meydana gelen muharebe ile ilgili bilgiler İngiltere konsolosunun başka bir tahriratında yer almaktadır. Bu muharebede Aneze Aşireti'nden 600, Şammar Aşireti'nden 4.000 kişi telef olmuştur. BOA., HR.TO., 228-45; Benzer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, s. 124.

olumsuzlukların önüne geçmek için bölge idarecileriyle irtibat halinde olmuştur.²² Ayrıca gerek devlet nezdinde gerekse halk nezdinde Aneze ve Şammar aşiretlerinin sebep olduğu veya olacağı zararların önüne geçmek için bir dizi tedbirlerin de alındığı görülmektedir.²³ Anezeliler, bu olay sonrasında Urfa, Siverek ve Mardin taraflarına daha sık gelmekte bu bölgelerde uygunsuzluğa neden olmaktaydılar. Kasım 1859 tarihinde Mardin Kaymakamı'na gönderilen yazıda Şammar Aşireti'ne olan düşmanlıklarını öne süren Aneze Araplarından Fedan kabilesi, şeyhleri olan Deham önderliğinde Mardin havalisine saldırmışlardır. Burada bulunan Şammar Aşireti üyelerinden Şeyh Abdülkerim ile biraderi ve amcaları Şeyh Hicr, kabileleriyle birlikte Musul taraflarına ve bazıları dahi Diyarbakır'a tabi Karacadağ bölgesine çekilmiştir. Şeyh Deham taltif edilerek saldırılarından vazgeçirilmiş olmasına rağmen, yine Aneze kabilelerinden olup Siverek Sancağı'nda bulunan Şeyh Cedan, Şammar Aşireti'nin hükümet tarafından himaye edildiğini söyleyerek başında bulunduğu bir takım eşkıya ile birlikte Şammarlılar üzerine hücum etmiştir. Bölgedeki ahali ve fukaraya zarar veren Anezeliler, bir iki köyü yakmışlar, birkaç adamı öldürmüşler ve köylülerin kuyularda bulunan zahirelerinden bir miktarını gasp etmişlerdir. Eşkıyanın bu asayişsiz tavırları Orduyu Hümayun'a bildirilmiş ve önüne geçilmesi için tedbir alınması istenmiştir.²⁴

1860 yılında Aneze ve Şammar aşiretleri arasında gerçekleşen çatışmalar, bölgedeki geleneksel aşiret dengelerini sarsan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olayların kökeni, Aneze Aşireti'ne mensup Şeyh Deham ve Şeyh Cedan arasındaki anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Başlangıçta içsel bir ihtilaf olarak görülen bu sorun, kısa sürede Aneze ve Şammar aşiretlerini de kapsayan geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmüştür. Aneze Aşireti'nin lideri (şeyhül meşayih) konumundaki Şeyh Cedan, Şeyh Deham'ın Halep bölgesinde sergilediği itaatsiz tutumlara karşı harekete geçmiştir. İki taraf arasında yaşanan gerginlik, Halep civarında bir muharebeye yol açmıştır. Bu muharebede yenilen Şeyh Deham, yanındakilerle birlikte Urfa bölgesine kaçmıştır. Ancak, bu kaçış, çatışmanın sona ermesini sağlamamış; tam aksine, gerginliklerin daha da büyümesine neden olmuştur. Urfa'ya firar eden Şeyh Deham, burada Şammar Aşireti'ne mensup kabilelerle ittifak kurmuştur. Şammar Aşireti, bölgedeki güçlü varlığı ve Osmanlı Devleti'nden aldığı dolaylı destek sayesinde Deham'a önemli bir koruma sağlamıştır. Bu durum, Cedan'ın Deham'a karşı mücadelesini daha karmaşık bir hale getirmiştir. Şeyh Cedan, Deham'ı takip ederek Urfa'ya gitmiş ve burada Deham'ın güçlerine karşı bir çatışmaya girişmiştir. Ancak, Şeyh Deham'ın yanında yer alan Şammar aşiretinin desteği ve Osmanlı Devleti'nin dolaylı müdahaleleri, Cedan'ın bu mücadelede ağır bir yenilgi almasına yol açmıştır. Cedan, bu çatışmadan canını zor kurtarabilmiş, ancak hem kendisi hem de Aneze Aşireti için büyük bir itibar kaybı yaşamıştır.²⁵

Muharebede başarılı olunması ve Aneze eşkıyasının büyük bir hezimet yaşayarak Urfa bölgesinden uzaklaştırılmasında Şammar Aşireti ve onların başında bulunan Şeyh Abdülkerim'in etkisi önem arz etmektedir. Hem bu başarıdaki etkisi hem de devlete karşı olan itaatkâr tavırları ve sadakati sebebiyle Şammar Şeyhi Abdülkerim'e Mart 1860

22 BOA., HR.MKT., 223-54.

23 BOA., MKT.UM., 298-49.

24 BOA., A.MKT.UM., 379-61.

25 BOA., A.MKT.UM., 428-48.

tarihinde devlet tarafından beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmesi teklif edilmiştir.²⁶ Nitekim bu hususta merkez tarafından yapılan değerlendirme neticesinde Abdülkerim'in devletle olan irtibatını bir kat daha arttırmak için kendisine bu nişanın verilmesi uygun görülmüştür.²⁷

Osmanlı idaresi, söz konusu aşiretleri tedip ile yola getirerek yahut gerektiğinde onların şekavet hareketlerini, yağma, talan gibi olaylarını üzerlerine askeri güç sevk ederek önlemeye çalıştı.²⁸ Devlet bütçesine ciddi bir yük getiren bu önlemlere rağmen asayişsizliğin önüne geçilemedi. Merkezi otorite, XVII. yüzyılda uygulanmaya başlanan ve sonrasında kısmen ara verilen aşiretleri iskân politikasına tekrar ağırlık vermek zorunda kaldı. Devlet, aşiretler arası nizamı temin etmek ve vergi tahsilini düzene koymak için göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânına gayret göstermiş, iskân edilen aşiretlere geçimlerini sağlamaları amacıyla toprak tahsisi dahil her türlü yardımı yapmıştır.²⁹ Ancak tüm bu çabalara rağmen bu iki aşiretin gerek yerli ahali, tüccar ve yolculara gerekse birbirilerine karşı olan gasp, yağma ve talan faaliyetlerine engel olunamamıştır.

Sonuç

19. yüzyılın ortalarında Halep-Musul-Bağdat hattında Aneze ve Şammar aşiretleri arasındaki mücadele, sadece iki aşiret arasındaki bir rekabetten ibaret olmayıp, Osmanlı Devleti'nin taşra idaresindeki otorite boşluklarını, merkezi yönetim ile yerel unsurlar arasındaki karmaşık ilişkileri ve bölgedeki ekonomik-sosyal dinamikleri şekillendiren çok boyutlu bir sorunlar bütünü olarak değerlendirilebilir. Aneze Aşireti gerek nüfus üstünlüğü gerekse coğrafi hareket kabiliyeti sayesinde geniş bir alanda etkinlik gösteren bir güç odağı haline gelmiştir. Fırat Nehri, iki aşiret arasındaki sınır işlevi görmesine rağmen Aneze'nin nehri aşarak Şammar topraklarına düzenlediği yağma ve saldırılar, bölgesel istikrarı derinden sarsmıştır. Bu tür saldırılar, sadece aşiretler arası çatışmayı körüklemekle kalmamış, aynı zamanda bölgedeki yerleşik halkın güvenliğini tehdit etmiş ve ticaret yollarını savunmasız bırakmıştır. Özellikle Osmanlı'nın Halep ve Musul gibi önemli şehirlerini birbirine bağlayan

26 Urfa Mutasarrıfı Mehmet Takiyüddin Bey tarafından merkeze gönderilen yazıda özetle şunlar ifade edilmiştir: Bağdat ve Musul havalisinde bulunan Şammar Aşireti Şeyhi Abdülkerim ibn Sufuk, başında bulunduğu dört bin hane ile her sene kış aylarında Urfa bölgesine gelmektedir. Önceleri bölgede bazı uygunsuzluklara yol açmalarına rağmen bu sene (1860) maiyeti birlikte tekrar buraya gelen Şammar Aşireti, itaat altına alınmış ve Urfa'ya on sekiz saat mesafesi bulunan çöl tarafından Harran Nahiyesi'ne kadar uzanan bölgede göçebe olarak yerleştirilmişti. Aneze eşkiyasının yaklaşık 8.000 hane ve diğer bazı kuvvetlerle Urfa bölgesine saldırısı esnasında, Şeyh Abdülkerim 4.000 atlısı ile ileri saflarda Aneze Şeyhi Cedan'a karşı merdane mücadele etmiş ve sadakati ile güven vermiştir. Bunların yanı sıra Şammar Aşireti gibi büyük bir aşiretin reisi olması ve gerektiğinde askeri kuvvetlerini maaşsız olarak Urfa Sancağı'nın muhafazasına amade edebileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu kabilelerin kadim mizaçları olan bedeviyetlerinden yavaş yavaş sıyrılmak ve medeniyet dairesine başka bir deyişle yerleşik hayata geçmeye istekli ve meyilli oldukları göz önünde bulundurularak Şeyh Abdülkerim'in Mecidiye Nişanı ile mükafatlandırılmasının uygun olacağı söylenmiştir. BOA., İ.DH., 462-30764.

27 BOA., A.MKT.MHM., 196-81; BOA., A.DVNS.MHM.d., 31, 26.

28 BOA., A.)MKT., 201-88.

29 "...Saleful zikr eyalat ve elviyenin vasatında bulunan cezire-i mezburede yüz bin kadar zirai kifayet idecek ala ve münbit arazi eşkiyayı şamil kasaba ve kurra mevcut olup cümlesi sinni adideden beri hali ve harabe olmakla iş bu iki taife urbanı merkumenin yedlerinden bir tağrib deve ve esb ve kısrakları ahz ve furuht ve esmanına öküz ve inek ve tohum varidat ziraiye iştira ile cümlesini kurrahay-ı mezkureye iskan..." BOA., MVL., 772-41.

bu güzergâh üzerindeki ticari hareketlilik, sık sık kesintiye uğramış ve ekonomik maliyetler yaratmıştır.

Şammar Aşireti ise, Osmanlı Devleti'nin güneyindeki otorite boşluklarından yararlanarak sadece savunma değil, aynı zamanda bölgede bir güç merkezi olma çabasına girmiştir. Şammar, aşiret yapısını ve askeri gücünü etkin şekilde kullanarak, yerleşik halk ve diğer aşiretler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Osmanlı merkezi yönetiminin Tanzimat Dönemi ile birlikte başlattığı reform hareketleri, özellikle asayişin sağlanması konusunda ciddi sınamalarla karşılaşmıştır. Tanzimat reformları, teoride taşradaki merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlasa da, Aneze ve Şammar gibi aşiretlerin etkinliği, bu reformların uygulanabilirliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Bu iki aşiret arasındaki mücadele, yalnızca yerel bir güç dengesi savaşı olarak değerlendirilmemelidir. Osmanlı'nın güney taşrasında yaşanan bu tür çatışmalar, merkezi otoritenin taşrada nasıl algılandığını, yerel unsurların Osmanlı reformlarına tepkisini ve bölgesel dinamiklerin merkezi idareyle nasıl çatıştığını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Aneze ve Şammar gibi aşiretlerin yarattığı otorite boşluğu, yalnızca güvenlik sorunlarına yol açmamış; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin reformlar yoluyla oluşturmak istediği modernleşme sürecini de sekteye uğratmıştır. Bu durum, bölgesel otorite mücadelelerinin Osmanlı'nın merkez-taşra ilişkilerini şekillendiren önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Nitekim bu iki aşiret arasındaki çekişmenin ezelden ebede doğru bir seyir aldığı söylenebilir. Çünkü aralarındaki rekabetin Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve Cumhuriyet dönemine kadar devam ettiği kaynaklardan takip edilebilmektedir. Devrin şartlarına ve imkanlarına göre form değiştirmekle birlikte bu rekabet günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları

- BOA., MKT.UM., 298-49.
- BOA., A.MKT.UM., 379-61.
- BOA., A.MKT.UM., 428-48.
- BOA., A.MKT.MHM., 196-81.
- BOA., A.DVNS.MHM.d., 31, 26.
- BOA., A.)MKT., 201-88.
- BOA., DH.ŞFR., 41-240.
- BOA., DH.ŞFR., 119-63.
- BOA., DH.TMIK.M., 146-42/1.
- BOA., HR.TO., 228-26.
- BOA., HR.TO., 228-45.
- BOA., HR.MKT., 223-54.
- BOA., İ.DH., 462-30764.
- BOA., MVL., 772-41.
- BOA., MVL., 772-41.

Telif ve Tetkik Eserler

Benzer, Zafer, *Osmanlı Dönemi Urfa Bölgesinde Aşiret-Devlet İlişkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2022.

_____, “XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Urfa Bölgesindeki Aşiretlerin Eşkıyalık Hareketleri Üzerine Bazı Tespitler”, *History Studies*, C. 14, S. 2, Mayıs 2023, ss. 273-298.

Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 1999, ss. 153-168.

Guillaume, A., “Şammar (Şemmer)”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 406-408.

Karlangıç, Osman, “19. Yüzyılın Ortalarında Antakya-Maraş Güzergâhında Asayiş Sorunları ve Devlet Düzeninin Yeniden Tesisi”, *Siyasi, Sosyal, Ekonomik Bakış Açılılarıyla Ortaçağ’dan Cumhuriyet’e Yeni Yaklaşımlar*, ed. Tekin İdem, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara, 2022, ss. 185-211.

Mehmed Hürşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çev. Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.

Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Proje Yöneticisi İsmet Binark, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

Nazır, Bayram, “Irak’taki Aşiretler Hakkında Osmanlı Devlet Adamlarının Gözlemleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2008, S: 15, ss. 5-20.

Öğüt, Tahir, *18.-19. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Özaydın, Abdülkerim, “Aneze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1991, ss. 195-196.

Reckendorf, H., “Aneze”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, ss. 433-434.

Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 1993, ss. 243-255.

Sonat, Ramazan, “Bir Arap Aşiretinin XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Irak, Suriye ve Anadolu Üçgeninde İcra Ettiği Faaliyetler ve Osmanlı Devleti’nin Bu Faaliyetler Karşısındaki Tutumu: Şammar Aşireti Bağlamında Devletin Aşiretlerle İmtihani Üzerine Bir Çalışma”, *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları*, ed. Mutlu Adak, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 351-378.

Şanda, Mehmet Nuri, *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2021.

Taş, Yasin, “Osmanlı Topraklarında Eşkıyalık Teaddileri ya da Irak-Suriye Bölgesi Arap Aşiretlerinin Ekonomik Kaynakları: Gazve ve Huva”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 839-856.

_____, “XIX. Yüzyılda Harran Bölgesinde Eşkıyalık ve Şemmer Aşireti’nin 1890 Yılı Eşkıyalık Olayı”, *Harran ve Çevresi: Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa, 2019, ss. 317-324.

Üner, Mehmet Emin, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Şanlıurfa 2017.

Yakut, Kemal, “Tanzimat Döneminde Irak ve Suriye’de Arap Aşiretleri ve Devlet”, *Yeni Türkiye*, Yıl 2016, Sayı 83, ss. 483-489.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Şerif BAŞARAN

İğdır Üniversitesi, Tuz Terapi
Uygulama ve Araştırma Merkezi
Email: serif.Tarih@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6730-3159>

Hilal ALGÜL

Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
hilalalgul4747@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4044-7512>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/11/2024 09/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1581612>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde (1800-1949), Kaplıcaların İşletilmesi

Operation of Thermal Springs in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic (1800-1949)

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde (1800-1949) kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmi açısından nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemektedir. İlk bölümde kaplıcalar hakkında genel bir bilgi sunulmuş ve kaplıcaların sağlık üzerindeki etkileri detaylandırılmıştır. Özellikle Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, kaplıcaların sağlık, ticaret ve turizm üzerindeki rolü ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde kaplıcalar, hem yerli hem de yabancı doktorlar tarafından tedavi edici özellikleriyle ön plana çıkarılmış ve sağlık hizmetleri açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı döneminde, kaplıcalar sadece yerel halk tarafından değil, aynı zamanda şifa arayan yabancı ziyaretçiler tarafından da ilgi görmüştür. Kaplıcaların, sağlık hizmetlerinin yanı sıra ticaret ve yerel ekonomiye katkıları da bu dönemde artmıştır. Özellikle kaplıcalar etrafında gelişen küçük işletmeler ve ticari faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde ekonomik canlılığı desteklemiştir. Cumhuriyet dönemine

ATIF: BAŞARAN Şerif, ALGÜL Hilal "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde (1800-1949), Kaplıcaların İşletilmesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4, (Aralık 2024), s. (405-424)

CITE: BAŞARAN Şerif, ALGÜL Hilal, "Operation of Thermal Springs in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic (1800-1949)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (405-424)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

gelindiğinde ise, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün liderliğindeki hükümetler, kaplıcaların modernizasyonuna ve devlet eliyle işletilmesine özel bir önem vermiştir. Bu süreçte, kaplıcalar sadece sağlık turizmi açısından değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma ve ulusal sağlık politikaları açısından da stratejik bir role sahip olmuştur. Kaplıcaların altyapısının yenilenmesi, modern sağlık tesislerinin inşa edilmesi ve turizm potansiyelinin artırılmasına yönelik kapsamlı politikalar bu dönemin en önemli adımları arasında yer almıştır. Devlet, kaplıcaların tedavi edici yönlerini daha geniş kitlelere ulaştırmak ve bu tesislerin sağlık turizmine katkılarını artırmak için çeşitli modernizasyon projelerini hayata geçirmiştir.

Bu çalışmada, sadece literatür taraması yapılmamış, aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinden elde edilen belgeler de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu belgeler, her iki dönemdeki kaplıca politikaları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymuş, kaplıcaların sağlık ve turizm açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğini daha derinlemesine analiz etme fırsatı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde kaplıcaların hem ekonomik hem de sağlık açısından önemi korunmuş, ancak bu süreçte izlenen politikaların farklılıkları ve kaplıcaların modernizasyonuna yönelik atılan adımlar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarıyla da yakından ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kaplıcalar, Cumhuriyet, Hamamlar, Turizmi

Abstract

This study examines the development of the operation of thermal springs and health tourism during the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye (1800-1949). In the first section, general information about hot springs is presented and the effects of hot springs on health are detailed. The role of thermal springs on health, trade and tourism, especially from the Ottoman period to the early years of the Republic, is discussed. In the Ottoman Empire, thermal springs were highlighted by both local and foreign doctors for their therapeutic properties and had great importance in terms of health services. During the Ottoman period, the thermal springs attracted attention not only from the local people but also from foreign visitors seeking healing. In addition to health services, the thermal springs' contribution to trade and the local economy also increased during this period. Small businesses and commercial activities, especially those developing around hot springs, supported the economic vitality in different regions of the Ottoman Empire. During the Republican era, the governments led by Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü gave special importance to the modernization of the thermal springs and their operation by the state. In this process, thermal springs have had a strategic role not only in terms of health tourism but also in terms of regional development and national health policies. Renewing the infrastructure of thermal springs, building modern health facilities and comprehensive policies to increase tourism potential were among the most important steps of this period. The state has implemented various modernization projects to bring the therapeutic aspects of thermal springs to wider audiences and to increase the contribution of these facilities to health tourism. In this study, not only a literature review was conducted, but also documents obtained from the Ottoman and Republican archives were examined in detail. These

documents revealed the differences and similarities between the spa policies in both periods and provided the opportunity to analyze in more depth how the spas transformed in terms of health and tourism. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, the importance of thermal springs in terms of both economic and health was preserved, but the differences in the policies followed during this process and the steps taken for the modernization of thermal springs were closely associated with the socio-economic conditions of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Thermal Baths, Republic, Bathhouses, Tourism

Giriş

İnsanların yolculuk yapma ihtiyacı, başlangıçta doğal güzellikleri görmek, denize girmek gibi amaçlarla ortaya çıkarken,¹ zamanla bu hedeflerin yerini hastalıkların tedavisi, iklim ve hava koşullarından yararlanma, aynı zamanda o ülkenin sağlık konusundaki doğal kaynakları ve teknolojik imkânlarından faydalanarak iyileşmek gibi amaçlar almıştır. Bu şekilde, insanlar daha enerjik ve sağlıklı bir yaşam sürmeyi hedeflemektedir.² Çünkü insan hayatındaki en önemli değer sağlıktır. Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı yalnızca hastalık veya zayıflık durumu olarak tanımlamaz; aksine, ruhsal, bedensel ve sosyal iyilik halinin bir bütünlüğü olarak değerlendirir. İnsanların sağlığı koruma arzusu ise onları farklı yöntemler denemeye yönlendirmiştir.³ Bu yöntemlerden biri de şifa bulmak ya da sağlığı devam ettirebilmek için başka bölgelere yapılan yolculuklardır. İşte, insanların sağlık amacıyla gerçekleştirdiği bu tür seyahatler ve geçici konaklamalara “sağlık turizmi” adı verilmektedir.⁴ Sağlık turizminin bir alt dalı da termal turizm, yani kaplıca turizmidir. Termal turizmi, yalnızca tıbbi tedavi amacıyla yapılan planlı seyahatleri kapsamaz; aynı zamanda kaplıca tesislerinde iyileşme süreçlerini ve kronik rahatsızlıkların takibini de içeren bir turizm türüdür.⁵ Termal Turizm hizmetlerinin sunulduğu tesislere Termal Kür Merkezleri veya Kaplıca Tedavi Merkezleri adı verilmektedir.⁶

Termal Turizm; belirli bir sıcaklıkta yeryüzüne çıkan ve faydalı mineraller barındıran şifalı suların, çamur veya buharın bulunduğu bölgelerde, o bölgenin iklim koşullarıyla birlikte

- 1 Meryem AKOĞLAN KOZAK, Savaş EVREN, ve Onur ÇAKIR, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24, sy 1 (2013).
- 2 Sercan EDİNSEL ve Orhan ADIGÜZEL, “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 2 (2014): 167-90.
- 3 Ferhat Onur AĞAOĞLU, Naim KARAGÖZ, ve Sezgin ZABUN, “Sağlık Turizmi Uygulamaları Ve Türkiye’ye Getirilerine İlişkin Bir Değerlendirme” 20, sy 2 (2019).
- 4 Elif DİKMETAŞ YARDAN vd., “Türkiye ve Dünya’da Sağlık Turizmi”, *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014): 27-42.
- 5 Mehmet ÖZATA vd., “Türkiye Ve Dünya’da Sağlık Turizminine Genel Bir Bakış”, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, sy 31 (2018).
- 6 Hayrettin UYGUN, “Konya İlinin Termal Turizm Potansiyeli” (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2008).

yapılır. Bu turizm türünün en yaygın şekli ise kaplıcalarıdır.⁷ Kaplıcalar, yer altından çıkan doğal sıcak su kaynaklarıdır⁸ ve genellikle sağlık amaçlı kullanılan mineraller açısından zengin sular içermektedirler.⁹ Bu suların sıcaklığı ve minerallerin bileşimi, kaplıcaların sağlık üzerindeki etkilerini belirler.¹⁰ Kaplıcalar, cilt hastalıklarından romatizma, eklem ağrıları, solunum yolu problemlerine kadar çeşitli sağlık sorunlarının tedavisinde kullanılabilir. Kaplıca Suları'nın rahatlatıcı etkisi de dinlenme ve stresten arınma amacıyla tercih edilmelerini sağlamaktadır.¹¹ Termal Turizm, latince “sıcak” anlamına gelen *thermos* kelimesinden türemiştir. Roma döneminde başlangıçta halk hamamlarını ifade eden *term* kelimesi, zamanla “su alınan yer” anlamı kazanmıştır. Doğal sıcak sulara “termal”, bu suların sıcaklık özelliklerini vurgulamaya da “termik” denir. Doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amaçlı kullanımı ise “termalizm” olarak adlandırılır.¹² Türkiye'nin jeolojik yapısı, kaplıcaların oluşumu ve yaygınlığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.¹³ Ülke, aktif fay hatları ve volkanik alanların yoğun olduğu bir bölgede yer aldığından, yer altındaki magmatik faaliyetler ve tektonik hareketler sayesinde doğal sıcak su kaynakları ortaya çıkmaktadır. Anadolu Yarımadası, Kuzey Anadolu Fay Hattı, Doğu Anadolu Fay Hattı ve Ege'nin genişleme hareketleri gibi önemli jeolojik yapılarla çevrilidir.¹⁴ Bu fay hatları boyunca sular, derinlere inip ısındıktan sonra yüzeye çıkar ve kaplıca olarak adlandırılan sıcak su kaynaklarını oluşturur.

Türkiye, bulunduğu yer itibarıyla üç kıtanın bulunduğu, dört denizin kavuştuğu bir yarımada üzerinde konumlandığından önemli bir avantaja sahiptir. Binlerce yıllık tarihî ve kültürel mirasının yanında, değerli jeotermal kaynaklarıyla termal turizm açısından dünyanın en varlıklı ülkelerinden biri olarak dikkat çekmektedir.¹⁵ Normal su ile termal su kullanımının sağlık açısından ne zaman fark edilmeye başlandığı ve aralarındaki farkın ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir.¹⁶ Antik dönemlerde kaplıcalar ve şifalı sular hakkında bilgiler, doğa bilimleri ve felsefe alanında yazan yazarlar sayesinde günümüze

-
- 7 Selman YAŞAR, “Afyonkarahisar Gazlıgöl Kaplıcası'nın Tarihi Gelişimi”, *sobider*, sy 10 (2017): 155-66.
  - 8 Nurten ÖZER, “Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 2, sy 3 (1991): 35-39.
  - 9 Seher GÜLENC, “Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişim Süreci (1923-2023)”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34, sy 3 (2023): 176-88.
  - 10 Gülpınar AKBULUT, “Türkiye’de Kaplıca Turizmi Ve Sorunları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 9 (2010): 35-54.
  - 11 Aysel KAYA, “Kaplıcalardan Termal Otellere: Yalova Termal”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 2 (2023): 1812-32.
  - 12 Turgay BUCAK ve Esin ÖZKAYA, “Çanakkale İlinin Termal Turizm Potansiyeli”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 5, sy 2 (2013): 6-23.
  - 13 İsa Serhan CİHANGİR, “Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’”, içinde *Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’* (International West Asia Congress Of Tourism Research, Van: Vam Yüzümcü Yıl üniversitesi (IWACT), 2017), 197-210.
  - 14 Özdoğan SÜR, “Türkiye'nin Deprem Bölgeleri”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 2 (1993): 53-68.
  - 15 Mehmet Yavuz ÇETİNKAYA, Kamil YAĞCI, ve Muhammet ÖNEK, “Erzurum’un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma”, *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy 53 (2022).
  - 16 Öncü BAŞOĞLAN, “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010).

kadar ulaşmıştır. Özellikle Milattan önce (M.Ö) I. ve II. yüzyıllarda bu tür yazılara sıkça rastlanmıştır. Tıp yazarları arasında Celsus, Galenus ve Caelius Aurelius; doğa bilimleri ve felsefe alanında ise Vitruvius, Seneca ve Plinius, sıcak sular ve kaplıcalardan bahsetmişlerdir.¹⁷ Ayrıca, değişik sıcaklıklarda ve çeşitli mineraller barındıran kaynakların etrafındaki izler, Anadolu’da bu uygulamanın Hititlerden itibaren günümüze dek yaklaşık 4.000 yıldır devam ettiğini göstermektedir.¹⁸

Antik Dönem’de birçok kaplıca merkezleri ve faaliyetleri Orta Çağ’da da devam etmiş, hatta Puzzuoli ve Baiae gibi bazı merkezler XVII yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Orta Çağ tıbbı da tıpkı antik tıp gibi, koruyucu ve tedavi edici özellikleri nedeniyle hidroterapiye dayandığından, kilise bu duruma hoşgörülü bir yaklaşım göstermiştir.¹⁹ Roma Hamamları’nın devamı niteliğinde olan Osmanlı Hamamları ise tedaviden ziyade temizlik amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde kaplıcalar ve şifalı suların insan sağlığı açısından önemi biliniyordu, ancak bu önem, büyük ölçüde kaplıcaların halk tarafından bir şifa kaynağı olarak görülmesiyle sınırlı kalmıştır.²⁰ Özellikle Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla birlikte, şehirlerdeki diğer yapılar gibi antik devir kaplıcaları da İslamiyet’in temizlik koşullarına uygun şekilde tamir ve tadil edilmeye başlanmıştır.²¹

Bu çalışmada, Kaplıcaların doğası ve insan sağlığı üzerindeki potansiyel faydaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüz yılı ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti’nden, Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde kaplıcaların durumu, bu değişim döneminin toplumsal, politik ve ekonomik etkilerini gözlemlemek açısından önemli bir alanı oluşturduğundan, bu dönemin analiz edilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte kaplıcaların işleyişinde yaşanan değişim ve dönüşümleri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet dönemini de iki ana bölümde ele alarak daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, 1923-1938 yılları arasındaki Atatürk dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni bir sağlık ve turizm politikası oluşturma çabaları açısından önemli bir dönemdir. Bu süreçte modernleşme çerçevesinde kaplıca işletmelerinin sağlık turizmi bağlamında nasıl yeniden yapılandırıldığını ve devletin bu alanlara bakışı değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk dönemi, sağlık reformlarının da hız kazandığı bir dönem olduğundan, bu reformların kaplıca işletmeleri üzerindeki etkilerini arşiv belgeleri ve resmi dokümanlar üzerinden analiz edilmiştir. Ardından, 1938-1949 yılları arasındaki İsmet İnönü dönemi ele alınmıştır. Bu dönem, İkinci Dünya Savaşı’nın etkileriyle Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısında

17 Tana Joy ALLER, “Roman healing spas in Italy : A study in design and function” (unpublished doctoral dissertation, Edmonton Alberta, University of Alberta, 1998).

18 Enis KARAKAYA, “KAPLICA”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaplica>.

19 Fikret YEGÜL, *Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006).

20 BAŞOĞLAN, “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği”.

21 Mehmet Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII - XIII. yüzyıl Türk hamamları* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1995).

yaşanan dalgalanmaların kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmindeki rolünü nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. İsmet İnönü dönemi boyunca sağlık politikalarının ve halk sağlığına yönelik hizmetlerin gelişimi ile kaplıcaların halk arasında artan şifa arayışına nasıl cevap verdiği, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, her iki dönem boyunca kaplıcaların sağlık turizmi açısından nasıl geliştiğini ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki farkları, arşiv kaynakları ve daha önce yapılan çalışmalar ışığında karşılaştırarak, bu dönemde kaplıcaların toplumsal ve sağlık alanındaki önemi ile ilgili farkları ve benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaplıcaların Faydaları

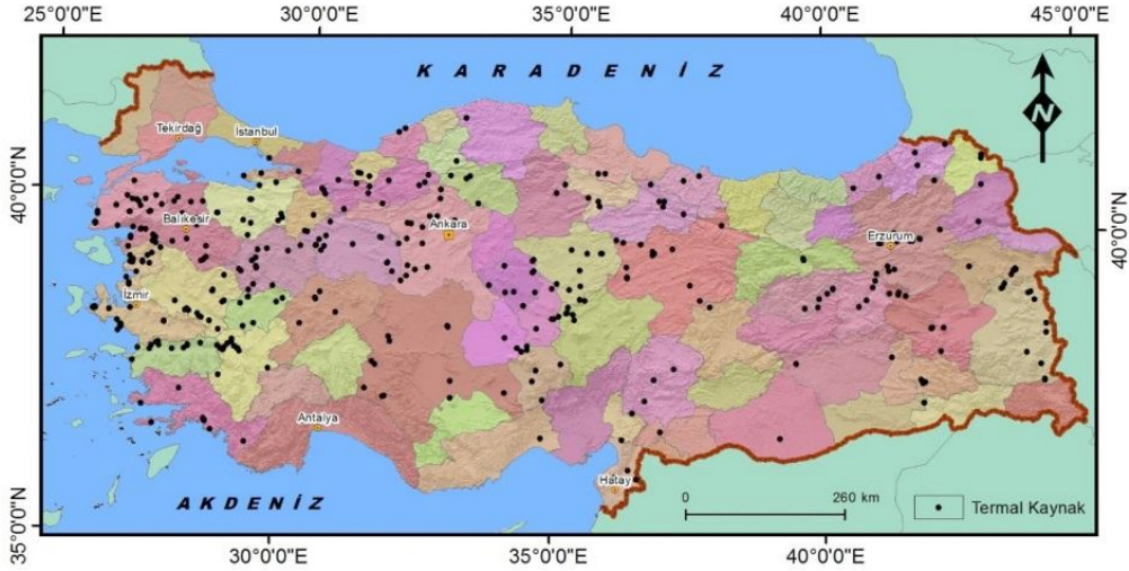
Bireylerin hastalıklarından kurtulma ya da sahip oldukları sağlık durumunu uzun süre muhafaza etme istekleri, sağlık turizmi olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.²² Bu bağlamda sağlık turizmi, insan sağlığına yönelik her çeşit tedavi ve rehabilitasyon uygulamalarının, seyahat ve konaklama olanaklarıyla bir araya getirilerek sunulduğu bir turizm çeşididir.²³ Sağlık turizmi türleri; Tıbbi Turizm, Kaplıca ve SPA – Wellness turizmi ile yaşlı ve engelli turizmi şeklinde kategorize edilmektedir.²⁴ Termal Turizm, SPA ve Wellness terimleri aslında farklı anlamlara sahiptir. Termal, mineral açısından zengin suyla yapılan tedavi şekline işaret ederken, SPA suyun farklı formlarının sağlık ve canlılık amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir. Wellness ise bedensel ve zihinsel iyi olma hali anlamına gelir.²⁵

Sağlık turizmi içerisinde en önemli turizm türlerinden biri, termal turizm yani kaplıca turizmidir. Kaplıca turizmi, doğal olarak belirli bir sıcaklıkta yeryüzüne çıkan ve faydalı mineraller içeren şifalı sular, çamur ve buharların bulunduğu bölgelerde, o bölgeye özgü iklim koşulları altında gerçekleşen bir turizm türüdür.²⁶ Jeotermal sıvılar, yani kaynak suları ısı derecelerine göre sınıflandırılır: Düşük sıcaklıktaki sıvılar 20-70 °C, orta sıcaklıktaki sıvılar 70-150 °C, yüksek sıcaklıktaki sıvılar ise 150 °C ve üstü olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Şifalı sular olarak tanımlanan bu kaynaklardan yararlanılarak uygulanan tedavi yöntemlerine Termalizm ismi verilir.²⁸ Termal kaynaklar, romatizma, böbrek taşı, kadın hastalıkları ve hazımsızlık gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

-
- 22 Şebnem BURAN, “Türkiye’deki Termal Kaynakların Sağlık Turizmi Üzerine Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2024).
  - 23 Ayşegül ÇELİK, “Sağlık Turizmi Kapsamında Termal İşletmelerde Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Balçova Termal İşletmesinde Bir Uygulama” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009).
  - 24 Elif Dikmetaş YARDAN vd., “Türkiye ve Dünyada sağlık turizmi”, *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014).
  - 25 Semih SARIİPEK ve Burhanettin ZENGİN, *Uluslararası Sağlık Turizmi: Ülkeler, Uygulamaları* (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2024).
  - 26 Mehmet Oğuzhan İLBAN, Ahmet KÖROĞLU, ve Düriye BOZOK, “Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Gönen Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 13 (2018).
  - 27 Yasın AKÇAY vd., “İnegöl-Oylat Jeotermal Kaynağının Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi* 4, sy 2 (2014): 27-37.
  - 28 Çiğdem ÜNAL, “Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü”, *About the Eastern Geographical Review* 8, sy 10 (2011).

Romatizmal hastalıkların sebep olduğu eklem ağrılarının hafifletilmesinde, böbrek taşlarının vücuttan atılmasına yardımcı olunmasında önemli rol oynar.²⁹ Ayrıca kadın hastalıklarının tedavisinde düzenleyici etkiye sahipken, sindirim sistemi sorunları ve hazımsızlık gibi rahatsızlıkların giderilmesinde de fayda sağladığı belirtilmektedir.³⁰ Aynı zamanda hücreleri yenileyip canlandırarak cildin daha parlak ve sağlıklı görünmesine katkıda bulunduğu ve genel enerji seviyesini yükselterek vücudun direncini artırdığı bilinmektedir.³¹ Türkiye sınırları içinde çok sayıda aktif kaplıca bulunmaktadır. Bu kaplıcalar, bölgenin ekonomik koşullarına bağlı olarak sağlık turizmi alanında değerlendirilmektedir.

Harita 1: Türkiye’de termal su kaynaklarının coğrafi dağılımı.³²

Osmanlı’nın Son Döneminde Kaplıcaların Sağlık Amaçlı Kullanımı

Türk-İslam kültüründe, Hazreti Eyyüb Peygamber zamanından beri uygulanan doğal şifa yöntemlerinden biri olan termal sular, Anadolu’da oldukça bol bulunur ve bölge bu açıdan önemli bir zenginliğe ev sahipliği yapar.³³ Roma İmparatorluğu’ndan itibaren, Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler dönemi ve nihayet Osmanlı devleti zamanında suyun şifalı yönü Anadolu’da her dönemde değerini muhafaza etmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde, Anadolu’daki hamamlar yenilenip geliştirilmiş ve böylece sayıları binleri aşan

- 29 Mehmet ÇONTU, “Alternatif Turizm Çeşitleri Ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006).
- 30 Cuma ÇİFTÇİ ve Yusuf ATAY, “Kaplıca Turizmi Potansiyeli Açısından Şanlıurfa Karaali Kaplıcası”, *International Journal of Social Science* 6, sy 7 (2013): 513-35.
- 31 Mehmet ŞİMŞEK, *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*, 2. bs (İstanbul: inkılap kitabevi, 2003).
- 32 Emre ÖZŞAHİN ve Çağlar Kıvanç KAYMAZ, “Türkiye’nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açısından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 50 (2013): 28-38.
- 33 Kemalettin KUZUCU, “Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabanın Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü”, içinde *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, 1. bs (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013).

hamamlar yapılmıştır.³⁴

Osmanlı Devleti döneminde, sağlık ve sosyal yaşamın önemli bir parçası olan kaplıcalar, sadece tedavi merkezi olarak değil, aynı zamanda dini, kültürel ve toplumsal faaliyetlerin de gerçekleştiği mekânlar olarak değerlendiriliyordu. Bu bağlamda, kaplıcaların etrafına cami, aşevi, kütüphane, medrese gibi yapılar eklenerek külliye oluşturulurdu. Bu külliye, bir yandan ibadet ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılarken, diğer yandan da halka hizmet sağlayarak sosyal yardımlaşmayı teşvik ediyordu. Külliye yapıları, toplumun çeşitli kesimlerine hitap eden bir merkez görevi görerek, sadece sağlık değil, aynı zamanda manevi ve entelektüel gelişimi de destekliyordu.³⁵

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde yaşadığı savaşlar ve liyakatli yöneticilerin göreve getirilmemesi nedeniyle sosyal ve ekonomik hayatında büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.³⁶ Osmanlı Devleti, yaşadığı siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen, sağlık alanındaki doğal tedavi yöntemlerine büyük önem vermiştir. Ilıca, termal kaplıca ve çamur banyoları, halk sağlığını korumanın ve hastalıkları tedavi etmenin etkili yolları olarak görülmüştür. Bu merkezler, sadece fiziksel iyileşme sunmamış, aynı zamanda toplumsal bir buluşma noktası işlevi de görmüştür. Osmanlı padişahları ve devlet erkanı da bu doğal tedavi merkezlerini sıkça ziyaret etmiş, hatta bazı kaplıcaların bakımı ve gelişimi için vakıflar kurarak destekler sağlamışlardır. Bu gelenek, Osmanlı kültürünün doğayla uyumlu sağlık anlayışını ortaya koymuş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Bu tesislere, doktorlarla birlikte mühendisler de gönderilmiş, harap hale gelmiş olan tesislerin tespiti, bu yapıların onarımı ya da yeni hamam binalarının inşa edilmesi için çalışmalar yapılmıştır.³⁷ Zira Osmanlı Devleti'nde hamamlar, şehirlerin kişisel temizliğinin sağlanmasında mühim bir yer tutmaktaydı. Bu hamamlar genellikle termal tesis olarak bilinmektedir ve sıradan banyolardan farklı olarak, belli başlı hastalıkların tedavisinde önemli bir işlev üstlenerek tanınmışlardır.³⁸ Bu bağlamda, Anadolu'nun farklı bölgelerinde kullanılamaz duruma gelen hamam ve ılıcalar yıkılarak yeniden inşa edilip sağlık tesisi olarak kullanıma açılmıştır. Bu uygulamalardan biri, Zonguldak Ereğli'de Asakir-i Şahane'ye ait hamamın yıkılarak yeniden yapılmasıdır.³⁹ Osmanlı Devleti, yalnızca kamuya ait kaplıcaların yapımı ve bakımıyla ilgilenmekle kalmamış, ülke genelindeki

34 Hülya ÖZTÜRK, "Dr. Charles Ambroisse Bernard ile Dr Saip Giray'ın 'Bursa Kaplıcaları' Eserlerinin Değerlendirilmesi", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp tarihi ve Etik Dergisi* 2, sy 1 (2017).

35 Zerrin Funda ÜRÜK, "Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri", *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sy 28 (2016): 185-209.

36 Ali Yasin KALABAK, "Osmanlı'nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14, sy 27 (2014): 307.

37 Nil SARI, Ahmet Zeki İZGÖER, ve Ahmet ERYÜKSEL, "II. Abdülhamid dönemi belge ve fotoğraflarıyla ılıca-kaplıca hamamları ve hasta tedavisi", *Tarih Ve Kültür Penceresinden Su Ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 2019, 309-51.

38 İsmail YAŞAYANLAR, "Bursa'da Mekan, Yapı ve Sağlık: Yıldırım Darüşşifası, Yeni Kaplıca ve Hamidiye Gureba Hastanesi", içinde *Bir Ömür Tarih*, Gaye Kitabevi (Bursa: OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI, 2022).

39 "BOA, 6 . 44 İ..BH" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1906).

kaplıcalarla da yakından ilgilenmiştir. Yalova'daki kaplıcanın yeniden inşası ve arazisinin projelendirilmesi için yapılan çalışmalarda, orada görev alacak mühendis ve işçilere verilecek ücretin miktarına kadar her detayı ele almıştır.⁴⁰ Yalova'daki diğer kaplıcaların tamiri için de ödenek ayrılması, Osmanlı döneminde Yalova'nın bir kaplıca merkezi olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.⁴¹

Osmanlı Devleti, kaplıcaların imarının yanı sıra, kaplıcalara giden yolların yapımına da özen göstermiştir. Bu yollardan biri de Bursa kaplıcalarına giden yoldur. Böylelikle, ziyaretçilerin kaplıcalara rahat bir şekilde ulaşmaları sağlanmıştır.⁴² Osmanlı Devleti, bu dönemlerde ciddi mali zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, kaplıcaların imarına büyük önem vermiştir. Sağlık ve şifa merkezleri olarak görülen kaplıcaların sadece fiziksel yapısını iyileştirmekle yetinmemiş, aynı zamanda dönemin en ileri bilimsel ve teknolojik gelişmelerinden faydalanarak bu tesislerde sağlık hizmetlerini de geliştirmiştir. Kaplıcaların sunduğu tedavi imkanlarını daha verimli hale getirmek amacıyla, uzman doktorlar görevlendirilmiş, bu doktorlar kaplıcalarda tedavi gören hastaların ihtiyaçlarına göre özel bakımlar sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti halkın sağlığını gözeterek kaplıcaları önemli bir sosyal hizmet merkezi haline getirmiştir.⁴³

Kaplıcaların sağlık hizmetlerini en üst düzeye çıkarmak amacıyla, Osmanlı Devleti sadece yerel doktorları görevlendirmekle yetinmemiş, aynı zamanda yurt dışından da uzman doktorlar getirtmiştir. Bu doktorlar, dönemin modern tıp bilgisine sahip, Avrupa'da eğitim almış ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerden seçilmiştir.⁴⁴ Osmanlı Devleti, kaplıcalara sağlık açısından büyük önem verdiği için bu durum, Avrupa'nın da dikkatini çekmiştir. Sonuç olarak, yurt dışından sağlık amacıyla Osmanlı Devleti'ne birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlere örnek olarak, İsveç ile Rusya arasında yapılan savaşta yaralanan İsveç askerlerinin tedavi edilmek üzere Osmanlı Devleti'ne gelmeleri gösterilebilir.⁴⁵

Yurt dışından kaplıcalar konusunda deneyimli mühendisler, Osmanlı topraklarına gelerek kaplıca tesisleri kurmak için özel izin almak istemişlerdir. Bu amaçla Osmanlı devletine mektuplar yazmışlardır. Bunlardan biri Mühendis JoJo İlovak tarafından kaleme alınan mektuptur. Mektubunda, Avusturya, Macaristan ve Romanya'da sekizden fazla kaplıca kurduğunu belirtmekte ve ayrıca gerekli kaplıca sularının haritalarını da hazırlayacağını ifade etmektedir.⁴⁶ Osmanlı döneminde kaplıcaların sağlık açısından kullanılabilmesi için sadece doktorların görevlendirilmesi yeterli değildir. Kullanılan kaplıcalar hakkında kapsamlı raporlar hazırlanmış ve bu raporlarda kaplıcaların sağlık etkileri, tarihçesi, kimyasal bileşimi ve çevresel durumu detaylı bir şekilde incelenmiştir.⁴⁷

40 "BOA, 104 . 22 ML.EEM." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1888).

41 "BOA, 280 . 41.ML.EEM." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, t.y.).

42 "BOA, 682 .79.MVL" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1864).

43 "BOA, 384.16810. İ.MVL." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857).

44 "BOA, 275 . 22.A.}MKT.UM.." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857).

45 "BOA, 116 . 1408. A.}DVNSMHM)" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1710).

46 "BOA, 8.35.Y..PRK.BŞK." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1884).

47 "BOA, 5.2.H.Y..PRK.SH.." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1894).

Kaplıcaların işletilmesinde sürekli olarak merkeze bilgi verilmiş ve oluşabilecek aksaklıkların önüne geçmek için çaba sarf edilmiştir. Bu konuda Abd-i Memlûkları Ser-tabîb Saîd tarafından yazılan mektup, kaplıcaların işletilmesinde yaşanan sıkıntıların giderilmesinin sağlık ve ticaret açısından büyük bir önem taşıdığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca, kaplıcaların ahlaki ve dini değerlere uygun bir şekilde işletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mektupta, yabancıların işletmeler üzerindeki etkisinin yerli halkın bu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamasına yol açtığı ve bu durumun kaplıcaların geleceği açısından ciddi riskler taşıdığı ifade edilmektedir.⁴⁸ Özellikle II. Abdülhamid döneminde, İstanbul’da kurulan laboratuvarlarda Osmanlı topraklarındaki kaplıcalardan getirilen suların analizlerinin yapıldığı bilinmektedir.⁴⁹ Osmanlı topraklarını gezen birçok seyyah, Osmanlı Devleti’nin kaplıcalara verdiği önemi gözlemlemiş ve bu konuda detaylı bilgiler sunmuştur. Bu seyyahlardan biri de Dr. Charles Ambroise Bernard’dır (1808-1844). Dr. C.A. Bernard, yazdığı ‘Kaplıca Risâlesi’ adlı eserinde, kaplıcaların etrafında toplanan türbeler, camiler ve gezilecek diğer yerler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁵⁰ Yabancı gezginler, Osmanlı halkını genellikle uzun yaşayan, ciddi hastalıklara yakalanmayan, dengeli beslenen, sık sık hamamı ziyaret eden ve hijyene büyük önem veren bir figür olarak betimlemişlerdir. Bu gözlemler arasında Thevenot’un ifadesi öne çıkmaktadır: «*Hekimlerin zengin olma ihtimali yoktur, çünkü Türkler pek hasta olmazlar.*» şeklindeki sözleri, Osmanlı toplumunun sağlıklı yaşam alışkanlıklarına yaptığı vurguyu daha da güçlendirmektedir.⁵¹

1923-1938 Yılları Arasında Kaplıcaların Sağlık Turizmi Açısından İşletilmesi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde, henüz Kurtuluş savaşı devam ederken, 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının hemen ardından, siyasi, ekonomik, toplumsal ve eğitim alanlarında olduğu gibi sağlık alanındaki ihtiyaçlar da belirlenmiştir. Mevcut koşullar dikkate alınarak, sağlık alanında yatırımlar yapmak amacıyla politikalar geliştirilmeye başlanmıştır.⁵² Bu politikalardan biri de sağlık turizmi için kullanılacak kaplıcalara yönelik olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan işgaller, Osmanlı döneminde var olan pek çok işletme ve turizm potansiyeli taşıyan kaplıca tesislerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde, savaşın getirdiği yıkım, altyapının çökmesine ve ekonomik kaynakların tükenmesine yol açmıştır. Özellikle sağlık alanında kullanılan kaplıcalar, hem yerel halk hem de turistler için önemli birer şifa kaynağıydı. Ancak, savaşın yarattığı tahribat sonucunda bu tesisler bakımsız kalmış ve atıl duruma gelmiştir. Bu kaplıcaların yeniden faaliyete geçirilmesi ve işletilmesi amacıyla, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlardan ilki, 29 Haziran 1926 tarihli ve 923 sayılı kararname ile Bursa kaplıcalarını kapsar. Bu karar doğrultusunda, Osmanlı döneminde kalan Bursa kaplıcalarının işletilmesi için bir anonim şirket kurulmuş ve bu şirketin yönetiminde

48 “BOA, 11.73.Y..PRK.SGE.” (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1912).

49 Serap SUNAY, “Sultan 11. Abdülhamid’in tebaasına şifa arayışı: kepekler kaplıcası”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5, sy 13 (2018): 193-217.

50 Semavi EYİCE, “Bursa Kaplıcalarını İlimi Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri.”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy 33 (1970): 485-95.

51 Özlem BATĞI, “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 4, sy 8 (2017): 169-82.

52 Gamze NESİPOĞLU, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21, sy 1 (2018): 165-77.

Evkaf-ı Müdiriyyet Umumiyesi'nin işletme ortağı olarak yer alması kararlaştırılmıştır.⁵³ Ayrıca Prof.Dr. Nüzhet Şakir Dirisu, 1927 yılında Bursa Askeri Hastanesi'ni fizik tedavi ve kaplıca tedavisinin ilk örneklerinin uygulandığı bir kaplıca merkezi haline gelmiştir.⁵⁴

Kaplıcaların sağlık alanında kullanımı, zamanla ülkenin dört bir yanında yaygınlaşmaya başlanmıştır. Kaplıcaların işletilmesine büyük önem verilmiştir. Bu uygulamalardan biri de İzmir Çeşme'deki kaplıcalar için hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet döneminde, kaplıcaların işletilmesi amacıyla ülkenin farklı bölgelerinde yeni şirketler kurulmuş, bu kapsamda merkezi İzmir'de olan Çeşme Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi (TAŞ) kurulmuştur.⁵⁵ Ayrıca ilk modern kaplıca tesisleri, 1927 yılında Bursa'daki Çekirge Asker Hastanesi'nde kurulmuştur. Bu tesis, dönemin sağlık anlayışında önemli bir adım olarak kabul edilmiş ve kaplıcaların modern tıbbi tedavilerle entegre şekilde kullanılmasının yolunu açtığı düşünülmektedir. Bu adımı, ilerleyen yıllarda Yalova kaplıcaları ve Bursa'daki Çelikpalas Kaplıcaları takip etmiş; bu tesisler, yeni kurulan devletin termal turizm potansiyelini değerlendirmeye yönelik atılan önemli adımlar olarak görülmüştür.⁵⁶

Daha sonra Bursa kaplıcalarının işletilmesi ve modern, sağlık açısından uygun kaplıca tesislerinin oluşturulması için imtiyazı, bu amaçla kurulan şirkete devredilmiştir. İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan ve Şura-yı Devlet Genel Kurulu tarafından düzenlenerek sunulan imtiyaz sözleşmesi ve şartnameleri, ilgili bölgenin haritasıyla birlikte, 26 Haziran 1929 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Teklif edilen koşullar çerçevesinde bu imtiyazın devredilmesi onaylanmış ve kabul edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Yalova kazası içerisindeki kaynaklar ve kaplıcaların çevresindeki hazineye ait tüm arazi, yapılar ve demirbaş eşyalar, plaj tesisleriyle birlikte yönetilmek ve işletilmek üzere geçici olarak Seyrüsefain İdaresi'ne devredilmiştir. Bu devir, İktisat Vekaleti'nin 11 Şubat 1930 tarih ve 2659/5 numaralı yazısı ile teklif edilmiş ve Bakanlar Kurulu'nun 12 Şubat 1930 tarihli toplantısında onaylanarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kaplıca çevresinde oluşturulacak olan tesislerin ve plajların da devlet kontrolünde işletilmesi sağlanmıştır.⁵⁸

Kısa bir süre sonra, özel şirketlerin ve vakıfların kaplıca işletmelerinde yetersiz kalması üzerine, 1933 yılında çıkarılan 2212 sayılı kanun ve ilgili diğer mevzuatlar doğrultusunda, kaplıcaların daha etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda, Evkaf Umum Müdürlüğü'nün yüz bin lira sermaye ile kurucu ve hissedar olduğu Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi tarafından yeniden ihraç edilecek hisse senetlerinden on altı bin liralık kısmının daha satın alınması için Evkaf Umum Müdürlüğü'ne yetki verilmiştir. Böylece, vakıflar ve özel şirketlerin elindeki kaplıcaların devlet eliyle daha merkezi bir yapıda düzenlenmesi ve işletilmesi hedeflenmiştir. Bu süreç, kaplıcaların hem kamu yararına daha uygun hale getirilmesini hem de ekonomik ve turistik

53 “Resmî Gazete 29 Haziran 1926”, sayılı kararname 923, t.y., 9.

54 Engin KURT, “Prof. Dr. Nüzhet şakir dirisu'nun gözü ile bursa kaplıcaları”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 4, sy 1 (2014): 38-42.

55 “BCA, 30.18.1.1.19. 36.1” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1926).

56 ŞİMŞEK, *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*.

57 “BCA, 30.18.1.2. 4 .37.12” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1929).

58 “BCA, 30.18.1.2.8. 7.17” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1930).

potansiyelinin artırılmasını amaçlamıştır.⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk döneminde, liberal ekonomik modelin uygulanması hedeflenmiş olmasına rağmen, uzun süren savaşlar ve ekonomik zorluklar nedeniyle özel sektör girişimleri yeterince gelişmemiştir. Bu durum, ülkenin ekonomik kalkınmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Özel sektörün yetersiz kaldığı bu dönemde, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda, devlet, yatırımların yapılması gereken kritik alanlarda doğrudan müdahalede bulunmuş ve önemli projeleri üstlenmiştir.⁶⁰

Mustafa Kemal Atatürk, sağlık turizmi açısından kaplıcaların modernizasyonuna büyük bir önem vermiştir. Bu bağlamda termal otelin inşa edilmesi amacıyla Celal Bayar ile birlikte Çelik Palas Oteli'nin yapılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Yurt dışından mimar Guillo Monger davet edilmiş ve otel 1935 yılında termal otel olarak faaliyete geçirilmiştir. Çelik Palas, aynı zamanda Türkiye'nin ilk asansörlü termal oteli olma niteliğine de sahiptir.⁶¹

Devlet, kendi imkanlarıyla yatırımlar yapmaya çalışsa da, bilimsel ve teknik alanlarda yabancı uzmanlardan yararlanmıştı. Bu durum, kaplıcalarda da kendini göstermiştir. Yalova kaplıcalarının etkili bir şekilde işletilmesi ve Yalova'nın bir kaplıca şehri olarak tanınması, yani turizm şehri olarak anılması amacıyla, Fransız uzman Henry Prost yurt dışından getirilmiştir. Bunun için bütçeden özel bir ödenek ayrılmıştır.⁶² Ayrıca, Yalova kaplıcalarının kaptajının incelenmesi amacıyla Fransa'dan Des Cheseux isimli bir uzman getirilmiş ve bu amaçla bütçeden özel bir ödenek ayrılmıştır.⁶³

Kaplıcaların modernizasyonu için yurt dışından sağlık ekipmanlarının getirilmesi amacıyla, kaplıca müdürü Dr. Nihat Reşat'ın yirmi gün süreyle Almanya'ya gönderilmesine ve masraflarının bütçeden karşılanmasına karar verilmiştir.⁶⁴ Kaplıcaların açılması ve modernize edilmesi, sadece sağlık ve turizm açısından değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma açısından da önemli bir adım olduğu düşünülmektedir. Devletin bu alanda yürüttüğü yatırımlar, kaplıca turizminin ülke ekonomisine katkısını artırmayı, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmeyi hedeflediği düşünülmektedir. Bu süreç, devletin kaplıca turizminin geliştirilmesine yönelik stratejik bir yaklaşımı benimsediğini ve bu sektördeki potansiyelin farkında olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Kaplıcaların bu yönde işletilmesi açısından, bölgesel haritalar çıkarılmıştır. Bu haritalardan biri de Yalova kaplıca yöresinin 1938 yılına ait kaplıcalarına ait haritalardır. Bu haritaların çıkarılması ve incelenmesi, Yalova kaplıcalarının işletilmesi için yapılan çalışmalardan biridir.⁶⁵

59 “Resmi Gazete (29 Mayıs 1933)”, sy 2413 (t.y.): 2522.

60 hüseyin AKYILDIZ ve Ömer EROĞLU, “Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları”, *süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 9, sy 1 (2004): 42-62.

61 Aysen OZKAN, “Alteration Of The Thermal Hotels In Cekirge District: From The End Of The 19th To The 21st Century”, *In 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM*, 2016.

62 “BCA, 30.18.1.2.52.17.1” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1935).

63 “BCA, 30.18.1.2. 70.91.20” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1936).

64 “BCA, 30.18.1.2.72.18.12” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1937).

65 “BCA, 30.18.1.2.82.29.6”, *KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI*, 1938.

1938-1949 Yılları Arasında Kaplıcaların Sağlık Turizmi Açısından İşletilmesi.

10 Kasım 1938’de Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatıyla birlikte Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır.⁶⁶ Atatürk’ün yerine İsmet İnönü cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, Mustafa Kemal Atatürk’ün ilkelerine bağlı kalmak için büyük bir özen gösterilmiştir.⁶⁷ Ancak, o dönemin dünya koşulları ve yaklaşan 2. Dünya Savaşı sebebiyle, liberal ekonomik politikalar terk edilerek ekonomi de devletçi bir yaklaşım benimsenmiştir.⁶⁸ Bu doğrultuda, ülkenin birçok bölgesinde bulunan kaplıcalar da aynı ekonomik politikaların etkisiyle devlet kontrolü altında işletilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, 1939 yılında çıkarılan bir kanunla, Yalova kaplıcalarının işletilmesi ve kaplıcalardaki şifalı suların çıkartılması işi Sağlık Bakanlığı’na (Sıhhiye Vekaleti) devredilmiştir. Bu karar, dönemin devletçi ekonomik politikalarının bir parçası olarak, sağlık turizmi ve termal kaynakların daha etkin bir şekilde yönetilmesi amacıyla alınmıştır. Yalova, Mustafa Kemal Atatürk’ün de önem verdiği bir bölge olarak sağlık turizmi açısından stratejik bir konuma sahiptir.⁶⁹ Daha önce işletilmeye başlanan kaplıcaların modernizasyonu sürdürülürken, aynı zamanda ülke genelinde yeni kaplıcaların işletilmesi amacıyla İsmet İnönü döneminde yeni şirketler kurulmuştur. Bu şirketlerden biri de Kütahya ili sınırları içinde yer alan sıcak ve soğuk suların işletilmesi için 1942 yılında kurulan «Kütahya ve Havalisi Kaplıcaları Anonim Şirkettir»⁷⁰

Her ne kadar 2. Dünya Savaşı ve Amerika Birleşik Devleti’nde yaşanan Büyük Buhran’ın küresel çapta yarattığı ekonomik sarsıntılar, birçok ülkede devletçilik politikalarının benimsenmesine neden olmuş olsa da, Türkiye’de bu süreçte özel sektörün faaliyetlerine tamamen engel konulmamıştır. Özellikle yerel girişimcilerin ekonomik hayatın canlanmasına katkı sağlayacak projelerine fırsatlar sunulmuştur. Bu duruma örnek olarak, 1939 yılında Aydın’ın Nazilli ilçesine bağlı Ortakçı köyünde keşfedilen kaplıcaların işletmeye açılması gösterilebilir. Mehmet Şenol isimli bir girişimci, bu kaplıcaların işletmesini üstlenmek için başvuruda bulunmuş ve devletin de teşvikiyle gerekli izinler verilmiştir.⁷¹ Özel sektörün kaplıca işletmeciliğindeki rolüne bir başka örnek olarak, Denizli vilayetinin Buldan Kazası’na bağlı Yenice Köy’ünde keşfedilen kaplıcaların işletmesi gösterilebilir. Bu kaplıcaların işletme hakkı, devlet tarafından açılan ihale sonucunda Nedim Yıldırım’a verilmiştir. O dönemde Türkiye’de devletçilik politikaları etkili olsa da, stratejik alanlar ve yerel ekonomiyi canlandırabilecek projeler için özel sektöre fırsatlar tanınmıştır.⁷² Kaplıcaların işletilmesi amacıyla bazı kolektif şirketler kurulmuştur. Bu şirketlerden biri olan Başaran Kolektif Şirketi, Kocaeli vilayetinin Adapazarı kazasına bağlı Akyazı nahiyesindeki Kuzuluk köyünde bulunan kaplıcaların işletme hakkını almıştır.⁷³ Kaplıcaların

66 Sait DİNÇ, “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965)”, *Adana Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını*, 2008.

67 Mustafa ALBAYRAK, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2014): 295-312.

68 Serkan DEĞİRMENCİ, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2023).

69 “BCA, 87 .43 .6.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939).

70 “BCA, 99 .57 .10.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1942).

71 “BCA, 85 .117 .8.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939).

72 “BCA, 95 .67 .8.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, t.y.).

73 “BCA, 93 .103 .12.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

işletilmesi için kurulan kollektif şirketlere başka örnekler de bulunmaktadır. Manisa vilayetinin Demirci kazasına bağlı Saraycık köyünde keşfedilen kaplıcaların işletmesi⁷⁴ ile yine Demirci Kazası'na bağlı Eskihisar Köy'ünde çıkan kaplıcaların işletmesi de kollektif şirketlere devredilmiştir.⁷⁵

Kaplıcaların sağlık açısından işletilmesi, bazı doktorların ilgisini çekmiştir. Dr. Tayyar Kuşçu da Ankara Haymana'da göreve başladığı dönemde, bölgedeki kaplıcaları fark etmiş ve bu konuda araştırmalar yapmaya yönelmiştir. Kaplıca sularının analizini Ankara Hijyen Enstitüsü'nde yaptıran Kuşçu, sağlık açısından önemli bulgular elde etmiştir. Bu başarıları üzerine, dönemin hükümeti tarafından Amerika'ya gönderilerek romatoloji alanında eğitim alması ve araştırmalarını geliştirmesi sağlanmıştır.⁷⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmi açısından gösterdiği gelişim, hem sosyo-ekonomik hem de kültürel açıdan büyük bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kaplıcalar, geleneksel tedavi yöntemlerinin başında gelmiş ve toplumun her kesiminden insanlara hizmet sunmuştur. Bu dönemde kaplıcalar, sadece bireysel sağlık hizmetleri değil, aynı zamanda sosyal yaşamın bir parçası olarak da önemli bir rol oynamıştır. Kaplıcalar, Osmanlı toplumunda, insanların fiziksel iyileşmelerine yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal etkileşim, ibadet ve sosyal hizmetlerin merkezi olarak da kullanılmıştır. Özellikle padişahların ve üst düzey bürokratların kaplıcalara gösterdikleri ilgi, bu yapıların hem dini hem de tıbbi anlamda değerli mekânlar haline gelmesine neden olmuştur.

Kaplıcaların bu dönemdeki işletilmesi ise çoğunlukla yerel yöneticiler ve vakıflar tarafından yapılmış, devletin merkezi yönetimi kaplıca yapımında ve bakımında önemli roller oynamıştır. Devletin sağladığı maddi destekler, kaplıcaların geniş kitlelere hizmet sunabilmesini sağlamış, hatta yurt dışından doktorların ve mühendislerin getirilerek bu alandaki gelişmelerin takip edilmesine olanak tanımıştır.

Osmanlı Devleti döneminde kaplıcaların sunduğu tedavi olanakları, şifa bulma arayışında olan insanlar için cazip bir seçenek olarak öne çıkmış, bu da Osmanlı toplumunun sağlıklı yaşam kültürünü geliştirmiştir. Yine bu dönemde, sağlık turizmi kavramı tam olarak yerleşmemiş olsa da, Osmanlı Devleti'ne özellikle Avrupa'dan gelen ziyaretçiler, termal turizmin bir nevi öncüsü sayılabilecek bir süreci başlatmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti dönemine geçişle birlikte, kaplıcaların işlevi ve yönetim yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yılları, Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerinin en yoğun olduğu dönemlerdir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü liderliğinde başlatılan modernleşme çabaları, sağlık hizmetlerinin de kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bu çabalar, sağlık turizminin gelişmesine de büyük katkılar sunmuş ve bu kapsamda kaplıcalar, modern sağlık tesislerine dönüştürülmüştür. Cumhuriyet döneminde devletin kaplıcalara yönelik politikaları, altyapı

74 “BCA, 93 .104 .12. 30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

75 “BCA, 93 .104.13.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

76 Tayyar KUŞÇU, *Haymana Kaplıcası Ve Faydaları* (İstanbul: Işıl Matbaası, 1946).

yenilenmesine ve modern sağlık olanaklarının geliştirilmesine odaklanmıştır.

Bu kapsamda, kaplıcaların sadece yerel halkın değil, aynı zamanda yurt dışından gelen turistlerin de ilgisini çekecek şekilde yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde inşa edilen modern kaplıca tesisleri, sağlık turizminin büyümesine ve Türkiye'nin jeotermal kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, kaplıcalarda görev yapan doktorlar ve uzmanlar, tedavi süreçlerini modern tıbbi yöntemlerle birleştirerek, termal su kaynaklarının tedavi edici potansiyelini en verimli şekilde kullanmışlardır.

Bu süreçte, Türkiye'deki bazı kaplıcalar, devletin doğrudan kontrolü altına alınmış ve devlet eliyle işletilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlayan ve İsmet İnönü döneminde devam eden bu süreç, Türkiye'nin jeotermal zenginliklerini bir kalkınma aracına dönüştürme stratejisinin bir parçası olmuştur. Yalova ve Bursa gibi kaplıca merkezlerinde gerçekleştirilen yenilikler, kaplıcaların sadece sağlık hizmetleri sunan mekânlar olarak değil, aynı zamanda turistik çekim merkezleri olarak da önem kazanmasını sağlamıştır. Yurt dışından getirilen uzmanlar ve gelişmiş tıbbi ekipmanlar sayesinde, Türkiye'deki kaplıcalar, uluslararası sağlık turizmi pazarında rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşmıştır.

Kaplıcaların Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki modernizasyonu, Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikaları ile de doğrudan ilişkilidir. Bu dönemde devlet, özellikle turizm potansiyeli yüksek bölgelerdeki kaplıcaların geliştirilmesi için çeşitli yatırım programları başlatmıştır. Bu programlar, sadece sağlık turizmini değil, aynı zamanda bölgesel ekonomik kalkınmayı da desteklemeyi amaçlamıştır. Bu süreçte, kaplıcaların çevresine modern oteller, konaklama tesisleri ve sosyal alanlar inşa edilmiştir. Özellikle Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda başlatılan bu projeler, kaplıcaların sağlık turizmi için cazip merkezler haline gelmesine olanak tanımıştır. Yalova, Çekirge, Balçova gibi termal bölgelerde yapılan yatırımlar, Türkiye'nin termal turizminde dünya çapında tanınan bir destinasyon haline gelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kaplıcalar, sağlık ve turizm alanındaki stratejik rolünü güçlendirmiştir. Osmanlı döneminde halk sağlığına yönelik hizmetler sunan kaplıcalar, Cumhuriyet dönemi ile birlikte modern sağlık tesislerine dönüşmüş ve devlet eliyle işletilen turistik çekim merkezleri haline getirilmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin termal su kaynaklarının sağlık ve turizm alanlarında etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamış ve ülkenin ekonomik kalkınmasına katkılar sunmuştur. Kaplıcalar, sadece Türkiye'nin sağlık politikaları açısından değil, aynı zamanda turizm sektörünün gelişmesi ve ülkenin jeopolitik avantajlarının değerlendirilmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bu süreç, Türkiye'nin sağlık turizmi alanında uluslararası arenada rekabet edebilecek bir konuma gelmesine zemin hazırlamıştır. Kaplıcalar, günümüzde de hem sağlık hizmetleri sunmaya devam etmekte hem de yerli ve yabancı turistler için cazip destinasyonlar olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

AĞAOĞLU, Ferhat Onur, Naim KARAGÖZ, ve Sezgin ZABUN. “Sağlık Turizmi Uygulamaları Ve Türkiye’ye Getirilerine İlişkin Bir Değerlendirme” 20, sy 2 (2019).

AKBULUT, Gülpınar. “Türkiye’de Kaplıca Turizmi Ve Sorunları”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 9 (2010): 35-54.

AKÇAY, Yasin, Hülya Keskin ÇİTIROĞLU, Alaaddin ÇAKIR, ve Gürkan BACAĞ. “İnegöl-Oylat Jeotermal Kaynağının Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi”. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi* 4, sy 2 (2014): 27-37.

AKOĞLAN KOZAK, Meryem, Savaş EVREN, ve Onur ÇAKIR. “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24, sy 1 (2013).

AKYILDIZ, hüseyin, ve Ömer EROĞLU. “Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları”. *süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 9, sy 1 (2004): 42-62.

ALBAYRAK, Mustafa. “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”. *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2014): 295-312.

ALLER, Tana Joy. “Roman healing spas in Italy : A study in design and function”. Unpublished doctoral dissertation, University of Alberta, 1998.

BAŞOĞLAN, Öncü. “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

BATĞI, Özlem. “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 4, sy 8 (2017): 169-82.

BUCAK, Turgay, ve Esin ÖZKAYA. “Çanakkale İlinin Termal Turizm Potansiyeli”. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 5, sy 2 (2013): 6-23.

BURAN, Şebnem. “Türkiye’deki Termal Kaynakların Sağlık Turizmi Üzerine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2024.

CİHANGİR, İsa Serhan. “Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’”. İçinde *Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’*, 197-210. Van: Vam Yüzümcü Yıl üniversitesi (IWACT), 2017.

ÇELİK, Ayşegül. “Sağlık Turizmi Kapsamında Termal İşletmelerde Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Balçova Termal İşletmesinde Bir Uygulama”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.

ÇETİNKAYA, Mehmet Yavuz, Kamil YAĞCI, ve Muhammet ÖNEK. “Erzurum’un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma”. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy 53 (2022).

ÇİFTÇİ, Cuma, ve Yusuf ATAY. “Kaplıca Turizmi Potansiyeli Açısından Şanlıurfa Karaali Kaplıcası”. *International Journal of Social Science* 6, sy 7 (2013): 513-35.

ÇONTU, Mehmet. “Alternatif Turizm Çeşitleri Ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006.

DEĞİRMENÇİ, Serkan. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2023).

DİKMETAŞ YARDAN, Elif, Hacer DİKMETAŞ, Nurcan COŞKUN US, ve Birgül YABANA. “Türkiye ve Dünya’da Sağlık Turizmi”. *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014): 27-42.

DİNÇ, Sait. “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965)”. *Adana Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını*, 2008.

EDİNSEL, Sercan, ve Orhan ADIGÜZEL. “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 2 (2014): 167-90.

EYİCE, Semavi. “Bursa Kaplıcalarını İlmî Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri.” *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy 33 (1970): 485-95.

GÜLENÇ, Seher. “Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişim Süreci (1923-2023)”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34, sy 3 (2023): 176-88.

İLBAN, Mehmet Oğuzhan, Ahmet KÖROĞLU, ve Düriye BOZOK. “Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Gönen Örneği”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 13 (2018).

KALABAK, Ali Yasin. “Osmanlı’nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14, sy 27 (2014): 307.

KARAKAYA, Enis. “KAPLICA”. TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaplica>.

KAYA, Aysel. “Kaplıcalardan Termal Otellere: Yalova Termal”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 2 (2023): 1812-32.

KURT, Engin. “Prof. Dr. Nüzhet şakir dirisu’nun gözü ile bursa kaplıcaları”. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 4, sy 1 (2014): 38-42.

KUŞÇU, Tayyar. *Haymana Kaplıcası Ve Faydaları*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1946.

KUZUCU, Kemalettin. “Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabanın Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü”. *İçinde Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, 1. bs. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

NESİPOĞLU, Gamze. “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21, sy 1 (2018): 165-77.

OZKAN, Aysen. “Alteration Of The Thermal Hotels In Cekirge District: From The End Of The 19th To The 21st Century”. *In 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM*, 2016.

Önge, Mehmet Yılmaz. *Anadolu'da XII - XIII. yüzyıl Türk hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1995.

ÖZATA, Mehmet, Zeliha ASILKAN, Meryem ÇANKAYA, ve Emre SUZUK. "Türkiye Ve Dünya'da Sağlık Turizminine Genel Bir Bakış". *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, sy 31 (2018).

ÖZER, Nurten. "Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 2, sy 3 (1991): 35-39.

ÖZŞAHİN, Emre, ve Çağlar Kıvanç KAYMAZ. "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 50 (2013): 28-38.

ÖZTÜRK, Hülya. "Dr. Charles Ambroisse Bernard ile Dr Saip Giray'ın 'Bursa Kaplıcaları' Eserlerinin Değerlendirilmesi". *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp tarihi ve Etik Dergisi* 2, sy 1 (2017).

SARI, Nil, Ahmet Zeki İZGÖER, ve Ahmet ERYÜKSEL. "I. Abdülhamid dönemi belge ve fotoğraflarıyla ılıca-kaplıca hamamları ve hasta tedavisi". *Tarih Ve Kültür Penceresinden Su Ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 2019, 309-51.

SARIİPEK, Semih, ve Burhanettin ZENGİN. *Uluslararası Sağlık Turizmi: Ülkeler, Uygulamaları*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2024.

SUNAY, Serap. "Sultan II. Abdülhamid'in tebaasına şifa arayışı: kepekler kaplıcası". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5, sy 13 (2018): 193-217.

SÜR, Özdoğan. "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri". *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 2 (1993): 53-68.

ŞİMŞEK, Mehmet. *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*. 2. bs. İstanbul: inkılap kitabevi, 2003.

UYGUN, Hayrettin. "Konya İlinin Termal Turizm Potansiyeli". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.

ÜNAL, Çiğdem. "Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü". *About the Eastern Geographical Review* 8, sy 10 (2011).

ÜRÜK, Zerrin Funda. "Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri". *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sy 28 (2016): 185-209.

YARDAN, Elif Dikmetaş, Hacer DİKMETAŞ, Nurcan Coşkun US, ve Birgül YABANA. "Türkiye ve Dünyada sağlık turizmi". *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014).

YAŞAR, Selman. "Afyonkarahisar Gazlıgöl Kaplıcası'nın Tarihi Gelişimi". *sobider*, sy 10 (2017): 155-66.

YAŞAYANLAR, İsmail. "Bursa'da Mekan, Yapı ve Sağlık: Yıldırım Darüşşifası, Yeni Kaplıca ve Hamidiye Gureba Hastanesi". *İçinde Bir Ömür Tarih*, Gaye Kitabevi. Bursa: OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI, 2022.

YEGÜL, Fikret. *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

ARŞİV

BCA, 30.18.1.1.19. 36.1". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1926.

BCA, 30.18.1.2. 4 .37.12". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1929.

BCA, 30.18.1.2. 70.91.20". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1936.

BCA, 30.18.1.2.8. 7.17". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1930.

BCA, 30.18.1.2.52.17.1". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1935.

BCA, 30.18.1.2.72.18.12". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1937.

BCA, 30.18.1.2.82.29.6". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1938.

BCA, 85 .117 .8.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939.

BCA, 87 .43 .6.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939.

BCA, 93 .103 . 12. 30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 93 .104 .12. 30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 93 .104.13.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 95 . 67 . 8.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, t.y.

BCA, 99 .57. 10.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1942.

BOA, 5.2.H.Y..PRK.SH." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1894.

BOA, 6 . 44 İ.BH". DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1906.

BOA, 8.35.Y..PRK.BŞK." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1884.

BOA, 11.73.Y..PRK.SGE." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1912.

BOA, 104 - 22 ML.EEM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1888.

BOA, 116 . 1408. A.{DVNSMHM)". DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1710.

BOA, 275 . 22.A. MKT.UM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857.

BOA, 280 . 41.ML.EEM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, t.y.

BOA, 384.16810. İ.MVL." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857.

BOA, 682 .79.MVL”. DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ,
1864.

Resmi Gazete

“Resmî Gazete 29 Haziran 1926”. *sayılı kararname 923*, t.y., 9.

“Resmi Gazete (29 mayıs 1933)”, sy 2413 (t.y.): 2522.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğretim Üyesi

Arzu BAYKARA TAŞKAYA

Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış
Ticaret Bölümü
arzu.bkaya@dpu.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1712-4881

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/11/2024 14/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1592680

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Little Livestock Diseases In The Ottoman State And The Impact On Trade (1836-1914)

Osmanlı Devleti'nde Küçükbaş Hayvan Hastalıkları ve Ticarete Etkisi (1836 -1914)

Abstract

In the Ottoman Empire, agriculture and animal husbandry was important economic activities of the state. Caring for farm animals has been important all over the world. Many diseases are still seen in ovine animals today. If we categorize farm animals into two as cattle and sheep, we tried to examine the diseases of small cattle in our study. In this article, ten different diseases seen in cities in various provinces of the Ottoman Empire are explained. It is also reflected in the archive that sometimes several diseases are seen together and precautions are taken accordingly. In particular, it was feared that Cemre disease would be transmitted to humans and efforts were made to obtain a vaccine. The main source of our study is originated from the Presidential State Archives Ottoman Archive. In our article, the precautions have been taken against small ruminant diseases, how the diseases were treated, and what methods have been developed for this purpose are examined. The issue has been tried to be explained in detail with the examples reflected in the archive regarding the reflection of the effects of the diseases in these animals on the commercial structure. Veterinarians were on duty during diseases to ensure that animal sales continued and the commercial structure was affected as little as possible. Animal sales were tried to be carried out with clean documents (şehadetname) issued by the state. The most important factor that brought animal diseases to the agenda was the obstruction that would occur during the sale of animals. The

ATIF: TAŞKAYA, Arzu Baykara, "Osmanlı Devleti'nde Küçükbaş Hayvan Hastalıkları ve Ticarete Etkisi (1836 -1914)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (425-471)

CITE: TAŞKAYA, Arzu Baykara, "Little Livestock Diseases In The Ottoman State And The Impact On Trade (1836-1914)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (425-471)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

documents do not exactly mention the types of some of the achnam diseases. The article, in which the social and economic structure of the state is explained with animal husbandry, which is an important part of the urban history of the Ottoman Empire, also reveals how the trade was affected by the economic structure. An effort has been made to present the social and economic impact of achnam diseases in cities in many aspects.

Keywords: Ottoman Empire, Achnam Diseases, Treatment, Restrictions and Quarantine, Halkalı Agricultural and Veterinary School.

Öz

Osmanlı Devletinde tarım ve hayvancılık devletin önemli bir ekonomik faaliyeti idi. Çiftlik hayvanlarının bakımı tüm dünyada önemli olmuştur. Küçükbaş hayvanlarda günümüzde de birçok hastalık görülmektedir. Çiftlik hayvanlarını büyükbaş ve küçükbaş olarak ikiye ayırırsak çalışmamızda küçükbaş hayvan hastalıklarını incelemeye çalıştık. Bu makalede Osmanlı Devletinin çeşitli vilayetlerinde bulunan şehirlerde görülen on farklı küçükbaş hayvan hastalığı açıklanmıştır. Arşivde hayvan hastalıklarının bazen birkaç tanesinin birlikte görüldüğü durumlar da verilmiştir. Hastalıklara karşı yapılan müdahaleler ve önlemler, hastalıklarla mücadelede uygulanan tedavi metotları da arşive yansımıştır. Özellikle cemre hastalığının insanlara geçmesinden korkulmuş ve çeşitli yollarla yurtdışından aşı teminine gidilmiştir. Çalışmamızın asıl kaynağı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden oluşturulmuştur. Yazımızda küçükbaş hayvan hastalıklarına karşı alınan önlemler, hastalıklarla nasıl müdahale edildiği ve bu amaçla ne tür yöntemler geliştirildiği incelenmiştir. Bu hayvanlarda hastalıkların yarattığı etkinin ticari yapıya olan yansımasıyla alakalı arşive yansıyan örneklerle konu detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Hayvan satışlarının devam etmesi ve ticari yapının bu işten mümkün olduğu kadar daha az etkilenmesi için hastalıklarda baytarlar görev yapmıştır. Hayvan satışları devlet tarafından verilen şehadetname ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Hayvan hastalıklarının gündeme gelmesinde en önemli etmen hayvan satışı sırasında ortaya çıkacak olan engellemelerdir. Evraklarda ağnam hastalıklarının bazılarının ne çeşitte olduğu ise verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin kent tarihinin önemli bir parçası olan hayvancılıkla, devletin sosyal ve ekonomik yapısının açıklandığı makale, aynı zamanda ekonomik yapının durumunu ticaretin de bu işten nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Küçükbaş hayvan hastalıklarının kentlerde yarattığı sosyal ve ekonomik etki birçok boyutuyla verilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti , Ağnam Hastalıkları , Tedavi , Kordon Ve karantina, Halkalı Ziraat Ve Baytar Mektebi.

Introduction

Since the Ottoman Empire attached importance to agriculture and animal breeding as economic income, it paid special attention to these two activities. In fact, the care of farm animals has been an important activity all over the world¹. In this sense, if we divide livestock into two as bakar (cattle, ox, buffalo, cow) and agnam (cattle, sheep, goat), we tried to examine small ruminant diseases in the study. The export of small ruminants from the east and the Balkans, especially to Istanbul, the center of the Ottoman Empire, caused these diseases to spread mostly from these regions. The introduction of livestock compensation for farmers during the Republican era, especially in the face of livestock deaths, was indeed an innovation to compensate for losses. Depending on the type of disease occurring in ovine animals, it was seen that many practices were carried out in the fight against these diseases in the country.

Fear of the danger of transmitting animal diseases to humans was another part of the story. We were able to follow from the documents that small ruminants were to be supplied to the hospital established at the Halkalı Baytar School for the Cemre disease in small ruminants and that a commission was established to produce a vaccine. Indeed, we saw from the documents that there were deaths. Throughout history, bovine plague has been one of the most costly animal diseases. The disease in cattle had spread rapidly through the virus, causing the deaths of large numbers of animals. The Plague of Bakari had been studied by many researchers². After the Plague of Bakari disease among cattle, which has been of great interest to researchers, the agnam diseases we are dealing with are based on the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey. We were also able to trace from the documents that various methods such as quarantine, vaccination and segregation were applied to animals in various sanjaks within the empire. The precautions taken against the “Agnam” disease, how the diseases were intervened and what kind of methods were developed for this purpose, and the effects of the diseases on the commercial structure have been tried to be explained in detail with the examples reflected in the archive. The most important factor that brought animal diseases to the agenda was the prevention of animal sales. In documents for some types of agnam diseases were not given in details. In this

---

1 C.W Burkett, *The Farmer's Veterinarian*, (Newyork, Orange,Judd Campany, 1914).

2 See also: Mustafa Turan, “Osmanlıdan Cumhuriyete Vebayı Bakari Salgını ve Düşündürdükleri “Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı: Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları, [İdeal Kültür Yayıncılık](#), Edit: Remzi Kılıç, İstanbul,2014, 977-993; Zeynel Özlü, “19.yy Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebayı Bakari ve Zatülcenb”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 12/23, (2014); 99-114; Mehmet Ak, “Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari(Sığır Vebası)”, The Rinderpest in the Ottoman State OTAM, 39 /Bahar (2016), 215-240; Neşe Coşkun, “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları”, Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi – Journal of Turkish Culture and Civilization Researches. 1 (2), (Aralık – December), (2020), 20-45; Kamuran Şimşek, “Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakari”, Belgi Dergisi, C.2, S.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış (2020)/I, 2068-2080; Seda Tan, “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakari (1886-1891)”, Belleten, Aralık 2023, Cilt: 87/Sayı: 310,(2023) , 1021-1057.

way, there are also many documents that were left as simply agnam disease.

Taxation was one of the most important elements in animal breeding Agnam tax can be found under various names in Islamic states. In Ottoman official records, it is referred to as *resm-i ganem*, *âdet-i ağnâm*. The Agnam tax was especially important for the nomadic Turkmen and Yoruk communities, which were largely sheep breeders³. It is also true that animal diseases affected the economic structure. We even see people asking for a postponement of the taxes they had to pay due to livestock losses.

In order to ensure that the people of Istanbul were relieved from the shortage of meat, the butcher (celeb) tradesmen have long been asked to sell animals in June and July, known as the months of “*kırçan*”.⁴ *Kırça* is also referred to as an animal disease. Sheep purchased from Edirne, Komotini, Komotini, Pazardzhik, Plovdiv, Silivri and various other towns are called *Baharkulu*. A document dated April 16, 1836 mentioned a disease in Baharkulu sheep. 10,000 heads (res) of agnam were requested to be sold to butchers and craftsmen⁵

Some diseases were passed from animal to animal. The cases where rabies was transferred to the *agnams* are also reflected in the archive. In a document dated June 19, 1889 (20 Shawwal 1306) to the Ministry of Medicine, it was stated that a rabid dog had bitten three of Yorgi Girya’s sheep in Çatalca and the situation was reported by the police. These sheep were slaughtered and buried with their skins in a deep well, the rabid dog was also killed, and it was requested to investigate whether the disease was transmitted to other animals. The situation was sent to the *Mutasarrıflık* of Çatalca to be notified by telegram and the situation was written to the district governor⁶.

In the cordons to be established for the animals, the fees to be collected by the state in return for the inspection and the passage routes of the animals is regulated⁷. Another issue related to animal diseases is the rewarding of those who fight against the disease.⁸ In

3 Feridun Emecen, “Ağnam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul : TDV Yayınları, 1988, 1/ 478-479.*

4 Losses in sheep farming are usually caused by diseases. Among these diseases, parasitic diseases occupy a serious place and babesiosis in this group still continues to exist. However, losses from Babesia infections in small ruminants are often underestimated. Animals infected with the disease show deterioration in fleece quality, a significant decrease in meat and milk yields, and some cases result in death. Babesidae infection of sheep and goats requires the protection of sheep and goats from piroplasmiasis and babesiosis of sheep and goats called "pain", "achik", "achima", "malaria", "kırça" among the people in Turkey. Selin Hacılarlıoğlu, Tülin Karageç “Koyun Babesiosis”, *Animal Health Prod and Hyg* 4(1) , (2015) ,373.

5 BOA, *HAT / 680 - 33164. 16 April 1836.*

6 BOA, *DH.MKT. / 1629 – 96. 19 June 1889 .*

7 Osman Nuri Ergin, “*Mecelle-i Umur- ı Belediye*”, Cilt 6, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995),3331. See Also: 18 Muharrem 1332(1916) *Zabita-i Sıhhiyye-i Hayvaniyye Talimatnamesi*, 3350.

8 It was not uncommon for the state to reward those who proved useful in state service in different ways. A medal was a gift of reward and honor, usually made of gold, silver, copper or nickel, and given as a one-off to commemorate an achievement that should not be forgotten. İbrahim Artuk, “Madalya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ,(Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/301-302). An Nişan was a kind of medallion, usually decorated with ornaments and precious stones, awarded by the state for outstanding service. İbrahim Artuk, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ,(İstanbul :TDV Yayınları, 2007),33/154-156.

the document dated August 22, 1889 (25 Zilhicce 1306) written to the Seraskeriye, it was stated that great success was achieved in the elimination of cattle plague and sheep disease that emerged in Gazaldin (?) town and in the towns of Sohterus and Kumbergos in the vicinity of Küçükçekmece. It was requested that the sanitary cordon be lifted as there was no trace of the disease that had appeared in the Agnam. Upon the reports given by Besim Bey, who was in charge of the affairs of the inhabitants of the villages, and his lieutenant Hakkı Efendi and Haydar Bey, the Baytar Inspector, the situation was conveyed to the necessary places; a document was sent from Mutasarrıflık of Çatalca for the rewarding of Haydar Bey, who worked hard and benefited in this field. The Ministry of Medicine proposed to award prizes to those who had shown their usefulness in the Sanjak of Izmid for their efforts to suppress the disease and the measures taken against it⁹.

In the XIXth century, we see that laws on animal diseases were also enforced within the state, In the correspondence dated June 3, 1890 (14 Şevval 1307) with the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Medicine regarding the necessary scientific measures to prevent the Agnam disease in Biga Sanjak, the necessary action was requested to be taken, and in the mazbat written in the Tanzimat Department, the suppression of the diseases was requested. A law on animal diseases was also on the agenda. In accordance with the instructions to be issued, it was requested to immediately appoint the necessary baytars, and to send a copy of the instructions to the Seraskeriye and to various locations with animal diseases as a copy with instructions. It was also emphasized to appoint a medical officer to the places where there was no medical officer, and to send a ruler and a copy of it to the Ministry of Medicine and the Mutasarrıf of Biga to the places where there was a disease, based on the adequate possibilities and suitability of the disease. When such a disease emerged, measures were to be taken immediately. In addition, the Ministry of Medicine was instructed to send to the Sublime Porte a law on physicians and medical officers, adapted from the laws and measures applicable in foreign countries and taking into account the needs of the country in terms of its state and position. In the content of the aforementioned instruction sent to the Nezareti of Internal Affairs, it was stated how to proceed in case of damage to one or more of the sheep in the flock; that the work could be terminated if it was in the inspection period for a long time, and that if the transaction was carried out in accordance with the law, the follow-up of the agnam according to the situation in Article 4. It was requested that the matter be decided and the result of the majlis review law (meclisi tedkikat-ı şerriye) be sent to be notified¹⁰.

There are also cases where diseases are only described as sheep diseases in the documents. In the document dated January 1, 1893 (12 Cemazeyilahir 1310) written to

---

9 BOA, *DH.MKT.* / 1650 – 87. 22 August 1889.

10 BOA, *MV.* / 54 – 35. 14 Şevval 1307. In the law that came into force in 1875, it was stated that veterinarians would work in the province and district governorships. 9 Zilhicce 1292 tarihli Memaliki Şahanede istihdam olunacak Mülkiye Baytarları hakkında Nizmaname Ergin, *Mecelle-i Umur- ı Belediye* , 3317). In the face of the terrible ravages of cattle plague, in 1893, the Regulation on the Control of Animals was adopted. Ergin, *Mecelle-i Umur- ı Belediye* ,3328). With its inadequacy, "1913 Zabıta-yı Sıhhiye-yi Hayvaniye Kanunu Muvakati" was enacted. (Nihal Erk., "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C 10/ S. 3-4, Ankara (1963), 230-231.

the General Secretariat of Mekatib-i Askeriye-yi Şahane (Imperial School of Medicine in Ottoman Empire), the documents of the Baytar Commission consisting of various baytars and doctors (etibba) established for the diagnosis of the sheep disease that broke out in some accidents of Crete (Heraklion and Isfakiye) were sent. Following the necessary examinations carried out by the commission established in this way, it was stated in the report given by the province's Baytar that there were appropriate scientific conditions for the diagnosis and that only the report of the Baytar Captain who traveled and inspected the Sanjak of Heraklion was taken as testimony. In the report, it was reported that the work was reported and that the problem could be eliminated, and that investigations had begun in the province and the region¹¹.

Among the archival documents, there are also documents related to the mass purchase of sheep from farms due to diseases. In the document prepared by the head of the Imperial Office of Real Estate, it was requested to keep a record of the income (irad) of the price of one head (res) of sheep due to the disease that broke out among the sheep brought from Mihaliç Farm. In the document dated February 23, 1904 (February 10, 1319), it was stated that 76 lira was given for animals for one time¹².

1- Agnam Diseases in the Ottoman Empire

An important point that we realise while dealing with the diseases one by one is the fact that these diseases continue today¹³. Small ruminant diseases in the Ottoman Empire were reflected in the documents in terms of the solutions to be applied in the areas where they originated.

Brucellosis (Brucellosis) Malta Fever” or “Bahr-ı Sefid (Eyalet of Archipalego) Fever

Brucellosis, also known as recurrent typhoid fever, typhoid-malaria fever, Mediterranean fever, coronavirus fever, Maltese fever, Maltese fever, Neapolitan fever, Cyprus fever, Crimean fever, rock fever, Gibraltar fever and corps fever, is a zoonosis caused by one of the species in the genus *Brucella* (*Brucella melitensis*, *B. abortus*, *B. suis*, *B. canis*, *B. ovis*, *B. neotomae*, *B. ceti* and *B. pinnipediae*) in the genus *Brucella*¹⁴.

We also learn that due to this disease, the Ottoman Empire purchased animal and dairy products from the island of Malta. We observe that the sale of meat and mandra products from the island of Malta to Istanbul was banned twice due to Maltese fever. In a document dated May 10, 1909 (19 Rabiulahir 1327) written to the Ministry of Foreign Affairs, it

11 BOA, *DH.MKT.* 2037 – 92. 1 January 1893.

12 BOA, *ML.EEM.* 464 – 17. 23 February 1904 .

13 Hüseyin Erdem - Emine Çiftçi - Kürşat Işık - M. Ümit Yorgancılar, *Kuzu ve Oğlak Kayıplarının Önlenmesinde Koyun Keçi Sağlığı ve Yetiştiriciliği*, (Ankara :Akademisyen Kitabevi , 2021).

14 Sabri [Serinken](#) - Ş. Memduh, Say ,*Brucellosis Malta Humması Dalgalı Humma*, (İzmir : [Cumhuriyet Matbaası](#), 1947; Selim Öncel,” *Brucella Enfeksiyonları: Değerlendirme ve Yönetim*, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Eylül Cilt 2, Sayı 3,(2016), 25-30; Noyan ,Abdülkadir ,*Malta Humması (Brüseloz)* (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Vol.XVI, Sayı.II, Ankara Üniversitesi,Ankara ,Ayrıbasım,(1963),91-96 .

was requested that milk, cheese and meat made from Maltese goats, sheep and various animals that carry the germ of the disease called Bahr-i Sefid fever in Malta be banned from entering Istanbul. The documents received by the Ministry of Imperial School of Medicine were sent to the Ministry of Foreign Affairs with a memorandum dated May 2, 1909 (April 19, 1325) upon the notification made by the decision of the Council of Ministers. It was requested to conduct the necessary research on this situation and to give an opinion. The notification requested a ban on the import of animals into Istanbul¹⁵. Yet another document was written by the Minister of Foreign Affairs dated April 17, 1911 (April 4, 1327). The sale of milk, cheese and meat from sheep, goats and various domestic animals from Malta that carry the fever germs called “Malta Fever” or “Bahr-ı Sefid Fever” was banned. Since it would be necessary to notify the foreign embassies of the situation, it was reported that the necessary information about what was carried on the ships to be exported should be written to the Embassy in Malta, since this would cause the merchants engaged in trade to be prevented in this way¹⁶.

Malta Fever was brought to the fore with the prohibition of small cattle and dairy products made from them to be shipped to Istanbul from the island of Malta, preventing the entry of products into the capital.

Anthrax Disease (Cemre-yi Bacteria)¹⁷

Cemre, (Anthrax) is a zoonosis transmitted from grass-eating animals to humans¹⁸. This disease is seen especially in rural areas in our country, especially in livestock breeders. Skin anthrax is the most common¹⁹. The archive often reflects diseases on farms. Another issue related to Cemre’s disease is the vaccination studies carried out for this disease. We have examined the practices carried out at Halkalı Agriculture and Baytar School under a separate heading.

It was reported that animals in some farms in and around Istanbul were infected with cemre disease. In the document dated December 25, 1890 (13 Cemazeyilevvel 1308) written to the Ministry of Medicine, it was stated that the Cemre disease seen in the animals in Korles farms in Küçükçekmece was prevented by sanitary measures and that the information that some animals were buried was conveyed to the city administration²⁰. In the document dated August-September 1896 (Gurre & Rebiülahir 1314) written to the Ministry of Foreign Affairs by Mr. Salim Bey, veterinary surgeon of the Forestry and Mining and Agricultural, it was reported that the news of the emergence of bovine plague transmitted from lambs in Kuleli and Nakkaş farms was given to newspapers. With the approval given by the Austrian Embassy, it was asked whether there was a disease in these places or what

---

15 BOA, *BEO*, 3544 – 265798. 2 May 1909.

16 BOA, *HR.TH.* / 375 -6. 17 April 1911.

17 A Scorpio., - T. E .Blank., - W. A Day. - D. J. Chabot ,“Anthrax vaccines: Pasteur to the present”,
”*Cellular and Molecular Life Sciences*, Cell. Mol. Life Sci. 63 (2006) 2237–2248.

18 For these types of diseases, Hugo Broun-Ziya Öktem ,*Mikrobiyoloji ve Salgınlar Bilgisi* , İstanbul: İsmail Akgün Basımevi, İstanbul Üniversitesi Yayınları,(1944), 23 .

19 Aziz Öğütlü, “Şarbon “*Journal of Experimental and Clinical Medicine* , J. Exp. Clin. Med,(2012), 29:155.

20 BOA, *DH.MKT*. 1795 – 55. 25 December 1890 .

kind of precautions were taken. The situation was conveyed in the document sent from the Ministry of Commerce and Public Works and then forwarded to the Ministry. It was written by the committee of agriculture and science that although the lambs in the mentioned farms were infected with the disease, the disease was not plague of bacari, but a mild form of cemre disease and that it was eliminated with the measures taken without infecting the environment²¹. In a document dated January 18, 1906 (January 5, 1321), news of a disease was received from another farm. The disease was said to affect all livestock. Mihaliç Imperial Farm Office reported that the “cemre-yi bacteriye” disease in land cattle started in January, and although forty days had passed after the death of two head of animals, there was no sign of any disease. The cause of the disease has been attributed to different factors. It was reported that animals perished due to the severe drought last summer and fall, and that the bodies of all animals, both small and large, were slightly weakened because they could not eat the autumn meadows. It was reported that the severe winter season affected not only the farms but also the people with a few animals, and that all animal owners suffered losses from this, and that the animal disease that occurred was eliminated²².

The archive also contains documents on the transmission of cemre disease from animals to humans. In the document dated August 31, 1906 (11 Rajab 1324), it was reported that the cemre disease, which appeared in animals such as black cattle and sheep, was transmitted to humans through flies and vaccines; such incidents affected two people in Edremit, one healthy and one sick, and a two-year-old Christian child died due to this disease. A telegram was sent to the province that the disease was prevented due to the vaccination (mountain surgery) given to a person infected with the disease, and that the necessary scientific measures would be taken to eliminate the disease²³.

Since Cemre’s disease can also be transmitted to humans, it was seen that this situation was tried to be prevented by vaccinating animals. From the moment the disease broke out, measures were taken to combat the disease and the disease was fought. Animal diseases were also monitored through foreign embassies. It was also thought that the Cemre was caused by seasonal factors.

Smallpox (Cüdari-yi Ağnam)

The history of sheep and goat smallpox is known to be as old as human smallpox. The disease has been reported in every region of the world where sheep and goat breeding is practiced. Today, although the disease has disappeared in European countries, it continues to exist in many Asian and African countries, including our country²⁴. In the Ottoman Empire, vaccines were used in the fight against this disease. This disease, which broke out in different provinces, was tried to be controlled by veterinary surgeons and the sale of sick animals was prohibited. The earliest smallpox case in the documents is in Thessaloniki.

In the document dated May 27, 1875 (May 15, 1291) written from Cuma District

---

21 BOA, *HR.TH.* 179 – 82.

22 BOA, *ML.EEM.* 500 – 75. 18 January 1906.

23 BOA, *DH.MKT.* 1113 – 71. 31 August 1906.

24 İbrahim Sözdutmaz -Hakan Bulut,” Koyun-Keçi Çiçeği Hastalığının Polimeraz Zincir Reaksiyonu ile Tanısında Farklı Klinik Örneklerin Kullanımı” Atatürk Üniversitesi Vet. Bil. Derg.; 5 (3): (2010), 113.

Governorate in Thessaloniki, it was requested that the cavalry doctor give a recipe to the government for the treatment of smallpox in lambs in Cuma and that the sheep owners be told to take the necessary actions according to this recipe ²⁵. In this way, it was tried to ensure the disappearance of the disease.

Animal quarantines were another measure taken in response to diseases. In the document dated December 2, 1887 (16 Rabiulevvel 1305) written to the Mutasarrıflık of Kaza-i Erbaa, it was deemed necessary to quarantine the sheep in the vicinity of Burgaz Village for twenty days upon the report of the medical inspector who came for the treatment of sheep with smallpox. In the reply received from the city administration for the necessary action, it was stated that the matter had been written to the necessary places and sent to the Ministry of Health. It was stated that the situation was reported to the Ministry of Health and that the measures taken were found to be appropriate ²⁶.

Smallpox was mostly concentrated in the Balkan provinces of the Ottoman Empire. In a document dated November 5, 1888 (10 Rabiulevvel 1306) written to the Ministry of Commerce and Nafia, it was written that all four flocks of sheep sent from Rumelia to Dursunköy and Tirkeşe had smallpox. The City Administration Veterinary Inspectorate received a telegram for these animals from the Mutasarrıf of Çatalca. In the response of the Amirate to the telegram, it was stated that since the inspector was on duty in Şile, someone from the School of Medicine should be brought there. In addition, since there was an animal disease in the village of Haraççı, it was requested that a doctor be sent to this region ²⁷. The situation was revealed in a document dated November 14, 1888 (10 Rabiulevvel 1306) written to the city administration for the examination of diseased sheep flocks brought from Rumelia to be shipped to Dersaadet (Gate of Bliss). Information flowed through the reports given by Haydar Bey, the veterinary inspector. Smallpox broke out in 4 herds that came from Sarki, Province of Rumelia, and were brought to Dursunbey and Tirkeşe. It was stated that 300 heads (res) of this agnam were bought by the butcher Kestanebekli Küçük Apostol in Beyoğlu and taken to Dersaadet, and that some of the diseased animals were found on the road because the remaining animals were more than 10 herds. In order to prevent the sale of these, it was necessary to designate points in certain areas in Eğrikapı, Ortakyusuyla and Filköprüsü and to keep them there. A copy of the telegram received from Mutasarrıflık of Çatalca was sent and it was stated that the reason for the cancellation of the sale of diseased animals was written to Edirne Province by telegram. It was requested by the amirate to take the necessary actions immediately and not to allow the sale of the animals if there were any buyers²⁸. In the document dated 11 December 1888 (7 Rabiulahir 1306) written to Mutasarrıflık of Çatalca, it was stated that veterinary surgeon were sent to Çatalca and that the required number of veterinary surgeon should be sent; the situation was reported to the Ministry of Commerce and Public Works. It was necessary for the supervising medical veterinarian, Mahmut Ali Bey, to come to Çatalca. ²⁹.

---

25 BOA, C..İKTS / 17 – 826. 27 May 1875.

26 BOA, DH.MKT. / 1467 – 55. 2 December 1887 .

27 BOA, DH.MKT. / 1564 – 50. 5 November 1888 .

28 BOA, DH.MKT. / 1564 – 38. 11 December 1888 .

29 BOA, DH.MKT. / 1573 – 85. 11 December 1888.

In the document dated January 13, 1890 (21 Cemazielevvel 1307) from the Edirne Province, it was stated that smallpox was seen in the sheep of Poliçe village of Evreşe sub-district of Gelibolu Sanjak and 125 sheep perished. The Mutasarrıflık of Gallipoli was asked to take the necessary measures, and a telegram was sent to the province to notify the mutasarrıflık for the complete elimination of the disease³⁰.

Since the disease was contagious with its risky dimension, it caused the implementation of vaccination or cord method. In the document dated August 10, 1890 (23 Dhu al-Hijjah 1307) written to the Ministry of Interior, it was stated that smallpox was seen in some sheep flocks in Draç³¹ and necessary measures were taken to prevent the disease from infecting other animals. In some districts and towns in Izmir, since it would not be possible to cordon off the area where the disease continues and to prevent animal exports, the Zaptiah Sanitary Police were asked to take action in accordance with the health measures (Sanitiz kaidesi)³². It was stated that the details of the work prohibiting the export of cattle transportation (baccaria livestock) from the Izmir Pier were sent by telegram dated February 20, 1890 (February 8, 1305). In the reply received from the Ministry of Medicine, it was deemed necessary to cordon off the diseased areas. Since the reason for this situation was unknown, it was emphasized that it is possible to take the necessary measures against any situation according to the cordon procedure; it is necessary to take the work under control and vaccinate the animals. If necessary, permission was requested to only allow butchering from those areas that were not affected by the disease. It was stated that the report from the veterinary commission regarding the permission to export animals and its details had been sent. In the document dated August 7, 1890 (July 26, 1306), it was reported from the Governorate of Iskodra that quarantine measures were applied to the mentioned herds³³.

In addition to the problems in the diagnosis of smallpox, which intensified in the Balkans, it was also a problem to cover the travelling expenses of the officials travelling there. Another document written by the province of Monastir also reported to take precautions against smallpox. In the document dated May 17, 1891 (8 Safer 1308), it was reported that there was smallpox in sheep and goats and bovine plague in cattle in the Thessalian Peninsula, and it was requested to have a number of veterinary surgeon in Alasonya. It was reported that the animals coming to the Ottoman Empire should be examined. With the number 8 memorandum written to the Ministry of Health, it was stated that there was no disease in small and large cattle in Yenişehir (Greece) and it was requested to do what was necessary accordingly³⁴. Another Balkan town is the district of Rupchoz in Bulgaria. In a document dated November 16, 1892 (25 Rebiulahir 1310) written to the Ministry of Imperial School of Medicine it was reported on November 9, 1892 (28 teşrini evvel 1308) that the animal disease in a village of Rupçoz district was smallpox. It was delivered in a telegram received from the province, where the import of sick sheep was banned by

30 BOA, *DH.MKT. 1689 – 58. 13 January 1890*.

31 Draç is an important port city on the Adriatic coast in Albania. Machiel Kiel, "Drač", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul : TDV Yayınları, 1994), 9/522-524*.

32 Sanitation is making it fit for health.

33 BOA, *DH.MKT. 1749 – 51. 7 August 1890*.

34 BOA, *DH.MKT. 1833 – 34. 17 May 1891*.

the order of the Edirne governorship, due to the outbreak of the disease in the Nastak and Rolet villages.³⁵ In another dated document sent eight days later to the Ministry of General Military Academy, it was stated that the disease was being treated and the telegram dated November 15, 1892 (3 Teşrini sani 1308) received from the central province was sent. A telegram was sent that the mentioned disease was on the way out and that the disease in question was on the verge of remission³⁶. The telegram dated December 9, 1892 (27 Teşrini sani 1308) from the Province of Edirne, addressed to the Ministry of General Military Academy was sent. Although sheep disease emerged, its spread was prevented by taking measures³⁷. In the document sent a week later, it was reported to the Ministry of General Military Academy that an inspector was sent to the region for an investigation since the necessary measures were not taken against the sheep disease that emerged. In the report of the veterinary surgeon commission, it was emphasized that although a veterinary inspector was immediately sent to the region, the necessary information was given upon the reports issued, the work was not taken care of in this respect, and it was emphasized that taking scientific measures should not be postponed. Although it was necessary to pay attention to the disease in the examination, the inspector was asked to come immediately and report the situation as the examinations would be carried out.³⁸ It was stated that the memorandum dated 15 November 1892 (3 Teşrini Sani 1308) was sent based on the telegram dated 11 December 1892 (21 Cemazeyilelevel 1310) written to the Ministry of General Military Academy. It was reported in a telegram to the province that there were animal casualties but the disease was slowly decreasing³⁹. In the document dated January 27, 1893 (9 Rajab 1310), written to the Edirne Province, it was requested that the soldiers of the rank be paid a daily wage of one lira each and a travel allowance, provided that they arrived within a week during the examination at the scene of the disease, and that the work be collected from the provincial municipality. In addition to these two officers, it was decided to appoint the member of the veterinary commission and the District Governor of Hygiene General Veterinary Inspector Hüsni and the district governor Mehmet Bey, a member of the Serasekier animal inspection commission. It was stated that it would be appropriate to declare daily wages and travel allowances for the expenses to be incurred, and to give allowances to Mr. Hüsni and Mehmet, who were sent to inspect the treatment applied at the end of the work.⁴⁰

We see that they want to prevent situations that cause disruption of trade due to illness. Bulgaria prevented the passage of sheep shipped from Rumelia to Dersaadet (Gate of Felicity), on the grounds of disease. Thereupon, it was requested that the animals be shipped via Thessaloniki and the veterinary surgeon inspectors who made hesitant statements in their reports on the subject were warned. In the written reply sent from Muhde Province to the Ministry of Commerce and Public Works, in the certificate sent from the meetings

---

35 BOA, *DH.MKT.* 2020 – 92. 9 November 1892.

36 BOA, *DH.MKT.* 2024 - 135. 15 November 1892.

37 BOA, *DH.MKT.* 2019 – 8. 9 December 1892.

38 BOA, *DH.MKT.* 2032 – 9. 9 December 1892 .

39 BOA, *DH.MKT.* 2030 – 18. 11 December 1892 .

40 BOA, *DH.MKT.* 2046 – 25. 27 January 1893 .

with the Veterinary Commission, it was stated that according to the provincial veterinary inspector report, there was no disease in the animals, but smallpox appeared in the Karatuh district of Thessaloniki Province in four villages of the district for 5-6 months and ended within two months. It was clear from the information provided by the owners about the animals in the area that no further illnesses had occurred since then. A document was sent on February 13, 1892 (14 Recep 1309) about not preventing the sale of animals ⁴¹. Another obstruction was a document dated February 20, 1904, written to the city captains. It was reported that the Amirate Sanitary Veterinary Office prevented the animals from being taken to Gate of Felicity because smallpox was detected in the flock of sheep collected by Arif Agha from Shumen and Pleven and brought to Varna. ⁴². No other documents related to this issue were sent.

We also see that the sales of agnam to the Ottoman Empire were postponed due to illnesses. In the document dated January 15, 1893 (26 Cemazielahir 1310) written to the Kosovo Province, it was planned that the medical inspector to be sent to take measures due to the smallpox that appeared in sheep in Palanka would be paid twice. It was stated that this fee, which amounts to 2000 kuruş, would be reported in the reply written to the Ministry of Commerce and Public Works in the telegram dated 1 December 1892 (19 Teşrinî sani 1308). In the document received by the Ministry, it was requested that a remittance of 2000 kuruş be responded to immediately upon receipt of the document ⁴³. In the document dated February 25, 1893 (8 Şaban 1310) written to the Ministry of General Military Academy, it was stated that smallpox had broken out in the sheep in the Koçana and Palanka accidents and Bilan (Belen) town, and although it was tried to be suppressed with vaccines, there was a cattle disease in Serbia and sheep disease in Bulgaria, so the sale of animals from these countries was prohibited ⁴⁴. This letter was sent to the Ministry in response to a letter from the Kosovo Province, and it was requested that the necessary measures be continued until the report given by the veterinary inspector was sent. According to the report of the Veterinary Surgeon Commission, the smallpox that appeared in the aforementioned places was prevented by vaccination, and although it was understood that some kind of disease appeared in the black cattle in Erküp and Silifke and Kurşunlu Kazas of Serbia, it was stated that the sale of black cattle to be brought here should be prohibited in order to prevent the spread of this disease. In a telegram sent to the province, it was requested that animals should not be passed through unless there was a health record (sanitary certificate) given to the animals. No cattle were transported from Bulgaria to the other side, and in about 20 districts of Bulgaria, especially in the aforementioned districts, it was reported that the cattle were sick, and it was requested to prohibit the transportation of cattle.

In some of the documents, it is also seen that animal diseases were a misunderstanding. In the document dated 18 March 1893 (6 March 1309) written to the Ministry of General Military Academy, the province was notified that smallpox had been detected among some sheep in Karapınar Barracks in Komotini and in the towns on the road. Upon this, it was

---

41 BOA, *DH.MKT.* 1922 – 36. 13 February 1892.

42 BOA, *HR.SFR.04.* 595 – 11. 20 February 1904.

43 BOA, *DH.MKT.* 2042 – 109. 1 December 1892.

44 BOA, *DH.MKT.* 2055 – 93. 25 February 1893.

written that no such sheep disease was found on the road and in the barracks during the examinations carried out by the officer sent here ⁴⁵.

After the emergence of the diseases, the state was notified to the state and the state took the provincial centre as the competent responsibility authority. The measures taken by the Thessaloniki Veterinary Surgeon Inspector were reported in the document dated 26 March 1893 (8 Ramadan 1310). It was stated that the measures taken against smallpox in sheep in Köprülü and some towns and villages consisted of sending the census tables containing the existing animals and those who perished due to the disease. In the documents written to the Ministry of Internal Affairs, it was reported that the smallpox vaccine was applied, efforts were made to prevent the spread of the disease to the surrounding towns, and the disease was under control ⁴⁶. It was reported that the scientific measures covered 10 per cent of the existing number of livestock, and that the office of the Thessaloniki Veterinary Surgeon Inspector was attached to the Thessaloniki Province since it was not independent. It was stated that the application authority here was the Ministry of Agriculture and Public Workst and the report was asked to the province. It was requested to take the measures to specified in the reports of the science department as soon as possible without delay. It was reported that complaints to the Ministry of Internal Affairs were open due to the lack of implementation. On the occasion of the submission of the annual tables, it was stated that it was not necessary to have them approved by the supervision; in fact, the transactions would be sent to the province and the supervision, since they were authorised in the communication. Again, since there would be no other documents other than the science report, the situation was written to the province and the Ministry of Internal Affairs ⁴⁷. Another case of smallpox was in Edirne. In the report of the provincial Veterinary Surgeon Inspector dated 18 July 1893 (6 July 1309), it was reported that scientific measures should be taken for the cattle plague that appeared in Burine and Yakaköy villages of Ortaköy and Dedeğaç districts of Edirne. On Monday, it was reported that the cavalryman of Ustuyan Yorgi in Burime District had smallpox, and while he was going to be vaccinated (surgery-i telki), he was informed that also four cavalrymen in the town were also infected, and all of the cavalrymen were vaccinated. It was also requested to take the necessary measures to prevent the spread of the disease in sheep and goats ⁴⁸. It was stated that the medical intervention was carried out and that the documents given by the Veterinary Surgeon Commission for taking the necessary measures were sent to the the Ministry of Internal Affairs with the decision of the mülkiye tıbbiye meclisi (civil medicine council) and sıhhiye-yi umumî (the general health department) ⁴⁹.

The state's response to animal diseases was rapid; the state determined the control centres established at certain points. It was written to the Ministry of Internal Affairs on 4 December 1893 (25 Cemazeyilevvel 1311), stating that the documents given from the Kapı Kethüda due to smallpox in Bulgaria, Eastern Rumelia and Edirne were sent to

---

45 BOA, *DH.MKT.* 6 – 45. 18 March 1893 .

46 BOA, *DH.MKT.* 5 - 69 -3. 26 March 1893.

47 BOA, *DH.MKT.* 5 - 69 -4.

48 BOA, *DH.MKT.*: 95 – 48. 18 July 1893.

49 BOA, *DH.MKT.* 95 - 48-5.

Civilian School of Medicine (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) and Public Sanitary (Sıhhiye-yi Umumiye). A document from the commission was sent for both the measures to be taken and for the necessary actions to be taken⁵⁰. In the documents written to the province of Edirne, a letter dated 24 November 1893 (12 Teşrinî Sani 1309) was sent from the Mutasarrıflık of Çatalca and the situation was reported to the necessary places⁵¹. In the document written to the Ministry of Internal Affairs, it was stated that the inspections of the sheep to be sent from these places were carried out by the artillery regiment veterinary officer Hakkı Efendi in Çorlu, and with the approach of the winter season, the animals to be sent to Gate of Felicity, would be transported by train. The document dated 11 December 1893 (2 Cemazielahir 1311), sent by Hakkı Efendi to the Çatalca command, stated that the examination would take place in Hadımköy and in Ağunlar. It was requested that the matter be immediately forwarded to the city administration and Haydar Bey, Veterinary Surgeon Inspector of Çatalca Sanjak. Since it was deemed appropriate to carry out the examination at the Tozalak Farm in Çatalca, which was important enough to require quarantine, it was decided to take action accordingly and the situation was notified to the province on 25 December 1893 (16 Cemazielahir 1311)⁵².

Another element reflected in the documents is the statistical tables kept on animals. In the document dated 7 February 1894 (1 Şaban 1311) written to the Ministry of Forestry and Mineral Agriculture, it was reported that the statistical tables indicating the amount of animals that perished due to smallpox in sheep in Crete in the months of July, August and September in 1309 Rumi year were sent. It was stated that the document was delivered to the Ministry of Imperial School of Medicine on 1 December 1893 (19 Kanuni Sani 1309) to be recorded in the book kept by the Ministry⁵³.

We see that the necessary health measures were applied for the diseases that emerged in the Balkans. In the document dated 8 April 1899 (9 Kanunievvel 1316), it was stated that some sheep flocks in Salibakkal Neighbourhood of Kavaya district of Kosovo Province had smallpox and the situation was reported to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture to take the necessary measures. The necessary telegram was sent to the Veterinary Surgeon Inspector to take the necessary measures and he was asked to take the necessary steps.⁵⁴

In the document dated 23 August 1901 (8 Cemazeyilevvel 1319) written to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture, it was stated that there was smallpox in black cattle and mild smallpox in sheep in the towns and villages of Shtib and that the report given for this case was sent by the first mail. Information was given in the telegram sent by Shtib municipal veterinary captain Ziya Efendi. In order to prevent the spread of the disease around, it was requested that sanitary practices be carried out, serious measures be taken before the spread of the disease and the results be reported to the province⁵⁵.

---

50 BOA, *DH.MKT.* 118 - 8 -6. 4 December 1893 .

51 BOA, *DH.MKT.* 118 - 8 -7. 24 November 1893.

52 BOA, *DH.MKT.* 118 - 8 -8. 25 December 1893.

53 BOA, *DH.MKT.* 182 – 37. 1 December 1893.

54 BOA, *DH.MKT.* 2153 – 1. 8 April 1899.

55 BOA, *DH.MKT.* 2525 – 90. 23 August 1901.

The most important treatment for smallpox in animals was vaccination. It was tried to prevent the spread of smallpox, which emerged in various regions, and Veterinary Surgeons, who were state officials, were also used in this field. Smallpox was generally concentrated in the lands of the Ottoman Empire in the Balkans. Although we see that the provincial centers were implementing various health measures with serious efforts, it is reflected in the documents that it was difficult to provide the travel expenses of the civil servants who would work in this job.

Liver Rot (Dystomatosis)

The disease, which is usually seen in late summer and autumn, can cause death when left untreated. Due to the parasites, also known as liver fluke, millions of animals and their products are destroyed every year due to the lack of necessary remedies. Not only in Turkey but all over the world, the damage caused by parasites, especially lung pinworms, is great and researchers are working to prevent them ⁵⁶.

The first document we have access to about butterfly disease in the Ottoman Empire is about the slaughter of animals due to this disease in farms. In the document dated 29 August 1816 (5 Şevval 1231) written from Darüssaade Ağa Hafız İsa Ağa to Elhac İbrahim Caliph, the landlord was asked to separate all the animals in his farm from the milking ones and keep the milkers on the farm. It was reported that the sheep infected by Liver Rot disease should be counted and the sheep should be delivered to the butcher accompanied by shepherds. It was stated that what should be done in this regard was clear and that everyone should be busy with their own duties and should not interfere in the affairs of other ayans and feudal lords ⁵⁷.

Sometimes, cases where several diseases were seen together in animals were also reflected in the archive. In the document dated 7 June 1887 (15 Ramadan 1304) written to the Ministry of Medicine, it was requested that the Veterinary Surgeon inspector of Bursa (Veterinary Surgeon of Hüdavendigar Province) should quickly go there to prevent the spread of diseases such as cemre, liver rot and cattle diseases which was seen among the sheep in Yunuslar Kary of Ağaçlı District of Izmit to the other places. The situation was reported to the province by telegram written to the Seraskeriye, and since it was known that these were the most contagious diseases, the ministry was asked to do what was necessary ⁵⁸. Another example was in Ishtip. In the document dated 25 February 1893 (8 Şaban 1310) written to the Imperial School of Medicine it was reported that there were many casualties due to the smallpox and liver rot disease that emerged in the livestock in eleven villages of the Ishtib District⁵⁹, and that the Veterinary Surgeon Inspector of province of Kosovo was sent there for the implementation of suppression measures for the treatment of the disease. Upon receiving a telegram from the province of Kosovo advising what should be done for

---

56 Hasan Şükrü Oytun, "Memleketimizin Koyun ve Keçilerinin Akciğer Nematodlarına (Metastrongylidose) Karşı Mıntic' in Etkisi Ve Bu İlaçla Yapılan Deneylerin Sonuçları, Cilt: 10 Sayı: 3.4(1963),261 – 273.

57 BOA, *TS.MA.e*, 27 – 55. 29 August 1816.

58 BOA, *DH.MKT.* / 1424 – 83. 7 June 1887.

59 Ishtip was a former Ottoman city, now called Štip in the Republic of Macedonia Machiel Kiel, "İştıp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul : TDV Yayınları, 2001) 23/ 440-442.*

this work, it was requested that the situation be notified to the Ministry ⁶⁰.

Another document shows that at the time of the outbreak of the liver rot disease, the animals in the dairies contracted by the state were transferred to a clean area. The rental fees of the dairies where the animals were kept were also reimbursed in accordance with the contract. According to the document dated 21 June 1899 (11 Safer 1317) of the Director of the Imperial Office of Documents, since most of the sheep in the Kâğıthane Dairy, together with their shepherds, perished due to the liver rot disease, these animals were requested to be transferred from the Ayazağa Farm to the Great Dairy (Kebir Dairy) upon the document given by the local medical doctors. It was requested that the rental costs⁶¹ of the relevant dairies and pastures be covered. Since it was decided to evacuate the dairy three months after the tender was given, it was requested to inform the commission of the situation, since it was not yet known how to proceed about the collection and contract (itikad) rent.⁶² In accordance with the conditions written in the contract made for this dairy and the pasture, it was stated that it was tendered to Mustafa Efendi, the meat (lahm) contractor of the Treasury of the *Hassa* for one year starting from November 1899 for a price of 80 liras. In this disease, which was concentrated in farms, the state acted quickly and sent the sick animals to slaughter. Butterfly disease, which appeared together with several other diseases, was seen in the capital and Izmit.

Kalavla Disease

Kalavla Disease or kokula is another agnam disease reflected in archival documents. We have not been able to find the exact equivalent of this disease today. The only document we can find in the archive is a letter dated 18 March 1887 (22 Cemaziyelevvel 1304) written to the Ministry of Medicine stating that no measures were taken by local officials for the contagious kalavla (Kokula) disease seen in sheep around Tripoli. The situation was sent with a document from the French Embassy. In the example of the document, the situation was asked and it was stated that necessary action should be taken⁶³. In another document written to the Ministry of Foreign Affairs two months later on 10 May 1887 (16 Şaban 1304), it was repeated that the situation was warned by the French embassy because no measures were taken for this disease. The report received from the Syrian Province was sent. The written documents of the Ministry of Foreign Affairs were also sent. It was reported that the disease was suppressed and eliminated thanks to the measures taken.⁶⁴

The Kalavla disease, of which there is only one example in the archive, was revealed with the information of foreign embassies in Syria, and the state took precautions.

---

60 BOA, *DH.MKT.* 2055 – 98. 25 February 1893 .

61 In modern law, it has been the name of a special type of contract that covers the types of contracts that deal with the assignment and allocation of interests and labour for a period of time in return for a fee, such as lease and employment contracts. In Islamic law, the contract of *ijāra* includes both the lease contract, which deals with the use of movable and immovable property, and the labour contract, which deals with the employment of human beings. Ali Bardakoğlu, "İcare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul : TDV Yayınları, 2000), 21/ 379-388.

62 BOA, *ML.EEM.* / 410 – 67. 21 June 1899 .

63 BOA, *DH.MKT.* / 1405 – 62. 18 March 1887.

64 BOA, *DH.MKT.* 1418 – 58. 10 May 1887.

Pinworm Disease

Nowadays, there is a problem of pinworm (*Trichostrongylose*) disease, especially in sheep. In years when winter is severe and nutrition is poor, gastrointestinal pinworms cause a disaster. When gastro-intestinal pinworm disease is accompanied by liver rot disease or lung pinworms, this situation takes the form of a disaster⁶⁵. Effective parasite control is very important for increased productivity and welfare of sheep and goats. Clearing the entire herd on a specific programme by over-medicating will not provide adequate control in the long term. What is important is an integrated management of parasite control that focuses on techniques that reduce animal exposure to parasites, increase resistance and effectively administer treatment. This way the animals will be better protected. Monitoring parasite loads throughout the production cycle will help determine when animals need to be treated⁶⁶. We see that this disease broke out in Bursa Province and island of Lemnos and that the disease was suppressed through the measures taken.

In the document dated 16 March 1889 (14 Recep 1306) written to Province of Hüdavendigâr (Bursa), it was reported that sheep and goats in some towns of Firt district in Karesi Sanjak had a disease and there were animal losses. It was stated that this disease in animals, which occurs with the first complaints from the throat to the other parts of the body, called pinworms, causes 4/3 mortality. It was requested that this disease, which emerged in the province, be suppressed with the necessary measures and that necessary action be taken quickly. In the response received from the Ministry of Public Works upon the incoming document, it was stated that the provincial sergeant inspector came to Karesi for the elimination and treatment of the mentioned disease. After the animal disease appeared in Bursa, a veterinarian was asked to be called to Dersaadet as time was needed to come from Karesi. It was emphasized that there was a civil veterinarian here and that military veterinarians had arrived in Ankara and Aydın provinces and that precautions should be taken immediately. Afterwards, it became necessary for this person to come to Bursa by road and the necessary action was requested.⁶⁷ In the document dated 5 June 1889 (6 Shawwal 1306), it was stated that there was no trace of the pinworm disease seen in agnam and that the situation was reported to the city administration and various places. In its reply, the amirate stated that the animals coming from Bandırma to Kabatas were taken out from this pier and examined; it was reported that no such disease was found in the animals coming from Bandırma for three months and that there was no trace of the disease in the agnam of the district. It was stated that the animals were sold with the decision of the clean certificate (*şehadetname*) issued by the quarantine hospital in the place where the animals were checked for examination, and that the necessary action was taken by the trusted veterinarian inspectorate.⁶⁸ In the document written by the provincial governorate to the Ministry of Health and the Ministry of Medicine a week later, it was reported that the pinworm disease seen in the agar in two districts in Karesi Sanjak was about to disappear as

65 Hasan Zeybek, "Parazitlerin Mevsimsel Etkinlikler" *Etlik Vet. Mikrob. Dergisi*, 6 (3), (1988), 261-264.

66 M Koyuncu., T .Taşkın - _ Farida İbrahim Nageye," Effects and Sustainable Management of Internal Parasites in Sheep and Goats, *J. Anim. Prod.*, 60 2: (2019), 156.

67 BOA, *DH.MKT. / 1605 – 71. 16 March 1889.*

68 BOA, *DH.MKT.1626 – 62. 5 June 1889.*

a result of the measures taken, and that a notification was to be made to take the necessary measures for the report given by the provincial veterinarian; and in the notification made by the governor, it was reported that the disease had decreased. It was stated that the report on the disease seen in the agnam in the Firt district was sent and the report written by the provincial veterinary inspector who came to the neighbourhood last time was also sent. It was also reported that the report was forwarded to Seraskeriye and the Ministry of Medicine for the necessary actions to be taken⁶⁹.

In some cases, we see that the situation was reflected in the documents through the officers sent for the treatment of animal diseases. For the treatment of the plague of black cattle and the Pinworm Disease seen in sheep in İzzeddin Karyesi in the Çatalca Sanjak, (detained) officers consisting of Veterinarian Major Besim of the Imperial Army's Fifth Cavalry Regiment and Major Hakkı Efendi of the Çatalca Artillery 1st Regiment were assigned to the Ministry of Health. specified. Zaptiah Sanitary Police Officers were asked to prepare the documents for the health and veterinary examination and the arrival and departure expenses of the officers should be paid from the local municipality office. In the document dated 17 April 1889 (16 Şaban 1306), the matter was notified to the military command of the army. It was also stated that the situation was written to the Serasker (*Valayı seraskeriye*) and that the necessary actions were expected to be taken⁷⁰.

Pinworm disease also appeared in Island of Lemnos; the situation was reflected in the documents with the postponement of the taxes to be levied on animals. In the telegram dated 24 February 1900 (12 February 1315), according to the memorandum received from the Ministry of Finance, it was requested that the agnams be registered by the government officials since there was a lot of loss in the agnams that were counted, although the examples were known. Afterwards, it was requested to keep a record of cancellation (*terkin*) on the parliamentary administration documents.⁷¹ It was also reported that what would be done about the animals that perished on the island would be explained⁷². In the document written to the Ministry of Finance four days later, 170 animals perished due to this deadly disease on the Island of Lemnos, and since the loss continued until the disease was eradicated, a request for amnesty was sent by the mukhtars to postpone this year's census. In the notification made via telegram to the local Mutasarrıflık, it was requested that the payment of dues be postponed for two months and that the number of ağnam lost during this period be recorded in the book by the officers appointed by the local government by the owners of the ağnam. A telegram dated 12 February 1900 (2 February 1315) was sent from the Eyalet of the Archipelago stating that it would be appropriate to collect tax from the owners of animals that were not destroyed by reporting the exact amount of 2000 animals. In the document dated 1 April 1900 (3 Zilkade 1317), it was reported that the necessary measures were taken to eradicate the pinworm disease seen in the sheep on the island, and that the

---

69 BOA, *DH.MKT.* 1627 – 123.

70 BOA, *DH.MKT.* 1617 – 2. 17 April 1889.

71 Cancellation (*terkin*) has been likened to the tax amnesty made today in terms of the administration's renunciation of public receivables. Necati Perçin , *Türk Vergi Hukukunda Terkin* ,(İstanbul:İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi ,(2006) , 6.

72 BOA, *DH.MKT.*: 2343 – 98 . 24 February 1900.

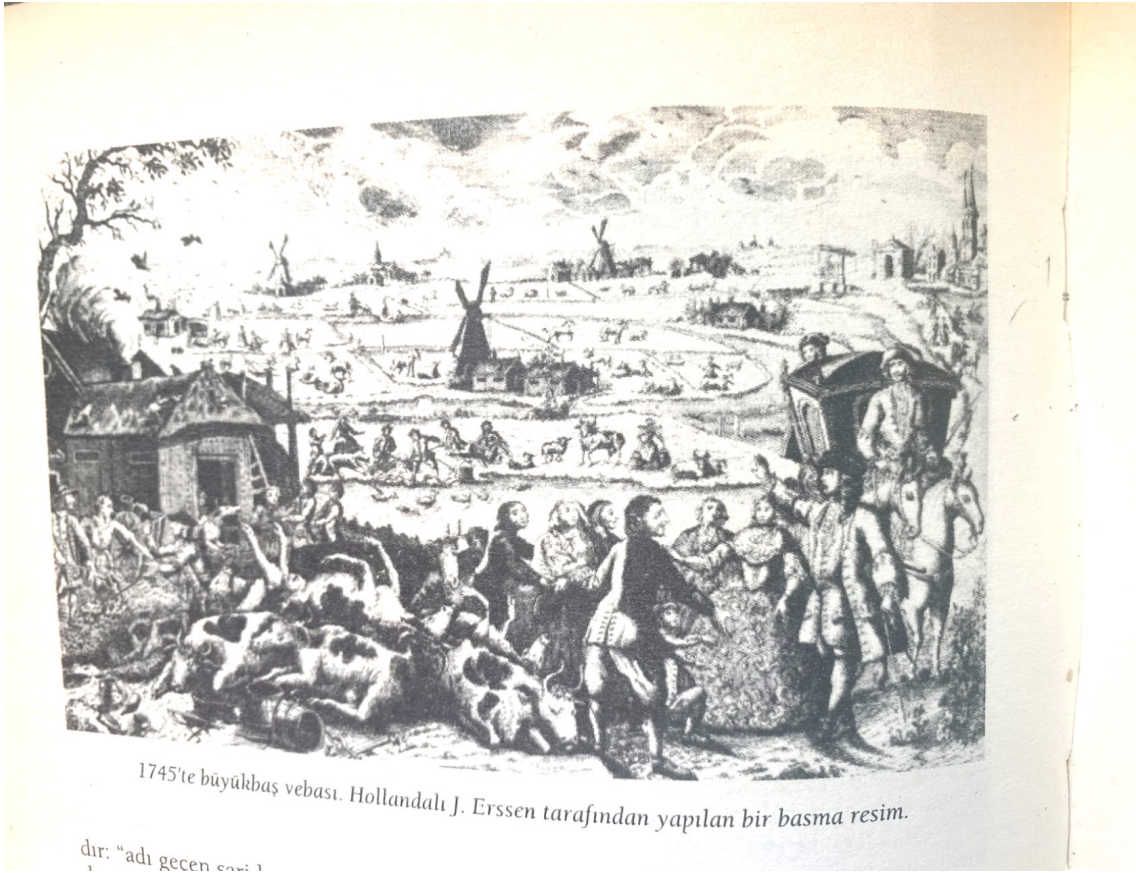
report of the general inspector from the island was delivered to the Mutasarrıflık of Lemnos although a month had passed. In the document sent by the Izmir Revenue Administration and in the telegram number 8 dated 24 March 1900 (11 March 1316) sent to the revenue depository, a record of abandonment of the animal that perished was created with the parliamentary administration document. In the document dated 14 March 1900 (11 March 1316) sent to the Council of State (Şura-yı Devlet), it was stated that measures to suppress the disease and health arrangements to be made as soon as possible were sent to the Eyalet of the Archipelago. Information was requested from the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture to ban the export of all animals and goods (mevad) on the island⁷³. In the document dated 11 May 1900 (11 Muharrem 1318) sent to the Eyalet of the Archipelago, it was repeated that documents were sent to the mukhtars and the situation was notified to the local Mutasarrıflık in order to postpone the levy until the disease was suppressed with the request that the “tadad (census) official” not be taken from the 70% of the agnam, most of which perished due to the pinworm disease in Lemnos. In the event of a loss in the amount of the census, it was requested to record the loss in the books by the officers to be assigned by the local government; to deduct the amount of the loss after two months and to collect tax from the other animal owners.

In the document dated 25 May 1900 (25 Muharrem 1318), the path to be followed for the course of the disease was shown. The methods of combating the pinworm disease, which infected a large part of the animals in the island of Lemnos, were reported and those who did not warn the relevant authorities at the beginning of the disease were asked to be penalised. In the document written to the the Eyalet of the Archipelago, it was reported in the documents of Finance Department of the Council of State that the disease was carefully monitored, and it was stated that the veterinary surgeon of Aydın Province, who was sent there to eradicate the disease, concealed the disease; In accordance with the decision dated 18 March 1898, which was also written to the custody about the person punished for the situation and the province was also informed about it. The province was asked to process the sick animals to be utilised or to send them to slaughterhouses. Slaughtering the animals to be destroyed and those that have been severely damaged by the disease, returning their skins to their owners, cleaning the animal pens, and burning all animal dung; Excellent cleaning of shepherds’ pens was reported. It was stated that the pens should be watered with quicklime and dusted, and the breeders to be sold again should not be released into contaminated pastures. Even lambs were required to be kept for breeding or immediately slaughtered in slaughterhouses if they were suspected of having the disease. When a veterinarian was brought to these places, it was stated by the Sanitary Animal Commission that the export of sick animals to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture was prohibited. ⁷⁴Pinworm disease was particularly effective in Bursa Province and Island of Lemnos; necessary measures were taken to eliminate the disease.

---

73 BOA, *DH.MKT.* 2326,13. 24 March 1900.

74 BOA, *DH.MKT.* 2350 – 9. 25 May 1900 .

Figure Rinderpest in 1745⁷⁵

This disease appeared in Bursa, Çatalca provinces and Island of Lemnos and affected small cattle. Due to the economic loss that affected Island of Lemnos for four months, the state did not collect the tax to be levied on animals. Again, in Island of Lemnos, detailed explanations were given to the public on how to combat this disease.

Rinderpest (Veba-yı Bakari-Malkıran or Çor)⁷⁶

Rinderpest showed its effects as a disease by combining with several different diseases in documents. We see that animal sales were postponed or banned due to this disease. Since the documents in the archive show that Rinderpest and agnam diseases also occurred in animals at the same time, we have found it appropriate to give a separate title here. Rinderpest analysed by Turkish veterinarians. In Istanbul, Nicolle and Adil Bey stated for

75 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara :İmge Yayınları, 2004) ,78.

76 See Also: Thomas More Madden, M.R.I.A.,” The Kindeepest Of The Present Time, And The Contagious Cattle Distempers Of Former Ages”,(Dublin: 1806) ; Lyon Playfair, C.B. LL.D. F.R.S, *The Cattle Plague In Its Relation To Past Epidemics And To The Present Attack*, Edinburgh Admonston And Douglas (England,1866); P Roeder- J .Mariner, R .Kock.”Rinderpest: the veterinary perspective on eradication”, Article in *Philosophical Transactions B* · August ,(2013),1-13.

the first time in 1902 that the causative agent of Rinderpest was a virus that passed through the filters⁷⁷.

The first document on cattle plague is about the restriction on the sale of livestock caused by this disease. In the document dated 15 July 1889 (17 Zilkade 1306) written to the Mutasarrıflık of Izmit, the request of the poultry tradesmen who complained about the cessation of animal sales was sent. According to the document sent to the Ministry of Medicine, the poultry tradesmen complained that they were suffering from the ban on the importation of chickens, sheep and cattle into Gate of Felicity after the end of the Rinderpest disease in Izmit. It was reported that the ban would continue⁷⁸.

From the archive, information was given that the Rinderpest could not infect both ovine and equestrian animal. In the document dated 31 January 1891 (20 Cemazeyilelahir 1308) written to the Ministry of Commerce and Public Works, it was stated that since it was not possible for animals such as sheep, goats and mules in areas with bovine plague to be infected with this disease, it was not appropriate to export the skins and offal of these animals to other places, and it was requested to temporarily send veterinary surgeons to Aydın Province. In the telegram received from the Aydın Province, it was reported that, as stated in the reply sent in the correspondence with the Ministry of Medicine, since Rinderpest could not be effective in animals such as horses and donkeys, it was necessary to act in accordance with the necessary instructions in this direction, and it was also necessary to send the permanent (temporary) veterinary surgeons requested from the province as soon as possible. According to the record of the ministry dated 24 January 1891 (12 Kanuni Sani 1306), the mentioned veterinary surgeons were requested to be appointed and sent quickly as stated in the memorandum.⁷⁹ In the documents written to the Aydın Province and the Ministry of Medicine, it was written to the Ministry of Commerce and Public Works to act according to the instructions since there would be no disease in the animals, and to send the temporary veterinarians previously requested from the province.

During the outbreak of Rinderpest, restrictions were also imposed on the transport of small ruminants. Still another element was requested to take precautions for this disease. In the document dated 11 February 1891 (2 Recep 1308) written to the Ministry of Medicine, it was stated that since the Rinderpest disease was seen in several villages of Mihaliç and in the places between Bandırma and Firt (Susıǧırlık), the street from Bandırma to Susıǧırlık was declared contaminated and the necessary scientific measures were taken. An opinion was requested from the Ministry of Medicine regarding the request to prevent the transport of sheep and lambs. It was reported that the disease would also concern the transport of sheep and lambs being sent to Gate of Felicity and that the telegram received from the Hüdavandigar Province was sent and an opinion was requested for this matter⁸⁰. In the document dated 5 January 1892 (24 Kanuni evvel 1307) written to the Ministry of Medicine, it was stated that two telegrams were sent from the Athens Embassy stating

77 Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sıǧır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C 10/ S. 3-4, Ankara (1963), 233.

78 BOA, *DH.MKT.* / 1638 – 97. 15 July 1889.

79 BOA, *DH.MKT.* 1804 – 62. 24 January 1891.

80 BOA, *DH.MKT.* 1808 – 59. 11 February 1891.

that the Rinderpest disease was reported to have emerged in Yenişehir (Greece) and that there was an agnam disease in Narda Sanjak (Ioannina). The situation was reported to the medical department and the Ministry of Foreign Affairs was asked to do the necessary ⁸¹.

Animal diseases also led to changes in the routes of transport of animals. In the document dated 21 March 1898 (27 Shawwal 1315) written to Şehremaneti and the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture, it was stated that although it was decided to sell the sheep sent from the sheepfolds of Rumelia to Gate of Felicity by loading them on the intermediate railway line when they arrived in Çatalca Sanjak without visiting the places with plague and bacari disease, there were many problems in this. Since such a change of transport would cause the price of meat to increase by another penny, reputable Rumili artisans were asked to name an alternative route for their transport. For this reason, with the memorandum received, it was stated that the scientific officers appointed to the Ministry of Forestry and Mines and Agriculture would find a disease-free route from the trust and that the documents, the details of which would be given by the decision of the Council of State, should be sent to the amirate. In the document dated 22 February 1898 (30 Ramadan 1315), it was reported that the agnams would be transported to Şamil and Ayagorgi towns in Küçük Çekmece without any problems; and the black cattle would be transported continuously by land without any problems. In order to prevent the importation of animals from diseased places, it was requested that they be authorised to be transported to Gate of Felicity by road and that care and attention be paid to take the necessary measures. It was stated in the documents that the situation was written to both amirate and the Ministry of Forestry and Mines and that the necessary actions were taken from the State Property Office ⁸².

A combination of several measures has contributed to the emergence of the disease. In the document dated 15 December 1899 (11 Şaban 1317) written to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture, it was requested that necessary precautions be taken because rinderpest disease was seen in sheep in the Piraeus village of Hamidiye district and in the Ceviz village of Homs. It was stated that the situation should be notified to Mutasarrıflık of Hama, the provincial medical inspector should be sent immediately for the necessary measures, 80 heads (res) and 30 heads (res) perished from the plague. The Mutasarrıfs were informed that the villages should be cordoned off to prevent the disease from spreading to other villages. It was requested to notify the result of the work by telegram dated 22 November 1899 (26 Teşrin Sani 1315) received from the Syrian Province⁸³. In the document dated 9 February 1900 (8 Shawwal 1317) written to the Syrian Province, it was reported that there were many casualties due to diseases. In addition, it was written to the Ministry of Forestry and Agriculture to send a provincial veterinarian to the Beirut Province in order to take precautions. It was desired to try to eliminate the disease by vaccinating animals⁸⁴.

---

81 BOA, *DH.MKT.* 1909,71. 5 January 1892.

82 BOA, *BEO* 1095 – 82062. 22 February 1898.

83 BOA, *DH.MKT.* 2284 – 127. 15 December 1899.

84 BOA, *DH.MKT.* 2303 – 40. 9 February 1900.

In Europe, we see that the government in England made compensation payments for rinderpest as early as 1714⁸⁵. Compensation to be paid for animals was mentioned for the first time in the law of 1904⁸⁶. Considering our situation, it would be necessary to wait for the Republican Era to provide compensation for animal deaths. In the document written by the General Directorate of Public Enforcement on September 8, 1926, it was requested that some articles of the Animal Law, written to the Grand National Assembly, be amended for the compensation to be given for animals that perished due to diseases such as plague, goat pneumonia and equinia (ruam)⁸⁷. The veterinary directorate general document dated 7 May 1926, written from the Agricultural School dated 5 December 1921 (5 Kanuni evvel 1341), was sent. The Deputy of the Ministry of Agriculture sent the document dated 8 August 1924 to the Presidency of the Turkish Grand National Assembly at the School of Agriculture, stating that compensation would be paid for the animals known to be infected with the plague, glanders and goat pneumonia (zat'ül cenp)⁸⁸ diseases mentioned in Article 2, by determining the value of the animal in accordance with Article 3. Laws were sent to the National Assembly to determine the rates of compensation to be given to the owners of animals that perished due to these diseases according to the losses incurred⁸⁹. In 1928, a law covering the diseases faced by all farm animals was published. How to act in the fight against diseases was described in detail in this law⁹⁰. Article 2 of the first chapter under the heading of general (general) articles lists the diseases defined as contagious diseases that are subject to the provisions of this law and are obligatory to be notified:

- 1 - Cattle and buffalos(Sığır vebası veya malkıran)
- 2 - Cloven-hoofed animals(Humma-yı kılai- şap veya tabak hastalığı)
- 3 - In various types of animals(Cemre veya dalak hastalığı)
- 4 – Cattles (Arazi cemre- Yanı kara)
- 5 – Cattles (Sarî muhiti zatürreesi- sığırların ciğer ağrısı)
- 6 - Cattles (Tederrün -Verem)
- 7 – Buffalos (Barboni yahut pastorellozi & boğaz hırlama veya çemberleme hastalığı) ve Cattes (Pastorellozi)
- 8 – Goats (Sarî zatürreesi & Keçilerin ciğer ağrısı)

---

85 Nihal Erk, “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C 10/ S. 3-4, Ankara (1963) , 227.

86 Ergin, “*Mecelle-i Umur- ı Belediye* , 3341.

87 Equinia (Ruam) is a highly contagious and fatal zoonotic disease that primarily affects horses. Ruam disease, which has a wide spread all over the world and causes great losses in single-hoofed animals, has been eliminated with treatment. T.A. Torba. Burkholderia Mallei: Ruam Hastalığı, Estüdam Halk Sağlığı Dergisi,;5(2): 2020, 353-61.

88 Zatulcenp, chest pain, fever, chills, cough, etc. inflammation of the pleura that occurs with symptoms; popularly known as "sathican".

89 BCA, 220 ;186 - 282 – 14. 5 December 1921.

90 Resmi Gazete , Kanun , (Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun , Law on the Health Control of Animals, Published and Announced in the Official Gazette: 14 May 1928 - No: 888), no: 1234.

- 9 - Sheep ,goats and Camel (Cedrî & Çiçek hastalığı)
- 10 – Horses and Donkeys (Ruam ve arraveya mankafa ve sıraca)
- 11 – Horses (Istilâi eviyei lenfaiye iltihabı -salgın beyaz damar hastalığı)
- 12 – Horses (Marazı cimâi -Beygir firengisi)
- 13 - Horse and donkey and ruminants(Cerep & uyuz hastalığı)
- 14 – Every kind of animals (Da'ülkelp &kuduz hastalığı)
- 15 – Pigs (Sarî zatürreesi, vebası, humması &kızılık hastalığı)
- 16 – Birds pastorellozi (tavuk kolerası), plague, typhoid and diphtheria (kuşpalazı hastalığı)

For Rinderpest, which is the most dangerous animal disease, animals were treated with veterinarians and tried to be kept under control with cords. Because of this disease, cattle were also prevented from being kept together with livestock and riding animals. The routes of the roads were also changed for the animal sales to be held. In this way, it was ensured that trade was not disrupted. It was also observed that the state did not take any measures to relieve the people financially due to the casualties caused by animal diseases.

Hoof-and-Mouth Disease

Cattle, pigs, sheep and goats, buffaloes especially in Asia and South America, African buffaloes and impalas in Africa are of great importance in the natural epidemiology of the disease⁹¹. The only information about this disease in the archive is related to the restriction of the sale of livestock due to Hoof-and-mouth disease. In the document dated 20 April 1911, sent by the chief secretary to the Ministry of Vidin Consulate on behalf of the Ambassador of Sofia, document was written to the embassy to the embassy in order to obtain information on the status of Hoof-and-mouth disease “in accordance with the procedure to which bacteria and ganemi substances are subjected” in accordance with the disease and animal laws. It was requested to remove the restriction that the procedure applied to cattle and sheep to be purchased from Bulgaria was causing losses to Bulgarian traders. For this reason, in the correspondence made with the Ministry of Foreign Affairs, it was stated that the disease occurred at several points; the situation was conveyed to the Vidin Consulate.⁹².

Animal trade was prevented in this disease that emerged on the Bulgarian side, the name of which we do not come across much in archive documents. This disease, which occurs especially in animals such as cattle, sheep, goats and wild boars, is highly contagious and spreads rapidly among animals. We could not find any other information about the precautions for the disease.

Yel Disease (Nutritional muscular dystrophy)

Nutritional muscular dystrophy also known as white muscle disease; is a disease characterized by degeneration of skeletal and cardiac muscle fibers in lambs as a result

91 Ömer Barış İnce - Ö Kanat,” Şap Hastalığı”, Etlik Vet Mikrobiyol Dergisi,, 26 /2(2015): 45-51 .

92 BOA, HR.SFR.04. 372 – 110. 20 April 1911.

of vitamin E and selenium deficiency, and is manifested by locomotor disorders. White muscle disease is one of the most important causes of non-infectious lamb mortality in the neonatal period. This disease, occurs intensively between 2 and 6 weeks. It is commonly seen in lambs whose mothers are fed with feeds deficient in selenium. In certain areas it can affect 20-30% of the herd and mortality in cardiac form is close to 100%. It is known as “Bohça” and “Yel”⁹³, which is shaped due to selenium and vitamin E deficiency in newborn and young hoofed animals. In the document dated 2 May 1894 (7 Zilkade 1312) written to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, it was seen that the sheep in Şeyh, Cuma and Kocaşeyh Karyes of Komotini Sanjak became bad due to the disease called “yel”, which has a bacteriological aspect, and died by having their eyes cut off. It was stated that in the document dated 14 April 1895 (2 April 1311) sent from Edirne to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture stating that the Liver Rot disease seen in sheep and goats in Şeyh, Kabağağaç and Bektaşlar villages of Komotini Sanjak was cure.⁹⁴ There is no other explanation in the document.

We were able to observe from the documents that Yel’s disease, seen in the Balkans, occurs when animals are not fed properly, but also has a bacteriological side.

Pneumonia (Pnömoni)

Respiratory system diseases are one of the most common diseases that are frequently seen in cattle and sheep breeding and cause economic losses, and the control and management of these diseases are gaining importance day by day⁹⁵. Goat pneumonia is a complex disease with a complex etiology that causes significant economic losses in goat breeding countries⁹⁶.

According to the notification dated 10 May 1898 (2 Şaban 1305) written to the Ministry of Health, in the telegram received from the province, it was stated that there were not many animals that perished due to the transmission of pneumonia to sheep and other animals in the Payas and Osmaniye districts of Adana, and that the necessary precautions were taken by burying those who perished in wells. It was requested to continue all efforts to carry out the necessary procedures⁹⁷.

We cannot obtain any detailed information about our last illness, pneumonia, as there are not enough documents in the archive. Pneumonia was prevented by culling sick animals and burying them.

2- Agnam Cases In The West And East

When we look at the situation of animal diseases, we see that diseases are generally

93 Uğur Aydoğdu, “Kuzularda Neonatal Mortalite”, Cumhuriyet Üniv. Sağ. Bil. Enst. Dergisi, 1/ 2: (2016),39.

94 BOA, *DH.MKT.* 370 – 28. 14 April 1895 .

95 Baykan Küçük, – Tabak Zeynep-Mehmet Hakan- ,Aslı Kılıç - Hale Gün, - Alper Mete,”Marmara Bölgesi’nde Pnömoni Görülen Sığır, Koyun ve Keçilerin Akciğerlerinden İzole Edilen Etkenlerin Bakteriyolojik Yöntemlerle Araştırılması ve Epidemiyolojisi “,*Kocatepe Veterinary Journal Kocatepe Vet J.* 16/ 2: (2023) ,209.

96 Zabid Yener - Kemal Gürtürk -Yavuz Gülbahar -,Hasan Solmaz, “ Bitlis Mezbahasında Kesilen Keçilerde Pnömoni Olguları Üzerinde Patolojik Ve Bakteriyolojik Çalışmalar “,*Vet. Bil . Der.* 17. I : (2001),13 .

97 BOA, *DH.MKT.* / 1494 – 61 . 10 May 1898 .

brought to the agenda due to their impact on trade, and in this sense, solutions are sought for diseases. The documents explained what the disease was and where it originated, and then how to treat the disease.

Diseases and Obstacles in the Balkans

We know that the meat supply of Istanbul and its surroundings was important. We can also see from the documents reflected in the archival documents that the Agnam diseases were concentrated in the Balkans ⁹⁸.

We see that the Ottoman Empire was also informed about the diseases that emerged in Greece and Hungary in the Balkans. In the documents sent to the Ministry of Internal Affairs on 3 February 1887 (22 Teşrini Sani 1292), it was stated that the disease had been continuing with all its severity since the telegram dated 1 January 1876 (20 Kanuni evvel 1291) was received from the embassy of Narda.⁹⁹In the embassy of Kuyum document dated 27 March 1885 sent to the Ministry of Foreign Affairs, written to the port officials by the Hungarian Naval Administration, it was reported that the disease was spreading in sheep and goats around Preveza. In this way, the aforementioned animals were requested to be examined by veterinary surgeon ¹⁰⁰.

In the archive, there are also cases where examinations were carried out in the inns where the animals were kept when the news of the disease came. When it was realised that there was no disease in the animals, the state bought these animals. In the document dated 14 February 1888 (1 Cemazielahir 1305) written to the Şehremanet, it was stated that the animals were cordoned off by the municipal sergeants in order to implement the measures regarding 1390 heads of 145 head (res) sheep, which were reported to be diseased in four inns in the Topçular in Gate of Felicity. It was reported that a warrant was sent to the Ministry of Security since the gendarmerie was requested to come to assist in this work. In the interviews with the Ministry, it was stated that the First Lieutenant Mahmut Ağa had sent the necessary number of gendarmes to the neighborhood. During the examination, it was determined that there was no disease in the sheep, and 700 sheep were purchased by the Imperial Arsenal (*Tersane-i Amire*) butcher, and the remaining sheep were reported to be delivered to their owners. ¹⁰¹.

We see that land, sea and even railways were also used for the transport of animals for commercial purposes. In the document dated 26 February 1889 (25 Cemaziyelahir 1306) written to the Mutasarrıflık of Izmit and the Ministry of Health, it was requested that the contagious animal disease should be examined and diagnosed and prevented, and that the passage of animals from Hereke should not be prevented in the shipments to be made by land since the railway and sea routes were under control. It was also requested to establish a

---

98 R Şanal – F. Feyiz ,” 1890-1899 Yılları arasında Edirne ve Kazalarında Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/1, (2021),189-200.

99 BOA, *HR.TO.348-82*.Narda is a historical city in the Epirus region of Greece, now known as Arta. İdris [Bostan](#), “Narda“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*İstanbul : TDV Yayınları*, 2006) 32/ 385-387.

100 BOA, *HR.TO.336 – 19. 1 January 1876 .*

101 BOA, *DH.MKT. / 1485 – 51. 14 February 1888.*

sanitary cordon in order to prohibit the sale of animals such as cattle and sheep coming from this side and the sale of birds, bones, horns and skins loaded on ships coming by land and by sea; and to prohibit the arrival of animals. The situation was reported by Zuides Pasha in Izmid to the Mutasarrıflık of Üsküdar and the city administration, and by memorandum sent from the mutasarrıflık it was indicated that situation should be taken care and attention should be given to this matter.¹⁰² In the document dated 23 March 1889 (21 Recep 1306) written to the Ministry of Public Works and Commerce, in response to the reply received from the Ministry of Medicine, a programme for the implementation of the necessary measures sent by Zuides Pasha to the Mutasarrıflık of Izmit in order to prevent the spread of the animal disease seen in Izmid to other animals was sent. It was also requested that animals that had contact with black cattle, sheep, goats, cows and chickens be banned. While there was no ban on eggs by the Pasha, the ban on animals and goods continues; it was stated that the export of meat, skin, nails, etc. was prohibited. A telegram dated 25 February 1889 (13 February 1304) was sent from the aforementioned Mutasarrıflık and the Ministry was asked to implement the necessary measures accordingly¹⁰³. In the document dated 1 May 1890 (21 Ramadan 1307) written to the Rüşumat ve Şehremanet (formerly the city government, municipality), it was requested that the animals that the merchants would bring for their trade be quarantined. It was requested that 30-40 thousand sheep, which they had grazed in the pastures in Aydın Province in order to bring them to Istanbul for slaughter, be kept in quarantine in the said pastures for fifteen days, and after the quarantine was lifted and it was determined that they did not carry any disease, a decision was requested for their transportation to Izmir and from there to Bulgaria by steamer with the approval of the medical doctors. The telegram received from the province was reported to the Ministry of Medicine, and it was requested that if cases of the disease appeared, the animals should be loaded onto ferries and transported with the approval of the veterinarians in the areas far away from the disease, the names of the ferry and the owner of the animals and the amount of animals should be reported to the city administration by telegram, and the situation should be reported to the province¹⁰⁴.

We sometimes see that there are problems in the issuance of clean documents (certificates) obtained from certain points for the passage of animals. In the document dated 10 December 1891, it was stated that since there was agnam disease in the place called Karenpenos in Thessaly, the undersecretary's certificates should be signed upon the instructions of our consuls, and the situation was written to the officers.¹⁰⁵

Situations where the officers working in the animal cordon were not sufficient were also reflected in the documents. In the document dated 3 April 1894 (27 Ramadan 1311) written from Seraskeri, it was requested that the animals to be shipped from Rumelia to other regions be examined. For this purpose, it was emphasized that Infantry Artillery 8th Regiment Veterinary School supervisor Nuri Efendi and the 3rd Veterinary Officer in the same position were sent from the Cisir Mustafa Pasha location to inform them whether the

---

102 BOA, *DH.MKT.* / 1598 – 82. (26 February 1889).

103 BOA, *DH.MKT.* 1608 – 94. 23 March 1889.

104 BOA, *DH.MKT.* 1723 – 32. 1 May 1890.

105 BOA, *HR.TO* 15 – 118. 10 December 1891.

health cordon formed by these two officers would be sufficient to do the job. Documents were sent to the 2nd Army Imperial School for the artillery regiment's animals to be taken from the area to be treated and someone else to perform the cordon duty instead. Nuri Efendi, in order to continue the activities resulting from the vaccination applications that emerged in the Robyüz Village and not to break his communication with his regiment, was informed to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture and assigned Cisir Mustafa Pasha for inspection works. Rumelia was asked to report whether there was an animal disease in Bulgaria and Edirne province, and if so, what kind of disease it was. The Ministry of Forestry, Mining and Agriculture and the General Sanitary Zoo Inspection Commission were requested to provide the necessary information, and the statement of the Sanitary Department was taken and it was reported that necessary action should be taken. It was emphasized that the Provincial Veterinary Inspector should work there and accompany the 5th Branch of the Agricultural Committee, both during illness and fairs, and it was requested to inform whether Akif Efendi, one of the veterinary surgeons, was able to come¹⁰⁶.

In the document dated 10 March 1896 (25 Ramadan 1313) written to Ministry of Imperial School of Medicine, it was reported that the goat disease (zat'ul cenp) seen in the towns of Asar-ı Maltepe and Yakacık, which emerged in the town of Başibüyük, made itself known, and that the disease was understood from the examinations of Doctor Nikol, director of the Bacteriology Department, and Captain Refik Bey. It was emphasized that the work should be accelerated in order to find a cure for the disease and to find a cure, especially with the measures taken to eliminate the disease, so as not to cause casualties. At the same time, it was stated that the efforts of those engaged in this business were evident . At the same time, it was stated that the efforts of those engaged in this business were evident¹⁰⁷.

In the archive documents, there are also documents in which only the results are reported as the diseases were treated and the necessary controls were carried out. In the response to the document dated 30 October 1900 (17 October 1316) written to the Rusumat Amirate, it was stated that there was no trace of the animal disease that occurred in Podgorica¹⁰⁸ and its surroundings. It was ensured that the aforementioned consulate-general in the neighbourhood was informed, as it would be necessary to carry out examinations as a precautionary measure and to issue a certificate for the control by the doctors in charge here and by the veterinary surgeons in charge in the places where they were located. In this way, a telegram received from the province was sent stating that the ban was lifted. Since the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture and the Amirate were informed, they were asked to implement the action accordingly; however, it was stated that the sheep and cattle coming from here should be examined by veterinarians and military physicians¹⁰⁹.

We also see that the livestock trade was disrupted due to the loss of animals. In the document dated 13 October 1902 (10 Recep 1320), it was written to the Şehremanet

---

106 BOA, *DH.MKT.224-83.3 April 1894* .

107 BOA, *BEO ,751 – 56292. 10 March 1896*.

108 Podgorica is the capital and largest city of Montenegro.

109 BOA, *DH.MKT. 2427 – 106. 30 October 1900*.

that due to the large number of deaths in Rumelia, Aleppo and Mosul, there were fewer sheep this year compared to the previous year, and that sheep should not be exported from Thessaloniki to Alexandria and from Erzurum to Russia due to the deaths in order not to cause hardship to the people. It was requested that the petition of the Military Department Contractor İsmail Efendi regarding this request be sent to the Şehremanet¹¹⁰. We do not know how this request was responded to as there are no other documents in the archive.

We observe that animal certificates stating that the animals were healthy were used during the sale of animals. Despite these documents, it was observed that Bulgaria caused problems in the sales. In the first days of the last January, sales transactions were not carried out despite a certificate issued by the Mutasarrıflık of Galata Sanitary and approved by the Kapıkethüdalık of Gate of Felicity, stating that the sheep brought to Varna by Debbağ Hasan Ağa, one of the people of Gate of Felicity, along with their certificates of testimony from Gate of Felicity on 10 March 1904, were free of disease. In this way, difficulties were caused by the Varna Sanitary Office for the animals to be exported to Edirne, and it was stated that it had not yet been confirmed that this officialship was given by the Sofia Sanitary Directorate General Office because an animal disease occurred in Gate of Felicity two years ago, and the situation was sent to the Varna Trade Ministry. Although an attempt was made here, it was reported that the Sanitary Council, which was based on a decision and order given by the Ministry of Internal Affairs of the trust dated 28 June 1902, decided to continue the measure with this issue and that this decision would be necessary whether there was an illness in Gate of Felicity or not. It was reported that Bulgaria abandoned this practice after an attempt to return the documents two years ago on the grounds of illness¹¹¹.

Again, we see that animal sales were realised with certificates. In the document dated 2 November 1906 (20 Teşrini evvel 1322) written by Müşir Arif, the acting governor of Edirne, to the Ministry of Internal Affairs, it was understood that the sheep purchased from Bulgaria by İsmail Efendi, the contractor of Daire-i Askeriye, were not diseased, and it was requested that the sales be allowed. The situation was sent to Seraskeriye¹¹² and to the district governor of Cisir Mustafa Pasha¹¹³. In the document dated 3 November 1913 (3 Zilhicce 1331) written to the Mutasarrıflık of Gallipoli, it was stated that 500 breeding sheep were not allowed to pass through Gallipoli due to the contagious disease in some places, and a petition signed by Ahmed Hacı Ömer from Gostivar, one of the Celeb tradesmen, was given to lift this ban by examining the animals. We see that the person stated that he bought a calf from Edirne and wrote the document requesting that the necessary action be taken accordingly¹¹⁴. Another authorisation for the sale of animals was related to Bulgaria. In the document sent by the Sofia Ambassador to the embassy from Pleven, dated 26 March 1914, it was requested that the Varna consulate should obtain a visa for the veterinary certificate that Rıza bin Emin from Bursa would show that the 300 sheep he bought in Pleven were taken from disease-free places. An application was made for this document and its status

---

110 BOA, *DH.MKT.* 594 – 52 . 13 October 1902.

111 BOA, *HR.SFR.04.* 789 – 34.

112 BOA, *DH.MKT.* 1124 - 49 -2. 2 November 1906.

113 BOA, *DH.MKT.* 1124 – 49.

114 BOA, *DH.İD.* 101 – 37. 3 November 1913.

was requested¹¹⁵. The other document is related to the authorisation document written to the Province of Edirne. In the telegram dated 1 January 1916 (24 Safer 1334), permission was requested to send 450 sheep, which were intended to be taken from Çorlu's Karasinit Farm to Silivri's Bosnaköy farm, after it was determined that they were not abandoned property (emval-i metruke)¹¹⁶ and did not carry diseases. A document was sent to the Province of Edirne to report the status of the work done, and then to give permission for the sale of animals¹¹⁷.

If we switch to the Republican period, we see that complaints were made about the wrong decision taken in British-occupied Istanbul. A telegram dated 27 October 1920 (27 teşrini evvel 1336) was sent to Maltepe Municipality Mayor Müslim Bey by the signature of Karabet Kuyumcuyan, a British immigrant at the dairy in Galata, requesting the necessary legal actions to be taken about the animal disease. In the document dated 15 March 1923 (15 March 1339), it was reported that the goats among the animals collected in Maltepe for the British Army were released with the document dated 26 October 1923 (26 Teşrini evvel 1339), although it was confirmed by the official report given by the British doctor to the Parliamentary Police. Despite the "healthy" report, it was reported that goats were prevented from gathering in the said place on the grounds that there was a disease and that all of the animals were starved and perished¹¹⁸.

Diseases in the East with Cattle Animals

Generally, all of the documents described under this heading are about the measures to be taken against agnam diseases. The first case in the archives of the eastern provinces is related to the sale of livestock in Erzurum. In the document dated 18 September 1891 (20 Safer 1309), it was requested to take health measures to prevent the black cattle disease that originated in Russia and spread to Erzurum and Bayezid. It was stated that a certificate should be obtained from the embassies of the Ottoman government stating that the bulk buffalo, cattle, cow, goat and sheep skins and other animal products from Russia were disease-free, and the sale of animals was allowed in this way. Upon the notification to the province, it was emphasised to notify the Ministry of Medicine in response and to follow up to prevent the spread of the disease¹¹⁹.

Animal diseases had to be reported because of the large losses in animals. It is also possible to attribute this to the unwillingness of the people to report the disease. In the document dated 25 May 1892 (27 Şevval 1309) written to the Ministry of Medicine, it was stated that precautions were taken after many animals died due to the disease that plagued the villages of Albak district of Van province. The veterinarian of the province sent a telegram received from the Van Province stating that there was a sick agnam in the district,

---

115 BOA, *HR.SFR.04. 873 – 22. 26 March 1914.*

116 The concept of "emval-i metruke" refers to "abandoned, left, unknown owners". From 1915 onwards, the abandoned properties (emval-i metruke) of people who were transferred to other places and disappeared were liquidated by court decision and the income obtained was then left to the Budget.

117 BOA, *DH.İUM / 89 – 1. 1 January 1916.*

118 BOA, *DH.İUM / 19 – 1. 26 October 1923.*

119 BOA, *DH.MKT.1871 – 82. 2018 September 1891.*

and the State was asked to take necessary action.¹²⁰ In another document dated 7 August 1892 (13 Muharrem 1310) written to the Van Province, the situation was reported to the Ministry of Medicine in a telegram dated 25 May 1892 (13 May 1308), as it was reported that 7000 sheep had perished due to the animal disease in Mahmudi village. Documents drawn up by the veterinary commission regarding the measures to be taken were sent to the Imperial School of Medicine. As can be understood from the content of the memorandum, since the disease was prevalent in some parts of the province, it was requested that the measures be increased and the procedures to suppress the disease be continued, and that whatever treatment was necessary was applied and the results were reported. It was ensured that the necessary measures were taken to prevent further spread of the disease¹²¹.

As soon as the state received news of animal diseases, it notified the provincial centre where the disease occurred. The state also covers the expenses required for sending a neighbourhood doctor to the neighbourhood. In the document dated 27 August 1895 (6 Rabiul Awwal 1313) written to the Basra Province, we see that the round-trip allowance and the payment method of similar allowances to be given to Veterinarian Major Süleyman Vasfi Efendi, who was sent to Hammar due to the disease of Agnam, were asked. According to the telegram sent from Basra Province, it was requested to notify the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture.¹²² In order to eradicate the disease, the situation was asked from the Basra Province; the matter was also reported to the Ministry of Forestry and Mining and Agriculture in a telegram dated 22 June 1311.

In another document, it was reported that the agnam disease was over. The Census dated 3 October 1901 (20 September 1317) was sent from the province to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture. The report of the veterinarian assigned for the sheep disease seen in the Hartun-i Ulya village of the Pervari district of Siirt Sanjak was forwarded. It was reported that there was no trace of the sheep disease and there was no loss of sheep for twenty days¹²³.

In the Ottoman Empire, measures were taken to prevent diseases both in the Balkans and in the east. We observe that animal sales were attempted with certificates issued for the cleanliness of the animals. Animal trade was carried out by using railways if land and sea were available. Diseases in animals were reported by the public when large losses were incurred. Bu da bize ahalinin hastalıkları haber vermediği sonucuna götürmektedir.

3-Impact Of Diseases On Trade

The fact that animal trade was an important source of income in the Ottoman Empire and the impact of diseases in animals on the existing trade caused the control of this business to be given more importance. In fact, it was included in the documents because the emergence of diseases would disrupt trade¹²⁴.

---

120 BOA, *DH.MKT.1952 – 118. 25 May 1892* .

121 BOA, *DH.MKT. 1983 – 76. 25 May 1892*.

122 BOA, *DH.MKT. / 419 – 27. 27 August 1895*

123 BOA, *DH.MKT. 2550 – 66. 3 October 1901*

124 For animal transports : Zabıtayi Sıhhiyeyi Hayvaniyye Kanun Muvakkati, 198 Muharrem 1332(1904), 3336-3345.

There are also cases where animal diseases sometimes lead to state-wide bans. The archive document does not specify for how long this was announced. With the document dated 31 May 1864 (24 Zilhijce 1280), it was forbidden to take animals to places outside Gate of Felicity. It was reported that the Chief of Imperial Foundry (*Tophane-i Amire*) forbade the removal of the mentioned animals, despite the fact that there was a previous agreement ((kontrato), because there were too many deaths in sheep, goats and agricultural animals due to some diseases. The ban had been notified to all parties with advice, and the director was asked to do the necessary for this matter ¹²⁵.

In order to prevent the disruption of trade, sometimes special permits were obtained. Since it was known that there was no disease in the sheep and goats in the Aleppo Province, but only the oxen, a document dated 19 February 1889 (18 Cemazeyilelahir 1306) was sent to the Ministry of Health to allow the sale of sheep fleece and goat skins sent to Iskenderun. It was deemed necessary to allow the sale of the skins sent to Iskenderun with a certificate of authenticity due to quarantine practices, especially only for ox skins and bones in order to prevent damage to the trade of the neighbourhood. However, it was requested that necessary measures be taken to eliminate the disease. In order to obtain a certificate of authenticity for oxen, skins and bones and to allow the sale of sheep fleece and goat skins, the situation was written to the supervision and it was requested to do the necessary by sending documents ¹²⁶.

There is also information about controlled sales in the documents. In the document dated 27 August 1891 (15 August 1307) written to Aydın Province, it was requested to prohibit the export of livestock due to animal disease in some parts of the province. It was stated that since the local government prevented the sale of animals intended to be sent from Izmir to Crete, only the sale of sheep for butchering from non-contaminated places was permitted on a controlled basis. ¹²⁷.

It is stated in the archive documents that the sales of animals that were controlled during quarantines took place. In the document dated 25 April 1892 (27 Ramadan 1309) written to the Ministry of Health, it was reported that the transport of 5000 head (res) of cattle and 500 cattle landed in Batumi from the Caucasus by Mustafa Bey to Gate of Felicity by sea had been hampered by the local government. The situation was reported to the Ministry of Foreign Affairs and reported to the Şehremanet. It was requested that the animals transported by sea from the Russian State be allowed to pass after being examined by the veterinarians of the Kovak quarantine hospital and confirmed that the disease had disappeared. It was stated that the reason for preventing the import of sheep and cattle was the presence of disease in the animals in these areas ¹²⁸.

Some information about the general practices to be carried out when the diseases were eliminated throughout the country is also reflected in the archive. In the memorandum dated 16 October 1892 (24 Rebiülevvel 1310) written by the Minister of Foreign Affairs to

---

125 BOA, A.ŞMKT.MHM. / 301 – 88. 31 May 1864 .

126 BOA, DH.MKT. / 1596 – 49. 19 February 1889 .

127 BOA, DH.MKT. 1714 – 107. 27 August 1891 .

128 BOA, DH.MKT.1942 – 116. 25 April 1892 .

the Ministry of Commerce and Public Works, it was stated that the infectious disease (İllet-i Müstevli) seen in sheep in the Ottoman Empire had disappeared. Since it was necessary to inform where in France these sheep would be sent and how many sheep were sent annually, it was requested to take action. It was requested to lift the ban on the sale and to do the necessary according to the reply received from the Ministry of Foreign Affairs¹²⁹.

We see that the livestock trade to the Ottoman Empire via Bulgaria was quite busy. Commercial traffic here has been endeavoured to be maintained through inspections. In the document dated 8 December 1892 (18 Cemazeyilevvel 1310) written to the General Ministry of Military Affairs, it was stated that due to the livestock disease that emerged in Bulgaria, the certificate of the veterinary commission reported in the document received from the captain's office stated that the livestock brought from Bulgaria were clean and that the owners were asked for and shown the certificates. It was requested that animals in this manner be allowed. Necessary notification was made to the Ministry of Health, the Revenue Administration and the Edirne Province; and it was asked from the Dubence Community Revenue Administration for which type of animal a certificate would be obtained from the response to the memorandum received from the revenue depository. It was stated that the director would be informed about the need for a certificate of cleanliness of sheep, black cattle and pigs. The Thessaloniki Revenue was asked whether the document sent to the ministry to which the job would be reported was deemed appropriate, and the necessary action was taken and requested¹³⁰. In another document, it was requested to remove the sales restrictions on animals. As stated by the border officials on the side of Cisir Mustafa Pasha in the telegram dated April 1, 1892, it was stated that the sale of some agnas to the Ottoman Empire was prohibited and this was done as a precaution¹³¹. In the document dated 14 May 1893 (29 Shawwal 1310), it was stated that since there was no animal disease in Bulgaria and Kapikethuda of Rumelia at the moment, the ban on selling sheep coming from Bulgaria to the country should be lifted and the animals should be allowed to pass through the border inspection with the approval dated 12 April 1893¹³².

In some documents it was stated that the sale of animals was unnecessarily hampered. In the document dated 12 August 1896, it was written that the rejection of the cattle skins purchased by the Kanbazidi brothers from the Kartal slaughterhouse and shipped to Russia on the pretext of sheep disease in the vicinity was not a correct approach, because there was no such situation¹³³. The Grand Vizier's document dated 5 March 1898 (11 Shawwal 1315), written to the Ministry of Internal Affairs, states that the aghna shipped to the Egyptian line from provinces and Mutasarrıflık such as Aleppo, Syria, Beirut, Jerusalem, Cebel-i Lebanon was banned by the joint interstate sanitary council in Alexandria due to the concern that it would spread disease. It was reported in the document dated 27 February 1898 (5 Shawwal 1315) that such an attitude was a precautionary measure. It was deemed appropriate to thoroughly examine once again whether there was an animal disease. It was

---

129 BOA, *BEO*, 100 – 7468. 16 October 1892 .

130 BOA, *DH.MKT.* 2029 – 65. 8 December 1892.

131 BOA, *DH.MKT.* / 39 – 41-3 . 1 April 1892

132 BOA *DH.MKT.* / 39 – 41. 14 May 1893.

133 BOA, , *HR.TH.* / 180 – 4. 12 August 1896.

requested to investigate the prohibition of the entry of animals with the claim that they were diseased and to take necessary measures if any¹³⁴.

In the document dated 9 February 1899 (28 Ramadan 1316) written to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture, it was requested that a veterinarian be sent there to take precautions against a kind of sheep disease that appeared in the Terkomya Village of the Halil district of the Sanjak of Jerusalem. For this purpose, the Ministry was asked to do what was necessary in the telegram sent by the Mutasarrif of Kudus Sheriff¹³⁵.

In order not to disrupt the animal trade, efforts were made to act with testimonies; In particular, it was requested not to prevent unnecessary blocking of agnam. The archive also records cases in which the state permitted the sale of livestock in some provinces in order not to hinder sales.

4-Practices At Halkali Agricultural And Veterinary School

Breeding and care methods were also developed in animal husbandry. After these developments in agriculture and animal husbandry began to be achieved, modern agricultural schools were opened instead of traditional agricultural education in order to bring the modern understanding to the masses¹³⁶. Studies on animal diseases were also carried out in the Halkalı Agricultural and Veterinarian School. The section created regarding practices related to animals was managed by the veterinarian inspector, not the agricultural inspector¹³⁷. In 1898, we see that it was requested to repair the parts of the Halkalı Agricultural and Veterinarian School that were in need of repair and to reconstruct the animal hospital. In case of any disease in the animals, efforts were made to minimize the cost by saying that a part of the barn could be reserved for sick animals¹³⁸.

The first information about the vaccine for cemre disease in the institution appears in documents in 1893. In the document dated 15 August 1893 (2 Safer 1311), the Minister of Forestry, Mining and Agriculture emphasised that vaccines could be supplied every week by parcel post, especially from Europe. It was reported that if an attempt was made to start production, it would cost 61,347 kuruş for the installation of the vaccine, 62,835 kuruş for the supply of tools and materials, and 124,182 kuruş in total. It was stated that 2000 kuruş per year would not be enough for the expenses. The scientific committee of agriculture considered forming a commission consisting of Nurlurus Pasha and other scientifically knowledgeable people and decided to take a decision for examination¹³⁹. In the document written by the Grand Vizier (Serdarı Ekrem) to the Ministry dated 19 September 1893 (8 Rebiülevvel 1311), the situation was informed to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture. For the treatment of Cemre disease with the Pasteure vaccine, 100 people were

---

134 BOA, *DH.MKT.* 2088 – 64. 27 February 1898.

135 BOA, *DH.MKT.* 2166 – 2. 9 February 1899.

136 Muammer Demirel - Fatma Kaya Doğanay, "Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi ,U.Ü. Fen-edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21 /2, (2011), 83-199.

137 Volkan Çeşme, *Halkalı Ziraat Mektebi*(İstanbul :İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,(2011),5.

138 Çeşme, *Halkalı Ziraat Mektebi* ,34-35.

139 BOA, *İ.HUS.* 16 - 81 -4. 2 Safer 1311,

available to administer this vaccine at the Veterinary School in Halkalı, and since it was thought that this would increase further and there was a possibility that the disease could be transmitted to humans as well as animals, precautions were requested. It was repeated that a commission was formed for this task, and while it was requested that the vaccine be manufactured along with the construction of an operating room, it was later stated that the vaccine could not be administered here¹⁴⁰. We see that the idea of producing a vaccine has been abandoned for some reasons. It was reported in the document dated 25 September 1893 (14 Rabi' al-Awwal 1311) that the vaccine administered in Europe was allowed to be administered within the country due to the vaccination practices carried out in Europe, where there was no need to establish a commission¹⁴¹.

Once it has been decided where the vaccine will be purchased, it is time to decide where in the country the vaccine will be administered. In the document dated 23 November 1893 (14 Cemazeyilevvel 1311), it was requested that Cemre disease be tested in 5-10 sheep, which were property of the school, in Halkalı Agricultural School, in order to start the treatment of cemre disease with the Pasteure method. In the certificate written by the commission formed at the School of Agriculture and Veterinary Medicine, it was decided to apply the substance created according to Pasteur's tenets, and this opinion was mostly accepted. If enough veterinarians were trained, the necessary equipment was requested to be purchased from Europe upon completion of the construction of the operating room, to be reported to the province. For this purpose, it was requested that a suitable amount of parcel post be purchased from Europe for the said school, which required an annual cost of 124 thousand kuruş and 2000 kuruş. The decision of the State Council regarding the instructions of the Sanitary Law and the implementation of the relevant provisions made it necessary for all animals to be vaccinated for their treatment in case of disease. In order to vaccinate the animals of the diseased village people, the Veterinarian Inspectorate was asked to inquire about the situation and to act in accordance with the memorandum received from the Şehramanet¹⁴². Three days later, the situation was written to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture by the Grand Vizier (Sergeant Ekrem). It was requested to consider whether vaccination against Cemre disease according to the Pasteure method would be beneficial and whether the conditions required for the production of the vaccine (madde-yi mülhaka) may lead to different negative results. In the document from Monsieur Pasteure's teacher, it was stated that about 4000 of the 10,000 sheep to which the vaccine was administered in Austria had perished. It was repeated that the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture was informed that the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture was asked to test it on sheep at Halkalı Agricultural School in order to investigate the issue¹⁴³.

The specific areas and seasons of vaccination have also been determined. In the document dated 5 December 1893 (26 Cemazielevvel 1311) written to the Ministry of Internal Medicine, it was also stated that after the completion of the operating room planned

---

140 BOA, *Y.A.HUS.*, 280 – 52. 19 September 1893.

141 BOA, *İ.HUS.* 16 - 81 -5. 25 September 1893.

142 BOA, *BEO / 316 – 23681.* 23 November 1893

143 BOA, *Y.A.HUS.*, 285 – 31.

at the Imperial School of Medicine for the vaccination of Cemre disease with the Pasteure method, animal owners whose animals are sick may refrain from having the procedure done on their animals. In the spring season of April and May, a trial was conducted on five or 10 sheep belonging to the Halkalı Agricultural School, and after its benefit was proven, it was written to the Ministry of Forestry and Mining that it would be necessary to implement it, so it was repeated that it should be treated accordingly¹⁴⁴.

As important as it is to bring the vaccine from outside, it is also desirable to provide a sufficient number of doctors who will carry out this vaccination. In the document written to the Şehremanet on 16 December 1893 (7 Cemazeyilelahir 1311), it was aimed that if Pasteure vaccines were useful, they could be applied by training enough veterinarians, as shown in the document prepared by the commission established at the Agriculture and Veterinary School. In case the disease occurred, the vaccine would be sent to the province in Gate of Felicity and its affiliates, Çatalca and İzmid Sanjak, by placing an appropriate amount of guard posts in the school where it was requested to be administered; it was reported that the details would be announced by the veterinary inspectorate. For this purpose, a document dated 19 October was sent; in the correspondence with the Ministry of Forestry and Mines, it was reported that until the construction of the operating theatre at the Imperial School of Medicine for the production of the vaccine was completed, for the time being it would only be applied to prevent the loss of sick animals in the areas where the disease broke out. It was also requested to open a vaccination centre (telkihane) where the Pasteure vaccine could be administered during the vaccination season in April and May. Again, while emphasizing the implementation of the vaccine in 5-10 sheep belonging to Halkalı Agricultural School, the necessary information was given to the ministries. The vaccines planned to be used as a precaution against Cemre (Anthrax) disease were tested on sheep in Halkalı Agricultural School during the vaccination season and if positive results were obtained, it was requested to notify all provinces for their use¹⁴⁵.

In the document dated 27 December 1893 (12 Cemazieahir 1311) written by the Minister of Internal Affairs to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, it was requested to understand whether the construction of the Vaccine Building in Halkalı Veterinary School was dangerous or not and whether the vaccine (madde-yi mülhaka) could be produced there. A memorandum dated 10 December 1893 (1 Cemazielahir 1311) was sent for the establishment of a commission consisting of people who know scientific microbes together with His Excellency Zümoros Pasha. Since it was clear from various experiences in Europe whether the hospital would be beneficial in the Pasteur style vaccination process, it was requested to vaccinate Cemre disease according to the Pasteur method, and it was stated that the commission to be formed should be abandoned¹⁴⁶. The application of this vaccine, which was in practice in Europe, in the Ottoman Empire was written in the chief inscription of the Mabeyn Humayun. It was requested to continue the arrangements in order to take the necessary actions.

---

144 BOA, BEO 322 – 24143. 5 December 1893.

145 BOA, DH.MKT. / 171 – 11. 16 December 1893.

146 BOA, BEO 282 – 21111. 10 December 1893.

According to archival documents, firstly, it was decided where the vaccine would be procured, and then it was investigated where the financial costs of the work would be paid. In the document dated 18 June 1894 (14 Zilhicce 1311), it was reported that it was requested to purchase 20 head (res) sheep and 10 head (res) horses, cows, calves and oxen in order to conduct trials of Monsieur Pasteure's vaccine at Halkalı Agriculture and Baytar School, and to build an experiment house (tecrebekah) in the 150-200 metro long shed of the school. It was stated in the memorandum issued by the commission that a total of 11,760 kuruş would be spent for the members of the veterinary commission to go to Halkalı and do the tests. It was notified on 23 December 1893 (14 Cemazielahirde 1311) that the fee would be given from Ziraat Bank under the name of general agricultural expenditure. It was notified to the Ministry of Commerce and Public Works that 50,000 kuruş would be required for the work, and it was requested that the season was suitable for vaccination and that the work should be started. It was written to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture to be allowed to cover the expenses of the house purchased and needed to be built for the treatment and research of the cemre disease in animals ¹⁴⁷.

The purchase of the vaccine takes up to six months. In the document dated 23 December 1894 (14 Kanunievvel 1310) written to the Ministry of Forestry and Mines, it was requested to cover the expenses of the cemre disease that would be experienced at Halkalı Agricultural and Veterinary School. ¹⁴⁸ For this purpose, in the document written to the Ministry of Commerce and Public Works on 15 February 1895 (19 Şaban 1312), it was stated that 10,760 kuruş required for the cemre disease to be experienced in Halkalı Agricultural and Veterinarian School, and 50,000 kuruş for the treatment of diseases were stated on 10 December 1894 (11 Cemazielahir 1312). It was notified to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture with a document dated. Documents were also sent to the Ministry of Commerce for the receipt of the money ¹⁴⁹. The Minister of Forestry, Mines and Agriculture informed the Ministry of Commerce that an application should be made to the Ziraat Bank to receive the money, but it was written to the Ministry of Commerce and Agriculture that the money could not be paid from the bank ¹⁵⁰.

The sample area where the vaccine will be administered has been selected and the applications have started. In the document dated 8 April 1896 (27 Zilkade 1316) written by the Grand Vizier, it was requested that the vaccination of Cemre disease with the Pasteure method should be put into practice in the Küçükçekmece district and Çatalca Sanjak by the veterinary police officers. Since it was not known how many animals would be vaccinated by Monsieur Nikol, the director of the bacteriological department, it was requested that enough vaccine be administered to 10,000 sheep for the time being. It was reported that 1500 kuruş, the cost of bringing the syringes from Europe, was to be collected from the local inspection tax in accordance with the "*zabita-yi sanhiyeyi hayvaniyye instruction*". The Ministry of Forestry, Mines and Agriculture explained the work and the stages of its

---

147 BOA, ŞD. 517 - 18 -3. 23 December 1893.

148 BOA, BEO, 533 - 39942. 23 December 1894.

149 BOA, BEO / 571 - 42788. 10 December 1894.

150 BOA, BEO / 571 - 42788-3. 10 December 1894.

implementation in the memorandum read at the State Finance Office¹⁵¹.

In another document received three years later, information was given about the costs of the vaccine brought from abroad related to this disease. In the document written by the Revenue Chief dated June 1, 1900 (2 Safer 1318), it was requested that the tax issue regarding the vaccine brought from Paris to be inoculated against the agnama for cemre disease be resolved. It was sent to the directorate of the school to collect this fee from the Hamidiye Agricultural Surgery School Fund. The remittance of this fee was notified to the province of Thessaloniki. It was stated that Agnam disease is an even more important disease because it is possible to transmit it to humans in a dangerous way. Therefore, it was stated in the memorandum dated 26 May 1900 (13 May 1316) from the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture that the animal owners would be protected from the damage that would occur, the vaccines would be exempt from the customs duty imposed by the state, and the amount would be collected by the Thessaloniki customs. With the document dated 1 June 1900 (2 Safer 1318), it was reported that unless a document was sent for customs exemption, the procedures regarding the customs exemption of vaccines could not be carried out¹⁵². In the document dated 1 August 1900 (4 Rabiulahir 1318) written to the Revenue Office and the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, the vaccine to be made against the cemre disease was brought from Paris for the second time by the Selanik Province, and the Forest Mining and Ziraat Office was requested to collect the 152 kuruş, which was the customs fee to be paid for the vaccine. It was sent to the Ministry of Internal Affairs. The situation was authorised by the decision of the Council of State. The Ministry of Forestry and Mining and the Ministry of Agriculture wrote to the customs office to avoid customs duties on the vaccines and the necessary information was given to the ministry¹⁵³.

Although the Ottoman Empire's relationship with the cemre disease dates back to 1860, a remedy was sought since it was feared that this disease would infect people as of September 1863. In 1896, the costs of the cemre vaccination were covered. The fees required for another overseas purchase of the Cemre vaccine in June 1900 are also reflected in the archive. The bureaucratic procedures for the vaccine being imported took a very long time. Instead of manufacturing the vaccine, the state found it more reasonable to purchase the Pasteure vaccine, which was already in use and had shown positive results in Europe.

Conclusion

We have tried to deal with the agnam diseases that emerged in the Ottoman Empire and other countries neighbouring its borders with the cases reflected in various provinces of the state. First of all, information about which diseases emerged in the country was given and how these diseases were intervened and what kinds of measures were taken were tried to be explained. We know from the laws that there are many diseases in the country that are not reflected in the archive documents. In particular, we have seen that measures were taken to help the people in case of diseases, and even sick animals were purchased to prevent the losses of farms or livestock owners. The state considered producing a vaccine in order to

---

151 BOA, İ..OM.. 5 – 41-2 . 8 April 1896.

152 BOA, ŞD. 591 – 51.Date: 2 Safer 1318(1 June 1900).

153 BOA, BEO ,1527 – 114475. 4 Rabiulahir 1318 (1 August 1900).

prevent the cemre disease in animals, but then, due to the cost of this work, it was deemed more appropriate to bring the pasteurized vaccine, which was applied in Europe and gave positive results, to the country. Halkalı Agricultural and Veterinary School was established as a research centre that could carry out various applications on both agricultural plants and animals. This institution was an important facility that reflects the importance given by the state to agriculture and animal husbandry. The most important aspect of this disease compared to other diseases is the danger of transmission from animals to humans. As far as we understand from the documents, the state did not have enough staff to produce vaccines, nor did it have the financial power to undertake this work in economic terms. In Halkalı Agricultural and Veterinary School, studies were carried out on domestic sheep for the application of the vaccine imported from abroad. With the selected pilot applications, animal owners also vaccinated their animals in certain seasons. Even for the administration of the pasteurized vaccine, which was purchased from abroad, a veterinarian must be trained.

The state made the first intervention against the diseases by means of baytars. In order not to disrupt the animal trade, it was endeavoured to act with the clean certificate (şehadetname) given to the animals; in particular, it was requested to prevent unnecessary obstructions in the sale of agnam. For this reason, we see that the complaints of some merchants are also reflected in the archive. In particular, we see that the animal trade was carried out through the Balkans, and that the restrictions here were tried to be maintained with the instructions given. The state took care to ensure that the land routes required for transport, and even the railway if there was a sea route, were used for animal trade.

Considering how important the agriculture and livestock sector was in the Ottoman Empire, the state's efforts to ensure the continuity of the economic structure in the provinces through its interventions in animal diseases are clear¹⁵⁴. In particular, animals were vaccinated for smallpox vaccine, which reaches lethal levels in a short time. A vaccine was brought from abroad for Cemre Disease. In the interventions to be made in animal diseases, the clarity of the attitude of the state in animal diseases in which it was experienced was clear. In cases where vaccination was necessary, he also did not refrain from sending veterinarians to carry out vaccination practices. Another issue reflected in the archive is that the public reported animal diseases when the animals had reached the point of extinction. The locals tried to hide the diseases because they feared that their trade would be prevented or their livestock would be culled. The state had to implement compensation payments for the losses caused by animal diseases. The lawsuit for compensation for animals was included in the law in 1904. For this purpose, the practice of compensation could only be initiated during the Republican period. We observe that the measures taken against animal diseases were more oriented towards prevention. Some of the measures taken for this purpose are the establishment of quarantine and cordon.

The most important issue in the fight against diseases is to ensure the continuity of this business since animal trade is also related to the economic structure. The cases of disease in the documents are mostly reflected in the archive due to the prevention of the

---

154 For today see: Gülten Şen, "Kırsal Bölgelerde Yaşayan Engelli Kadınların Ekonomik Açından İncelenmesi; Kütahya İli Örneği". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9-2, (2022), 177-189.

trade in this business. In case of disease in various provinces, the state tried to maintain trade with special permits granted in some of the provinces. The state followed up the diseases and even after the end of the diseases, it did not fail to monitor the situation. In the XIXth century, the policy implemented by the state in relation to animal husbandry and the methods of combating disease were insufficient in this period when the economic structure was very troubled and the wars continued. In particular, the difficulty in meeting the salaries of the baytars sent to the neighbourhoods with animal diseases clearly demonstrates this. In addition to the ineffectiveness of some of the interventions, trying to compensate for the losses in livestock only by not levying some agnam taxes did not satisfy the people. Animal diseases, which are an important element of animal husbandry activities, which we have tried to deal with with Ottoman archival documents, have been tried to be explained with their social and economic dimensions to the extent permitted by the documents.

SOURCES

1-Archives and Newspaper

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Sadaret (Muhimme Kalemi Evrakı) A.}MKT.MHM. / 301 - 88

Babıali Evrak Odası BEO / 282 - 21111 ; 316 - 23681;322 - 24143 ;100 - 7468 ,

Dahiliye Nezareti(Mektubi) DH.MKT. / 5 - 69 ;1922 – 36 ;1942 - 116 ;1952 - 118 ;1983 - 76 ; 2037 - 92 ;2024 – 135 ;2019 - 8 ;2042 - 109 ;2020 - 92 - ;2046 - 25 ;2303 - 40 ;2284 - 127 ;2153 - 1 ;2166 - 2 ;2032 - 9 ;2030 – 18 ;2029 - 65 ;2055 – 98 ;2055 - 93 ;2088 - 64 ;1833 - 34 ;1909 - 71 ;1871 - 82 ;1808 – 59 ;1795 – 55 ;1804 - 62 ;1714 - 107 ;1723 - 32 ;1749 - 51 ;1689 – 58 ;1564 – 38 ;1564 - 50 ;1573 - 85 ;1598 - 82 ;1596 - 49 ;1638 - 97 ;1650 - 87 ;1629 - 96 ;1605 - 71 ;1608 - 94 ;1418 - 58 ;1405 - 62 ;1467 – 55 ;1424 - 83 ;1494 - 61 ;1485 – 51 ;6 - 45 ;39 - 41 ;95 - 48 ;118 - 8 ;171 – 11 ;1113 – 71 ;1124 - 49 ;594 - 52 ;2525 - 90 ;2550 – 66 ;2427 - 106 ;224 - 83 ;370 - 28 ;419 - 27 ;182 - 37 ;1617,2 ;1626,62;1627,123 ;2311,78 ;2326,13;2343,98 ;2350-9

Dahiliye Nezareti İdareyi Umumiye DH.İ.UM / 19 - 1 ;89 - 1

Dahiliye Nezareti (İrade)DH.İD.. / 101 - 37

Hattı Hümayun Tasnifi HAT / 680 - 33164

Hariciye Nezareti (Tahrirat) HR.TH.. / 180 - 4 ;179 - 82 ;375 - 6

Hariciye Nezareti (Şifre) HR.SFR.04.. / 873 - 22 ;789 - 34 ;595 – 11 ;372 - 110

Hariciye Nezareti (Tercüme Odası) HR.TO.. / 15 - 118 ;336 - 19 ;348 - 82

İrade (Orman ve Maden) İ..OM.. / 5 – 41

İrade (Hususi) İ..HUS. / 16 - 81

Meclisi Vükela MV. / 54 - 35

Maliye Nezareti(Emlakı Emiriyye Müdüriyeti) ML.EEM. / 410 - 67 ;464 - 17 ;500

Şura-yı Devlet ŞD. / 517 - 18 ;591 - 51

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı TS.MA.e / 27 - 55

Yıldız (Husussî Mevzuat) Y..A...HUS. / 280 - 52 ;285 – 31

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0 ; 186 - 282 - 14

Resmî Gazete , Kanun , (Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun , Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 14 Mayıs 1928 - Sayı : 888 ,no: 1234,s. 147-158).

2-Published Works

Ak,Mehmet ."Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarî(Sığır Vebası)". OTAM, 39 /Bahar (2016) , 215-240.

Aydoğdu,Uğur . "Kuzularda Neonatal Mortalite". Cumhuriyet Üniv. Sağ. Bil. Enst. Dergisi. 1-2.(2016), 37-46.

Artuk ,İbrahim ."Madalya , *TDV İslam Ansiklopedisi*,. 27/.(Ankara 2003) . p.301-302.

Artuk ,İbrahim." Nişan", *TDV İslam Ansiklopedisi*,. 33/.(İstanbul ,2007). p.154-156.

Bardakoğlu,Ali. "İcare ". *TDV İslam Ansiklopedisi* 2(stanbul 2000).p. 379 -388.

Bostan, İdris."Narda ". *TDV İslam Ansiklopedisi*,3 (İstanbul 2006).p. 385-387.

Braudel, Fernand. *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay.Ankara :İmge Yayınları, 2004.

Burkett, C.W. *The Farmer's Veterinarian*, Newyork: Orange.Judd Campany, 1914.

Broun, Hugo - Öktem ,Ziya.*Mikrobiyoloji ve Salgınlar Bilgisi* .İstanbul: İsmail Akgün Basımevi.İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.

Cole , S.W. *The American Veterinarian or Diseases of Domestic Aminals* . Boston: John P.Jevett, and Company, 1850.

Çeşme, Volkan. *Halkalı Ziraat Mektebi*,İstanbul :İstanbul Üniversitesi.Sosyal Bilimler Enstitüsü .Yüksek Lisans Tezi,2011.

Coşkun, Neşe. "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları". *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* –1 (2). Aralık – December. (2020) , 20-45.

Demirel ,Muammer -Kaya Doğanay, Fatma ."Osmanlı'da Ziraat Eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi . U.Ü. Fen-edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 21 /2. (2011),183-199.

Emecen,Feridun."Ağnam ". *TDV İslam Ansiklopedisi*,. 1(İstanbul 1988), p. 478-479.

Ergin, Osman Nuri .*Mecelle-i Umur- ı Belediye* V.6. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları , 1995.

Erk, Nihal. "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, C 10/ S. 3-4. Ankara 1963, 221-234.

Erdem, Hüseyin - Çiftçi Emine - Işık Kürşat -Yorgancılar, M. Ümit .*Kuzu ve Oğlak Kayıplarının Önlenmesinde Koyun Keçi Sağlığı ve Yetiştiriciliği Akademisyen Kitabevi* .Ankara, 2021.

İnce, Ömer Barış - Kanat Ö." Şap Hastalığı", *Etlık Vet Mikrobiyol Dergisi*. 26 (2) .(2015), 45-51 .

Kiel, Machiel."Draç ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9(İstanbul 1994), p. 522-524.

Kiel, Machiel." İştıp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23(İstanbul 2001) , p. 440-442.

Koyuncu, M.-Taşkın, T- Nageye ,Farida İbrahim." Effects and Sustainable Management of Internal Parasites in Sheep and Goats, *J. Anim. Prod.* 60/ 2(2019) ,145-158.

Küçük, Baykan, Zeynep – Tabak, Mehmet Hakan- Kılıç, Aslı- Gün, Hale, -Mete, Alper . "Marmara Bölgesi'nde Pnömoni Görülen Sığır, Koyun ve Keçilerin Akciğerlerinden İzole Edilen Etkenlerin Bakteriyolojik Yöntemlerle Araştırılması ve Epidemiyolojisi ".*Kocatepe Veterinary Journal Kocatepe Vet J*. 16(2): (2023), 209-218

Lyon Playfair, C.B. LL.D. F.R.S, *The Cattle Plague In Its Relation To Past Epidemics And To The Present Attack*, Edinburgh Admonston And Douglas ,England, 1866.

Madden, Thomas More ,M.R.I.A., *The Rinderpest of the Present time and the Contagious Cattle Distempers Of Former Ages*, Dublin , 1806.

Noyan, Abdülkadir ."Malta Humması (Brüselloz) ", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası Vol.XVI. Sayı.II. Ankara Üniversitesi. Ankara. Ayrıbasım.(1963), 91-96 .

Osmanağaoğlu, Şule - Melikoğlu, Berfin. "Türkiye'de Ruam Hastalığı Eradikasyon Çalışmalarına Tarihsel Bir Bakış Açısı". *Kafkas Univ Vet Fak Dergisi* 15 /3 .(2009) ,331-337.

Oytun, Hasan Şükrü , "Memleketimizin Koyun ve Keçilerinin Akciğer Nematodlarına (Metastrongylidose) Karşı Mıntıç İn Etkisi ve Bu İlaçla Yapılan Deneylein Sonuçları, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 03.04,(1963) ,261 – 273.

Öğütlü ,Aziz . "Şarbon "*Journal of Experimental and Clinical Medicine . J. Exp. Clin. Med.* 29(2012), 155-162.

Öncel ,Selim." Brusella Enfeksiyonları: Değerlendirme ve Yönetim", *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Eylül. Cilt 2. Sayı 3.(2016), 25-30.

Özlu, Zeynel. "19.yy Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebayı Bakari ve Zatülcenb". *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. 12/23.(2014), 99-114.

Perçin ,Necati .*Türk Vergi Hukukunda Terkin*, İstanbul :İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü . Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Roeder ,P - Mariner J.Kock R. .,"Rinderpest: the Veterinary Perspective On

Eradication”, Article in *Philosophical Transactions B* · August ,2013,1-13.

Scorpio A., - Blank T. E., - Day W. A. – Chabot D. J. ,“Anthrax vaccines: Pasteur to the Present” ,”*Cellular and Molecular Life Sciences Cell. Mol. Life Sci.* 63 (2006) 2237–2248.

Serinken, Sabri - Say ,Ş. Memduh,Brucellosis Malta Humması Dalgalı Humma. Cumhuriyet Matbaası. İzmir,1947.

Sözduymaz, İbrahim - Bulut ,Hakan.” Koyun□Keçi Çiçeği Hastalığının Polimeraz Zincir Reaksiyonu ile Tanısında Farklı Klinik Örneklerin Kullanımı” *Atatürk Üniversitesi Vet. Bil. Derg.* 2010; 5 (3),(2010), 113–119.

Selin ,Hacılarlıoğlu -Tülin Karagenç “Koyun Babesiosis” *.Animal Health Prod and Hyg* 4(1) .(2015), 373 – 379.

Şanal, R. ve Feyiz, F. “1890-1899 Yılları arasında Edirne ve Kazalarında Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarı”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1. (2021), 189-200.

Şen, Gülten ,“Kırsal Bölgelerde Yaşayan Engelli Kadınların Ekonomik Açısından İncelenmesi; Kütahya İli Örneği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,9-2, (2022), 177-189.

Şimşek, Kamuran. “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarı” *.Belgi Dergisi*, C.2, S.19. Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. Kış 2020/I.(2020) , 2068-2080.

Torba ,TA.” *Burkholderia Mallei: Ruam Hastalığı*”. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi.* 5/ 2. (2020),353-61.

Turan ,Mustafa. “Osmanlıdan Cumhuriyete Vebayı Bakari Salgını ve Düşündürdükleri “. *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı: Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları. İdeal Kültür Yayıncılık*,Edit: Remzi Kılıç. İstanbul.(2014), 977-993.

Tan, Seda, “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakari (1886-1891)” *.Belleten*, Aralık , Cilt: 87/Sayı: 310.(2023) ,1021-1057.

Yener ,Zabid - Gürtürk Kemal - Gülbahar ,Yavuz - Solmaz ,Hasan, “ Bitlis Mezbanasında Kesilen Keçilerde Pnomoni Olguları Üzerinde Patolojik Ve Bakteriolojik Çalışmalar “, *Vet. Bil. Der* 17. I (2001).: 13 – 20.

Zeybek , Hasan. “Parazitlerin Mevsimsel Etkinlikler” *.Etlik Vet. Mikrob. Dergisi.* 6 /3. (1988), 261-264.

Add 1 Zabita-ya Sıhhiye-ya Hayvanat Law on the regulation of articles 7-17-18-19-30 and 39 of the Law (BCA, 30-10-0-0 ; 186 - 282 – 14)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

222

نومبر ۲۰۲۴

بیطر مدیریت عمومی
شعبه
عمومی
خصوصی

قانون نومبر ۲۰۲۴
۱۸۴

بیماری ۷ - برآمدن ردن زیادہ حیوانات دفعہ ویا متوالیاً مصاب ویانف اولدی حیالده وقوعه اخباری مجبوریدر . ساری خسته لته مصاب اولان مواقعه جوار فرا و قصابده بالکزر برحیوانک خسته لامبسی ویا تالی دخی همه حال اخباری ایجاب ایدر . امراض ساریه حیوانیه قانونا اخباره مجبور اولمان هرمانکی بر شخص بر عجلده قانونک برنجی ماده سنده محرن امراض ساریه حیوانیه دن برینک وقوعی اخبار ایلد کده کندیته اون لریایه قدر مکافات اعطا اولنوز .

ایکنجه ماده ۱۷ - وبای بقری ، دزن ، رعام و کچی ذات الریه ساریه سی خسته لقرلیله مصاب اولوبده حکومتجه اتلاف ایدیلن حیوانات ایچون اصحابه طرف حکومتدن مواد آیهه موجبجه تضمینات وریله چکدر .

اوجنجه ماده ۱۸ - بدلی تضمین ایدیلجهک حیوانانک نوع و جنسی و قیمتلی نظر دفته آلهوق اعطا ایدیلجهک تضمینات حیوانک قدر ایدیلجهک قیمتک نام ، نذان ویا تصفی درجه سنده اولوب غایه تضمینات اون بش بیک غروشددر .

دردنجه ماده ۱۹ - وبای بقریده بالمانه امراض سریره کوستردیکی جهتله اتلاف اولنان ایلدیه مصادره تامسده بولنانلردن ترفع درجه حرارت کوستردن ویا تور کولین تطبیقه تمامل اظهار ایدن حیوانانه نصف بدزیده ایدیلن شهه اوزرینه سریره و آفات تشریح کوستردن ویا تور کولین تطبیقه تمامل اظهار ایدن حیوانانه نصف بدزیده ایدیلن شهه اوزرینه اتلاف ایدیلوبده فتح متیده افات تشریح درنه کوسترمه من حیوانانه تام وریلیر . و رعالمده ویا امراض لائنه رعالمه کوسترلمه نصف و مالله من تطبیقه رعالمی اولدیله تمین ایدنلره نثان نسبتده تضمینات وریلور .

بشنجه ماده ۳۰ - بلدیله تشکیلاتی اولان هر قصبده اقل بر مذبحه بولنور . و لاجل الاستهلاک حیوان ذبحجانی بوراده بیلور . مذبحلر حفظ الصحه شرطه تابع طوتیلور . قوربالق حیوان مستنادر .

آلتنجه ماده ۳۹ - بر ایدن اوج آیه قدر جنس ویا بش تورک لیراسدن بقری تورک لیراسنه قدر حرزای تقدی بی مستلزم اجوال :

- ۱ - امراض ساریه دن تاف اولان حیوانات دزبیری بوزمک ، لاشه لرینی ویا اتقاضی کوه کلری محللردن چیقارمق و صامق ویا بیلهرک صاتون آتی .
- ۲ - امراض ساریه به مصاب ویا بولاشیق اولان حیوانانی بولاشیق اولمان محللره بیلهرک سبوق و نقل ایتمک ویا صابیلنه چیقارمق ویا بیلهرک صاتون آتی .
- ۳ - امراض ساریه دن ویا تشخیص وبای بقری ، جرّه باقریدی ، جرّه عرضیه خسته لقرلردن مصاب اولان حیوانانک لحوم ، انفاض و جلود و سائر منی بیلهرک صاتون و یا خود صامق ویا صاتون آتی .
- ۴ - ممنوزین قیه تک توصیه سیله حکومت طرفندن اجراسی امر ایدیلن تدابیر قیه تک تطبیق و اجراسه ممانت ایتمک و مذبحلردن غیره محللردن حیوان کسمک .
- ۵ - اشبو قانون حکامنه تابع امراض ساریه دن بریه معلولیتی یا خود ساریه معروض و بولاشیق اولدیقه بیلدیکی حیوانانی ملکته ادخال ایتمک .

پدنجی ماده - اشبو قانون تاریخ نشرندن معتبردر .

شکرنجی ماده - اشبو قانونک اجراسه زراعت و کبلی مأموردن .

۲ کانوز اول ۳۴۱ و ۱۵ جادی الاول ۱۳۴۴

030 10 186 282 14

3

Ziraat Vekaleti

Baytar Müdüriyet Umumiyesi Şubesi Umumi Hususi

Kanun Numarası 683

1. Madde (7) Bir mahalde birden ziyade hayvanat musab veya telef olduğu halde vukuatın ihbarı mecburidir. Sari hastalıkla musab olan mevaki civar kura ve kasabada yalnız bir hayvanın hastalanmış veya telef dahi behamehal ihbari icab eder. Emraz-ı sariye-yi hayvaniyeyi kanunen ihbara mecbur olmayan herhangi bir şahıs bir mahalde kanunun 1. Maddesinde muhavvel emraz-ı sariye-yi hayvaniyeden birisinin vukuatını ihbar eylediğinde kendisine 10 liraya kadar mukafat ita olunur.

2. Madde (18) Veba-yı Bakari , tedrin , ruam ve keçi zatürre-yi sariyesi hastalıklarıyla musab olupta hükümetçe telef eyleyen hayvanat için ashabına taraf-ı hükümetten mevad-ı atıyye mucibince tazminat verilecektir.

3. Madde (18) Bedeli tazmin edilecek hayvanatın nev ve cinsi ve kıymetleri nazara dikkate alınarak ita eyleyecek tazminat-ı hayvanatın takdir edecek kıymetinin tam sülusan veya nisfi derecesinde olub gaye-yi tazminat 15.000 kuruştur.

4. Madde (19) Veba-yı Bakariye bi'l muayene emraz-ı sariye gösterdiği cihetle itlaf olunanlar ile musabda temasda bulunanlardan terfi-yi derece-yi hıradat gösterdikleri için öldürülen hayvanat ashabına takdir olunan kıymetin tamamı ita edilir. Tederründe emraz-ı seririye ve afat-ı teşriye gösteren veya tevîr gülün tatbikiyle taml izhar eden hayvanat nisfi tederründe edilen şüphe üzerine itlaf edilipte fethmitde afatı teşriye-yi deriniye göstermeyen hayvanata tam verilir. Ve Ruamada araz seleseyi ruamye gösterenlere nisf ve malla neyin tatbikiyle ruamlı olduğu tayin edenlere sülusan nisbetinde tazminat verilir .

5. Madde (30) Belediye teşkilatı olan her kasabada akıllı bir mezbaha bulunur. Ve la'cil istihlak hayvan zabhiyatı burada yapıyor mezbaha hıfz'ül sıhha şeraitine tabi tutuluyor. Kurbanlık hayvan müstesnadır.

6. Madde (39) Bir aydan üç aya kadar cins veya beş Türk lirasından 20 Türk lirasına kadar ceza-yi takdiyi müstelzim ahval:

1. Emraz-ı sariyeden telef olan hayvanat derilerini yüzmek ve iaşelerini veya enkazını gömdükleri mahalden çıkarmak veya satmak veya bilerek satın almak

2. Emraz-ı sariye musab veya bulaşık olan hayvanatı bulaşık olmayan mahallere bilerek sevk veya nakil etmek veya satılığa çıkarmak veya bilerek satın almak

3. Emraz-ı sariyeden veya tahsisi veya cemre-yi bakteriyedi ve cemre-yi arziye hastalıklarından musab olan hayvanatın lahm ve enkaz ve celud ve sairesini bilerek saklamak veyahud satmak ve satın almak

4. Memureyn-i fenniye'nin tavsiyesiyle hükümet tarafından icrası emr edilen tedabir-i fenniye'nin tatbik ve icrasına mümanaat etmek ve mezbahalardan gayri mahallerde hayvan kesmek

5. İşbu kanun ahkamına tabi emraz-ı sariyeden biriyle maluliyeti yahud sirayete

mazruz ve bulaşık olduğunu bildiğini hayvanatı memlekete idhal etmek

7.Madde İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

8.Madde İşbu kanun icrasına Ziraat Vekili memurdur.

2 Kanuni Evvel 341 ve 15 Cemazielevvel 1344

Add 2 Halkalı Agriculture and Veterinarian School Bacteriology Building Plan(BOA, İ..HUS,16 - 81).

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Bayram AKÇAMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
abayram@mu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/11/2024 03/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1589789>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Muğla'da Devrim
Gazetesine Yansıması*The Cyprus Peace Operation of 1974 and Its Reflection in the
Devrim Newspaper in Mugla*

Öz

1571 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan Kıbrıs Adası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar Türk idaresinde kalmıştır. Berlin Antlaşması ile geçici olarak İngiltere'ye bırakılan ada I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmiştir. Bu ilhak Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası 12 Adaların Yunanistan'a katılması üzerine Kıbrıslı Rumlar da adayı Yunanistan'a bağlamak üzere harekete geçmiştir. Bu amaçla önce tek taraflı bir referandum yapmışlardır. Bu referandumu Birleşmiş Milletler tanımayınca terör eylemlerine başlamışlardır. 1955-1958 yılları arasında terör eylemleri artınca Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Londra'da bir araya gelip adada Rum ve Türkler'den oluşan bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu Cumhuriyetin kurulmasına rağmen Kıbrıslı Rumlar adayı Yunanistan'a bağlama fikrinden hiç vazgeçmemiştir. Bu amaçla 15 Temmuz 1974 tarihinde adada bir darbe yaparak daha ENOSİS'çi olan Nikos Sampson'u işbaşına getirmişlerdir. Bu durum karşısında Türkiye, Kıbrıslı Türklerin haklarını korumak için 20 Temmuz 1974 tarihinde I. Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. Bu harekât 22 Temmuz 1974 tarihinde sona ermiştir. 25 Temmuz 1974 tarihi ile 14 Ağustos 1974 tarihi arasında Türk, Rum ve İngiliz hükümetleri Cenevre'de tekrar barış görüşmelerine başlamıştır. Ancak bu görüşmelerden sonuç alınamayınca 14 Ağustos 1974 tarihinde Türkiye, II. Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmış 16 Ağustos 1974 tarihinde sona erdirmiştir. İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'na Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere Batılı Devletler sert tepki göstermiştir. Bu tepkiye Kıbrıs'ta önce

ATIF: AKÇA, Bayram, "1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Muğla'da Devrim Gazetesine Yansıması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (472-494)

CITE: AKÇA, Bayram, "The Cyprus Peace Operation of 1974 and Its Reflection in the Devrim Newspaper in Mugla", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (472-494)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu ile, sonra da 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Devleti'nin ilanı ile karşılık verilmiştir.

Bu çalışmada, 1960 ile 1977 yılları arasında Muğla'da yayınlanan tek siyasi gazete olan Devrim Gazetesi kullanılarak Muğla yerel basınının Kıbrıs meselesine ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na bakışı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Devrim Gazetesi'nin, özellikle Kıbrıs'taki terör olaylarını, Kıbrıs'taki iktidar değişimini, Başbakan Bülent Ecevit'in Londra görüşmesini, Türkiye'nin gerçekleştirdiği I. Kıbrıs Barış Harekâtı'nı, Cenevre Konferanslarını ve II. Kıbrıs Barış Harekâtı'nı okuyucularına günü gününe doğru ve güvenilir bir şekilde aktardığı görülmüştür. Diğer taraftan gazetenin Türk Silahlı Kuvvetlerine destek amacıyla Muğla'da bir yardım kampanyası başlattığı belirtilmiştir. Ayrıca gazetenin köşe yazarları da yazılarında, Kıbrıs'ta Rumların Türklere yaptığı katliamları, Batılı Devletlerin bu durumu sessiz kalmasını, Türkiye'nin Kıbrıs'a neden Barış Harekâtı gerçekleştirdiğini ve bunun sonuçlarını yazarak Muğla kamuoyunu aydınlatmaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Barış Harekâtı, Muğla, Devrim Gazetesi

Abstract

The island of Cyprus, which joined the Ottoman Empire in 1571, remained under Turkish administration until the Berlin Treaty signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The island, which was temporarily ceded to England with the Berlin Treaty, was unilaterally annexed by England when the Ottoman Empire entered the war on the side of Germany in World War I. This annexation was recognized by the Republic of Turkey with the Treaty of Lausanne. After the Dodecanese Islands joined Greece after World War II, the Greek Cypriots took action to annex the island to Greece. They first held a unilateral referendum for this purpose. When the United Nations did not recognize this referendum, they began terrorist activities. When terrorist activities increased between 1955-1958, Turkey, Greece and England came together in London and decided to establish a Republic of Cyprus consisting of Greeks and Turks on the island. Despite the establishment of this Republic, the Greek Cypriots never gave up the idea of annexing the island to Greece. For this purpose, they staged a coup on the island on July 15, 1974 and brought Nikos Sampson, who was more pro-ENOSIS, to power. In the face of this situation, Turkey launched the First Cyprus Peace Operation on July 20, 1974 to protect the rights of the Turkish Cypriots. This operation ended on July 22, 1974. Between July 25, 1974 and August 14, 1974, the Turkish, Greek and British governments resumed peace talks in Geneva. However, when these talks failed to produce results, Turkey launched the Second Cyprus Peace Operation on August 14, 1974 and ended it on August 16, 1974. Western countries, especially Russia and the United States, reacted strongly to the Second Cyprus Peace Operation. This reaction was met in Cyprus first with the establishment of the Turkish Federated State of Cyprus in 1975 and then with the declaration of the Turkish State of Northern Cyprus in 1983.

This study uses Devrim Newspaper, the only political newspaper published in Muğla between 1960 and 1977, to reveal the perspective of the local Muğla press on the Cyprus issue and the 1974 Cyprus Peace Operation. In this context, it has been observed that Devrim Newspaper accurately and reliably reported to its readers the day-to-day events,

especially the terrorist incidents in Cyprus, the change of power in Cyprus, Prime Minister Bülent Ecevit's London meeting, the First Cyprus Peace Operation carried out by Turkey, the Geneva Conferences and the Second Cyprus Peace Operation. On the other hand, it has been stated that the newspaper launched an aid campaign in Muğla in order to support the Turkish Armed Forces. In addition, the newspaper's columnists tried to enlighten the Muğla public opinion by writing about the massacres committed by the Greeks against the Turks in Cyprus, the silence of the Western States on this issue, why Turkey carried out the Peace Operation in Cyprus and the results of this.

Keywords: Republic of Türkiye, Cyprus Peace Operation, Mugla, Devrim Newspaper

Giriş

1 571 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılan Kıbrıs Adası, Beylerbeyliği haline getirilmiştir. Fetihden sonra diğer hürriyetlerinin yanında dinî hürriyetlerine de kavuşan ada halkı, 1821 Rum İsyanına kadar huzur içinde yaşamışlardır. 1821 yılında gerçekleşen Rum İsyanının amacı, Kıbrıs'ı da içine alacak bir Yunan devleti kurmaktır. Bütün entrika ve içerden kilisenin dışardan da Rusya ve Yunanistan'ın kışkırtmalarına rağmen ada, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'na kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine önce Ayastefanos Antlaşması sonra da İngiltere'nin itirazı üzerine Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalarda çıkarına ters düşen maddeler olduğunu gören İngiltere, Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Adası ile ilgili bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre; Rusya, Asya'da Osmanlı topraklarına karşı herhangi bir saldırı gerçekleştirirse İngiltere ve Osmanlı Devleti birlikte buna karşı koyacaklar ve bu yardıma karşılık da Osmanlı Devleti İngiltere'ye geçici olarak Kıbrıs Adası'nın yönetimini bırakacaktı. Böylece Kıbrıs Adası'nın idaresi İngiltere'ye bırakılmıştır¹.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kıbrıs Adası'nı ilhak ettiğini ilan etmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi başarıya ulaşarak taraflar Lozan'da bir araya geldikleri zaman Türkiye bu ilhakı resmen tanımıştır. Konu ile ilgili olarak Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi şöyledir:

“Türkiye, Britanya Hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 15 Kasım 1914 tarihinde ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eder”².

-
- 1 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VIII, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), TTK, Ankara, 1988, ss. 71-80; M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)”, *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991, ss. 45-50; Metin Menekşe, “Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), s. 309-325.
  - 2 Ramazan Tosun, “Kıbrıs Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (2001), s. 98.

Kıbrıs Adası ile ilgili bu gelişmeler Kıbrıslı Rumları ve Yunanistan'ı biraz daha cesaretlendirmiştir. Nitekim, 1931 yılında Kıbrıslı Rumlar adayı Yunanistan'a bağlamak için isyan etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin, Yunanistan'ın kendi yanlarında savaşa girmeleri halinde Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a verilebileceğini ifade etmesine ve Yunanistan'ın da bu teklifi reddetmesine rağmen, Rumlar sözde İngiltere ile birlikte savaşa girmiş havası yaratarak adanın Yunanistan'a ilhakını istemişlerdir. İngiltere ise bu talebi kabul etmemiş ve bir anayasa hazırlanmasını önermiştir³.

II. Dünya Savaşı'ndan yani 19 Mart 1945 tarihinden sonra Sovyetler Birliği'nin Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na son verip ardından da Türkiye'den toprak ve üs talep etmesi üzerine Türkiye, varlığını tehdit eden bu istekleri göğüslemeye çalışırken On İki Ada'nın statüsünün değişmesine açıkça karşı çıkmamıştır. Bu nedenle 1947 İtalyan Barış Antlaşması görüşmelerine katılamamıştır. Bu barış antlaşması sonucu herhangi bir engel çıkmadan 1947 yılında On İki Adalar Yunanistan'a katılmıştır. Bu durumdan ümitlenen Kıbrıslı Rumlar, adanın da Yunanistan'a bağlanmasını istemişlerdir⁴.

İşte bu sırada Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan her isyan hareketi içinde yer alan ve Yunanistan'ın bağımsızlığında önemli rol oynayan Rum Kilisesi devreye girmiştir. Nitekim Kilise, 15 Ocak 1950 tarihinde Makarios'un ifadesi ile "neticesi önceden belli olan bir plebisit" yaptırmıştır. Türkiye ve İngiltere'nin fazla ciddiye almadığı bu plebisiti Yunanistan 1954 yılında Birleşmiş Milletlere götürerek tanınmasını istemiştir. Birleşmiş Milletlerin bu teklifi reddetmesi üzerine Kıbrıslı Rumlar amaçlarına ulaşmak için silahlı terör örgütü EOKA'yı kurmuştur. Kıbrıs Adası'nı EOKA'nın kan gölüne çevirmeye başlaması üzerine Kıbrıslı Türkler de nefsi müdafaa için 1957 yılında Türk Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuştur⁵.

Bu arada Türkiye, 1955 yılına kadar Kıbrıs meselesi ile tam olarak ilgilenememiştir. Bunun sebepleri arasında aşağıdaki gelişmeleri sayabiliriz:

1952 yılına kadar Türkiye'nin dış politikasında en önemli mesele Sovyet emperyalizmine karşı kendi güvenliğini garanti altına alma çabası olmuştur. 1952 yılında NATO'ya giren Türkiye, bu meseleyi kendi lehine çözmüştür. Bu yıllarda ise yani 1952-1954 yılları arasında Yunanistan, birkaç defa İngiltere'ye başvurarak adanın kendisine terk edilmesini istemiştir. Ancak İngiltere her defasında bu isteği reddetmiştir. Türkiye ise Balkan Paktı'nın imzalanmasına kadar bu meseleden bir süre daha uzak durmuştur⁶.

Nihayet 9 Ağustos 1954 tarihinde Balkan Paktı kurulmuştur. Ancak bu ittifak da Yunanistan'ın Kıbrıs politikasını değiştirmemiştir. Nitekim Yunanistan 16 Ağustos 1954 tarihinde eski iddialarını tekrarlayarak Kıbrıs'ta self-determination hakkı istemiştir. Bu talep

3 Fikret Alasya, "Türk Dünyasındaki Gelişmeler Işığında Tarihi Perspektiften Kıbrıs", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991, s. 66.

4 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 529.

5 Selahi Sonyel, *Türk-Yunan Anlaşmazlığı*, Lefkoşa, 1985, ss. 4-5; Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1992, s. 13.

6 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 530.

de Birleşmiş Milletler tarafından reddedilmiştir. Bu gelişmeler üzerine EOKA terör örgütü adada kanlı olayları başlatmıştır. Olayların artması üzerine İngiltere, konuyu görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı 29 Ağustos 1955 tarihinde toplanacak olan Londra Konferansı'na davet etmiştir. Böylece Türkiye, Kıbrıs meselesine tekrar müdahil olmuştur. İngiltere de bu davet ile kendisinin Yunanistan karşısında yalnız kalmasının önüne geçmiştir. Ancak Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumu üzerine, Londra Konferansı bir sonuç alınmadan 7 Eylül 1955 tarihinde dağılmıştır⁷.

1955 yılından 1958 yılına kadar Kıbrıs'taki terör olayları artarak devam etmiştir. Bu meselenin çıkmaza girdiğini ve terör olaylarının kendi aleyhine kamuoyu oluşturduğunu gören Yunanistan, üçlü görüşmelerden başka çare kalmadığını anlayarak, bu yönde bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof arasında görüşmeler başlamıştır. Bir süre devam eden görüşmeler sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da, Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Türk ve Rum topluluklarının temsilcileri tarafından imzalanan antlaşma ile Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş ve 16 Ağustos 1960 tarihinde de resmen ilan edilmiştir. Bu antlaşmaya göre; Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk, Bakanların 7'si Rum, 3'ü Türk; memurların %70'si Rum, %30'u Türk olacaktır. Bu antlaşmadan sonra Kıbrıs'ta üçlü karargâh kurulmasına da karar verilmiştir. Bu karargâhta 650 Türk ve 950 Yunan askeri bulunacaktır⁸.

Ne var ki bu antlaşma da Kıbrıs meselesini çözmemiştir. Rum-Yunan ikilisi Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak ve buradaki Türk varlığına son vermek için katliam hareketlerine devam etmiştir. Antlaşmalar gereğince Türklerin sahip olması gereken hakları vermedikleri gibi Türkleri imha etmeye başlamışlardır. Nitekim 23 Aralık 1963 tarihinde Kanlı Noel olarak tarihe geçen olay bunun en acı örneği olmuştur⁹.

24 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs'taki olayların artması üzerine Türkiye'nin çabaları sonucu Lefkoşa'da Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tarafları sükûnete davet etmesi istenmiştir. Ancak olaylar durmamış ve tam tersine artarak devam etmiştir. İşte bu durum üzerine Türkiye ada üzerindeki garantörlük hakkını kullanmaya karar vermiştir. Bu bağlamda bir yandan Kıbrıs'taki Türk Alayı harekete geçerken diğer yandan da Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar ada üzerinde ihtar uçuşları yapmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Kıbrıs Hükümeti'ne adanın huzurunu sağlamak için birlikte hareket edebileceklerini teklif etmiştir. Bu durum üzerine bu üç devletin oluşturduğu ortak kuvvet adada görev yapmaya başlamıştır. 13 Ocak 1964 tarihinde Londra'da toplanan üçlü konferansta ise Rum tarafı Garanti ve İttifak Antlaşmalarının tek taraflı olarak feshedilmesini teklif etmiştir. Londra'daki bu konferans, Rum tarafının uzlaşmaz tavrı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁰.

Yukarıdaki gelişmeler olurken adada Rumların Türklere karşı katliamları artarak

7 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 531.

8 Mehmet Gönübol, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, I (1919-1973), Ankara, 1982, ss. 376-379.

9 Rauf Raif Denktaş, *Onikiye Beş Kala Kıbrıs*, Lefkoşa, 1985, s. 49.

10 Tosun, "Kıbrıs Meselesi", ss. 101-102.

devam etmiştir. İşte bu durum üzerine Türkiye, konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine taşımıştır. Konu Güvenlik Konseyinde çözülemeyince Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisinden Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi almıştır. Türkiye'nin bu kararlı turumu karşısında Mart 1964'te adada Barış Gücü kurulmuştur¹¹.

Bir süre sonra Makarios tek taraflı olarak İttifak Antlaşması'nı feshettiğini açıklamıştır. Yunanistan Başbakanı Papandreu da bu kararı desteklemiştir. Ayrıca Rumlar Millî Muhafız Alayı'nın kurulması için de çalışmalara başlamıştır. Bunun üzerine, Türk Hükümeti Kıbrıs'a çıkarma kararı almıştır. Alınan bu kararın akabinde Amerikan Başkanı Lyndon B. Johnson devreye girerek Türkiye'yi bu karardan vazgeçirmeye çalışmıştır. 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde gerçekleşen Türk-Amerikan görüşmeleri sonucunda yayınlanan ortak bildiriye, mevcut antlaşmaların yürürlükte olduğu ifade edilmiştir. Bu karar, Başbakan İsmet İnönü tarafından da olumlu karşılanmıştır¹².

Amerika Birleşik Devletleri'nin bu tutumundan cesaret alan Rumlar, 6-9 Ağustos 1964 tarihlerinde Erenköy katliamını ve 15 Kasım 1967 tarihinde de Geçitkale ve Boğaziçi Köyleri katliamlarını gerçekleştirmiştir¹³.

Bu katliamlar üzerine Türkiye yeniden Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Amerika Birleşik Devletleri ise bir arabulucu vasıtasıyla arabuluculuğa soyunmuştur. Bu bağlamda, ikili görüşmeler 3 Haziran 1968 tarihinde Beyrut'ta başlamış ve 24 Haziran 1968 tarihinde Lefkoşa'da devam etmiştir. Altı yıl devam eden bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Çünkü 1974 yılına gelindiğinde Rumların amacı Türkleri adada bir azınlık statüsünde tutmaktır. Böyle bir amacın bir sonraki aşaması ise ENOSİS'i hayata geçirmektir.¹⁴

1. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Muğla'da Devrim Gazetesine Yansıması

1968 yılında başlayan ve Kıbrıs'a yeni bir düzen getirmeyi amaçlayan toplumlararası görüşmeler altı yıl devam etmesine rağmen 1974 yılına gelindiğinde en küçük bir ilerleme sağlamamıştı. Çünkü Rumların amacı Türklere 1960 Anayasası'nda tanınan hakları vermemektir. Türk toplumunu azınlık statüsünde tutmaktır. Bu gayenin bir sonraki aşaması ENOSİS idi. Ancak ENOSİS'i hayata geçirme konusunda Rumlar kendi içinde ikiliğe düşmüştür. Makarios, ENOSİS'i hayata geçirmeyi zamana yaymaya çalışırken Yunan cuntası bunu hemen gerçekleştirmek istemiştir. Bu anlaşmazlık üzerine, 15 Temmuz 1974'te Makarios cunta tarafından bir darbe ile iktidardan indirilmiştir. Yunan subayları ve EOKA'cılarının ortak darbesiyle iktidarını kaybeden Makarios canını zor kurtararak Malta üzerinden İngiltere'ye gitmiştir. Yerine ise daha fazla Türk düşmanlığı ile bilinen Nikos Sampson geçmiştir¹⁵.

Bu olay, Muğla'da yayınlanan 16 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesinde “*Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Rum Ulusal Muhafız Gücü'nün Yaptığı Darbe Sonucu Öldürüldüğü Söyleniyor*” manşeti ile verilmiştir. İlgili manşetin altında ise şu ifadeler yer

11 Tosun, “Kıbrıs Meselesi”, s. 102.

12 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, ss. 786-791.

13 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, ss. 792-794.

14 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, ss. 800-801.

15 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, ss. 801-802; Tosun, “Kıbrıs Meselesi”, s. 103.

almaktadır:

“Dün Rum Radyosu bir açıklama yaparak, Cumhurbaşkanı ve Rum Yönetimi Başkanı Makarios’un Rum Ulusal Muhafız gücü tarafından yapılan bir darbe sonucu öldürüldüğünü açıklamıştır.

Adı geçen radyo ayrıca Rum Ulusal Muhafız Gücü’nün yönetime el koyduğunu hatta yeni Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulunun seçilerek çalışmalarına başlayacağını belirtmiştir.

Ancak Kıbrıs Türk Bayrak Radyosu ise Makarios’un öldürülmediği ve Birleşmiş Milletler Kuvvetlerine sığınarak bu kuvvetlerin Kıbrıs Cumhuriyeti’ne karşı yapılan bu darbeye müdahale etmesini istediğini açıklamıştır. Ayrıca aynı kaynak darbe yapan Rum Ulusal Muhafız gücüne karşı Makarios taraftarlarının mukavemet edildiği ve bu durumda Kıbrıs’ta yer yer çarpışmaların devam ettiğini belirtmiştir.

Durum üzerine Kıbrıs Bayrak Radyosu’na bir konuşma yapan Kıbrıs Türk Yönetimi Başkanı Rauf Denktaş, bu olayın bir Rum iç meselesi olduğunu, Türklerin mümkün olduğu kadar dikkatli davranarak sokağa çıkmamalarını ve Türk güvenlik tedbirlerinin artırıldığını söylemiştir.

Darbe olayı yurt içinde de ilgi ile karşılanmıştır. Dün Denizli’de değişik konularda açıklama yapması beklenen Başbakan Bülent Ecevit, Denizli konuşmasını iptal ederek Afyon konuşmasından sonra konu ile ilgili toplantılara katılmak üzere Ankara’ya dönmüştür. Konuyu Afyon’da öğrenen Başbakan Ecevit, burada yaptığı açıklamada, Türk toplumunun haklarını sonuna kadar savunacaklarını belirtmiştir.”¹⁶

Makarios bir radyo aracılığı ile darbeye karşı koymaları için Kıbrıslı Rumlara seslenmiştir. Bu konu 17 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesinde *“Sağ Olduğu Anlaşılan Makarios Kıbrıslı Rumları Cunta’ya Karşı Direnişe Çağırıyor”* başlığı ile yayınlanmıştır. Haberin devamında ise:

“İki gündür belirsizliğini koruyan Kıbrıs olayları bir korsan radyoya hitap eden Makarios’un açıklamalarından sonra yavaş yavaş aydınlanmaya başlamıştır. Alınan son haberlere göre önceki gün öldüğü ilan edilen Makarios’un sağ olduğu ve Kıbrıslı Rum EOKA’cılar tarafından Yunan Cuntası’nın politikaları yönünde yapılan darbe hareketine karşı direnmeye çağırdığı anlaşılmıştır. Makarios’un açıklamasında seçimle iş başına gelen Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti’nin kaba kuvvetle engellendiği bu nedenle Birleşmiş Milletlerden müdahale beklediklerini söylemiştir.

Diğer yandan darbe olayının yurt içindeki yankıları devam etmektedir. Konu üzerinde önemle duran Türk Hükümeti durumu yakından izlemekte ve alınan en son haberleri değerlendirerek gerekli kararlara yönelecek sürekli toplantılar halinde bulunmaktadır. Önceki gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Kıbrıs sorununun Yunanlılarca oldu-bittiye getirilmesine katiben izin verilmeyeceğine karar verilmiş hatta gerektiğinde bir savaşı dahi göze alabileceğimiz sonucuna varılmıştır. Ayrıca Bakanlar Kurulunca meclisin olağanüstü toplantıya çağırılmasına karar verilmiştir. Şu an bu toplantı için Cumhurbaşkanı’nın kararı beklenmektedir” denilmiştir.¹⁷

17 Temmuz 1974 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit, yanında Millî Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Hasan Esat Işık ve İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk olduğu halde askerî bir uçakla Londra’ya gitmiştir. İngiliz Hükümeti’nin daveti ile Londra’ya

16 “Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios’un Rum Ulusal Muhafız Gücü’nün Yaptığı Darbe Sonucu Öldürüldüğü Söyleniyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4955, 16 Temmuz 1974.

17 “Sağ Olduğu Anlaşılan Makarios Kıbrıslı Rumları Cunta’ya Karşı Direnişe Çağırıyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4956, 17 Temmuz 1974.

giden Ecevit, burada Kıbrıs konusunda takip edilecek ortak politikayı tespit için toplantıya katılmıştır. Ecevit, hareketinden önce verdiği beyanatta Kıbrıs konusunda tüm barışçı yolların deneneceğini ancak Türk halkının haklarının hiçbir surette çiğnetilmeyeceğini ifade etmiştir. Diğer yandan Malta'dan Londra'ya giden ve oradan da New York'a geçecek olan Başpiskopos Makarios, New York'a gidişini ertelemiş ve Ecevit'in İngiltere temasları sırasında kendisiyle görüşmek için burada kalmıştır.¹⁸

Devrim gazetesinin bir gün sonra: “Kıbrıs Sorunu Üzerine TBMM Bugün Olağanüstü Toplantı Yapacak” manşeti ile çıkmıştır. Bu manşetin altında ise:

“Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Anayasa'nın 83. maddesi'ne göre TBMM'yi bugün saat 15.00'te müşterek olarak olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Toplantıda şu anda Bakanlar Kurulunca karara varılan gerektiğinde müdahale etme yönünde Hükümete yetki verme konusunun görüşüleceği beklenmektedir. Dün parti liderleri ve Millî Birlik ve Kontenjan Grubu Başkanlarına bilgi veren Başbakan Bülent Ecevit görüşmelerden sonra yaptığı açıklamada, bu konuda parlamento olarak tam bir birlik içinde olunduğunu belirtmiştir. Ecevit bu açıklamasından sonra Kıbrıs sorununun hiçbir şekilde Yunan cuntasının eğilimi doğrultusunda olup-bittiye getirilemeyeceğini de tekrarlamış ve Kıbrıs'taki Türklerin güvenliğine ve haklarına en küçük bir gölge düşmesi durumunda Türkiye gereken her şeyi yapacaktır” denilmiştir.¹⁹

19 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesi “TBMM Dün Gizli Olarak Toplandı” manşetiyle yayınlanmıştır. Bu yazının devamında ise:

“Kıbrıs sorununu görüşmek üzere Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından dün olağanüstü toplantıya çağrılan TBMM, saat 15.00'te toplanmıştır. Hükümetin teklifi üzerine toplantı gizli yapılmış ve Başbakan Vekili Necmettin Erbakan Kıbrıs sorunu hakkında meclise bilgi vermiştir. Bundan sonra siyasi parti liderleri konuşmalar yapmışlardır. TBMM konu hakkındaki kararını Başbakan Bülent Ecevit'in Londra'dan yurda döndükten sonra meclise sunacağı bilgiye göre verecektir. Ecevit, dün Londra'da verdiği beyanatta temaslardan memnun olduğunu belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Nixon da dün Londra'ya özel temsilcisini göndererek garantör devletlerin tutumunu öğrenmek istemiştir.

Diğer yandan Amerikan 6. Filosu ile Rus Filosu ve bu meyanda Türk ve Yunan Harp Filoları da Akdeniz'e hareket etmişlerdir.

Amerika dışında bütün dünya devletleri Yunanlıların bu hareketini kınamış ve yayınladıkları bildirimler ve Yunanistan'a verdikleri notalarla Yunan askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesini istemişlerdir.

Ankara'dan aldığımız haberler ise Türk Hükümeti'nin Kıbrıs konusunda kati kararlı olduğunu ve hiç taviz vermeyeceğini göstermektedir” yazılmıştır.²⁰

19 Temmuz 1974 tarihinde İngiltere'den Türkiye'ye dönen Başbakan Bülent Ecevit, durumun vahim olduğunu ve Türkiye'nin kendi başına karar vermek zorunda bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye'ye gelişinden sonra Bakanlar Kurulu'nu toplayan ve bu arada kuvvet komutanları ile de görüşen Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e gereken bilgileri

18 Devrim Gazetesi, S. 4957, 18 Temmuz 1974.

19 “Kıbrıs Sorunu Üzerine TBMM Bugün Olağanüstü Toplantı Yapacak”, S. 4957, Devrim Gazetesi, 18 Temmuz 1974.

20 “TBMM Dün Gizli Olarak Toplandı”, Devrim Gazetesi, S. 4958, 19 Temmuz 1974.

vermiştir.²¹

Başbakan Bülent Ecevit Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile görüşmesinden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'ne 20 Temmuz 1974 sabahı Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başlama emrini vermiştir. 20 Temmuz sabahı Türk askerleri Hava Kuvvetleri'nin himayesinde Girne plajlarına çıkarken aynı zamanda da Lefkoşa-Girne yolu üzerinde ve Lefkoşa yakınlarındaki Gönyeli'ye havadan indirme yapılmıştır. Yunan kuvvetlerinin sert müdahalesi nedeniyle şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. 22 Temmuz 1974 akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde, Türk kuvvetleri Girne- Lefkoşa yolunu kontrol altına almış ve Girne kıyılarına doğru genişlemiştir.²²

22 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesinde I. Kıbrıs Harekâtı “*Önceki Gün Başlayan Kıbrıs Çıkarması Tam Başarıya Ulaştı*” manşeti ile verilmiştir. Bu yazı:

“Önceki gün sabah saat 06.10'da Türk Birlikleri Kıbrıs Adası'na çıkmaya başlamıştır. Türk Hükümeti'nin barışçı yollardan çözümlenmek istediği Kıbrıs sorunu, diplomasi yollarından halledilemeyince hükümet çıkarma kararı almış ve bunu cesaretle uygulamıştır. Havadan ve denizden yapılan indirme ve çıkarma başarıyla uygulanmış ve Türk ordusu kısa zamanda adada duruma hâkim olmuştur. Tamamen barışçı gayelerle yapılan çıkarma bütün dünya milletleri tarafından haklılıkla karşılanmıştır. Cumartesi daha az mukavemet gören birliklerimiz adada bir hayli ilerlemişler ve dün ise Girne'yi almışlardır. Yunanlıların adada bulundukları barış gücü alayı Türk Barış Gücü'ne aniden saldırmıştır. Kısa zamanda püskürtülen Yunan alayının saldırısına takiben Türk alayı karşı taarruza geçmiş ve Yunanlılara ağır kayıplar verdirmiştir.

Dün öğleden sonra Yunan Deniz Kuvvetleri himayesinde Baf'a çıkarma yapmak isteyen Yunan birlikleri Türk Hava Kuvvetleri uçakları tarafından imha edilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığından yapılan açıklamaya göre, adadaki Türk harekâtı planlanandan daha hızlı bir şekilde gelişmektedir.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Teşkilatı her iki tarafa ikinci defa ateşkes çağrısında bulunmuştur” şeklinde devam etmiştir.²³

I. Kıbrıs Barış Harekâtı bittikten hemen sonra yani 22 Temmuz 1974 tarihinde ise Muğla Valiliği “*Olağanüstü Halde veya Seferde Halkın Önceden Alacağı Tedbirler ve Yapacağı İşler Hakkında Talimat*” adı altında bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda, halkın gece karartması yapması, zorunlu olmadıkça çarşı ve pazara çıkmaması, evlerde yiyecek ve içecek stoku yapması vb. maddeler bulunmaktadır.²⁴

Diğer taraftan Muğla'da yayın yapan Devrim gazetesinin öncülüğünde, 22 Temmuz 1974 tarihinden itibaren “Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı” ile “Donanma Vakfına” destek amacıyla bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanya, Kıbrıs Barış Harekâtı süresince devam etmiş ve gazete yardım yapan kişi ve kuruluşları daha sonra yardım

21 Devrim Gazetesi, S. 4959, 20 Temmuz 1974.

22 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 803.

23 “Önceki Gün Başlayan Kıbrıs Çıkarması Tam Başarıya Ulaştı”, S. 4960, Devrim Gazetesi, 22 Temmuz 1974.

24 “Olağanüstü Halde veya Seferde Halkın Önceden Alacağı Tedbirler ve Yapacağı İşler Hakkında Talimat Devrim Gazetesi, S. 4960, 22 Temmuz 1974.

yapacak kişi ve kuruluşlara teşvik olsun diye günü gününe yayınlamıştır.²⁵

22 Temmuz 1974 akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde, Türk kuvvetleri Girne-Lefkoşa yolunu kontrol altına almış ve Girne kıyılarında da bir genişleme yapmıştır. Hem Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ve Yunanistan nezdindeki faaliyetleri sonucu Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararı gereğince Kıbrıs'ta 22 Temmuz 1974 tarihinde ateşkes ilan edilmiştir. Yapılan ateşkes sonucunda, I. Kıbrıs Harekâtı sona ermiştir.²⁶

23 Temmuz 1974 tarihinde ise Yunan Hükümeti istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Kizikis eski Başbakanlardan ve Fransa'da yaşamakta olan Konstandinos Karamanlis'i Millî Birlik Hükümeti'ni kurması için Atina'ya davet etmiştir. Kıbrıs'ta da Sampson görevden uzaklaştırılıp yerine Glafkos Kliridis Hükümeti kurulmuştur.²⁷

Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararı, Kıbrıs'ta anayasal düzenin yeniden tesisi amacı ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin derhal görüşmelere başlamasını içermekteydi. Bu nedenle bu üç devletin Dışişleri Bakanları 25 Temmuz 1974 tarihinde Cenevre'de bir araya gelmiştir. Altı günlük bir çalışma sonucu, 30 Temmuz 1974 tarihinde 1960 Anayasası'nın yeniden tesisi hususunda üç Dışişleri Bakanı'nın mutabık kaldığı Cenevre Deklarasyonu yayınlanmıştır.²⁸

24 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesi, I. Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra gerçekleşen Cenevre görüşmeleri hakkında “*Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Arasından Cenevre Görüşmeleri Başlıyor*” manşetini atmıştır. Bu manşetin devamında ise: “*Ateşkes kararından sonra Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları bugün Cenevre’de toplanarak ilk görüşmelerine başlayacaklardır. Bu toplantıya ABD de bir gözlemci gönderecektir. Bugün Cenevre’de başlayacak toplantıda Türkiye’yi Dışişleri Bakanı Turan Güneş temsil edecektir*” denilmiştir.²⁹

25 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesi ise Cenevre görüşmeleri ile ilgili olarak “*Cenevre Barış Görüşmeleri Cuma Gününe Kaldı*” manşeti ile yayınlanmıştır. Bu haberin devamında ise:

“Kıbrıs sorununun masa başında çözülmesi için dün başlaması beklenen görüşmelerin yeniden iki gün daha ertelenmesi ihtimali doğmuştur. Buna rağmen Dışişleri Bakanı Turan Güneş dün Cenevre’ye gitmiştir.

*İlk önce Salı günü başlaması kararlaştırılan görüşme, Yunanistan’daki iç karışıklık nedeniyle dün saat 15.00’e ertelenmişti. Son dakikaya kadar Yunanistan’dan hala bir haber çıkmayınca barış görüşmelerinin cuma gününe kalma ihtimali doğmuştur” yazılmıştır.*³⁰

27 Temmuz 1974 tarihli Devrim gazetesi, Cenevre görüşmelerini “*Cenevre*

25 Devrim Gazetesi, S. 4960, 22 Temmuz 1974.

26 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 803.

27 Devrim Gazetesi, S. 4961, 23 Temmuz 1974, Armaoğlu, a.g.e., s. 804.

28 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 804.

29 “Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Arasından Cenevre Görüşmeleri Başlıyor”, S. 4962, Devrim Gazetesi, 24 Temmuz 1974.

30 “Cenevre Barış Görüşmeleri Cuma Gününe Kaldı”, Devrim Gazetesi, S. 4963, 25 Temmuz 1974.

Görüşmeleri Devam Ediyor” manşetiyle okurlarına duyurmuştur. Haberin devamında ise:

“Birleşmiş Milletler çağrısına uyarak Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edilen ateşkes kararından sonra Kıbrıs’taki yasal düzeni yeniden sağlamak amacıyla önceki gün yani 25 Temmuz’da başlayan Cenevre Barış Görüşmelerine, dün saat 12.00 de yapılan ikinci bir görüşme ile devam edilmiştir.

Cenevre’deki Milletler Sarayı’nın Konsey odasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere’nin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla sürdürülen barış görüşmelerinde Türkiye, ateşkes görüşmelerinden önce Kıbrıs sorununun çözümlenmesini isterken Yunanistan aksine önce ateşkesi görüşmek istediğini bildirmiştir.

Öte yandan Cenevre görüşmelerinde Amerika’nın gözlemci olarak bulunmasına karşı çıkan Türkiye, bu meselenin Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında olduğunu belirterek Amerika’nın bu işe karışmamasını açık bir dille istemiştir” diye belirtilmiştir.³¹

1 Ağustos 1974 tarihli Devrim gazetesi, 30 Temmuz 1974 tarihinde imzalanan Cenevre Deklarasyonu’nu “Cenevre’de Birinci Etap Aşıldı ve Antlaşma İmzalandı. Ecevit’in Callaghan’ın Ültimatoma Tepkisi Sert Oldu: Türkiye Ültimatom Almaya Alışkın Değildir” manşeti ile vermiştir. Haberin devamı şöyle devam etmiştir:

“Önceki gün saat 23.00 de Cenevre’de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan ön anlaşma gereğince ateşkes uygulaması kesinlik kazanmıştır. İsteklerimizin tamamının kabul edildiği bu konferans, bütün dünyaca Türk diplomasisi için zafer kabul edilmektedir.

Konferansın çıkmaza girdiği bir sırada İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan, Türk heyetine sert bir ultimatoma vermiş, ancak Ankara’nın talimatı ile ultimatoma daha sert bir şekilde Dışişleri Bakanlığınca reddedilmiştir.

İngiliz Dışişleri Bakanı Callaghan, önceki akşam 18’de Türk Heyetine bir ultimatoma ulaştırarak “Ya Birleşmiş Milletler tarafından alınmış geri çekilme kararına uyarsınız ya da bu konferans biter. Yarın saat 9.30’a kadar cevabınızı bekliyorum. Aksi halde işlerim var, Londra’ya döneceğim” demiştir.

Bu sertlikte bir ultimatoma önce Türk Heyetinde biraz da şaşkınlıkla karşılanmış ve gerekli cevabın verilmesi için Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Ankara’dan Başbakan Bülent Ecevit’i aramıştır. Callaghan’ın ultimatomunun başkente ulaştırılmasından kısa bir süre sonra cevap alınmıştır.

“Türkiye ultimatoma almaya alışkın devlet değildir” cümlesiyle başlayan cevap, İngiliz Heyetine bizzat Büyükelçi Coşkun Kırca tarafından götürülmüş ve Dışişleri Bakanı James Callaghan’a sunulmuştur” denilmiştir.³²

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin zaferi ile sonuçlandıktan sonra 1 Ağustos 1974 tarihinde Devrim gazetesi köşe yazarlarından Ömer Yalçın, “Bir Zafer Sonrası” adlı bir köşe yazısı yayınlamıştır. Yazar bu yazısında:

“Biz bir bütünüz. Kıbrıs sorununun halli için kahraman ordumuzun yürekli şahlanışı ve milletçe tek vücut oluşumuz bugün en canlı misali değil midir? Tekrar ediyoruz; biz bir bütünüz! Bizi hiçbir kuvvet bölemez ve bölemeyecektir.

31 “Cenevre Görüşmeleri Devam Ediyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4965, 27 Temmuz 1974.

32 “Cenevre’de Birinci Etap Aşıldı ve Antlaşma İmzalandı. Ecevit’in Callaghan’ın Ültimatoma Tepkisi Sert Oldu: Türkiye Ültimatoma Almaya Alışkın Değildir”, *Devrim Gazetesi*, S. 4969, 1 Ağustos 1974.

Biz Türk'üz, Türklüğümüz ile övünüyoruz. Tarih sayfalarında okuduğumuz zaferleri şimdi Cumhuriyet gençliği olarak gözlerimizle gördük. Mutluyuz, sevinçliyiz, çünkü zafer tadını bizzat tattıran şanlı ordumuzla kıvanç duyuyoruz.

Kıbrıs bizim ana sorunumuzdu. Kıbrıs'taki soydaşlarımızın çektiği ıstırapı yıllarca bizde onlarla beraber çektik. Bitsin artık bu çile dedik. Kangren olan yarayı ilaçla tedavi etmektense kesip atmanın daha iyi olduğunu milletçe biliyorduk. Geliyoruz dedik, dünyaya seslendik; Biz Kıbrıs'a çıkıyoruz haberiniz oldun dedik. Asla kallesliği tercih etmedik. Ve mertçe yürüdük. Korkak değiliz. Harp meydanlarında daima karşı tarafın saldırısını bekler asil sinemizi siper ederek bir volkan gibi patlarız. Yapamazsınız dediklerini yapmak için var gücümüzle çalışırız. Mertlik bayrağımız, Atatürk ilkemizdir bizim..." demiştir.³³

1 Ağustos 1974 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turan Feyzioğlu'nu kabul ederek kendisinden Avrupa Siyasi Komisyonu'nun Türkiye hakkında aldığı kararla ilgili bilgi almıştır. Bu görüşmede, Avrupa Siyasi Komisyonu'nun kararının Türkiye açısından memnuniyet verici ve Türkiye'nin haklılığını tescil edernitelikte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca görüşmede, Avrupa Konseyi'nin, Türkiye'nin Kıbrıs davasındaki haklılığını oy birliği ile kabul ettiği, kabul edilen kararda, Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasının anlaşmalardan doğan bir hak olduğunun tescillendiği, Kıbrıs'ın statüsünün Türk toplumunun güvenliğini ve haklarını daha iyi teminat altına alabilecek şekilde düzeltilmesi lüzumuna yer verilmiştir.³⁴

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı zaferle sonuçlanıp barış görüşmeleri devam ederken 2 Ağustos 1974 tarihli Devrim gazetesinde köşe yazarlarından Mehmet Sarı: "*Kıbrıs Çıkartması Neden Sevindiriyor Türk'ü?*" adlı bir başka köşe yazısı yayınlamıştır. Bu yazıda yazar:

"Kötü emellerine ulaşmak için on yıldır hukuk dışı yollardan, sinsi sinsi sızmalarla yığınak yapan Yunan ordusunu, bir günlük çıkartması ile ters yüz eden ordunun Türk Ordusu olması, nasıl sevindirmez Türk'ü. Türk Ordusu'ndan başka, özgürlük için, barış için kim çıkarma yaptı? Türk toplumundan ayrı, birbirini kırmaya başlayan Rum toplumuna da güven ve huzur getirmedi mi? Dolayısıyla Kıbrıs'a barışı götürmedi mi? Hatta, bölgeye ve dünyaya böylece barış için hizmet etmiyor mu? Dolayısıyla Kıbrıs'a barışı götürmedi mi? Hatta bölgeye ve dünyaya böylece barış için hizmet etmiyor mu?"

Ayrıca Kıbrıs'ta silinmek istenen Türk tarihi, Türk varlığı ve Türk gücü, sözden anlamayana "Sözden anlamayanın hakkı kötüdür" ilkesi uygulanarak, geçmişten geleceğe akan o coşkunluğuyla böylece gösterilmiştir, tekrar dosta düşmana!

Askeri zaferlerle dolu tarihimize, bir de yenilerinin siyasal zaferlerle birlikte eklendiğini, ulus olmanın bilincine daha anlamlı uyulduğunu, Türk'ü nasıl sevindirmez? Çünkü, çıkarma harekâtına hakkımız olduğunu yalnız Yunan'dan başka-tüm uluslara kabul ettirmesini bilmemiz, hakkımızı hiç kimseden emir almadan veya kimsenin önümüze dikilmesine olanak bırakmadan en insancıl ve aynı zamanda "Toprak, uğrunda can veren varsa vatandır" bilinci ve inancı içinde hakkımızı kullanmamız, hatta girişimimizle zalim diktacıların sarsılmasına, komşumuz insanların da insan haklarına uygun

33 Ömer Yalçın, "Bir Zafer Sonrası", *Devrim Gazetesi*, S. 4969, 1 Ağustos 1974.

34 *Devrim Gazetesi*, 2 Ağustos, 1974, s. 4970.

bir yaşam içinde bulunmalarına hizmet etmişiz. İşte böyle bir ulus nerede görülmüştür?” demiştir.³⁵

Birinci Cenevre Konferansı, Türkiye açısından başarı ile sonuçlanmıştı. 8 Ağustos 1974 tarihinde ise İkinci Cenevre Konferansı başlamıştır. Bu konferansa, 30 Temmuz Deklarasyonu gereğince, Kıbrıs Türk Toplum Lideri Rauf Denктаş ile Kıbrıs Rum Toplum Lideri Glafkos Kliridis de katılmıştır. Konferans, Rum tarafının, 30 Temmuz 1974 tarihli deklarasyon gereğince adada yeniden anayasal düzenin tesisine yanaşmaması ve Rum ve Yunan kuvvetlerinin ateşkes riayet etmemeleri nedeniyle 14 Ağustos 1974 tarihinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁶

8 Ağustos 1974 tarihli Devrim Gazetesi İkinci Cenevre Konferansı ile ilgili olarak “*Cenevre Konferansı Bugün Toplanıyor*” manşetini atmıştır. Bu manşetin altı ise şöyle devam etmiştir:

“Kıbrıs çıkarmasından sonra Cenevre’de imzalanan ateşkes antlaşması üzerinden 10 güne yakın bir zaman geçtikten sonra bugün yine aynı yerde ikinci toplantı yapılacaktır.

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’dan başka Kıbrıs Türk Cemaati Lideri Rauf Denктаş ve Rum Cemaati Lideri Kliridis’in de bugünkü Cenevre Konferansı’na katılacağı bildirilmiştir.

Adanın Anayasal düzeni ve geleceği için yapılan bu mühim toplantının çok çetin ve uzun geçeceğine şüphe yoktur. Bu bakımdan taraflar yoğun bir hazırlıktan sonra Cenevre’ye gitmektedir. Cenevre Konferansı’na katılacak Türk Heyeti de tam hazırlıklı olarak bugün Cenevre’ye gidecektir.

Dün Ankara’da Başbakan Bülent Ecevit’in başkanlığında yapılan hazırlık çalışmalarında savunulacak tezimizin esasları tespit edilirken, önerilerimizden hiçbir surette taviz verilmemesi saptanmıştır.

Diğer yandan askerî tedbirlerimizde en ufak bir ihmal gösterilmemesi ve Cenevre’de yapılabilecek diplomatik baskılara kuvvetle göğüs gerilmesinde fikir birliği görülmüştür.

Cenevre’ye gidecek Türk Heyetine geçen sefer olduğu gibi yine Dışişleri Bakanı Turan Güneş başkanlık edecektir.”³⁷

İkinci Cenevre Konferansı’nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, 14 Ağustos 1974 sabahında Türk Silahlı Kuvvetleri II. Kıbrıs Harekâtı’nı başlatmıştır. Bu konu, 15 Ağustos 1974 tarihli Devrim gazetesinde “*2. Cenevre Konferansı’nın Başarısızlıkla Sonuçlanması Üzerine Türk Ordusu Kıbrıs’ta Barış Harekâtını Tekrar Başlattı*” manşeti ile verilmiştir. Manşetin altında ise şu ifadeler yer almıştır:

“2. Cenevre Konferansı’nın dün sabah 04.30’da başarısızlıkla sona ermesinden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs’taki Barış Harekâtını bıraktığı yerden tekrar başlatmıştır. Sabah saat 05.30’da Türk jetlerinin Rum Muhafız Güçleri mevzilerine yaptıkları saldırılarla başlayan harekâta, biraz sonra tanklar ve zırhlı birlikler de katılmış ve adanın her yerinde süratli bir ilerleme kaydetmiştir.

Türk Birlikleri başarılı harekâtını sürdürürken Yunanistan NATO’dan ayrıldığını dünyaya

35 Mehmet Sarı, “Kıbrıs Çıkartması Neden Sevindiriyor Türk’ü?”, *Devrim Gazetesi*, S. 4970, 2 Ağustos 1974.

36 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 805.

37 “Cenevre Konferansı Bugün Toplanıyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4976, 8 Ağustos 1974.

ilan etmiştir. İngilizlerin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırması ve harekâtın durdurularak yeniden konuşmalara başlanmasını istemesi de hiçbir şeyi değiştirmemiştir.

Başbakan Bülent Ecevit yaptığı açıklamada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin pazartesi günü toplantıya çağrılacağını ve 14 ilde sıkıyönetimin 2 ay daha uzatılacağını ve bu arada Antalya ilinde de sıkıyönetim ilan edileceğini bildirmiştir.

Diğer taraftan bütün sahillerimizde alınan tedbirler meyânında Muğla Bölgesi'nde de güvenlik tedbirleri artırılmış ve pek çok sayıda askerle takviye edilmiştir".³⁸

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nın seyri ile ilgili olarak 16 Ağustos 1974 tarihli Devrim gazetesi "Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Kati Sonuca Gidiliyor, Birliklerimiz Coğrafi Federasyon Sınırını Tahakkuk Ettirdi" başlığını atmıştır. Bu başlığın altında ise:

"Kıbrıs Barış Harekâtını yürütmekte olan birliklerimiz dün de ilerlemelerine devam ederek Magosa'yı kuşatmışlar ve Magosa yakınlarındaki Rum Muhafız Gücü'ne ait deniz üssünü ve buradaki tesisleri denizden bombardıman etmişlerdir. Uçaklarımız ise Lefke yolunu ağır şekilde bombalamış ve Rumların burada herhangi bir yardım sağlamasını önlemişlerdir.

Kara Kuvvetlerimiz ise Rum kuvvetlerinin muhasarasındaki 18 köyü kurtarmıştır.

Gazeteye ulaşan son bilgiye göre, Türk Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri Kıbrıs'ta coğrafi federasyon için belirlenen hattı süngüyle çizerek gayemizi tahakkuk ettirmiştir" denilmiştir.³⁹

16 Ağustos 1974 akşamı İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aynı gün ve 360 sayılı kararına uyarak ateşkesi kabul etmesi ile sona ermiştir. İki gün içinde Türk Silahlı Kuvvetleri Magosa-Lefkoşa-Lefke-Kokkina çizgisine ulaşarak adanın %38'ini ele geçirmiştir.⁴⁰

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra taraflar arasında varılan ateşkes antlaşmasını 17 Ağustos 1974 tarihli Devrim gazetesi "Türk Silahlı Kuvvetleri Dün Saat 19.00 dan İtibaren Konsey'in Ateşkes Kararına Uydu" manşeti ile vermiştir. Bu haberin devamında ise:

"Türk Silahlı Kuvvetleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararına uyarak dün saat 19.00 dan itibaren ateşkesi uygulamaktadır.

Hava ve Deniz Kuvvetlerinin yardımı ile ilerleyen Kara Kuvvetlerimiz doğuda Magosa'ya batıda Lefke'ye ulaşmışlardır. Böylece ikinci Cenevre görüşmelerinde diğer garantör devletlere sunulan ve kabul edilmeyen coğrafi temele dayalı federal bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk otonom idaresi için teklifte belirtilen coğrafi sınır çizilmiştir.

Lefke, Lefkoşa, Magosa hattının kuzeyinde kalan topraklar ada yüzölçümünün % 38'ini teşkil etmektedir. Ve hâlihazırda adanın % 38'i adadaki Türk halkının tapulu malıdır ve büyük bir kısmı

38 "2. Cenevre Konferansı'nın Başarısızlıkla Sonuçlanması Üzerine Türk Ordusu Kıbrıs'ta Barış Harekâtını Tekrar Başlattı", *Devrim Gazetesi*, S. 4983, 15 Ağustos 1974.

39 "Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Kati Sonuca Gidiliyor, Birliklerimiz Coğrafi Federasyon Sınırını Tahakkuk Ettirdi", *Devrim Gazetesi*, S. 4984, 16 Ağustos 1974.

40 Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 806; Tosun, "Kıbrıs Meselesi", s. 104.

Rumlar tarafından işgal edilmiştir.

Dünkü Bakanlar Kurulu toplantısından sonra bir açıklama yapan Başbakan Bülent Ecevit, harekât çok hızlı devam ettiğinden ayrıntılı bilgi alamıyoruz. Fakat sanıyorum ki kaybımız çok azdır, demiştir.

Silahlı Kuvvetlerimizin Kıbrıs'taki başarısı Türklerin uzun yıllardır çekmiş oldukları ıstıraplı günlere son vermiştir” diye yazılmıştır.⁴¹

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nın zaferle sonuçlanması üzerine 21 Ağustos 1974 tarihinde Devrim gazetesi yazarlarından Mehmet Sarı:

“Yunan, Kazdığı Çukura Düştü” adlı yeni bir köşe yazısı yayınlamıştır. Bu yazıda yazar: “Verilen derslerde: Savaş halinde bile Mehmetçiğin, düşmanın aman dileyenine dokunmadığını, yarasını sardığını, susuzuna su, acıkana ekmek verdiğini, halkına yardıma koştuğunu, hastasına ilaç ve güven götürdüğünü anlatıyordu. En göz yaşartıcı ve insan olmanın yüceliğini anlatan ise Türk askerinin Rum çocuklarını kucağına alarak sevmesi, okşaması ve ona güven sağlaması idi. Ama, Yunanlılar öyle mi yapmışlardı? Öyle mi yapıyorlardı?

Türkün bu insanlık dersinden sanıyoruz insanlar yararlanacaktır. Artık zayıfa, kadına, çocuğa dokunmanın kahramanlık olacağını, sinsi sinsi kötü emeller besleyerek ve imha çukurları kazarak hedefe varılamayacağını Yunanlı da öğrendi sanıyoruz.

Yalnız, dünya ulusları içinde eski emperyalistlerden bir ikisi gene anlayamamış görünüyor. Çünkü, Türkiye onlar gibi başka ülkeleri almak, sömürmek için kanını emmek için Kıbrıs'a çıkmadı. O, Kıbrıs'ta bulunan ve yıllarca yok edilmek için hakkında propaganda ve planlar uygulanan Türkleri yok edilmekten kurtarmak için, sonra Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin korunması, huzur içinde Türk ve Rum toplumlarının yaşama düzenini bozanlara dur deyip, yeni baştan ve daha sağlam temeller üzerine oturarak kurmak üzere gitmiştir. Kıbrıs'ta yaşayan tüm insanların güven içinde ve insan gibi yaşama haklarına kavuşması için, insanlık önderi olarak varmıştır.

Neden, bunu duymamazlıktan geliyorsunuz? Barış ve özgürlük simgesi Türk Hükümeti'nin Başbakanı Bülent Ecevit, davetsiz yanınıza gelip, büyüklenme, gururlanma diye akıl dışı bir davranışı olmadığını da göstererek Kıbrıs'taki görevinizi size hatırlatmadı mı? Barış için, birlikte görevimizi yapalım, Kıbrıs'ta kanayan vicdanları ezilen insanlık kurtulsun demedi mi?” demiştir.⁴²

I. Kıbrıs Barış Harekâtı Türkiye'nin garantörlük haklarından doğan hukuki bir yetki olarak görülürken II. Kıbrıs Barış Harekâtı adada bir toprak kazanma ve işgal olarak kabul edilmiştir. İşte bu nedenle II. Kıbrıs Barış Harekâtı ilkinin aksine dünya kamuoyunda Türkiye'nin aleyhine bir havanın doğmasına neden olmuştur. Yunanistan hesaba katılmaz ise ikinci harekâta en çok Sovyetler Birliği ve Amerika tepki göstermiştir. Bu gelişmeler üzerine 5 Şubat 1975 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamıştır. Bu ambargoya Türkiye'nin cevabı, 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ilan etmek şeklinde olmuştur.⁴³

41 “Türk Silahlı Kuvvetleri Dün Saat 19.00 dan İtibaren Konsey'in Ateşkes Kararına Uydu”, *Devrim Gazetesi*, S. 4985, 17 Ağustos 1974.

42 Mehmet Sarı, *Devrim Gazetesi*, S. 4989, 21 Ağustos 1974.

43 Tosun, “Kıbrıs Meselesi”, s. 105.

Rum-Yunan ikilisinin Kıbrıs'ta ENOSİS'i hayata geçirmek için Kıbrıs Türk'ünü yok sayan uzlaşmaz tutumu karşısında Kıbrıs Türk Federe Meclisi, 15 Kasım 1983 tarihinde oy birliği ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.⁴⁴

Sonuç

1571 yılında Türk idaresine katılan ve 1914 yılında Türk İdaresinden çıkarak İngiliz idaresine geçen Kıbrıs Adası, 1945 yılından itibaren adada yaşayan Rumların Yunanistan'a bağlanma isteği üzerine Türk dış politikasının ve Türk-Yunan anlaşmazlığının en önemli konularından birisi haline gelmiştir. 1954 yılında bu isteğin Birleşmiş Milletlere taşınması ve buradan Rumlar lehine karar çıkmaması üzerine, adada şiddet olayları artmıştır. Şüphesiz bu olayların en önemli faili, 1955 yılında kurulan EOKA terör örgütü olmuştur. Kıbrıs'taki olayların artması üzerine adada huzur ve barışı sağlamak için Yunanistan, Türkiye ve İngiltere Londra'da bir araya gelerek 16 Ağustos 1960 tarihinde Türk ve Rumlardan oluşan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamışlardır. Ancak Rumların, Türklerin anayasal haklarını vermek istememesi ve adayı Yunanistan'a bağlama arzusu adada huzursuzluğu tekrar artırmıştır. İşte böyle bir ortamda Kıbrıs'ta bir darbe ile Rum lider Makarios devrilip yerine Türklere daha fazla düşmanlık besleyen Nikos Sampson getirilmiştir. İşte bu durum karşısında Türkiye, adadaki Türklerin haklarını korumak için önce İngiltere ile bir müzakere gerçekleştirmiş, ancak buradan bir sonuç alamayınca 15-16 Temmuz 1974 tarihleri arasında gerçekleşen I. Kıbrıs Barış Harekâtı yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Muğla'da yayınlanan tek gazete olan Devrim Gazetesi'nin hem Makarios'a yapılan askeri darbeyi hem de Türkiye'nin adaya gerçekleştirdiği I. Kıbrıs Barış Harekâtı'nı günü gününe takip ederek olayları Muğla halkına doğru ve güvenilir bir şekilde aktardığı görülmüştür. Hatta gazete, 16 Temmuz 1974 tarihli sayısında Rum lider Makarios'un darbe sonucu öldüğünü yazarken, 17 Temmuz 1974 tarihli sayısında haberini düzelterek Makarios'un ölmediğini ve darbeye karşı halkı direnişe davet ettiğini belirtilmiştir.

Aynı gazete, 17 Temmuz 1974 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit'in Kıbrıs'ta barışçı bir çözüm amacıyla Londra'ya gittiğini, burada istenilen çözüm bulunamayınca 18 Temmuz 1974 tarihinde TBMM'nin Kıbrıs Meselesi gündemi ile toplanma kararı aldığını, 19 Temmuz 1974 tarihli sayısı ise TBMM'nin bir gün önce Kıbrıs gündemi ile toplandığını, toplantıda hükümet ve muhalefet partilerinin konu üzerine görüşlerini açık bir şekilde beyan ettiğini ancak Kıbrıs'a asker çıkarma kararının Başbakan Bülent Ecevit'in Londra'dan Ankara'ya dönüşü sonrası verileceğini belirtmiştir. Yani gazete hem hükümetin hem de TBMM'nin Kıbrıs konusunda attığı adımları günü gününe okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır.

Devrim Gazetesi, Başbakan Bülent Ecevit'in Londra dönüşü önce Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile sonra da Bakanlar Kurulu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin komuta kademesi ile görüştüğünden sonra 20 Temmuz 1974 sabahı askere Kıbrıs'a çıkarma yapma

44 A. Suat Bilge, *Ankara-Atina-Lefkoşa Üçgeni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 84; Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, Öz basım, Ankara, 1987, s. 372.

emri verdiğini ve bu çıkarmanın tamamen barışçıl amaçlarla yapıldığı için tüm dünya devletleri tarafından haklılıkla karşılandığını yazmıştır. Burada I. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hem devlet kurumları arasındaki geniş mutabakat sonrası gerçekleştiğini hem de bu konuda dünya devletlerinin haklı gerekçelerimizi kabul ettiğini görmekteyiz.

I. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Cenevre'de taraflar arasında yapılan barış görüşmelerinden bir sonuç çıkmayınca 15 Ağustos 1974 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri adaya ikinci bir harekât başlatmıştır. Bu harekât Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı gereğince 16 Ağustos 1974 tarihinde sona ermiştir. Devrim Gazetesi bu konuyla ilgili olarak, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu harekât sonucunda istenilen sınırlara ulaştığını ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gibi Batılı devletlerin bu harekâtı toprak kazanma amaçlı yapılan bir çıkarma olarak gördüğü için sert bir şekilde kınadığını yazmıştır.

1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların uzlaşmaz tutumu sonrası Türk tarafı adada 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ilan etmiş ve ardından da 15 Kasım 1983 tarihinde oy birliği ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Kaynaklar

1. Gazeteler

“2. Cenevre Konferansı'nın Başarısızlıkla Sonuçlanması Üzerine Türk Ordusu Kıbrıs'ta Barış Harekâtını Tekrar Başlattı”, *Devrim Gazetesi*, S. 4983, 15 Ağustos 1974.

“Cenevre Barış Görüşmeleri Cuma Gününe Kaldı”, *Devrim Gazetesi*, S. 4963, 25 Temmuz 1974.

“Cenevre Görüşmeleri Devam Ediyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4965, 27 Temmuz 1974.

“Cenevre Konferansı Bugün Toplanıyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4976, 8 Ağustos 1974.

“Cenevre'de Birinci Etap Aşıldı ve Antlaşma İmzalandı. Ecevit'in Callaghan'ın Ültimatoma Tepkisi Sert Oldu: Türkiye Ültimatom Almaya Alışkın Değildir”, *Devrim Gazetesi*, S. 4969, 1 Ağustos 1974.

“Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Kati Sonuca Gidiliyor, Birliklerimiz Coğrafi Federasyon Sınırını Tahakkuk Ettirdi”, *Devrim Gazetesi*, S. 4984, 16 Ağustos 1974.

“Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Rum Ulusal Muhafız Gücü'nün Yaptığı Darbe Sonucu Öldürüldüğü Söyleniyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4955, 16 Temmuz 1974.

“Kıbrıs Sorunu Üzerine TBMM Bugün Olağanüstü Toplantı Yapacak”, *Devrim Gazetesi*, S. 4957, 18 Temmuz 1974.

“Olağanüstü Halde veya Seferde Halkın Önceden Alacağı Tedbirler ve Yapacağı İşler Hakkında Talimat”, *Devrim Gazetesi*, S. 4960, 22 Temmuz 1974.

“Önceki Gün Başlayan Kıbrıs Çıkarması Tam Başarıya Ulaştı”, *Devrim Gazetesi*, S. 4960, 22 Temmuz 1974.

“Sağ Olduğu Anlaşılan Makarios Kıbrıslı Rumları Cunta'ya Karşı Direnişe Çağırıldı”, *Devrim Gazetesi*, S. 4956, 17 Temmuz 1974.

“TBMM Dün Gizli Olarak Toplandı”, *Devrim Gazetesi*, S. 4958, 19 Temmuz 1974.

“Türk Silahlı Kuvvetleri Dün Saat 19.00 dan İtibaren Konsey’in Ateşkes Kararına Uydu”, *Devrim Gazetesi*, S. 4985, 17 Ağustos 1974.

“Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Arasından Cenevre Görüşmeleri Başlıyor”, *Devrim Gazetesi*, S. 4962, 24 Temmuz 1974.

Devrim Gazetesi, S. 4959, 20 Temmuz 1974.

Devrim Gazetesi, S. 4961, 23 Temmuz 1974.

Sarı, Mehmet, “Kıbrıs Çıkartması Neden Sevindiriyor Türk’ü?”, *Devrim Gazetesi*, S. 4970, 2 Ağustos, 1974.

Sarı, Mehmet, *Devrim Gazetesi*, S. 4989, 21 Ağustos 1974.

Yalçın, Ömer, “Bir Zafer Sonrası”, *Devrim Gazetesi*, S. 4969, 1 Ağustos 1974.

2. Kitap ve Makaleler

Alasya, Fikret, “Türk Dünyasındaki Gelişmeler Işığında Tarihi Perspektiften Kıbrıs”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991, ss. 60-85.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.

Bilge, A. Suat, *Ankara-Atina-Lefkoşa Üçgeni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1986.

Denктаş, Rauf Raif, *Onikiye Beş Kala Kıbrıs*, Lefkoşa, 1985.

Erdoğan, M.Akif, “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskan Teşebbüsü (1570-1571)”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa, 28 Ekim-2 Kasım 1991, ss. 40-55.

Gönlübol, Mehmet. vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, I (1919-1973), Ankara, 1982.

İsmail, Sabahattin, *Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974)*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1992.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)), TTK, Ankara, 1988.

Menekşe, Metin, “Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), s. 309-325.

Sonyel, Selahi, *Türk-Yunan Anlaşmazlığı*, Lefkoşa, 1985.

Tosun, Ramazan, “Kıbrıs Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10 (2001), ss. 95-106.

Türsan, Nurettin, *Yunan Sorunu*, Öz basım, Ankara, 1987.

EKLER

Ek-1

Ek-2

Ek-4

Ek-5

15
Ağustos
1974

Devrim
HALKIN SESİDİR

2. Cenevre Konferansı'nın başarısızlıkla sona ermesi üzerine
Türk Ordusu Kıbrıs'ta Barış Harekatı'nı tekrar başlattı
Antalya'da da sıkı yönetim ilân ediliyor, 14 ildeki sıkı yönetim 2 ay uzatılacak

Hürriyetin Bedeli
Ölüm de bir şey mi? Ölümün bilene!
Gemiye bin kapaklılar açıyor,
Sırtlarında iyim kükürün sağı sağı,
İyon güldür Güneş!

Ölüm de bir şey mi? Ölümün bilene!
Yapılan ağlayınca deli deli,
Küçük yavaşlıkların öpme,
Mayısınım öksüzler dikkat!

Hürriyetin bedeli kağıt!
Ama sen, ama sen,
Parmakların delip derinden vites,
Ölüm de bir şey mi? Ölümün bilene!

A. E. ERSOY

Münakaşa ettiği adamı balta ile yaraladı
Merkur Derya köyü Yarıkkaya Köyünde Hasan Arslan (35) geçti önceki Pazartesi günü saat 12.00 saatlerinde münakaşa ederken Arslan'ın (35) balta ile yaralandığı öğrenildi. İhbarın üzerine...

Yazısız

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doktora Öğrencisi
Ebru BAYRAM

Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Ana Bilim Dalı
brubayram28@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3337-6480>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 04/12/2024 23/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1596237>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Batı Karadeniz'de Dokumacılık (1923-1938)

Weaving in the Western Black Sea in the Early Years of the Republic (1923-1938)

Öz

Tarih öncesi dönemlerden itibaren dokumacılık; insanlığın giyinme ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılayan bununla beraber tarihî süreç içinde dinamik bir yapıya sahip sanat dalıdır. Dokumacılık Türk kültürünün de önemli bir unsuru olmuş, yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntular Türklerin çok ileri seviyede bir dokuma sanatına sahip olduğunu göstermiştir.

Zengin bir dokuma kültürüne sahip Anadolu'da dokumacılık halkın iktisadi yapısında önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batı Karadeniz'de dokumacılığı ele alan bu çalışmada; dokumacılığın bölgedeki gelişimi, bölgenin iktisadi yapısına etkileri, dokumacılıkta kullanılan ham maddeler ele alınarak incelenmiştir. İncelenen döneme dair kaynaklar sınırlı olmakla birlikte arşiv belgeleri, araştırma eserleri, yerel ve ulusal gazeteler yararlanılan kaynaklar olmuştur.

Batı Karadeniz Bölgesi'nin hemen hemen her ilinde dokumacılık yapılmaktadır. Bölgenin iklimi pamuk üretimi için uygun olmasa da küçük sahalarda üretim yapılmıştır. Ancak pamuklu dokumacılık daha çok dışardan alınan pamuğun işlenmesi ile gelişim göstermiştir. Kastamonu'ya bağlı Devrekani, Küre ve Tosya pamuklu dokumaların yapıldığı yerlerdir. Sinop'ta da pamuk yetiştirildiği salnamelerdeki bilgilerden tespit edilmekte, Mudurnu ve Göynük'te pamuklu bezler imal edilmekteydi. İpek üretimi ile ilgili denemeler yapılmış fakat üretimde süreklilik sağlanamamıştır.

ATIF: BAYRAM, Ebru, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Batı Karadeniz'de Dokumacılık (1923-1938)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. (495-514)

CITE: BAYRAM, Ebru, "Weaving in the Western Black Sea in the Early Years of the Republic (1923-1938)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (495-514)

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde kendir ve keten üretimi yoğun olarak yapılan iki önemli dokuma ham maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada üretilen kendirin kaliteli ve dayanıklı olması urgancılığın gelişmesini sağlamıştır. İmal edilen urganlar hem halkın hem de donanmanın ihtiyacını karşılamaktaydı. Kendir ve ketenin bölge ekonomisine önemli katkıları olmakla birlikte işleme aşamalarının zahmetli olması ve bu aşamaların modernize edilememesi üretim sürecini olumsuz etkilediği görülmektedir. Bundan başka Avrupa'da sanayileşme ile birlikte imal edilen ucuz dokumaların Anadolu'da rağbet görmesi, kendirin kısıtlı alanlarda kullanılarak halkın başka tarım ürünlerinin ekimine eğilim göstermesi, bir kooperatifin olmaması, imal edilen dokumaların tanıtımının yeteri kadar yapılamaması, teknik bilgi ve sermaye yetersizliği de bölgede dokumacılığı olumsuz etkileyen diğer faktörlerdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke ekonomisi içinde önemli olan bu ürünlerin üretim miktarı ve kalitesinin artırılması, işleme aşamalarının ıslah edilmesi ve bunlara paralel sanayileşmenin sağlanması için programlar hazırlanmıştır. Ancak bölgede dokumacılığın sanayileşmesi ile ilgili somut adımlar daha sonraki yıllarda atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, El tezgâhı, Kendir, Keten, Pamuk

Abstract

Since prehistoric times, weaving has been a craft that meets the needs of humanity for clothing and protection, while also maintaining a dynamic structure throughout history. Weaving has been an important element of Turkish culture, and findings from archaeological excavations show that the Turks had a highly advanced weaving art.

In Anatolia, which has a rich weaving culture, weaving holds a significant place in the economic structure of the local people. In this study, which examines weaving in the Western Black Sea region during the early years of the Republic, the development of weaving and its effects on the region's economic structure are examined with a focus on the raw materials utilized in the weaving process. Although sources from the period under discussion are limited, archival documents, research works, and local and national newspapers have been utilized.

Weaving is practiced in almost every province of the Western Black Sea Region. Although the region's climate was not suitable for cotton production, small-scale cultivation was carried out. However, cotton weaving developed mainly through the processing of cotton imported from outside. Devrekani and Küre, along with Tosya, were the places in Kastamonu where cotton weaving was done. It is known from records in the salname that cotton was also grown in Sinop, while cotton fabrics were produced in Mudurnu and Göynük. Although attempts were made to produce silk, continuity in production could not be achieved.

Hemp and flax are the two major raw materials for weaving in the Western Black Sea Region, with significant production of both. The quality and durability of the hemp produced in the region contributed to the development of rope-making. The ropes manufactured were used to meet the needs of both the local people and the navy. Despite the important contributions of hemp and flax to the regional economy, the labor-intensive

processing stages and the lack of modernization in these processes negatively affected production. Additionally, the popularity of cheap fabrics in Anatolia manufactured with the industrialization in Europe, the limited use of hemp, the shift of the population towards other agricultural products, the absence of cooperatives, insufficient promotion of the manufactured textiles, lack of technical knowledge, and inadequate capital were other factors that adversely affected weaving in the region. In the early years of the Republic, programs were prepared to increase the production quantity and quality of these important products for the national economy, improve the processing stages, and ensure industrialization in parallel. However, concrete steps towards the industrialization of weaving in the region were taken in later years.

Keywords: Weaving, Hand loom, Hemp, Linen, Cotton

GİRİŞ

Dokumacılık, eski çağlardan itibaren insanların giyinme, süslenme ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir meslek ve sanat dalı olmuştur. Dokumacılığın ne zaman başladığı ile ilgili kesin bilgi olmamakla birlikte tarihî süreç içinde büyük bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. İlk dönemlerde insanlar örtünme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvan derilerini kullanmışlar, ilerleyen dönemlerde ise bitki sap ve liflerini kullanarak dokumacılığı öğrenmişler ve dokuma tezgâhları yaparak bu işi geliştirmişlerdir.

Türklerin dokumacılık sanatı ile yakından ilgilenmesi çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim Orta Asya'da yapılan kazılarda kurganlarda ortaya çıkan buluntular bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu buluntular arasında kırmızı ve yeşil renkli kumaşlardan yapılmış, altın kakmalı düğmeleri ve süsleri bulunan elbiseler dikkat çekicidir.¹ Ayrıca Türklerin kaftan adını verdikleri uzun elbiseler, Türk kültürünün önemli bir unsuru olan keçe çoraplar kurganlardan çıkarılan dokumalar arasında yer almaktadır.²

Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde farklı dokumacılık sanatları ile karşılaştılar ve tarihî süreç içinde bunu daha da geliştirdiler. Öyle ki; Türk dokumaları güzelliği, çeşitliliği ve kalitesi bakımından iç ve dış pazarlarda büyük rağbet görmüş, özellikle Osmanlı döneminde birçok şehir farklı dokuma çeşitleri ile kendini göstermiştir. Bursa ipekli, Denizli pamuklu, Ankara ise yünlü dokumaları ile ön plana çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batı Karadeniz'de dokumacılığı ve kullanılan ham maddeleri incelediğimiz bu çalışmanın amacı; Türk kültürü ve iktisadi hayatının önemli bir unsuru olan dokumacılığın tarihî süreç içinde gelişimine ve bu alanda yapılan çalışmalara bölge bazında ışık tutmaktır.

1923-1938 yıllarını kapsayan bu çalışmada öncelikle Batı Karadeniz Bölgesi'nde Cumhuriyet dönemi öncesi dokumacılığın durumu değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bölgede yoğun olarak üretilen önemli bir dokuma ham maddesi olan keten ve kendir ile

1 Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.61.

2 Ögel, İslamiyet'ten Önce..., s.65.

ilgili bilgi verilerek dokumacılık sanatının gelişimi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışma için öncelikle kaynak taraması yapılmış, ardından konu ile ilgili arşiv belgeleri, araştırma eserleri, yerel ve ulusal gazeteler tespit edilerek incelenmiştir. Elde edilen bilgiler ait olduğu zamanın şartları dikkate alınarak analiz edilmiştir. Ayrıca istatistikî veriler çıkartılarak değerlendirilmiştir.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dokumacılık

Osmanlı Devleti'nde dokumacılık küçük atölyeler ve el tezgâhlarında imal ediliyordu. Yapılan dokumalar 18. yüzyıla kadar ülke ihtiyacını karşıladığı gibi dış pazarlara da gönderiliyordu. Ancak önce Fransa'ya ardından diğer Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlar ve Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi Anadolu'da dokumacılığı olumsuz etkilemiştir.

Ortaya çıkan olumsuzluklara karşı Osmanlı Devleti bazı tedbirler aldı. Yeni makinelerde dokuma yapabilecek ustalar yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi,³ yeni dönem dokuma imali yapanların nişan ile ödüllendirilmesi,⁴ dokumacılık sektöründe yatırım yapacak olanlara faizsiz kredi verilmesi, vergi muafiyeti⁵ bu tedbirlerden bazılarıydı. En önemlisi Hereke Fabrika-i Hümayun, Feshane Defterdar Fabrikası, İzmit Çuha Fabrikası, İslimye Çuha Fabrikası, Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası⁶ gibi fabrikalar açılmıştır. Açılan bu fabrikaların ihtiyacı olan makineler ve tezgâhlar ile bunların kurulması için gerekli mühendis ve teknik eleman ise yurt dışından getirilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti bu işin eğitimine de önem vererek İzmit ve Bursa'da okullar açtı.⁸ Ayrıca meslek okulları bünyesinde bazı illerde dokumacılık şubeleri oluşturuldu. Örneğin Diyarbakır İslahhanesinde açılan dokumacılık şubesinde yapılan yünlü dokumalar Diyarbakır'da Dördüncü Ordunun ihtiyacını karşılayacak duruma gelmişti. Diyarbakır'dan başka Kastamonu, Edirne, Konya ve İzmir İslahhanelerinde dokumacılık bölümleri açılarak bu alanda eleman yetiştirilmiştir. Ancak savaşlar sebebiyle bu şubeler fazla gelişemedi ve teşkilatlanamadı. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemine kadar bu okullardan mezun olan dokuma ustaları hem sayı hem de kalite açısından ülke ihtiyacını karşılayamadılar.⁹

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, (BOA), *Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT)*, 2-1, 30.01.1258, BOA, *Mabeyni Hümayun Evrakı – İradeler (MB.İ)*, 1-87, 09.01.1263, BOA, *Bab-ı Defteri-İradeler (D.DRB.İ)*, 22-11, 24.01.1264.

4 BOA, *A.MKT*. 66-4, 22.02.1263.

5 BOA, *Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı, (A.MKT.MVL.)*, 133-61, 03.04.1278.

6 Bu fabrikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.403-420.

7 BOA, *Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.4)*, 4-3, 17.09.1852, BOA, *Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)*, 360-47, 07.06.1889, BOA, *Hazine-i Hassa Nezaret Defteri (HH.d.)*, 17859, 27.02.1268.

8 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Ata Yiğit, "19.Yüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrika-i Hümayunu Modeli" Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları Sempozyumu 01-04 Kasım 2010 –Alanya, Akdeniz Üniversitesi, *Arış* (Sempozyum Özel Sayısı-1), Sayı: 5, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2011, ss.136-143. Ali Ata Yiğit, "19. Yüzyıl Osmanlı İpek Böcekçiliği Politikası ve Eğitim Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 115, Sayı: 227, İstanbul 2017, ss. 213-228.

9 *Türkiye Birinci Tekstil Endüstrisi Kongresi*, Makine Mühendisleri Odası, Bursa, 1967, s.163.

Osmanlı Devleti yaptığı düzenlemeler ve açtığı fabrikalar ile dokumacılık sektörünü yeni dönemin şartlarına göre düzenlemeye çalışsa da birçok sebeple istenilen düzeyde bir sonuç alınamadı. Bilhassa kapitülasyon uygulamaları, iç gümrük vergileri, açılan fabrikalarda kullanılan makine ve tezgâhlar ile teknik elemanların yurt dışından getirilmesi, dokumacılıkta kullanılan ham maddeyi işleyebilecek alt yapının oluşturulamaması gibi temel hususlar gelişmenin önündeki engeller oldu ve dışa bağımlılık bitirilemedi.

1913 yılında çıkarılan ve geniş ölçüde teşvik önlemleri içeren Teşvik-i Sanayi Muvakkat Kanunu ise savaşlar sebebiyle başarıyla uygulanamamıştır. 1913-1915 sanayi istatistiklerine göre Anadolu’da 1915 yılı itibarıyla dokumalarda yerli üretimin tüketim içindeki payı, yünlü dokumada % 41.3 iken pamuklu dokumada % 9.5’tir. Anadolu’da bir dönem pamuklu dokuma ihtiyacının önemli bir bölümü imal edilirken, bir süre sonra ihtiyacının % 90.5’i ithalat ile karşılanır oldu. 1915’te 264 işyerinden 73’ü dokumacılık sektörü ile ilgiliydi. 1922 yılına baktığımızda ise 32.721 işyeri bulunmaktaydı ve bu işyerlerinin 20.057’si dokumacılık ile ilgiliydi. Bu sektörde çalışan işçi sayısı ise 35.316 idi. Bu verilere göre işyeri başına 1.76 işçi düşmekteydi. Bu durum ise dokumacılıkta daha çok küçük el tezgâhları ile faaliyet gösteren atölyelerin olduğunu gösteriyordu.¹⁰ Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet dönemine geçen dokuma sanayisi çok zayıf durumdaydı.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında üretim az, iş gücü yetersiz ve yoksulluk had safhadaydı. Uzun yıllar süren savaşların yol açtığı tahribatın giderilmesi kolay değildi. Nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyor ve geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlıyordu. Bunun için tarıma ve köylüye yönelik özel politikalar geliştirildi.¹¹ Tarımla bağlantılı sanayinin de oluşturulmasına ağırlık verilerek fabrikalar açıldı.¹² Bu doğrultuda dokumacılık alanında da yatırımlar yapıldı.

1925 yılında çıkarılan bir kanunla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası¹³ kurularak Bakırköy Pamuklu Dokuma, Feshane Yünlü Dokuma, Hereke İpekli ve Yünlü Fabrikaları bu bankaya devredildi. Bu fabrikaların kapasiteleri genişletilerek gerekli onarımlar yapıldı ve devlet siparişi olmadan da varlıklarını devam ettirebilmeleri sağlandı.¹⁴ I. Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda dokumacılıkla ilgili çalışmalar da yapılmış ve bu sektör pamuk, yün ve kendir olarak değerlendirilmiştir. Bu alanlarda kurulan fabrikalar 1933 yılında çıkarılan bir kanunla Sümerbank’a¹⁵ bağlı olarak bir araya getirilmiştir. Buna göre; Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, ve Malatya pamuklu dokuma sanayinde öne geçti. Iğdır’da iplik ve dokuma, Kastamonu’da ise kendir sanayi kuruldu.¹⁶ Bu fabrikalara teknik eleman yetiştirmek için

10 Cavit Şentürk, Yaman Erdal, Oğuz Türkyılmaz, *Türkiye’de Pamuklu Tekstil Sanayiinin Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Tekstil Raporu, 1976, s.12-13.

11 Cumhuriyetin ilk yıllarında köylü ve tarıma yönelik düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Ata Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, .3,2 (2012): ss.315-326

12 Yiğit, Cumhuriyet..., s.321.

13 “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu”, *Resmi Ceride*, 23.04.1341, S.96, s.224.

14 Dölen, *Tekstil...*, s.435.

15 “Sümerbank Kanunu”, *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1933, S.2424, s.2676.

16 Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 184-185

İstanbul Bölge Sanat Okulu'nda dokumacılık bölümü açıldı.¹⁷

0.1. Batı Karadeniz'de Dokumacılık

Kastamonu, Sinop, Zonguldak, Düzce, Karabük, Bolu ve Bartın olmak üzere yedi ilden oluşan Batı Karadeniz Bölgesi'nin hemen hemen her ilinde dokumacılık önemli bir uğraş alanıdır. Bununla birlikte bölgede Kastamonu, Sinop ve Zonguldak dokumacılığın daha yoğun olarak yapıldığı bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Kastamonu'da dokumacılığın tarihî süreci ilgili kaynaklarda geniş bilgiler bulunmaktadır.

Batı Karadeniz Bölgesi dokuma ham maddesi olarak da kendir üretiminin yoğun yapıldığı bir bölgedir. Bölgede kendir üretiminde ve kendir dokumalarında Kastamonu, ilk sırada yer almaktadır. Sinop ise özellikle keten üretimi ve dokumalarında dikkat çekmektedir. Bölgede pamuk üretimi ise çok az miktardadır. Dolayısıyla pamuklu dokumalar pamuğun dışardan temin edilmesi ile yapılmaktaydı. Bölgede üretimi yapılmayan bir başka dokuma ham maddesi ise ipekti. Kastamonu ve Bartın'da ipekböcekçiliği ile ilgili denemeler yapılmışsa da başarılı sonuçlar elde edilememiştir.

Kastamonu'da dokumacılık çok önceki dönemlerden beri yapılmaktaydı ve hemen hemen her evde bir dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Bölgede dokumacılık, kendi ihtiyaçlarını karşılamak ya da bütün geçimini sağlamak için olmak üzere iki şekilde yapılmaktaydı. Şehrin dokumacılıkta ilerlemesinde önemli etkenlerden biri buranın eski bir ticaret merkezi olması, diğeri ise her yıl kurulan panayırdı. Perdeler, çarşaflar, yastık örtüleri, yünlü kumaşlar, pamuk ipliğinden yapılan havlu ve hamam takımları imal edilen dokuma ürünleri arasındaydı.¹⁸ Bunların dışında 1885 yılında Hüseyin Hüsnü Bey tarafından şehirde dokumacılığı daha iyi bir duruma getirmek için şirket kurularak eski dönem dokumacılığı ıslah etmeye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Ancak şirket Avrupa'nın sattığı ucuz ürünler karşısında rekabet edememiş ve dağılmıştır.¹⁹

Kastamonu'da yünlü dokumacılık yapıldığına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte şehirde bir Tiftik Pazarı ve Sofucular adında bir mahallenin olması,²⁰ Bolu ve Kastamonu'da kuşak, sof gibi yünlü dokumaların Bolu pazarlarında satılması²¹ bölgede yünlü dokumacılığın yapıldığını gösteren önemli bilgilerdir.

Kastamonu'ya bağlı Tosya ilçesinde yün tiftikten yapılan kuşakçılık ve sofçuluk sanatı ile ilgilenildiği vilayet salnamelerinde belirtilmekteydi.²² Ayrıca Tosya'da yün çorap, kıldan çuval ve kilim, kırmızı ve siyah sahtiyan imal edildiği ve yünden yapılan çorap ve kuşakların başka şehirlere gönderildiği,²³ Taşköprü'de yünden dokumalar,²⁴ Araç ve Daday

17 BCA, 30.10.0.0.142.20.8., 12.11.1937.

18 Ziya Demircioğlu, *Kastamonu'da Dokumacılık ve Kooperatif*, Açıksöz Matbaası, Kastamonu, 1943, s.17-18

19 Demircioğlu, s.19-20.

20 Ahmet Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Zafer Matbaası, Ankara, 2004, s.151.

21 BOA, *Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III)*, 193-11610, 29.12.1212.

22 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, 1310, s.420.

23 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, 1310, s.420.

24 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, 1310, s.418.

ilçelerinde,²⁵ Çerkeş'te tiftik ticaretinin yapıldığı²⁶ salnamelerde ifade edilmektedir.

Bolu'da karakeçi olarak bilinen bir keçi yetiştiriliyor ve bu keçi üç yıl içinde tiftik keçisi haline geliyordu. Bu tür sadece Bolu'ya bağlı Kıbrısçık'ta yetiştirilirken Mudurnu, Çağa, Mengen, Viranşehir ve Gerede'de de karakeçi yetiştiriciliği yapılmış ve 1865 yılına gelindiğinde bu keçilerin sayısının artırılmasına çalışılmıştır. Yünlü dokumacılığın oldukça gelişmiş olduğu Bolu'da senede bir buçuk kıyyeden üç kıyyeye kadar yün alınarak 30 kuruştan 50 kuruşa kadar satılmaktaydı.²⁷ Bolu'ya bağlı Mudurnu'da kalıçe kilim de dokunurken Göynük'te ise kırmızı ve siyah sahtiyan, yün ve kilim imal edilmektedir.²⁸

Kastamonu'da ipekli dokumacılık yapıldığına dair kesin bilgiler yoktur. Buna karşın Şeriye Sicillerinde bölgede ipekli dokumacılıkla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; Kastamonu sancağının mizanı harir mukataasının 50 bin akçe olduğu 1689-1690 sicilindeki kayıtlarda belirtiliyordu. Ancak belirtilen bu miktar ipeğin tartılmasından elde edilen geliri göstermekle birlikte ipeğin tamamının Kastamonu'da satılıp satılmadığı da kesin değildir. Bundan başka Avarız defterinde bir kazzaz esnafının kaydı da bulunmaktadır. Fakat bunun da ipek ticareti mi ya da dokumacılıkla mı ilgili olup olmadığı belli değildir.²⁹

Salnamelerden edinilen bilgiye göre Bolu'da da ipekböcekçiliği ile ilgili denemeler yapılmış, hükûmetin bu yönde teşvik çalışmaları olmuştur. Adapazarı ve Gerede'de 40 dönüm üzerindeki arazilere 30 bin civarında dut fidanı gönderilmiş ve oldukça fazla koza elde edilmiştir. Hatta hükûmet teşvik amaçlı gelecek sene daha fazla fidan göndereceğini belirtmiştir.³⁰ Bartın'da halkın ipekböceği yetiştirme isteği üzerine Bartın kaymakamlığı 84 bin adet dut fidanı talebinde bulunmuştur.³¹ 19. yüzyılda Sinop'ta da ipek yetiştirmek için Bursa'dan 50 bin adet dut fidanı talep edilmiştir.³²

Kastamonu'da pamuklu dokuma yapıldığına dair bilgiler mevcuttur. İnalıcık'ın verdiği bilgilere göre; 15 yüzyılın sonunda Anadolu'dan Kefe'ye getirilen pamuklu kumaşlar listesinde 6.300 parça pamuk bulunmaktaydı ve bunlar Kastamonu, Bursa ve Kayseri'den Müslüman tüccarlar tarafından getirilmişti. Kastamonu'ya pamuk ham olarak gelir, burada işlenir ve ihraç edilirdi. Kastamonu, Tosya ve Küre belli bir pamuk çeşidinde ön plana çıkmıştı.³³ Kastamonu ve Tokat'a kadar uzanan bölge 15. ve 18. yüzyılda kuzey kesimin pamuklu ihtiyacını karşılayan önemli bir bölgeydi. Şehir, kasaba ve kırsal kesimdeki halk fazla tüketilen kaba pamukluların üretiminde etkindi.³⁴

25 *Kastamonu Vilâyet Salnamesi, 1310*, s.421-422.

26 *Kastamonu Vilâyet Salnamesi, 1310*, s.451.

27 BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.JMKT.MHM)*, 335-98, 29.01.1282.

28 *Kastamonu Vilâyet Salnamesi, 1310*, s.444.

29 Kankal, *Türkmen'in Kaidesi* s.150-151.

30 *Kastamonu Vilâyet Salnamesi, 1310*, s.427-428.

31 BOA, *A.JMKT.MHM.*, 434/4, 24.10.1285.

32 BOA, *Meclis-i Vala (MVL)*, 716-98, 12.08.1282.

33 Halil İnalıcık, *Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.79-80.

34 İnalıcık, s.127.

Kirpas, çadır ve bogasi adı verilen pamuklu kumaşlar da Kastamonu’da imal ediliyordu. Avarız defterlerindeki kayıtlarda Kastamonu’da üç adet çadırcı esnafının bulunması bu tür kumaşların imalinin yapıldığını göstermektedir. Yelken bezleri, pamuktan ince gömlek³⁵ Taşköprü’de kirpas kumaşlar³⁶ Safranbolu’da pamuk üretiminin yapıldığı ve yerli kirpasta dokumalar imal edildiği³⁷ Kangırı’da Manisa ve Amasya taklidi alaca bez, peşkir, mendil, çarşaf³⁸ dokunduğu vilayet salnamelerinde belirtilen bilgiler arasındaydı.

Sinop’ta da pamuk yetiştirildiği vilayet salnamelerinde verilen bilgiler arasındadır.³⁹ Mudurnu’da pamuktan alaca peşkir, el havlusu, perde, yastık ve minder örtüsü, yatak çarşafı, gömleklik bezler, Göynük’te de alaca basmalar imal edilmekteydi.⁴⁰

Kendir üretimi ve urgancılık Kastamonu’da yaygın olarak yapılmaktaydı. Kastamonu Merkez, Taşköprü⁴¹ ve Tosya⁴² ise kendir üretiminin en yoğun olduğu yerlerdi. Kastamonu dışında Zonguldak, Karabük, Bolu, Bartın kendir ziraatının yapıldığı yerlerdi.⁴³ Kastamonu’da üretilen kendir, halkın ihtiyacını karşıladığı gibi donanmanın ihtiyacını da karşılıyordu. Osmanlı Devleti döneminde donanmanın ihtiyacı olan halat ve kendirin Kastamonu ve ona bağlı ilçelerden geldiğini gösteren belgeler arşiv kayıtlarında mevcuttur.⁴⁴ Bölgede özellikle urgan dokumacılığı önemli bir yer tutmaktaydı. Kastamonu’da bulunan Kendir Hanı, Urgan Hanı urgancılığın yapıldığı önemli ticaret yerleriydi.⁴⁵ Taşköprü de urgan imali yapan önemli bir merkezdi. Burada üretilen kendir ve dokunan kendir dokumalar Avrupa’ya gönderilirdi.⁴⁶

İnebolu’da keten dokumaların yapıldığı ve bunların da ihraç edildiği vilayet salnamelerinde ifade edilmekteydi.⁴⁷ Bolu’da da keten ve kendir üretiminin yanı sıra keten bez dokumacılığı da yaygın olarak yapılmaktaydı.⁴⁸ Sinop’ta üretimi yapılan ketenden iplik imal edilerek bezler yapılır ve başka bölgelere gönderilirdi.⁴⁹

Bartın’da da iplik imali ve dokumacılık yapılmaktaydı. Nitekim 1640 yılı İstanbul narh defterindeki bilgilerde Bartın’ın bükülmüş beyaz keten ipliği, Bartın’ın çiğ beyaz ipliği gibi ifadelerin yer alması bunu açık bir şekilde göstermektedir. İlerleyen yıllarda da

35 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.410.*

36 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.418.*

37 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.415.*

38 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.448.*

39 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.456.*

40 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.444.*

41 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.418.*

42 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, 419.*

43 Ata Erdoğan, *Kastamonu Kültürü 5*, Kastamonu, 2021, s.40.

44 BOA, *Divan-ı Hümayun Sicilâtı Mühimme Defteri (A/DVNSMHH.d.)*, 124-171, 10.05.1129, .BOA, *Ali Emiri – I. Abdülhamid (AESABH.I.)*, 349-24477, 29.02.1188, BOA, *Cebhane-i Amire (C.BH.)*, 246-11382, 16.10.1201, BOA, C.BH, 274-12645, 09.06.1216.

45 Erdoğan, *Kastamonu Kültürü 5*, s.41-42.

46 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, 1307, s.281, *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.418.*

47 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.413.*

48 “Bolu”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.2, Anadolu Yayıncılık, İstanbul: 1982), s.1464.

49 *Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1310, s.457.*

burada keten tohumu ve keten ipliği, alım satımı yapılan ürünler arasında önemli bir yer tutmaktaydı.⁵⁰ 1869 Kastamonu Vilayet Salnamesinde Bartın'da yılda yaklaşık 400-500 kantar kendirden halat imal edildiği belirtilirken,⁵¹ 1892 vilayet salnamesinde de halat ve ip yapımında halkın usta olduğu ifade edilmekteydi.⁵²

2. 1923-1938 Arası Batı Karadeniz'de Dokumacılık

2.1.Kastamonu'da Dokumacılık

Kastamonu'da dokumacılığın tarihî süreci çok önceki dönemlere kadar gitmekle beraber pamuk, keten ve kendirden imal edilen dokumalar hem halkın ihtiyaçlarını karşılıyor hem de civardaki illere gönderiliyordu. Kastamonu'da özellikle kendirden yapılan iplikler halkın geçimi için önemli bir yer tutuyordu.⁵³

Urgan imalinin yoğun olarak yapıldığı Taşköprü'de sayıları 150-300 arasında değişen urgan tezgâhında 1.500 civarında kişi çalışmaktaydı. 1932 yılından itibaren Taşköprü'de dokumacılık gelişmeye başlamış ve tezgâh sayısı 400'e kadar yükselmiştir. Bu tezgâhlarda pamuk bezi ve renkli alacalar, düz beyaz bezler, çamaşırlık ve astarlık bezler de dokunur ve yıllık üretim 700 bin metreyi bulurdu.⁵⁴ Taşköprü kendir ziraatinin en yoğun yapıldığı yerlerden biriydi. Bölgedeki en önemli eksiklik, üretimi yoğun olarak yapılan kendiri işleyecek bir fabrikanın olmamasıydı. Kendirden imal edilen urgan ve halat el tezgâhlarında yapılmakla birlikte kendiri soyma ve işleme de elle yapılıyordu. Bu nedenle burada kendirden en verimli şekilde yararlanabilmek için fabrikanın kurulması gerekiyordu.⁵⁵

Tosya'da kuşakçılık ve kıl muhtabiye yaygın olarak yapılmaktaydı. 1930'lu yıllarda sadece kuşak imal eden tezgâh sayısı 50'ye yakındı. Yıllık üretim 40 bin kiloya yakındı. İmal edilen kuşakların iplikleri ise halk tarafından el çırkırlarında yapılıyordu.⁵⁶ 800 tezgâhı olan ilçede iş zamanında bu sayı 1.200'e kadar yükselmekteydi. Kastamonu'dan alınan pamuk bezler burada kırmızı ve siyaha boyanarak satılmaktaydı. 1932 yılından sonra bölgede dokumacılık gelişmeye başlamış ve yapılan dokumalar halkın ihtiyacını karşılarken dışarıya da ihraç edilmiştir.⁵⁷ 1934 yılında 1000 civarında dokuma tezgâhı olan Tosya'da 100 bin metre pamuklu dokuma imali yapılmaktaydı.⁵⁸

Keten üretiminin yapıldığı İnebolu'da elbiselik dokumalar yapılmaktaydı.⁵⁹ Küre de keten üretiminin yapıldığı bir ilçeydi ve burada keten elyafından yapılan ipliklerle dokumalar yapılır ve bunlar ihraç edilirdi. 1930'lu yıllarda ise bu ilçede dokumacılıkta gerilemeye başladı ve sadece yerel talebi karşılayacak ölçüde üretim yapılır oldu.⁶⁰

50 “Zonguldak”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.10, Anadolu Yayıncılık, İstanbul: 1984, s.7726.

51 “Zonguldak”, *Yurt Ansiklopedisi*, s.7729.

52 “Zonguldak”, *Yurt Ansiklopedisi*, s.7729.

53 BCA, 490-1-0-0/668-244-1, 14-01-1938.

54 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat, Ticaret ve Sanat Nasıldır ve Ne Surette Yükselir?*, 1950, s.5.

55 “Taşköprü'de Bir Kendir Fabrikasına İhtiyaç Vardır”, *Son Posta*, No:2188, 3 Eylül, 1936, s.5.

56 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.8.

57 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.7.

58 “Tosya'da Dokuma Sanayi”, *Son Posta*, No:1585, 30 Birincikanun, 1934, s.4.

59 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.11.

60 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.2.

1927 Sanayi Sayımına göre Batı Karadeniz’de dokumacılıkla ilgili işletme ve çalışan sayısı şu şekildeydi:

Tablo 1: 1927 Sanayi Sayımına Göre Batı Karadeniz’de Dokumacılıkla Sektöründe İşletme ve Çalışan Sayısı

	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı
Kastamonu	231	372
Bolu	70	159
Sinop	47	104
Zonguldak	84	198

Kaynak: *1927 Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969, 36-42

Kastamonu’da yapılan yerli dokumalar açılan sergilere de gönderiliyordu. Örneğin; Ankara’da 1930 yılında Milli Sanayi Numune Sergisine Tosya kuşağı, yelken bezi, gömleklik, perdelik, çarşafık dokumalar, elli civarında urgan, halatlar, çuval, kendir çubuğundan bir bağ ve taranmış kendir demeti gönderilmişti.⁶¹ Ayrıca Kastamonu’da imal edilen kendir ürünleri 1937 yılında Selanik’te uluslararası bir sergide altın madalya da kazanmıştır.⁶²

Zaman zaman Kastamonu’da çuval ve kınnap fabrikasının açılması gerekliliği üzerinde durulmuş, bu konu ile ilgili gerekli makamlara bilgi verilmiş ancak kesin bir sonuç alınamamıştı. 1926 yılında Kastamonu mebusu Halit Bey bölgede kendir üretiminin artmasına bağlı olarak burada bir urgan ve kınnap fabrikası kurulması ile ilgili önerge vermiştir.⁶³ 1930 yılında da yapılan sanayi kongresinde Kastamonu’da bir kınnap fabrikası ve dokuma santrali yapılması kararı alınmıştı.⁶⁴ Bölgede fabrika açılması konusunda özel girişimler de olmuştur. Kastamonu’da bir çuval fabrikası açmak isteyen İzmir tüccarlarından Fuat Bey Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası’ndan bölgede yetişen kendirler hakkında bilgi istemiştir.⁶⁵

Sanayileşen Avrupa’daki ucuz dokumaların Anadolu’ya girmesi halkın da bu dokumalara rağbet göstermesi bütün ülkede olduğu gibi Kastamonu’da da dokumacılığı olumsuz etkilemişti. Dokumacılıkta 1931 yılına kadar devam eden gerileme 1932 yılında alınan tedbirler ile durdurulmuş ve ilerleme sürecine girmişti.⁶⁶ 1933 yılına gelindiğinde ise Kastamonu’da yapılan yerli dokumalar o döneme göre oldukça kaliteliydi. Sofra takımları, çamaşırlık bezler, perdelik kumaşlar Kastamonu’da dokuma sanayinin ileri bir seviyede olduğunu gösteriyordu. Kaput bezi, alaca kumaşlar mendil ve astarlık kumaşların ihracat miktarı giderek artıyordu.⁶⁷

61 “Sergiye Hazırlık”, *Kastamonu*, No:2922, 20 Mart, 1930, s.1.

62 Erdoğan, *Kastamonu Kültürü*, s.49.

63 BCA, 30-10-0/8-46-13, 11-11-1926.

64 “Kınnap Fabrikası”, *Açıksöz*, No:2553, 26 Mayıs, 1930, s.1.

65 “Çuval Fabrikası İçin Müracaat”, *Açıksöz*, No:2555, 2 Haziran, 1930, s.2.

66 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.7.

67 Ata Erdoğan, *Kastamonu El Dokumacılığı*, Sözcü Gazetesi, Kastamonu: 2008, s.3.

1936 yılında Ankara’da toplanan sanayi kongresine göre Kastamonu’da 5 bin dokuma ustası bulunurken 4 bin adet de tezgah çalışmaktaydı. Kıl muytabiyeci 35, tezgâh sayısı 35, Urgan ve muytabiyeci 500, tezgah sayısı 450, kuşak dokuyan usta sayısı 35, tezgâh sayısı ise 40’tı.⁶⁸

Kastamonu’da dokumacılıkla ilgili bazı sıkıntılar bulunmaktaydı. Bunlardan biri ham maddeyi işleme meselesiydi. Kastamonu dokuma ham maddesi açısından zengin olmakla birlikte sadece ham maddenin olması yeterli değildi. Bu ham maddeyi işleyecek tesislerin kurulması gerekliydi. Mesela; Kastamonu kendir üretimi açısından önemli bir bölgeydi ve dış piyasalarda Kastamonu kendirine karşı talep artmıştı. Sümerbank burada kendir sanayinin oluşturulması için bir inceleme başlatmıştı. Halk ise talebin artması ile incelemenin bitirilip kendir sanayinin oluşturulmasını istiyordu. Nitekim kendirin el ile soyulup işlenmesi Kastamonu kendirine karşı olan talebi azaltmaktaydı.⁶⁹ Yapılan dokumaların tanıtımının yapılması da dokumacılığın ilerlemesi için gerekliydi.

1900’lü yıllarda Hafız Hüsnü Bey Kastamonu’da bir dokuma şirketi kurmuş ve o dönemde yapılan dokumalar uluslararası ün kazanmıştı. Hatta dönemin hükümeti tarafından Hüsnü Bey altın madalya ile ödüllendirilmişti. Bir diğer önemli husus ise yeni tarzda olan tezgâhların ve makinelerin halka ücretsiz bir şekilde öğretilmesiydi. Kastamonu’da dokumacılığın gelişmesi için makineli üretime geçilerek bu makinelerin halka öğretilmesi, üzerinde durulması gereken bir konuydu.⁷⁰ Ayrıca Kastamonu’da dokumacılıkla ilgilenen birkaç iş adamı vardı. Şehirde mevcut 4 bin tezgâh sadece bu iş adamları için çalışıyordu. Tezgâhlar eskiydi ve tezgâh sahiplerinin ellerinde sermayeleri yoktu. Bu nedenle şehirde dokumacılıkla ilgili bir kooperatifin de kurulması önemliydi.⁷¹

Batı Karadeniz’de ipek üretimi ve ipekli dokumacılık pek görülmemekle birlikte Kastamonu’da 1932 yılında ipek üretimi ile ilgili girişimlerde bulunulmuş 150 aile ipekböcekçiliği ile ilgilenmiştir. Ancak yeterli dut ağacının olmamasından dolayı istenilen verim alınamamıştır.⁷²

Batı Karadeniz’de tiftik keçisi hemen hemen her ilde yetiştirilmekle birlikte özellikle istatistiklere baktığımızda Kastamonu’da daha fazla yetiştirildiğini görürüz. Nitekim Kastamonu’da tiftik keçisi miktarı 25 binden fazla olduğu için merkezi Ankara’da olan tiftik cemiyetinin bir şubesi de 1931 yılında burada açılmıştır.⁷³

2.2. Kendir Üretimi ve Dokumacılığı

Batı Karadeniz Bölgesi kendir üretimi açısından elverişli olmakla birlikte bölgede özellikle Kastamonu en fazla kendir üretiminin olduğu şehirdir. Kastamonu’ya bağlı 60 köy, Taşköprü’ye bağlı 75 köyde sürekli olarak, Daday’dan Kastamonu’ya kadar olan 10 köyde zaman zaman kendir ziraati yapılırken Tosya’ya bağlı birkaç köyde kendir ekimi

68 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.10-11.

69 BCA, 490-1-0-0/495-1993-2, 15.01.1939.

70 “Sanayi Kursları”, *Açıksöz*, No:2641, 9 Şubat, 1931, s.2.

71 “Dokumacılık”, *Doğruluk*, No:35, 12 Kanunısani, 1931, s.1.

72 Kemal Kadri, “Kastamonu’da Dokumacılık”, *Son Posta*, No:782, 27 Eylül, 1932, s.4.

73 “Şehrimizde Tiftik Cemiyeti Açılacak”, *Doğruluk*, No:35, 12 Kanunısani, 1931, s.1.

yapılmaktaydı.⁷⁴ Kastamonu’da yetiştirilen kendirin oldukça dayanıklı, verimli beyaz ve parlak olması burada urgancılığın gelişmesini de sağlamıştı. Kendirden, urgandan başka ip, yular ve kınnap da yapılırdı. Yıllık üretimin %50’si halk tarafından urgan yapımında tüketilirken, %15’i stok yapılır, %35’i ise ihraç edilirdi.⁷⁵

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından önce Kastamonu’da kendir lifi üretimi 5 bin tonu buluyordu. Ancak savaş yıllarında üretim bin tonun altına düşmüştü. Savaş yılları hem üretimi hem ihracatı olumsuz etkilediği gibi bu yıllarda köylerde urgan imal edecek erkek sayısında da önemli bir düşüş meydana gelmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kendir üretimi yeniden artmaya başlamıştır.⁷⁶ 1929 yılına gelindiğinde kendir imalatı büyümüş, 500 tezgâh ile gemi urganı, sicim, çarık ve yular imal edilmekteydi.⁷⁷

Kendir üretiminin yüksek olduğu Kastamonu’da kendirin önemli bir bölümü urgan imalinde tüketiliyordu ve hemen hemen herkes urgan yapmayı biliyordu. Urgancılık genel olarak halkın boş vakitlerinde yaptığı bir işti ve daha çok kış aylarında yapılırdı. Beytemur, Oburcak, Boyundurcak, Ersil, Çetmi, Çaycafer, Samanlıören, Urgancı, Sökü, Bademci, Kavraz köyleri urgan imalinin yoğun olarak yapıldığı yerlerdi. Bu köyler ve Kastamonu’da bulunan yaklaşık 400 tezgâh eski usuldü ve üretimin 1 milyon kilo kadarını tüketebiliyordu. Kendirin bu kadar kısıtlı bir alanda kullanılması kendir ziraatini olumsuz etkilemiş ve halk buğday, arpa, mısır gibi başka ürün yetiştirmeye eğilim göstermişti.⁷⁸ Merkezde 40 civarında urgan imalathanesi çalışmaktaydı. Bu tezgâhların her birinde 5-10 kişi birlikte çalışmaktaydı ve ücretleri ise haftalık olarak verilmekteydi. Kasaba ve köylerde yapılan dokumalar arasında fiyat farkı bulunmaktaydı. Bunun sebebi ise köylerde yapılan urganların renklerinin parlak düşürülememesi idi.⁷⁹

1930 Sanayi Kongresi raporunda Kastamonu’da üretimi yapılan kendirin 600 urgan ustası ve kınnapçı tarafından tezgâhlarda işlenerek büyük bir bölümünün Anadolu’da tüketildiği, kalan kısmının ise Avrupa’ya ihraç edildiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracı yapılan urgan miktarı ise şu şekildeydi:

Tablo 2: 1925-1929 Arası Kastamonu’da İhracatı Yapılan Urgan Miktarı

Yılı	Kilosu	Yılı	Kilosu
1925	995.000	1930	545.113
1926	960.000	1931	629.867
1927	931.000	1932	1.299.958
1928	890.000	1933	619.427
1929	520.785		

Kaynak: *Kastamonu Sanayi ve Ticaret Odası*, s.41

74 10’uncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu: 1933, s.130-131.

75 10’uncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası, s.135.

76 Erdoğan, *Kastamonu Kültürü* 5, s.44.

77 “Kastamonu İçin Düşünceler”, *Kastamonu*, 9 Haziran, 1929, No:2804, s.1.

78 *Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası*, Kastamonu, Vilayet Matbaası, 1934-1935, s.30.

79 Mahir Ögütçü, *Kastamonu Vilayeti Merkezinde Kendir Ziraati ve Urgancılık Sanatı*, Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1934, s.24-25.

80 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar: Kendircilik*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, s.665.

Tabloya bakıldığında ihraç edilen urgan miktarı Cumhuriyetin ilk yıllarında iyi durumdayken 1929 yılından sonra ekonomik bunalım nedeniyle düşme eğilimi göstermiş, 1932 yılında ise oldukça yükselmiştir. 1933 yılında urgan imali yapan 800 tezgâh bulunmaktaydı ve urgan ihracatı giderek yükselmekteydi.⁸¹

Raporda bundan başka Kastamonu'da eski usul tezgâhlarla imal edilen urganların makine ile imal edilen urganlarla rekabet edemediği ve tezgâhların çalışmalarını yavaş yavaş durdurduğu belirtiliyordu. Tezgâhların çalışabilmesi için de urgan imalinde makineleşmenin başlaması, bir kooperatif oluşturulması ve urgan, kınnap ve bir de çuval fabrikasının kurulması gerektiğinden bahsedilmektedir.⁸²

Kastamonu'da kendir üretimi yoğun olmakla birlikte üretim miktarı attırılabilirdi. Ancak teknik bilginin olmaması, suyun yetersizliği, elyafın elle soyulması gibi olumsuzluklar dolayısıyla üretim gerektiği ölçüde artmıyor, hatta zaman zaman üretimde düşüşler oluyordu.⁸³ Kendiri soyma işlemi elle yapıldığından dış pazarlarda talep düşmekte, ürün maliyet fiyatının altında satılarak zarar edilmekteydi.⁸⁴

Kastamonu'da üretimi yapılan kendirin sadece şehrin ekonomisine değil, ülke ekonomisine de katkısı önemliydi ve üzerinde durulması gereken bir konuydu. Kastamonu Ziraat Müdürü Bahtiyar Bey 1931 yılı Birinci Ziraat kongresinde kendiri ile ilgili bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda, kendiri soyma işleminin elle yapıldığını, henüz makineye geçilemediğini ifade ederken, kendiri ıslatmak için de mutlaka bir tesisat kurulmasını, bunun köylüyü de teşvik edeceğini belirtmektedir.⁸⁵ Şehirde mutlaka üretilen kendiri işleyecek bir fabrikanın kurulması gerekliydi. Kastamonu bu fabrikanın kurulması için işçi, ulaşım, nakliye gibi gerekli olan imkânlarla sahipti. Dört binden fazla el tezgâhında faaliyet gösteren dokuma ustaları fabrika ortamına uyum sağlayabilecek durumdaydı. Fabrikadan çıkan ürünleri taşıyacak kamyon sayısının fazla olması, işlek bir liman olan İnebolu iskelesi işlenmiş ürünün sevki hususunda önemli bir rol oynayacağı gibi Çankırı ve Safranbolu tren istasyonlarının bölgeye yakın olması ve yolların düzgün olması da büyük kolaylıklar sağlayabilirdi.⁸⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan Birinci Sanayi Planı kapsamına kendiri de alınmış ve bu bağlamda Sovyetler Birliği'nden uzman Galavin incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmişti. Galavin yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporunda kendiri üretiminin kaliteli ve yüksek olduğu Kastamonu'da bu alanda bir fabrika kurulmasını önermişti. Kurulacak bu fabrikada 1000 ton ip, 1000 ton halat, 2.100 ton çuval ve 900 ton ambalaj dokuması toplamda 5.000 ton kendirden yapılmış ürün elde edileceğini ifade etmiştir.⁸⁷

81 “Kastamonu'da Kendir Sanayi Gittikçe İlerliyor”, *Son Posta*, No: 937, 4 Mart 1933, s.4.

82 *1930 Sanayi Kongresi Raporları*, s.665.

83 *Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası*, s.43.

84 *Kastamonu Kendiri*, Ahmet İhsan Matbaası, Kastamonu, 1935, s.12.

85 *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931, s.702-710.

86 *Kastamonu Kendiri*, s.18-19.

87 *Türkiye Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii*: Kendir Sanayi Ankara, 1933, s.138.

1936 yılında kendir ıslah istasyonu açmak, kendiri soyma ve temizleme işleminin makinelerle yapılmasını sağlamak için çalışmalar başlamış ve bölgede dokumacılığın gelişmesi için sermayesi devlet ya da Sümerbank tarafından olmak üzere iplik ve boya santralinin açılmasına karar verilmişti.⁸⁸ Kastamonu'da yapılacak kendir havuzları için ise 1937 yılında 10 bin liralık tahsisat gelmiş ve inşasına başlanmıştı.⁸⁹ Taşköprü'ye bağlı Sulukese ve Gölveren'de yapılacak olan bu havuzlar birden fazla yapılacak ve vinç, menegene gibi düzenekler konularak köylünün ayağına su değmeden kendiri ıslatması sağlanacaktı.⁹⁰

1938 yılı Kastamonu teftiş raporlarında da kendir meselesi üzerinde durulmuştu. Raporlarda şehirde yıllık kendir üretiminin yaklaşık 2 buçuk milyon kilo civarında olduğu ve buralarda kendir soyma tesisleri yapıldığı takdirde üretimin 10 milyon kiloya yaklaşacağı ifade edilmektedir.⁹¹

2.3. Pamuklu Dokumacılık

Batı Karadeniz pamuk üretimine elverişli bir bölge olmamakla birlikte pamuk ekiminin yapıldığı küçük alanlar bulunmaktaydı. Halkın yoğun bir şekilde dokumacılıkla ilgilendiği Kastamonu'da Adana'dan gelen pamuk, basit makinelerle iplik haline getirilir ve bu şekilde halk kendi ihtiyacını karşılardı. Donanmanın ihtiyacı olan yelken bezleri de bu şekilde dokunmaktaydı. Kastamonu'da 4 bin hane dokumacılıkla uğraşmakta kaput bezi, çadır ve yelken bezleri ve çarşafklar dokumaktaydı.⁹²

Kastamonu'da pamuklu dokumacılığın en yaygın olduğu Devrekani ve Küre'de yelken ve çadır imalinde kullanılan pamuklu bezler dokunurdu. Dışardan gelen pamuklar ip haline getirilerek bez yapılır ve top halinde satılırdı. Buralardan başka Tosya'ya sınır olan Karadere dağ köylerinde de siyah, mavi ve kırmızı boyanmış pamuklu bez imali yapılır, halk bu bezlerden kendi elbiselerini yapardı. İmal edilen bu bezler sadece iç tüketimde kullanılmaz, çevredeki ilçe ve illere de gönderilirdi.⁹³

Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1931 yılında yaptığı toplantıda bölgede pamuk ekimi yapılmaması ve pamuklu dokumalar için pamuğun Elazığ'dan getirilmesi ele alınmıştı. Kastamonu'ya pamuk Adana'dan geliyordu, ancak pamuklarda hastalık olduğu için pamuğun Elazığ'dan gelmesine karar verilmişti. Fakat Elazığ uzak olduğundan dolayı buradan pamuğun getirilmesi maliyetliydi. Nitekim Devrekani'de halkın önemli bir kısmı pamuklu dokumalar yapıyordu ve pamuğun Elazığ'dan gelmesi dokumacıların zor durumda bırakmıştı.⁹⁴

88 “Kastamonu Ekonomi Durumu”, *Kastamonu*, No:377918, Birincikanun 1936, 1-2.

89 “Kendir Gölleri İçin Tahsisat Geldi”, *Doğrusöz*, No25, 13 Ağustos 1937, s.1.

90 “Kendir Havuzları Başladı”, *Doğrusöz*, No:27, 20 Ağustos,1937, s.3.

91 BCA, 490-1-0-0/668-244-1, 14-01-1938.

92 *1930 Sanayi Kongresi*, s.605.

93 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.9.

94 “Kastamonu Pamuk Mıntıkası Olamaz”, *Doğruluk*, No:42, 16 Şubat, 1931, s.1.

Az miktarda pamuk üretiminin yapıldığı Kargı'da bu pamuklardan el çıkırıklarında iplik yapılarak döşemelik ve çamaşırlık dokumalar yapılmaktaydı.⁹⁵ Kürenin Kastamonu'ya yakın olan sınır bölgelerinde ise kadınlar tarafından pamuk bezler imal edilir ve imal edilen bu bezler Seydili ve Ağlı köy pazarlarında pamuk karşılığında değiştirilirdi.⁹⁶ Bu pazarlarda 1934-1937 yılları arasında pamuk bezlerin satış miktarı şu şekildeydi:

Tablo 3: 1934-1937 Yılları Arası Seydiler ve Ağlı Pazarlarında Pamuk Bez Satış Miktarı (Top Adeti)

	1934	1935	1936	1937
Seydiler	28.000	22.000	24.666	23.532
Ağlı	24.000	24.000	26.500	11.900

Kaynak: *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.3

Sinop'ta 1935 yılında pamuk ekimi denemeleri yapılmış, denemelerden elde edilen kozalı köklü ağaçlar Ankara'ya gönderildi. Bu yıl Sinop'ta kuraklık olmasına rağmen deneme sonuçları başarılı olmuş ve bölgede pamuk ekimine başlanmıştır.⁹⁷

2.4. Keten Üretimi ve Dokumacılığı

Batı Karadeniz'de keten üretimi en çok Sinop, Zonguldak ve Kastamonu'da yapılmaktaydı. Kastamonu'da özellikle keten ekimi Taşköprü ve Tosya'da yapılmaktaydı.⁹⁸ Bu iki kaza dışında bazı sahil kazalarında ve dağlık köylerde de keten üretimi yapılmakla birlikte giderek üretim miktarı azalmaktaydı.

İnebolu ve Cide'de Birinci Dünya Savaşı döneminde ketenden yapılan bezler Hicaz ve çevresinde büyük talep görmüş ve bu bölgeye önemli miktarda sevk edilmişti. Ancak savaş sonrası bu bölgeyle olan ticaret azalmaya başladı. Keten üretiminin zor olması, yerli sanayiye daha iyi duruma getirmek için çalışmalar yapılmaması ve ihracat yapılacak ülkelerle temasın geliştirilememesi de üretimin azalmasına yol açtı.⁹⁹

Savaş öncesi Yemen ve Trablusgarp'a da keten bezi ihracatı yapılırsa da yerli dokumalar Avrupa'da yapılan dokumalarla rekabet edemedi ve ihracat giderek durdu. Kastamonu Ziraat Müdürü Bahtiyar Bey de 1931 yılında yapılan Birinci Ziraat Kongresinde bölgede keten, ip ve çuval imal eden bir fabrika kurulmasının önemi üzerinde durmuştu.¹⁰⁰

1932 yılında ise Taşköprü'de 1.000, Cide'de 86.000, İnebolu'da 685.000, Daday'da ise 8.000 kilo keten üretimi yapılmaktaydı.¹⁰¹ 1938 yılı teftiş raporlarında da Kastamonu'da keten üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. İnebolu ve Cide'de keten üretiminin artması ve bunu işleyecek tesislerin kurulması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰²

95 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.11.

96 *Kastamonu Vilayetinde Ziraat*, s.3.

97 "Sinop'ta Tecrübesi Yapılan Pamuklar Ankara'ya Götürüldü", *Sinop*, No:979, 28 İkinciteşrin, 1935, s.1.

98 Erdoğan, *Kastamonu Kültürü 5*, s.217.

99 "Yerli Keten Ziraat ve Sanatımız", *Kastamonu*, No:3210, 8 Mart, 1932, s.3.

100 *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, s.702-710.

101 Erdoğan, *Kastamonu Kültürü 5*, s.243.

102 BCA, 490-1-0-0/668-244-1, 14-01-1938.

Sinop'ta da keten dokumacılığı yaygın olarak yapılmaktaydı. Sinop'a bağlı Erfelek, Ayancık ve Türkeli'de keten dokumacılık yoğun olarak yapılıyordu. Ancak pamuklu dokumalara talebin artması keten dokumacılığın azalmasında büyük bir etken olmuştur.¹⁰³

1927 tarım sayımına göre Batı Karadeniz'de keten üretimi ile ilgili veriler şu şekildeydi:

Tablo 4: 1927 Tarım Sayımına Göre Batı Karadeniz'de Keten Üretimi

	Kastamonu	Sinop	Zonguldak	Bolu
Dönüm	3.954	8.830	10.617	644
Kilo	164.919	213.647	409.550	9.998

Kaynak: *1927 Tarım Sayımı*, s.75-82

İstatistiklere göre 1934-1938 arası Batı Karadeniz Bölgesinde keten üretimi ile ilgili veriler şu şekildeydi:

Tablo 5: 1934-1938 Arası Batı Karadeniz'de keten üretimi (ton)

	Sinop	Kastamonu	Bolu	Zonguldak
1934	3	37	20	339
1935	43	162	48	195
1936	1.365	11	50	462
1937	255	56	13	59
1938	364	202	18	46

Kaynak: *Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı 1938-1939 c.10* Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1939, s.165-177, *Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, 1934*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s.314-326

Sonuç

20. yüzyılın ilk yarısında Batı Karadeniz Bölgesi'nin hemen hemen her ilinde dokumacılık yapılmakla birlikte genel itibarıyla aile işletmesine dayalı bir dokuma sanayi mevcuttu. Bölgede özellikle dokumacılık sektöründe büyük gelişim gösteren il ise Kastamonu idi. Kendir üretiminin yoğun olarak yapıldığı Kastamonu'da kendirden mamul ürünler ordu ve donanma için kullanıldığı gibi hem yerel halkın ihtiyacını karşılıyor hem de dış pazarlara gönderiliyordu.

Kendir daha çok urgan, ip ve halat yapımında kullanılıyor nerdeyse her evde bir urgan dokuma tezgâhı bulunuyordu. Özellikle Kastamonu'ya bağlı Taşköprü ilçesinde birçok köy urgan imali ile ilgilenmekteydi. Ancak kendiri soyma işlemi zordu ve bu işlemin el ile yapılması bölgedeki halkın dokumacılığa eğilimini olumsuz etkilediği gibi kendirin dış piyasalardaki rağbetini de kırmaktaydı. Yani Kastamonu kendir üretimi açısından zengin olsa da üretim tek başına yeterli değildi. Kendiri soyma işlemi yapacak tesislerin kurulması, ıslatma havuzlarının oluşturulması ve kendiri işleyecek fabrikaların kurulması gerekiyordu. Kurulacak fabrikaların sadece urgan ve ip imali değil, her türlü kendir mamul ürünü yapabilecek kapasitede olması gerekiyordu. O dönemin koşullarında bu tesislerin

103 “Sinop”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 6793.

özel girişim sonucu kurulması mümkün görünmüyordu. Bu alanda yapılacak yatırımlar devlet tarafından gerçekleştirilmeliydi. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir sınai ürün olan kendirin sadece bölgesel bazda değil ulusal ölçekte ülke ekonomisine kazandırılması için çalışmalar yürütülmüştür. Nitekim Birinci Sanayi Planı doğrultusunda Sovyet Rusya'dan gelen uzman Galavin Kastamonu'da incelemelerde bulunarak burada bir kendir fabrikası kurulmasını önermişti. Ayrıca 1936 yılında Kastamonu'da dokumacılığı geliştirmek için bir iplik ve boya santralinin kurulması kararı alınmıştı.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde keten üretimi ve dokumacılığı da bölge halkı için iktisadi bir öneme sahipti. Kastamonu'da sahil bölgeleri, Sinop, Zonguldak ve Bolu keten üretiminin yapıldığı yerlerdi. Ancak Birinci Dünya Savaşından sonra üretimde ciddi düşüşler yaşandı. Düşüşün en önemli sebebi tıpkı kendir üretiminde olduğu gibi keten üretiminin de zor olması, işleme aşamasının modernize edilmeyip eski usullerle yapılması ve keten sanayi için gerekli girişimlerde bulunulmamasıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan ziraat kongrelerinde keten sanayinin kurulması gerekliliği üzerinde durulmuş ancak somut adımlar atılmamıştı.

Batı Karadeniz Bölgesi pamuk ekimi açısından elverişli olamamakla birlikte küçük sahalarda pamuk ekimi yapılmaktaydı. Pamuklu dokumacılık ise en fazla Kastamonu ve çevresinde yapılır özellikle yelken ve çadır yapımında kullanılan pamuklu bezler imal edilirdi. Özellikle Tosya'da mavi, siyah ve kırmızıya boyanmış pamuklu bezler dokunmaktaydı. Sinop'ta da 1930'lu yıllarda pamuk üretimi ile ilgili denemeler başarılı sonuç vermişti.

Batı Karadeniz Bölgesi ipek üretimi ve ipekli dokumacılık görülmemiştir. 1900'lü yıllarda Bolu'da, Cumhuriyetin ilk yılların da özellikle Kastamonu'da ipek üretimi ile ilgili küçük denemeler yapılsa da bölgede ipekli dokumacılık gelişmemiştir.

1923-1938 yılları arasında genel olarak Batı Karadeniz Bölgesi'nin iktisadi yapısında dokumacılık önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle kendir, keten gibi iki önemli dokuma ham maddesinin yetiştirildiği bölgede bu iki üründen mamul ürünler yapabilecek tesisler oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Lakin uzun süren savaşlar sonrası ortaya çıkan sermaye ve teknik bilgi yetersizliği, üretimin aşamalarının günün şartlarına göre yeniden düzenlenememesi gibi sebeplerle dokuma sektörünün aile içi işletme yapısından çıkamadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 193/11610, 29.12.1212.

BOA, Bab-1 Defteri-İradeler (D.DRB.İ), 22/11, 24.01.1264.

BOA, Cebehane-i Amire (C.BH.), 246/11382, 16.10.1201, 274/12645, 09.06.1216.

BOA, Divan-ı Hümayun Sicilatı Mühimme Defteri (A[DVNSMHM.d.], 124/171, 10.05.1129.

BOA, Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.4), 4/3, 17.09.1852.

BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 360/47, 07.06.1889.

BOA, Hazine-i Hassa Nezaret Defteri (HH.d.) 17859, 27.02.1268.

BOA, Meclis-i Vala (MVL), 716/98, 12.08.1282.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT.) 2/1, 30.01.1258; 66/4, 22.02.1263.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı, (A.MKT.MVL.), 133/61, 03.04.1278.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A.]MKT.MHM), 335/98, 29.01.1284; 34/4, 24.10.1285.

BOA, Mabeyni Hümayun Evrakı – İradeler (MB.İ.), 1/87, 09.01.1263.

BOA, Ali Emiri – I. Abdülhamid (AESABH.I.), 349/24477, 29.02.1188.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.10.0.0.142.20.8, 12.11.1937.

BCA, 490-1-0-0/668-244-1, 14.01.1938.

BCA, 30-10-0-0/8-46-13, 11.11.1926.

BCA, 490-1-0-0/495-1993-2, 15.01.1939.

Araştırma Eserleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı 1938-1939, c.10, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1939.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, 1934, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935.

Demircioğlu, Ziya; *Kastamonu'da Dokumacılık ve Kooperatif*, Kastamonu, Açıksoz Matbaası, 1943.

Dölen, Emre; *Tekstil Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992.

Erdoğan, Ata; *Kastamonu Kültürü 5*, Kastamonu 2021.

Erdoğan, Ata; *Kastamonu El Dokumacılığı*, Kastamonu, Sözcü Gazetesi, 2008.

İnalçık, Halil; *Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Kankal, Ahmet; *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara, Zafer Matbaası, 2004.

Kastamonu Kendiri, Kastamonu, Ahmet İhsan Matbaası, 1935.

Kastamonu Sanayi ve Ticaret Odası, Kastamonu, Vilayet Matbaası, 1934-1935.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, 1307.

Kastamonu Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, 1310.

Kastamonu Vilayetinde Ziraat, Ticaret ve Sanat Nasıldır ve Ne Surette Yükselir?, 1950.

Ögel, Bahaeddin; *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Öğütçü, Mahir; *Kastamonu Vilayeti Merkezinde Kendir Ziraatı ve Urgancılık Sanatı*, Kastamonu, Vilayet Matbaası, 1934.

“Sümerbank Kanunu”, *Resmi Gazete*, S.2424, 11 Haziran 1933.

Şentürk, Cavit, Yaman Erdal ve Oğuz Türkyılmaz; *Türkiye’de Pamuklu Tekstil Sanayinin Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Tekstil Raporu, 1976.

“Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu” *Resmi Ceride* S.96, 23.04.1341.

Türkiye Birinci Tekstil Endüstrisi Kongresi, Bursa, Makine Mühendisleri Odası, 1967.

Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii: Kendir Sanayi, Ankara, 1933.

Yaşa, Memduh; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.

Yiğit, Ali Ata; “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 01.07.2012, ss.315-326.

Yiğit, Ali Ata “19.Yüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrika-i Hümayunu Modeli” *Uluslararası Türk Halı ve Düz Dokumaları Sempozyumu 01-04 Kasım 2010 – Alanya, Akdeniz Üniversitesi, Arış (Sempozyum Özel Sayısı-1), Sayı: 5, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2011, ss.136-143.*

Yiğit, Ali Ata “19. Yüzyıl Osmanlı İpek Böcekçiliği Politikası ve Eğitim Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 115, Sayı: 227, İstanbul 2017, ss. 213-228.

“Bolu” *Yurt Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982.

“Sinop” *Yurt Ansiklopedisi*, C.9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

“Zonguldak”, *Yurt Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1984.

10’uncu Cumhuriyet Bayramı Hatırası Kastamonu Yıllığı, Kastamonu, Kastamonu Vilayet Matbaası, 1933.

1927 Sanayi Sayımı, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1969.

1927 Tarım Sayımı, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1970.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar: Kendircilik, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi.

1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

Gazeteler

Açıksöz, No:2553 26 Mayıs 1930; *Açıksöz* No:2555, 2 Haziran 1930; *Açıksöz*, No:2641, 9 Şubat 1931.

Doğruluk, No:35, 12 Kanun 1931; *Doğruluk* No:42, 16 Şubat 1931; *Doğrusöz*, No:25, 13 Ağustos 1937; *Doğrusöz*, No:27, 20 Ağustos 1937.

Kastamonu, No:2922, 20 Mart 1930; *Kastamonu*, No:2804, 9 Haziran 1929; *Kastamonu*, No:377918, 18 Birincikanun 1936; *Kastamonu*, No:3210, 8 Mart 1932.

Sinop, No:979, 28 İkinciteşrin 1935; *Son Posta*, No:2188 3 Eylül 1936; *Son Posta*, No:1585, 30 Birincikanun 1934; *Son Posta*, No:782, 27 Eylül 1932; *Son Posta*, No: 937, 4 Mart 1933.